

DOBROBIT I POTREBE DJECE ŠKOLSKE DOBI U GRADU ZAGREBU

ISTRAŽIVAČKO IZVJEŠĆE

ISTRAŽIVAČKO IZVJEŠĆE

DOBROBIT I POTREBE DJECE ŠKOLSKE DOBI U

GRADU ZAGREBU

Ivana Dobrotić, Olja Družić Ljubotina, Lea Skokandić

Voditeljice istraživačkog projekta:

prof. dr. sc. Olja Družić Ljubotina, dr. sc. Romana Galić

Istraživački tim:

prof. dr. sc. Ivana Dobrotić, prof. dr. sc. Olja Družić Ljubotina, doc. dr. sc. Lea Skokandić

Zahvaljujemo djelatnicama i djelatnicima Gradskog ureda za socijalnu zaštitu, zdravstvo, branitelje i osobe s invaliditetom te Gradskog ureda za obrazovanje, sport i mlade na pruženoj podršci u organizaciji i provedbi istraživanja u zagrebačkim osnovnim i srednjim školama. Posebnu zahvalnost upućujemo Gradskom uredu za socijalnu zaštitu, zdravstvo, branitelje i osobe s invaliditetom na dodatnoj podršci u provedbi kvalitativnog dijela istraživanja, osobito na pomoći u pronalaženju i uključivanju djece i roditelja, korisnika gradskih oblika podrške, u istraživačke razgovore.

Zahvaljujemo djelatnicama i djelatnicima zagrebačkih osnovnih i srednjih škola te roditeljima na suradnji i podršci pri uključivanju učenika u istraživanje.

Posebnu zahvalnost upućujemo svoj djeci i roditeljima koji su sudjelovali u istraživanju. Zahvaljujemo učenicama i učenicima zagrebačkih osnovnih i srednjih škola na sudjelovanju u anketnom istraživanju, kao i djeci i roditeljima koji su u individualnim razgovorima s nama podijelili svoja iskustva, razmišljanja i prijedloge. Njihova otvorenost, povjerenje i spremnost da govore o vlastitim životnim okolnostima omogućili su nam dublje razumijevanje svakodnevice djece i obitelji koje se suočavaju s materijalnim teškoćama.

Njihov je doprinos osobito vrijedan jer su svojim iskustvima i perspektivama obogatili istraživačke nalaze te pridonijeli oblikovanju preporuka koje mogu poslužiti kao podloga za razvoj mjera i usluga bolje prilagođenih stvarnim potrebama djece i njihovih obitelji.

SADRŽAJ

UVOD.....	2
JAVNOPOLITIČKI OKVIR, DOBROBIT I PRAVA DJECE	4
Međunarodni javnopolitički okvir	4
Nacionalni javnopolitički okvir	7
KVANTITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA.....	13
CILJ I POLAZIŠTA ISTRAŽIVANJA	13
SOCIOEKONOMSKI KONTEKST ISTRAŽIVANJA.....	15
METODOLOGIJA.....	19
Uzorak sudionika	19
Uzorkovanje sudionika u istraživanju	20
<i>Opis strategije uzorkovanja učenika osnovnih škola.....</i>	<i>20</i>
<i>Opis strategije uzorkovanja učenika iz srednjih škola</i>	<i>21</i>
Obilježja sudionika istraživanja	22
Postupak istraživanja	25
<i>Mjerni instrumenti.....</i>	<i>25</i>
<i>Analiza podataka.....</i>	<i>27</i>
REZULTATI KVANTITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA	28
Stanovanje i materijalni uvjeti u obitelji.....	29
<i>Stambeni uvjeti učenika i njihovih obitelji.....</i>	<i>29</i>
<i>Materijalni uvjeti obitelji.....</i>	<i>32</i>
<i>Zabrinutost učenika za materijalne prilike u obitelji.....</i>	<i>38</i>
Škola i obrazovne potrebe djece	41
<i>Privrženost školi, školski uspjeh i obrazovne aspiracije</i>	<i>41</i>
<i>Obrazovne potrebe i izdaci.....</i>	<i>48</i>
<i>Mogućnosti prehrane i prehrambene navike učenika srednjih škola tijekom školskog dana.....</i>	<i>53</i>
Slobodno vrijeme djece i mladih	57
<i>Obrasci socijalizacije i provođenja slobodnog vremena.....</i>	<i>58</i>
<i>Korištenje mobitela i vrijeme na društvenim mrežama.....</i>	<i>65</i>
Relacijski aspekti i socijalna podrška	68
Zdravlje.....	72
<i>Tjelesno zdravlje</i>	<i>73</i>
<i>Mentalno zdravlje</i>	<i>75</i>
Što još djeca kažu?.....	79
KVALITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA	83
CILJ I METODOLOGIJA.....	83
Sudionici istraživanja	83

<i>Sociodemografska obilježja djece</i>	83
<i>Sociodemografska obilježja roditelja</i>	83
Metoda prikupljanja podataka	84
Provedba istraživanja.....	84
Etički aspekti istraživanja	84
Analiza podataka	85
REZULTATI KVALITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA: PERSPEKTIVA DJECE	86
Svakodnevica djece koja odrastaju u uvjetima siromaštva: aspekti materijalne i socijalne deprivacije na koje ukazuju djeca.....	86
<i>Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba</i>	86
<i>Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: aspekti obrazovne deprivacije</i>	90
<i>Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: školska prehrana u srednjim školama</i>	94
<i>Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: kada socioekonomske nejednakosti postanu vidljive</i>	96
<i>Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima</i>	98
„Strategije“ suočavanja djece i njihovih obitelji	100
<i>Smanjenje potrošnje i mobilizacija obiteljskih resursa</i>	101
<i>Odricanje roditelja i (starije) djece i zaštita (mlađe) djece od financijskih briga</i>	103
<i>Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima</i>	104
<i>Socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom</i>	107
<i>Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom</i>	108
Izvori (ne)formalne podrške	110
<i>Obitelj kao primarni izvor podrške</i>	110
<i>Prijatelji i poznanici kao izvor podrške</i>	112
<i>Škola, nastavnici i stručni suradnici kao izvor podrške</i>	112
<i>Drugi formalni izvori podrške</i>	113
Emocionalna dobrobit i iskustvo odrastanja u materijalnoj oskudici.....	115
<i>Svjesnost siromaštva i materijalnih razlika</i>	115
<i>Brige i zabrinutosti: financijska nesigurnost i briga za članove obitelji</i>	116
<i>Druge emocionalne posljedice odrastanja u oskudici</i>	117
<i>Zadovoljstvo životom: između zahvalnosti i prilagodbe očekivanja</i>	117
Što još djeca kažu? Prijedlozi djece za unaprjeđenje podrške obiteljima u siromaštvu....	119
REZULTATI KVALITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA: PERSPEKTIVA RODITELJA.....	124
Materijalni uvjeti i svakodnevno podmirivanje potreba obitelji.....	124
<i>Stambeni uvjeti, stambena sigurnost i privatnost</i>	127
<i>Obrazovanje: školski troškovi i digitalni uvjeti</i>	128
<i>Zdravlje, terapije i skriveni izdaci</i>	130

Slobodno vrijeme	131
<i>Odnosi s vršnjacima i socijalna uključenost</i>	132
<i>Stigmatizacija i negativan odnos vršnjaka</i>	132
<i>Ograničeno sudjelovanje: materijalna ograničenja kao prepreka druženju i sudjelovanju u zajedničkim aktivnostima s vršnjacima</i>	135
<i>Pozitivni vršnjački odnosi i prijateljstva</i>	136
Obiteljski odnosi, emocionalna podrška i raspoloživo vrijeme	138
<i>Subjektivna dobrobit i osjećaji</i>	138
<i>Dječje mišljenje i sudjelovanje u obiteljskim odlukama</i>	139
Roditeljske „strategije“ suočavanja s oskudicom i nevidljivi rad	140
<i>Zaštita djece od financijskih briga</i>	140
<i>Roditeljsko odricanje u korist djece</i>	140
<i>Štednja i planiranje obiteljskih troškova</i>	141
<i>Određivanje prioriteta i postupno zadovoljavanje potreba</i>	142
<i>Usklađivanje dodatnog rada i skrbi o djeci</i>	143
Socijalna podrška: formalni i neformalni izvori	144
<i>Formalni izvori podrške</i>	144
<i>Neformalni izvori podrške</i>	146
<i>Prepreke u ostvarivanju podrške</i>	147
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE	155
LITERATURA	167

**DOBROBIT I POTREBE DJECE ŠKOLSKE DOBI U
GRADU ZAGREBU: KVANTITATIVNO ISTRAŽIVANJE
NA POPULACIJI ŠKOLSKE DJECE**

Ivana Dobrotić, Olja Družić Ljubotina, Lea Skokandić

UVOD

Dobrobit djece višedimenzionalan je koncept koji ulazi u sve aspekte djetetova života, čime se otvara prostor za sagledavanje i razumijevanje svih ključnih domena koje oblikuju djetinjstvo te nam se omogućava uvid u cjelovitu sliku složenosti i kvalitete njihova odrastanja. Fokus stavlja kako na materijalne uvjete života, tako i na subjektivne osjećaje i iskustva, zbog čega dobrobit često služi kao središnji konceptualni okvir za procjenu općeg stanja i društvenog statusa djece. Pri tome, ovisno o istraživačkom interesu, domene dobrobiti mogu biti konstruirane na različite načine (Ben-Arieh i sur., 2014), a domene koje su najčešće zahvaćane u dosadašnjim istraživanjima – neovisno o metodološkom pristupu – jesu materijalna dobrobit, obrazovanje, slobodno vrijeme, odnosi unutar obitelji i s vršnjacima, (mentalno) zdravlje i sigurnost te općenito subjektivna dobrobit djece (usp. UNICEF, 2007; Bradshaw i Richardson, 2009; Ajduković i sur., 2020). Riječ je stoga o pristupu koji naglašava složenost životne sredine i iskustva djeteta, ali i ulogu niza čimbenika koji oblikuju njegovu životnu situaciju (Kletečki Radović i sur., 2017).

Suvremeni je koncept dobrobiti djece neraskidivo povezan s Konvencijom o pravima djeteta (UN, 1989), odnosno **polazi od perspektive prava djeteta** te naglašava važnost ostvarivanja prava i mogućnosti djece, a prije svega stvaranja okruženja u kojem će svako dijete moći razviti svoje pune potencijale. Slijedom toga, ne radi se o statičnom konceptu, već on podrazumijeva dinamične procese unutar kojih dobrobit „nastaje“ kroz interakciju djeteta s njegovom okolinom – obitelji, prijateljima i vršnjacima, školom i zajednicom. Naglasak je na međudjelovanju resursa koji djetetu i njegovoj obitelji stoje na raspolaganju i čimbenika rizika, pri čemu na dobrobit djeteta mogu utjecati čimbenici na različitim razinama, od neposrednih odnosa u obitelji, vršnjačkoj skupini i školi do širih socioekonomskih uvjeta te sustava formalne i neformalne podrške (Raboteg-Šarić, 2006; Šućur i sur., 2015; Družić Ljubotina i sur., 2017). Pri tome se ističe kako je za dobrobit djece ključno da je i njihovim obiteljima dobro, da djeca imaju prijatelje i sigurno susjedstvo, da im je osiguran prostor za aktivno sudjelovanje i samoaktualizaciju te da imaju pristup temeljnim socijalnim uslugama poput visokokvalitetnog obrazovanja, zdravstvene i socijalne skrbi (Raboteg-Šarić, 2006). U kontekstu Konvencije o pravima djeteta, pokazatelji dobrobiti djece mogu služiti kao mjerilo uspješnosti njezine provedbe, a ključni su sljedeći (UNICEF, 2017.): zdravlje, obrazovanje, obiteljski odnosi, subjektivna i psihološka dobrobit, materijalna dobrobit i siromaštvo (stanovanje, materijalna dobrobit), odnosi s vršnjacima i rizična ponašanje, sudjelovanje (sloboda izražavanja mišljenja i sudjelovanje u značajnim odlukama, participacija u lokalnoj zajednici, slobodno vrijeme), sigurnost, ranjive skupine djece.

U promišljanju ovih aspekata djetetova života jednaku je važnost potrebno dati **trenutačnom iskustvu djetinjstva** te zadovoljstvu djece u sadašnjem trenutku (eng. *being*), kao i **razvoju vještina i sposobnosti djeteta kroz životni ciklus** (eng. *becoming*). Dio dobrobiti je i sam odnos između ove dvije dimenzije „bivanja“ i „postajanja“, gdje, primjerice, dijete koje provodi brojne sate u učenju i školskim zadaćama može kratkoročno izgubiti dio vremena za igru, odmor i vršnjačke aktivnosti, ali potencijalno ulagati u svoje buduće obrazovne i profesionalne ishode. S druge strane, dijete koje naglasak stavlja na uživanje u sadašnjem trenutku može ostvarivati višu razinu subjektivnog zadovoljstva, ali istodobno propuštati razvoj određenih kompetencija koje su relevantne za kasniji životni tijek (Ben-Arieh i sur., 2014). Stoga se dobrobit djece ne može svesti isključivo na trenutačne pokazatelje zadovoljstva niti isključivo na indikatore budućih ishoda. Ukupna dobrobit obuhvaća kako iskustvo djeteta „ovdje i sada“ tako i uvjete koji oblikuju njegov razvojni put. Naglašavanje dimenzije „postajanja“, osobito u suvremenim društvima usmjerenima na postignuća, može dovesti do snažne strukturiranosti djetinjstva kroz obrazovne, izvanškolske i druge aktivnosti usmjerene na budućnost, ponekad nauštrb slobodnog vremena, igre i autonomije u sadašnjosti. U tom smislu, analiza njihove

dobrobiti zahtijeva istodobno razumijevanje njihova aktualnog životnog položaja i uvjeta koji oblikuju njihove dugoročne mogućnosti.

Tijekom posljednja dva desetljeća međunarodni interes za koncept i mjerenje dobrobiti djece znatno je porastao. Razvoj istraživanja u tom području može se, prema Rees i sur. (2010.), svrstati u **tri glavna pristupa**. Prvi pristup odnosi se na izradu indeksa dobrobiti djece koji se temelje na postojećim društvenim pokazateljima poput zdravlja, obrazovanja, sigurnosti i ekonomskog statusa. Rani su radovi tako upozorili na problem nedovoljne vidljivosti djece u nacionalnim statistikama, budući da se podaci najčešće prikupljaju i prikazuju na razini obitelji ili kućanstva. Kao odgovor na taj nedostatak razvijeni su različiti nacionalni i međunarodni pokazatelji dobrobiti djece, primjerice *Child and Youth Well-Being Index* u Sjedinjenim Američkim Državama te slični indikatori u europskim zemljama. Drugi pristup usmjeren je na procjenu dobrobiti djece putem samoprocjena. Riječ je o istraživanjima u kojima djeca sama procjenjuju razinu zadovoljstva različitim područjima vlastitog života. U tu su svrhu razvijeni brojni instrumenti, poput *Multi-Dimensional Student Life Satisfaction Scale*, koji ispituje zadovoljstvo u domenama kao što su obitelj, prijatelji, škola i životno okruženje. Treći pristup naglašava važnost uključivanja perspektive djece u samo definiranje dobrobiti. Budući da su mnogi koncepti dobrobiti izvorno razvijeni na temelju istraživanja odraslih, novija istraživanja nastoje u većoj mjeri uzeti u obzir stavove i iskustva djece, a kako bi se jasnije razumjelo što za njih znači kvalitetan život.

Slijedom toga suvremena istraživanja dobrobiti djece sve češće kombiniraju objektivne društvene pokazatelje i samoprocjene djece, odnosno njihove vlastite perspektive, kako bi se dobila potpunija i sveobuhvatnija slika njihove kvalitete života. Upravo iz potonje perspektive polazi i ovo istraživanje, koje **dobrobit djece promatra kroz njihov vlastiti doživljaj i procjenu životnih okolnosti**. Polazeći od djece kao aktivnih sudionika u društvu, koji mogu procijeniti ostvarivanje svojih prava i mogućnosti za razvoj, u nastavku se iznose rezultati istraživanja o dobrobiti i potrebama djece školske dobi u Gradu Zagrebu (GZG), čiji je cilj bilo dobivanje uvida u perspektivu djece o ostvarivanju njihovih prava te mogućnostima za cjelovit i usklađen razvoj njihovih potencijala. Iznose se procjene djece o uvjetima života i zadovoljstvu u područjima stanovanja i materijalnih uvjeta u obitelji, škole i obrazovnih potreba, slobodnog vremena i razonode, (mentalnog) zdravlja te osobnog zadovoljstva i odnosa s drugima. Poseban naglasak stavljen je na percepciju djece o (ne)ostvarenim potrebama te dostupnosti i priuštivosti resursa i oblika podrške važnih za njihovu dobrobit, kao i na razlike među djecom koja odrastaju u obiteljima nižih i viših materijalnih resursa. Time se omogućuje uvid u različite aspekte odrastanja djece u GZG-a, kao i u razinu njihova zadovoljstva pojedinim područjima života te područja u kojima su potrebe djece (ne)zadovoljene, a kako bi se mogle planirati i razvijati mjere i usluge usmjerene unaprjeđenju njihovih životnih uvjeta, s posebnim naglaskom na djecu u depriviranom položaju. Stoga se i prije samih rezultata iznosi postojeći javnopolitički okvir relevantan za područje dobrobiti djece.

JAVNOPOLITIČKI OKVIR, DOBROBIT I PRAVA DJECE

Prava djece te njihovih obitelji ostvaruju se unutar složenog i višerazinskog javnopolitičkog okvira, koji obuhvaća međunarodne dokumente i pravni okvir (u potonjem slučaju primarno onaj vezan uz djelovanje Europske unije – EU), nacionalni strateški i zakonodavni okvir te lokalne politike i mjere. Hrvatska ima, relativno gledano, sveobuhvatan strateški okvir koji ulazi u brojne aspekte prava djece te njihovih obitelji, a koja su potom dodatno regulirana kroz niz zakonskih i podzakonskih propisa. Pritom su, gledano iz perspektive dobrobiti djece, ključni upravo oni propisi koji zalaze u područje odgoja i obrazovanja, zdravstvene zaštite, obiteljskih potpora, stanovanja i sustava socijalne skrbi. Ovdje namjera nije iznijeti detaljan i iscrpan pregled aktualnog strateškog okvira (za sustavniji pregled vidi Dobrotić i sur., 2025a; Grad Zagreb, 2025a), već ukazati na ključna prava djece te na određene izazove u njihovoj ostvarivosti koji su relevantni za razumijevanje rezultata ovog istraživanja. Poseban naglasak stavlja se na one dijelove javnopolitičkog okvira koji se izravno odnose na djecu ili u kojima se njihova dobrobit barem implicitno prepoznaje kao zaseban javnopolitički cilj. Važno je pritom istaknuti da u znatnom dijelu javnih politika djeca nisu samostalni nositelji prava u punom smislu, već im se pristup određenim pravima i potporama omogućuje posredno, putem članstva u obitelji ili kućanstvu. Slijedom toga, u ovom se pregledu primarno razmatraju strateški i zakonodavni aspekti koji izravno ili implicitno zahvaćaju položaj i dobrobit djece, dok se prava i mjere usmjerene isključivo na roditelje ili odrasle članove kućanstva ne razmatraju detaljnije, osim u mjeri u kojoj imaju neposredne implikacije za dobrobit djece. Fokus je kako na međunarodnim i nacionalnim, tako i na lokalnim politikama budući da se veliki dio prava relevantnih za dobrobit djece ostvaruje na lokalnoj razini te GZG predstavlja važan kontekst za razumijevanje stvarnih mogućnosti i ograničenja u ostvarivanju dobrobiti djece.

Međunarodni javnopolitički okvir

Kada govorimo o pravima djece, neizostavna je **Konvencija o pravima djeteta** (UN, 1989) koja predstavlja temeljni i najšire prihvaćeni instrument na kojem počiva suvremeni javnopolitički okvir u području zaštite i promicanja prava djece. Konvencija je ključna prekretnica u razumijevanju položaja djece u društvu budući da afirmira djecu kao nositelje prava (Pećnik, 2008) čime se redefinira odnos između djece, roditelja i države (Daly, 2011). Iako Konvencija potvrđuje primarnu odgovornost roditelja za podizanje i razvoj djece, istodobno jasno utvrđuje obvezu države da stvara uvjete u kojima se ta odgovornost može ostvarivati. Time se roditeljstvo promatra u okviru prava djeteta, a naglasak se stavlja na roditeljsku odgovornost usmjerenu na najbolji interes djeteta te na potrebu sustavne podrške obiteljima kroz socijalne politike (Dobrotić i sur., 2015; Churchill i sur., 2021; Dobrotić i Zrinščak, 2025). Konvencija pritom pristupa dobrobiti djece na višedimenzionalan način, obuhvaćajući prava koja ulaze u sve aspekte djetetova života poput prava na odgovarajući životni standard, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zaštitu od nasilja i zanemarivanja te prava na izražavanje mišljenja i sudjelovanje u odlukama koje se na njih odnose. U literaturi se taj okvir često sažima kroz tzv. tri ključna principa koji naglašavaju samo osiguravanje prava, zaštitu i participaciju (eng. *‘three-P’s’: provision, protection, and participation*; vidi Palme i Heimer, 2021). Time se uspostavlja zahtjev za cjelovitim i međusektorskim pristupom oblikovanju politika, u kojem se dobrobit djece ne promatra parcijalno, već kao rezultat djelovanja različitih sustava i razina vlasti. Konvencija je također postavila temelje za jačanje „najboljeg interesa djeteta“ kao vodećeg načela u svim postupcima i politikama koje se tiču djece, čime je otvoren prostor za snažnije uključivanje dječje perspektive u procese odlučivanja (usp. Atkinson i sur., 2005; Marlier i sur., 2007; Daly, 2008; Pećnik, 2008; Ajduković i sur., 2017). U tom smislu, ona ne djeluje samo kao instrument zaštite, već i kao normativni okvir koji usmjerava razvoj socijalnih

politika prema promicanju jednakih mogućnosti, smanjenju nejednakosti i stvaranju uvjeta za puni razvoj potencijala svakog djeteta.

Uz Konvenciju o pravima djeteta, Ujedinjeni narodi (UN) donijeli su niz međunarodnih ugovora, deklaracija i preporuka kojima se uređuju različiti aspekti zaštite ljudskih prava općenito, a koji na različite načine doprinose i zaštiti i promicanju prava djece. S jedne strane nalazimo Međunarodnu povelju o ljudskim pravima, odnosno set temeljnih ugovora o ljudskim pravima, koji jamče pravo na život, nediskriminaciju, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu sigurnost i primjeren životni standard, kao i niz konvencija usmjerenih na specifična područja djelovanja poput uklanjanja diskriminacije žena, zaštite prava osoba s invaliditetom te zaštite prava radnika migranata i njihovih obitelji, koji osiguravaju specifičnu zaštitu djevojčica i djevojaka, djece s teškoćama u razvoju te djece u kontekstu migracija. S druge strane, značajnu ulogu imaju preporuke te opći komentari tijela UN-a, osobito Odbora za prava djeteta, kojima se detaljno razrađuju ključna načela poput najboljeg interesa djeteta, prava na sudjelovanje, zaštite od svih oblika nasilja, prava djece s teškoćama u razvoju, prava adolescenata te prava djece u kontekstu migracija i života na ulici (za detaljan popis instrumenata do 2020. vidi Churchill i sur., 2021; usp. Dobrotić i Zrinščak, 2025). Unazad je nekoliko godina fokus stavljen i na primjenu prava djece u digitalnom okruženju te na prava djece na čist i zdrav okoliš u kontekstu klimatskih i okolišnih kriza (vidi UN, 2021, 2023). Na taj se način dodatno operacionaliziraju obveze država i jača standard provedbe prava djece.

Na europskoj razini, zaštita i promicanje prava djece dodatno su uređeni kroz različite dokumente Vijeća Europe i EU-a. Sagledamo li prvo **javnopolitički okvir Vijeća Europe**, važno je istaknuti Europsku socijalnu povelju koja, uz reguliranje niza pitanja u području socijalnih prava, rada i uvjeta života obitelji – poput pristupa primjerenom i priuštivom stanovanju, obiteljskih potpora, socijalnih usluga i zdravstvene zaštite te zaštite skupina u riziku (vidi Dobrotić i Zrinščak, 2025) – u svojim temeljnim načelima ističe i pravo djece na posebnu zaštitu od „fizičkih i moralnih opasnosti kojima su izloženi“ (dio 1, točka 7). Povelja sadrži i niz odredbi usmjerenih na osiguravanje odgovarajuće socijalne, pravne i ekonomske zaštite djece, uključujući zaštitu od zanemarivanja, nasilja i eksploatacije te posebnu zaštitu djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi i migranata. Osim toga, nešto se detaljnije propisuju i obveze država potpisnica u pogledu zaštite djece u svijetu rada (npr. minimalna dob za zapošljavanje, osiguravanje primjerenih radnih uvjeta, pravo na pravičnu plaću/naknadu). Povelja ističe i važnost prava na zdravstvenu zaštitu i socijalnu sigurnost te naglašava i obvezu država potpisnica da stvore uvjete koji djeci omogućuju cjeloviti razvoj, uključujući besplatno osnovno i srednje obrazovanje te poticanje redovitog pohađanje nastave (npr. čl. 7 i 17; VE, 2005).

Vijeće Europe donijelo je i niz specifičnih konvencija, rezolucija i preporuka kojima dodatno razrađuje brojna pitanja koja ulaze u područje zaštite djece. One ulaze u širok spektar tema, uključujući posvojenje, skrbništvo, kontakte s djecom u prekograničnim situacijama, obiteljsku medijaciju te zaštitu djece bez roditeljske skrbi. Posebna pažnja posvećena je zaštiti djece od nasilja, zanemarivanja i eksploatacije, uključujući seksualno zlostavljanje, trgovanje ljudima, dječji rad i druge oblike iskorištavanja, kao i jačanju kaznenopravnih i preventivnih mehanizama zaštite. Instrumenti Vijeća Europe također obuhvaćaju prava djece u sudskim i upravnim postupcima, promicanje pravosuđa i usluga prilagođenih djeci, zaštitu djece u kontekstu migracija i azila, integraciju djece migrantskog podrijetla, zaštitu djece s teškoćama u razvoju te deinstucionalizaciju i razvoj usluga u zajednici. Dodatno, razrađene su preporuke u području obiteljske politike, podrške pozitivnom roditeljstvu, smanjenja siromaštva djece, pristupa socijalnim uslugama, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, kao i poticanja participacije djece u obiteljskom i društvenom životu (za detaljan popis instrumenata do 2020. vidi Churchill i sur., 2021; usp. Dobrotić i sur., 2015; Dobrotić i Zrinščak, 2025). U novije je vrijeme poseban naglasak stavljen na prava djece u digitalnom okruženju, uključujući zaštitu od online nasilja i

seksualnog iskorištavanja, zaštitu privatnosti i osobnih podataka te istodobno osiguravanje pristupa informacijama i razvoja digitalnih kompetencija, kao i na pitanja mentalnog zdravlja djece (npr. VE, 2022, 2023). Time je uspostavljen višeslojni i tematski razgranat sustav zaštite koji obuhvaća socijalna i ekonomska prava, građanska i participativna prava, kao i kaznenopravnu i procesnu zaštitu djece te traži sveobuhvatan okvir prava i usluga usmjerenih zaštiti sigurnosti, dostojanstva i dobrobiti djece. Radi se o okviru koji se kontinuirano prilagođava društvenim promjenama te naglašava potrebu integriranog i međusektorskog pristupa u zaštitu i promicanju dobrobiti djece.

Sagledamo li **javnopolitički okvir EU-a**, iako primarna nadležnost za promicanje dobrobiti djece ostaje u državama članicama, EU postepeno razvija komplementarnu ulogu u ovom području. Intenzivniji angažman EU-a vidljiv je od 2000-ih kada se u okviru otvorene metode koordinacije (OMK) u području siromaštva i socijalne isključenosti siromaštvo djece počinje eksplicitnije prepoznavati kao zasebno javnopolitičko područje. Počinju se razvijati specifični indikatori za praćenje položaja djece te se sve veći naglasak stavlja na pristup promocije dobrobiti djece (eng. *child mainstreaming*), odnosno sustavno uključivanje perspektive dobrobiti djece u sva relevantna područja javnih politika. Jednu od važnijih prekretnica u tom pogledu predstavlja donošenje preporuke „*Ulaganje u djecu: suzbijanje kruga deprivacije*“ kojom se siromaštvo djece naslovljava kroz trodimenzionalni pristup – osiguravanje pristupa resursima, ulaganje u kvalitetne i dostupne usluge te promicanje participacije djece – čime se dodatno učvršćuje pristup temeljen na pravima djeteta i višedimenzionalnom razumijevanju deprivacije (za detaljan pregled vidi Ajduković i sur., 2017). Dok su ove inicijative doprinijele, između ostalog, podizanju svijesti o važnosti politika i programa usmjerenih djeci te razvoju komparativnih pokazatelja dobrobiti djece, ujedno su bile i predmet kritika zbog slabe vidljivosti djece unutar Europskog semestra te ograničenog utjecaja na nacionalne politike (Eurochild, 2016).

U tom kontekstu dodatni značaj dobiva donošenje Europskog stupa socijalnih prava, koji na razini EU-a eksplicitno afirmira pravo djeteta na kvalitetne i priuštive usluge ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja te pravo djece na zaštitu od siromaštva i jednake mogućnosti (načelo 11). Uz to, relevantna su i načela koja se odnose na pravo na kvalitetno i uključivo obrazovanje (načelo 1), rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti (načela 2 i 3), podršku roditeljima kroz mjere usklađivanja obiteljskih obaveza i plaćenog rada (načelo 9), pravo na priuštivu i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu (načelo 16), pristup socijalnom stanovanju i podršci u stanovanju (načelo 19) te posebnu brigu za skupine u riziku (npr. naglasak na socijalnu uključenost osoba s invaliditetom u okviru načela 17; EK, 2021). Kada govorimo o dobrobiti djece, ova su načela dodatno operacionalizirana kroz novi strateški cilj na području suzbijanja siromaštva i socijalne isključenosti koji traži da se broj osoba u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti smanji za barem 15 milijuna do 2030. godine, uključujući najmanje pet milijuna djece (ibid.), kao i kroz Strategiju EU-a o pravima djeteta te Europsko jamstvo za djecu.¹ Europsko jamstvo za djecu predviđa da svako dijete, a osobito djeca u riziku, ima djelotvoran i besplatan pristup ključnim uslugama u području ranog i predškolski odgoja i obrazovanja, obrazovanja (uz izvannastavne aktivnosti i najmanje jedan besplatan školski obrok dnevno) i zdravstvene zaštite te djelotvoran pristup zdravoj prehrani i primjerenom stanovanju (Dobrotić i sur., 2021). Time je dodatno ojačan pristup koji dobit djece promatra kao međusektorsko pitanje koje ulazi kako u područje odgoja i obrazovanja, tako i u područje zdravlja, stanovanja i socijalnih usluga, uz poseban naglasak na smanjenje nejednakosti i prevenciju siromaštva i socijalne isključenosti djece.

¹ Donosi se i Europska strategija za skrb te se revidiraju ciljevi iz Barcelone koji traže unaprjeđenje politika usmjerenih skrbi, posebice u djelu pristupačnosti, priuštivosti i kvalitete usluga ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja (vidi Dobrotić i Zrinščak, 2025; Dobrotić i sur., 2025a).

Možemo vidjeti opsežan skup međunarodnih instrumenta koji usmjeravaju države prema razvoju sveobuhvatnih politika usmjerenih zaštiti i promociji dobrobiti i prava djece, temeljenih na uravnoteženoj kombinaciji univerzalnih i ciljanih mjera, uz snažniji naglasak na prevenciji i ranoj intervenciji. Zajedničko svim navedenim instrumentima jest naglasak na integriranom i međusektorskom pristupu te na potrebi sustavnog praćenja i evaluacije djelotvornosti politika usmjerenih na djecu i mlade. Time se dodatno potvrđuje da ostvarivanje prava djece nije isključivo pitanje pojedinačnih mjera, već zahtijeva koordinirano djelovanje različitih razina vlasti i sustava. Upravo u tom kontekstu nacionalne i lokalne politike – koje se raspravljaju u sljedećoj sekciji – dobivaju posebnu važnost, budući da se na tim razinama međunarodni standardi prevode u konkretne mjere, usluge i uvjete života djece.

Nacionalni javnopolitički okvir

Kao što je već istaknuto, ovdje namjera nije iznijeti detaljan i iscrpan pregled aktualnog strateškog okvira u Hrvatskoj, a čiji se recentan i detaljan pregled može naći u Dobroćić i sur. (2025a) te Grad Zagreb (2025a), već ukazati na konkretan okvir prava usmjeren djeci školske dobi te njihovim obiteljima, a u svrhu lakše interpretacije dobivenih rezultata istraživanja. Sagledamo li konkretan okvir prava koja se osiguravaju djeci školske dobi te njihovim obiteljima, možemo vidjeti kako oni, formalno gledano, imaju **pristup relativno širokom spektru javnih usluga i potpora propisanih na državnoj razini**, a koja ulaze u različite sfere života djece – od prava na besplatno osnovno obrazovanje, besplatne udžbenike za djecu osnovnoškolske dobi (za dio njih i druge obrazovne materijale) i besplatnu školsku prehranu u osnovnoškolskoj dobi preko zdravstvene zaštite, pa do različitih oblika socijalne pomoći te dodatne podrške u slučaju teškoća u razvoju i slično. Na razini GZG-a dio se tih prava dodatno proširuje, primjerice, kroz besplatne udžbenike i u srednjim školama, besplatan javni prijevoz za svu djecu do 18 godina ili različite dodatne novčane naknade i programe namijenjene onima u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti (Tablica 1).

Međutim, iz same strukture prava možemo vidjeti kako je **sustav podrške izrazito fragmentiran te su prava rijetko univerzalna** i u pravilu se ostvaruju po različitim osnovama (dohodovni cenzus, status roditelja, invaliditet, braniteljski status, uključenost u određene programe poput ZMN-a), kao i kroz različite razine vlasti i uz različite administrativne procedure, a što povećava **rizik „ispadanja“**, odnosno povećava vjerojatnost da obitelji neće ostvariti prava koja im formalno pripadaju. Osim što je većina potpora ciljana, **iznosi su pojedinih novčanih naknada relativno niski** u odnosu na stvarne troškove odgoja i obrazovanja djece. Time se prava djece u praksi često svode na ublažavanje siromaštva, a manje na univerzalno osiguravanje jednakih obrazovnih i razvojnih prilika. Ovdje je važno ukazati i kako dosadašnja istraživanja redovito upozoravaju na niska ulaganja u programe za djecu i mlade (Šućur i sur., 2015), kao i na **nedostatak sustavne implementacije** mjera iz različitih strateških dokumenata poput Nacionalne strategije za prava djece 2014–2020 (Ajduković i sur., 2017). Isto tako, postoje velike **regionalne razlike u uslugama te potporama** usmjerenima djeci te njihovim obiteljima, gdje razina podrške uvelike ovisi o razvijenosti sredine u kojoj djeca odrastaju (za recentni pregled vidi Dobroćić i sur., 2025a).

Tablica 1: Socijalne usluge, novčane i druge potpore usmjerene djeci školske dobi i njihovim roditeljima/skrbnicima – Hrvatska i Grad Zagreb (2026)

Područje	Država	Grad Zagreb
Obrazovanje		
Osnovnoškolsko-obrazovanje	Nabava udžbenika: besplatni udžbenici za sve učenike osnovnih škola Nabava drugih obrazovnih materijala: besplatni drugi obrazovni materijali za učenike osnovnih škola iz obitelji korisnika ZMN-a, djeca iz kućanstva korisnika naknade za nezaposlene hrvatske branitelje ili korisnika novčane naknade za civilne stradalnike rata, kao i za djecu koja sudjeluju u provedbi eksperimentalnog programa cjelodnevne škole Školska prehrana: (su)financiranje prehrane svakog učenika osnovne škole u iznosu od €1,33 po danu nastave, odnosno €2,00 ako dijete polazi školu koja je uključena u eksperimentalni program cjelodnevne škole	Nabava drugih obrazovnih materijala: besplatni drugi obrazovni materijali za svu djecu osnovnoškolske dobi Školska prehrana: djeca korisnici ZMN-a, djeca čiji su roditelji nezaposleni i prijavljeni HZZ ili posljednja dva mjeseca nisu primili plaću, djeca s invaliditetom III. i IV. kategorije, djeca osoba s invaliditetom Domovinskog rata te osoba s invaliditetom od 90-100% ostvaruju pravo na besplatan mliječni obrok, ručak i užinu; subvencija za sve ostale učenike iznosi 20-30% po obroku, izuzev djece korisnika doplatka za djecu koji imaju pravu na uvećanu subvenciju od 20-86% po obroku, ovisno o vrsti obroka i visini doplatka („ekonomska“ cijena obroka: mliječni obrok = 0,89; ručak = 1,59; užina = 0,44); uz to provodi se školska shema voća i povrća te mlijeka i mliječnih obroka sukladno kojoj se u dijelu škola djeci najmanje jednom tjedno kroz 12 do 24 tjedna osigurava dodatan obrok Produženi boravak u školama: sudjelovanje roditelja/skrbnika u financiranju programa za učenike I.-III. razreda je €26,54, a učenike IV. razreda €46,45 mjesečno (za drugo uključeno dijete iz iste obitelji roditelj/skrbnik plaća 75% iznosa, a treće je besplatno); pravo na umanjeni iznos ostvaruju samohrani roditelji (plaćaju 75% iznosa), dijete osobe s invaliditetom (roditelji/skrbnici su potpuno oslobođeni plaćanja programa ili plaćaju 50 ili 75% iznosa, ovisno o stupnju invaliditeta), djeca korisnici ZMN-a su oslobođena plaćanja Poduka plivanja: učenici neplivači II. razreda (III. razreda ako nisu bili uključeni ranije) u trajanju od 15 sati; GZG izdvaja €26,54 po učeniku Škola u prirodi: učenici III. i IV. razreda (Sljeme, Crikvenica, Novi Vinodolski), tjedni program, sufinanciranje od €156 po sudioniku i troškovi prijevoza Izvanastavne aktivnosti: (su)financiranje različitih programa, školskih listova, poduka, programa prevencije vršnjačkog nasilja, jednodnevnog boravka u Gradu mladih i sl. Pomoćnici u nastavi/stručni komunikacijski posrednici: odobrava se temeljem prijedloga povjerenstva; €9,08 bruto po satu rada pomoćnika

		Besplatne menstrualne potrepštine: sredstva za nabavu doznaju se školama
<i>Srednjoškolsko obrazovanje</i>	Nabava udžbenika: besplatni obvezni udžbenici za učenike srednjih škola iz obitelji korisnika ZMN-a, djeca iz kućanstva korisnika naknade za nezaposlene hrvatske branitelje ili korisnika novčane naknade za civilne stradalnike rata Međumjesni javni prijevoz učenika srednjih škola: sufinancira se 75% troškova međumjesnog javnog prijevoza redovitih učenika srednjih škola, ako je udaljenost do škole više od pet kilometara; pravo na 100% financiranje imaju djeca iz obitelji korisnika ZMN-a, djeca bez roditelja ili roditeljske skrbi, djeca iz kućanstva korisnika naknade za nezaposlene hrvatske branitelje ili korisnika novčane naknade za civilne stradalnike rata	Nabava udžbenika: besplatni udžbenici za sve učenike srednjih škola Školska shema voća i povrća te mlijeka i mliječnih obroka: isporuka za učenike dijela srednjih škola i učeničke domove Izvannastavne aktivnosti: (su)financiranje različitih programa, školskih listova, poduka, natjecanja i sl. Pomoćnici u nastavi/stručni komunikacijski posrednici: odobrava se temeljem prijedloga povjerenstva; €9,08 bruto po satu rada pomoćnika Besplatne menstrualne potrepštine: sredstva za nabavu doznaju se školama
Zdravstvo	Pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu: sva djeca do navršene 18. godine života, odnosno do kraja redovitog školovanja, a najduže do 26. godine Pravo na besplatan smještaj roditelja uz dijete: cjelodnevni smještaj jednog od roditelja/skrbnika djeteta mlađeg od tri godine, jedan od roditelja/skrbnika djeteta s težim smetnjama te djeteta oboljelog od malignih bolesti ili druge bolesti koja neposredno ugrožava život neovisno o dobi djeteta; dnevni smještaj jednog od roditelja djeteta do pet godina u ustanovi za liječenje od akutnih bolesti (ako zdravstvena ustanova nema smještajnih kapaciteta, roditelj/skrbnik ima pravo na naknadu za troškove smještaja u iznosu 6% proračunske osnovice, odnosno €26,5 ukoliko mu je mjesto prebivališta udaljeno 30 i više kilometara od bolnice)	(Su)financiranje različitih preventivnih i javnozdravstvenih programa, uključivši i specifične aktivnosti usmjerene djeci i mladima poput tematskih interaktivnih predavanja, radionica, savjetovanišnog rada, medijskih i sl. aktivnosti za djecu i mlade u suradnji sa zdravstvenim, socijalnim i odgojno-obrazovnim ustanovama te organizacijama civilnog društva
Obiteljske potpore	Doplatak za djecu: između €30,90 i €61,80 mjesečno po djetetu (uz uvećanje od 15-25% za djecu iz jednoroditeljskih obitelji ili djecu bez oba roditelja), ako ne prelaze dohodovni cenzus od €618,02 po članu kućanstva; paušalni iznos od €77,25 za djecu smrtno stradalog ili nestalog hrvatskog branitelja, neovisno o dohodovnom cenzusu Pronatalitetni dodatak: mjesečni dodatak za treće (€66,36) i četvrto dijete (€132,72) koji se isplaćuje korisnicima doplatka za djecu	Novčana naknada korisnicima prava na doplatku za djecu bez jednog roditelja: pravo roditelja korisnika doplatka za djecu, a koji nije korisnik ZMN-a; €29,50 mjesečno po djetetu

Porezne olakšice: ostvaruju se kroz osobni odbitak i to za prvo dijete 0.5 osobnog odbitka, drugo dijete 0.7, treće dijete 1, četvrto dijete 1.4 te za svako daljnje dijete progresivno uvećan osobni odbitak za 1.1 u odnosu na prethodno dijete

Siromaštvo i socijalna uključenost

*Novčane
potpore*

Zajamčena minimalna naknada: mjesečni iznos naknade određuje se po kriteriju prihoda te broja članova kućanstva (maksimalni iznos u kućanstvu 150% bruto iznosa minimalne plaće u RH); osnovica za izračun zajamčene minimalne naknade iznosi €170

Jednokratna naknada: novčana naknada radi podmirenja izvanrednih troškova (npr. rođenje ili obrazovanje djeteta, bolest ili smrt člana obitelji, prirodne nepogode i sl.); prema procjeni stručnih radnika, a najviše €400 za samca i €560 za kućanstvo u jednoj godini, osim za naknadu troškova udžbenika za srednju školu djetetu smještenom u udomiteljsku obitelj (ako to pravo ne ostvaruje drugačije) te u osobito opravdanim okolnostima kada je maksimalni iznos €1,327.23; osnovica za izračun jednokratne naknade je €80

Naknada za redovito studiranje: pravo korisnika usluge smještaja/organiziranog stanovanja, koji ima status redovnog/izvanrednog studenta; €320 mjesečno za vrijeme studiranja, a najdulje do 26 godine, neovisno o imovnom stanju; nakon priznanja ovog prava prestaje pravo na smještaj/organizirano stanovanje

Plaćanje troškova smještaja u učeničkom domu: pravo djeteta ili mlađe punoljetne osobe polaznika srednje škole koje nije korisnik ZMN-a, ako ukupni prihod ostvaren u zadnja tri mjeseca prije podnošenja zahtjeva ne iznosi više od 70% proračunske osnovice po članu kućanstva (€309), prihodi se umanjuju za rate stambenog kredita/najamnine kojom se rješava stambeno pitanje obitelji; pravo djeteta iz udomiteljske obitelji (pravo se ostvaruje po javnom pozivu)

Naknada za troškove prijevoza zbog školovanja: učenici srednje škole korisnici ZMN-a, djetetu s teškoćama u razvoju i

Novčana naknada korisnicima inkluzivnog dodatka /osobne invalidnine): naknadu mogu ostvariti svi korisnici inkluzivnog dodatka i ona se isplaćuje u uvećanom iznosu osobama do navršene 18. godine, odnosno do završetka redovnog školovanja (najdulje do 26. godine); €54 mjesečno

Novčana naknada korisnicima kojima je priznato pravo na status roditelja njegovatelja ili status njegovatelja: €142,50 mjesečno

Uskrsnica/božićnica: isplaćuje se korisnicima novčanih naknada Grada Zagreba sukladno Odluci o socijalnoj skrbi; €100 po korisniku

	učeniku smještenom u udomiteljskoj obitelji/obiteljskom domu koji pohađa nastavu izvan mjesta prebivališta Status (roditelja) njegovatelja: novčana naknada €800 mjesečno, odnosno €960 ako se dijete zbog zdravstvenog stanja ne može uključiti u programe zajednice te €1,000 za roditelja koji brine o dvoje ili više djece te prava iz mirovinskog i zdravstvenog osiguranja	
<i>Socijalne usluge i druge potpore</i>	Socijalno mentorstvo: socijalna usluga kojom se korisniku sustava socijalne skrbi pruža stručna pomoć usmjerena jačanju njegovih snaga i sposobnosti za uspješnije rješavanje nepovoljnih životnih prilika i bolju integraciju u zajednicu u kojoj živi; namijenjena je dugotrajno nezaposlenim osobama koje su korisnici zajamčene minimalne naknade, djetetu korisnika zajamčene minimalne naknade, osobi s invaliditetom, korisniku kojem prestaje pravo na uslugu smještaja ili organiziranog stanovanja, korisniku koji je žrtva trgovanja ljudima te korisniku nakon izvršenja kazne zatvora; uslugu pruža područni Hrvatski zavod za socijalni rad, prema mjestu prebivališta, u razdoblju od šest do osam mjeseci kroz minimalno deset strukturiranih susreta socijalnog mentora i korisnika	Besplatna godišnja pretplatna karta ZET-a: pravo na besplatan javni prijevoz za svu djecu do navršene 18. godine Pomoć djeci u mliječnoj hrani: pravo roditelja ili skrbnika djeteta u dobi do 12 godina ako je po procjeni odabranog liječnika pedijatra utvrđena potreba za dodatnom prehranom te ako prihod po članu kućanstva ne prelazi €438; vrijednost paketa po djetetu €46 Pomoć u obiteljskim paketima: pravo roditelja ili skrbnika troje ili više maloljetne djece te jednoroditeljske obitelji s jednim ili više maloljetne djece ako su korisnici ZMN-a (izuzeti su korisnici čiji su računi blokirani, a koji imaju vlastitu nekretninu, osim nekretnine koju koriste za stanovanje); mjesečna vrijednost paketa po obitelji €42 do €106 ovisno o broju djece i drugim obilježjima obitelji (npr. jednoroditeljske obitelji ostvaruju pravo na veće iznose) te mjesecu dodjele (npr. viši iznosi u travnju i prosincu) Prigodni dječji paketi: pomoć u prigodnim dječjim paketima povodom Uskrsa i Svetog Nikole u iznosu od €35 po djetetu; korisnicima pomoći u obiteljskim paketima, prehrane u pučkoj kuhinji i pomoći djeci u mliječnoj hrani te hrvatskim braniteljima čiji mjesečni prihod po članu kućanstva ne prelazi €309 Besplatno ljetovanje: pravo djece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta korisnika prava u sustavu socijalne skrbi te djece iz obitelji slabijeg imovinskog stanja prema procjeni dječjih vrtića i osnovnih škola; €70,50 dnevno po djetetu Savjetovanje sa stručnom podrškom: €28 eura neto po satu
<i>Stanovanje</i>	Naknada za troškove stanovanja: pravo korisnika ZMN-a, prema odluci JLS-a, minimalno 30% iznosa ZMN-a Naknada za ugroženog kupca energenata: pravo korisnika ZMN-a i drugih prava (npr. inkluzivni dodatak I-III razine, nacionalna naknada za starije osobe); €70 mjesečno	Naknada za troškove stanovanja: pravo korisnika ZMN-a, u visini 30% iznosa ZMN-a utvrđenog prema propisima u sustavu socijalne skrbi (40% za samca) Energetski paket: isplaćuje se korisnicima naknade za stanovanje, najviše €50 po paketu

Izvor: Dobrotić i sur. (2025); Grad Zagreb (2025b, 2025c, 2025d, 2025e, 2025f, 2025g); HZMO (2026); Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja (NN 49/2014..., 72/2025); VRH (2025a)

KVANTITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA

CILJ I POLAZIŠTA ISTRAŽIVANJA

Cilj je ovog istraživanja o dobrobiti i potrebama djece školske dobi u GZG-u dobiti uvid u perspektivu djece o ostvarivanju njihovih prava te mogućnostima za cjelovit i usklađen razvoj njihovih potencijala. Polazeći od suvremenog pristupa dobrobiti djece, istraživanje nastoji zahvatiti ključne dimenzije dobrobiti djece školske dobi,² s ciljem boljeg razumijevanja stvarnih potreba djece u GZG-u, pri čemu je naglasak na dječjem doživljaju i procjeni vlastitog života.

Dobrobit djece može se promatrati kroz pozitivne i negativne ishode za dijete te se u istraživanjima često prati pomoću pokazatelja koji zahvaćaju ključna područja nužna za optimalan rast i razvoj, uključujući prehranu i zadovoljenje osnovnih potreba, obrazovanje, provođenje slobodnog vremena, socijalne odnose, zdravlje, sigurnost i emocionalnu dobrobit, kvalitetu stanovanja te pristup uslugama i drugim resursima važnima za razvoj djece (Ben-Arieh i sur., 2014; Bradshaw i Richardson, 2009; Ajduković i sur., 2020). Iako se dobrobit djece suštinski ne razlikuje od dobrobiti ljudi općenito, djeca i odrasli pridaju važnost različitim aspektima života, a i djeca svoju situaciju procjenjuju prvenstveno kroz mehanizam socijalne komparacije s vršnjacima u svojoj neposrednoj okolini (Ajduković i sur., 2020). Isto tako, djeca su u većoj mjeri ovisna o vanjskim okolnostima (npr. o kvaliteti stanovanja i poticajnom okruženju) i odlukama odraslih te najčešće nemaju mogućnost utjecaja na promjene vlastitih životnih uvjeta. Pritom materijalna deprivacija i drugi oblici deprivacije mogu imati dugoročne učinke na njihov životni put i razvojne ishode (Šućur i sur., 2015; Kletečki Radović i sur., 2017). Upravo je zbog toga važno razumjeti kako djeca sama percipiraju svoje potrebe, mogućnosti ostvarivanja prava i pristup resursima, uključujući priuštivo i kvalitetno obrazovanje, slobodno vrijeme te dostupnost različitih usluga i oblika podrške važnih za njihovu dobrobit.

U fokusu istraživanja su stoga upravo učenici i učenice zagrebačkih osnovnih i srednjih škola, a istraživanje je usmjereno na ispitivanje subjektivne dobrobiti djece u ključnim područjima njihova svakodnevnog života, s posebnim naglaskom na materijalnu dimenziju različitih područja dobrobiti (obrazovanje, slobodno vrijeme, zdravlje, odnos s vršnjacima i dr.). Drugim riječima, poseban se naglasak stavlja na razlike u svim aspektima dobrobiti s obzirom na subjektivnu percepciju materijalnog položaja djece sudionika istraživanja. Kvantitativna dionica istraživanja temelji se na samoprocjenama djece i usredotočena je na subjektivnu dobrobit, odnosno na njihovu vlastitu procjenu života i zadovoljstva u područjima stanovanja i materijalnih uvjeta u obitelji, škole i obrazovnih potreba, slobodnog vremena i razonode, (mentalnog) zdravlja te osobnog zadovoljstva i odnosa s drugima. Uz to, ispituje se i percepcija djece o potrebama koje su (ne)ostvarene te dostupnost i priuštivost resursa i oblika podrške važnih za njihovu dobrobit. Time se omogućuje uvid u različite aspekte odrastanja djece u GZG-u, kao i u razinu njihova zadovoljstva pojedinim područjima života. Istraživanjem se želi dobiti jasan uvid (ne)zadovoljene potrebe djece u GZG-u, a kako bi se mogle planirati i razvijati mjere i usluge usmjerene poboljšanju njihovih uvjeta života, s posebnim naglaskom na djecu u depriviranom položaju.

Zašto je važno uključiti perspektivu djece u istraživanja njihove dobrobiti? Osim što ovakva istraživanja predstavljaju vrijednu dopunu administrativnim podacima i standardnim statističkim pokazateljima koji se redovito prate, ona omogućuju uvid u subjektivnu dimenziju dobrobiti djece. Dobrobit djece ne može se u potpunosti zahvatiti isključivo objektivnim pokazateljima, već mora zahvatiti i način na koji djeca sama doživljavaju svoje životne

² Kada govorimo o djeci, govorimo o osobama u dobi do 18 godina sukladno Konvenciji o pravima djeteta.

okolnosti i mogućnosti, svakodnevno funkcioniranje, odnose s drugima i osjećaj pripadnosti (Ajduković i sur., 2020). Osim što je na taj način moguće dobiti cjelovitiju sliku kvalitete života djece, uključivanje njihove perspektive oživotvoruje temeljna načela Konvencije UN-a o pravima djeteta, osobito pravo djece na aktivno sudjelovanje u vlastitom okruženju (npr. pravo na slobodu izražavanja, čl. 13; UN, 1989). Uvažavanjem mišljenja djece te stvaranjem prostora za njihovu participaciju u procesima koji se odnose na njihov život, jača se njihova uključenost te im se omogućava da utječu na odluke koje ih se neposredno tiču (Laforgue i sur., 2022). Na taj se način djecu i mlade prepoznaje kao aktivne sudionike u društvu, ali ih se ujedno i osnažuje te priprema za ulogu aktivnih građana u budućnosti.

Perspektiva djece također omogućuje dublje i holističko razumijevanje njihova položaja i iskustava u društvu te je njihovo uključivanje neizostavno u istraživanjima dobrobiti i potreba djece. Djeca sama su „najautentičniji svjedoci vlastitih života“ (Širanović u Ajduković i sur., 2020, 128) te predstavljaju jedinstven izvor znanja o svakodnevnim iskustvima, odnosima i izazovima s kojima se suočavaju, a zbog čega njihovi iskazi imaju posebnu istraživačku vrijednost. Samoprocjene djece, kada se prikupljaju pomoću razvojno primjerenih i metodološki utemeljenih instrumenata, pouzdane su i valjane te pružaju informacije koje se ne mogu u potpunosti nadomjestiti procjenama odraslih (Ben-Arieh i sur., 2014; OECD, 2021). Štoviše, istraživanja pokazuju da roditelji ili skrbnici nemaju uvijek – niti moraju imati – potpun uvid u to kako se njihova djeca osjećaju, doživljavaju pojedine aspekte svog života ili provode svoje vrijeme, a što je posebice izraženo u razdoblju adolescencije (Axford i sur., 2014). Uključivanjem se perspektive djece stoga doprinosi raznolikosti viđenja te se otvara prostor za prepoznavanje izazova u specifičnim razdobljima i aspektima života djece, poput vršnjačkih odnosa, digitalnog okruženja ili osjećaja pripadnosti, koje u suvremenom, dinamičnom i brzo mijenjajućem društvenom okruženju odrasli – kako roditelji, tako i stručnjaci – često teško mogu u potpunosti sagledati ili pravovremeno predvidjeti (Ben-Arieh i sur., 2014; Kletečki Radović i sur., 2017; Pećnik i Mihetec, 2025).

Konačno, ovakav pristup, koji djeci otvara prostor da budu ravnopravni sudionici u oblikovanju vlastite dobrobiti, u skladu je sa suvremenim javnopolitičkim pristupima koji naglašavaju važnost participativnih procesa u razvoju politika i programa usmjerenih na djecu i mlade (npr. European Commission, 2021). Isto tako, on osigurava čvršću empirijsku osnovu za oblikovanje djelotvornijih, u dokazima utemeljenih javnih politika i intervencija. Politike koje polaze od perspektive dobrobiti djece imaju veći potencijal odgovoriti na stvarne i raznolike potrebe djece, prepoznati rizične i zaštitne čimbenike te doprinijeti smanjenju nejednakosti i poboljšanju kvalitete njihova života. O tome je osobito važno voditi računa u hrvatskom kontekstu, budući da ranija istraživanja ukazuju kako promicanje dobrobiti djece nije postalo sastavnim dijelom svih područja javnih politika (usp. Ajduković i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2021), kao i da se u samom procesu donošenja politika ne polazi od pristupa promocije dobrobiti djece (eng. *child mainstreaming*), a koji podrazumijeva razmatranje učinaka politika na dobrobit djece u svim fazama – od formulacije i donošenja do provedbe i evaluacije (vidi Atkinson i sur., 2005; Marlier i sur., 2007).

SOCIOEKONOMSKI KONTEKST ISTRAŽIVANJA

Kako bi se dobilo bolje razumijevanje subjektivne dobrobiti djece u GZG-u, važno je sagledati osnovne socioekonomske pokazatelje, osobito pokazatelje siromaštva i socijalne isključenosti koji se redovito prate putem EU-SILC ankete (Tablica 2), a koji ukazuju na izražene razlike između GZG-a, Hrvatske općenito te prosjeka EU-27. Ukupna stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti u GZG-u (11,1%) znatno je niža od nacionalnog prosjeka (21,7%) i prosjeka EU-27 (21,0%), što ukazuje na **relativno povoljniji socioekonomski položaj stanovništva u glavnom gradu**. Sličan obrazac vidljiv je i kod stope rizika od siromaštva, gdje GZG (9,7%) značajno odstupa u odnosu na Hrvatsku (20,3%) i EU-27 (16,2%).

Dok za GZG nisu dostupni podaci koji bi govorili o stopi siromaštva ili socijalne isključenosti djece, gledamo li na razini Hrvatske možemo vidjeti kako je gotovo svako peto dijete izloženo riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti (18,3%), pri čemu su stope nešto više u starijim dobnim skupinama djece (vidi Tablica 2). U usporedbi s EU-27, djeca su u Hrvatskoj u prosjeku u nešto nižem riziku siromaštva ili socijalne isključenosti. Sličan je obrazac vidljiv i promatra li se samo pokazatelj rizika od siromaštva, pri čemu je važno istaknuti važne razlike prema **migrantskom statusu roditelja** – djeca čiji su roditelji rođeni u stranoj zemlji izložena su znatno većem riziku od siromaštva (28,4% u Hrvatskoj; 32,3% u EU-27) u odnosu na djecu čiji su roditelji rođeni u Hrvatskoj, odnosno zemlji izvještavanja. Još su izraženije razlike prema **obrazovnom statusu roditelja**: više od polovice djece čiji roditelji imaju najniže obrazovanje (ISCED 0-2) živi u riziku od siromaštva (56,7%), dok je taj udio višestruko niži kod djece visokoobrazovanih roditelja (ISCED 5-8; 5,8%). U tom se kontekstu važno osvrnuti na stope dugotrajnog siromaštva čija vrijednost varira unazad zadnjeg desetljeća (vidi Šućur, 2025), da bi u 2024. godini ponovno bilježila jednu od viših vrijednosti – 21,4% ukupnog stanovništva te 17,7% djece izloženo je dugotrajnom siromaštvu, što je znatno iznad prosjeka EU-27 (10,0% ukupno i 12,3% među djecom).

EU-SILC podaci pokazuju i da je **rizik od siromaštva djece izrazito koncentriran u kućanstvima niskog radnog intenziteta**, i to u većoj mjeri nego u prosjeku EU-27 – u Hrvatskoj je čak 80,2% djece koja žive u kućanstvima vrlo niskog intenziteta rada izloženo riziku od siromaštva (73,8% u EU-27), dok je među djecom u kućanstvima niskog intenziteta rada taj udio 55,1% (51,0% u EU-27; Tablica 2). Ovi podaci ukazuju na snažnu povezanost sudjelovanja odraslih na tržištu rada i materijalne sigurnosti djece te na relativno veću osjetljivost djece u Hrvatskoj na učinke niske radne aktivnosti kućanstva (vidi Šućur, 2025). Niži pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u GZG-u stoga ne iznenađuju, s obzirom da stopa zaposlenosti u GZG-u nadilazi prosjek Hrvatske (79,7% u Zagrebu u odnosu na 73,6% u Hrvatskoj u 2024.), ali i EU-27 (75,8% u 2024.). GZG bilježi povoljniju situaciju i u odnosu na druge dijelove Hrvatske – stopa zaposlenosti najniža je u Panonskoj Hrvatskoj (67,2%), a potom slijede Jadranska Hrvatska (73,1%) te Sjeverna Hrvatska (76%), koja je na ovom pokazatelju najbliža GZG-u (79,7%). Ovdje je zanimljivo istaknuti i rodnu dimenziju zaposlenosti: na razini EU-27 postoji izražen rodni jaz u stopama zaposlenosti, pri čemu je stopa zaposlenosti žena niža za oko 10 postotnih bodova u odnosu na muškarce. U Hrvatskoj je taj jaz nešto niži (6 postotnih bodova 2024.), dok GZG bilježi suprotan trend – stopa zaposlenosti žena za jedan je postotni bod viša od stope zaposlenosti muškaraca. Nasuprot tome, Panonska Hrvatska i Sjeverna Hrvatska bilježe nadprosječni rodni jaz u zaposlenosti od osam odnosno 11 postotnih bodova (Eurostat, 2026b).

Tablica 2: Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti (% , 2024)

	Grad Zagreb	Hrvatsk a	EU27
Stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti			
<i>Sveukupno</i>	11,1	21,7	21,0
<i>Djeca (0-17)</i>	-	18,3	19,3
– 0-5	-	17,6	23,0
– 6-10	-	19,2	23,9
– 11-15	-	21,6	25,2
– 15-19	-	20,6	26,1
Stopa rizika od siromaštva			
<i>Sveukupno</i>	9,7	20,3	16,2
<i>Djeca (0-17)</i>	-	18,3	19,3
– 0-5	-	16,8	18,1
– 6-11	-	20,0	18,7
– 12-17	-	17,8	20,9
– 15-19	-	18,5	21,8
<i>Djeca (0-17) prema migrantskom statusu roditelja</i>			
– roditelji su rođeni u Hrvatskoj/zemlji izvještavanja	-	16,2	14,6
– roditelji su rođeni u stranoj zemlji	-	28,4	32,3
<i>Djeca (0-17) prema obrazovnom statusu roditelja</i>			
– osnovnoškolsko obrazovanje i niže (ISCED 0-2)	-	56,7	50,7
– srednjoškolsko obrazovanje (ISCED 3-4)	-	27,5	22,6
– visokoškolsko obrazovanje (ISCED 5-8)	-	5,8	8,5
<i>Djeca (0-17) prema intenzitetu rada kućanstva*</i>			
– vrlo niski intenzitet rada (0-0,2)	-	80,2	73,8
– niski intenzitet rada (0,2-0,45)	-	55,1	51,0
– srednji intenzitet rada (0,45 – 0,55)	-	38,8	30,2
– visoki intenzitet rada (0,55 – 0,85)	-	18,4	13,2
– vrlo visoki intenzitet rada (0,85 – 1)	-	8,8	5,9
Stope perzistentnog (dugotrajnog) siromaštva			
<i>Sveukupno</i>	-	21,4	10,0
<i>Djeca (0-17)</i>	-	17,7	12,3
Stopa teške materijalne i socijalne deprivacije**			
<i>Sveukupno</i>	-	2,0	6,4
<i>Djeca (0-17)</i>	-	1,2	7,9
<i>Postotak osoba koje žive u kućanstvu koje:</i>			
– ne mogu podmiriti neočekivani financijski izdatak	23,2	34,9	30,0
– ne mogu si priuštiti adekvatno grijanje	2,7	4,6	9,2
– ne mogu si priuštiti tjedan dana godišnjeg odmora izvan kuće	-	34,7	27,0
– ne mogu si svaki drugi dan priuštiti obrok koji sadržava meso, piletinu, ribu ili vegetarijanski ekvivalent	1,2	4,0	8,5
– ne mogu platiti dospjele obaveze (hipoteka ili najam, režijski troškovi i sl.)	4,4	9,4	9,2
Osobe koje žive u kućanstvima s vrlo niskim intenzitetom rada*			
<i>Sveukupno</i>	2,6	4,7	7,9
<i>Djeca (0-17)</i>	-	3,3	7,4
Stopa preopterećenosti troškovima stanovanja***			
<i>Sveukupno</i>	2,7	3,7	8,2
Stopa prenapučenosti stambenog prostora			
<i>Sveukupno</i>	-	31,7	16,9

– u riziku od siromaštva	-	29,2	28,9
– nisu u riziku od siromaštva	-	32,4	14,6
Djeca (0-17)	-	43,7	25,6
– u riziku od siromaštva	-	52,6	43,5
– nisu u riziku od siromaštva	-	41,7	21,3

Napomene:

* Intenzitet rada kućanstva je odnos između ukupnog broja mjeseci u kojima su svi radno sposobni članovi kućanstva radili u referentnom razdoblju i ukupnog broja mjeseci koje su ti isti članovi kućanstva teoretski mogli raditi u tom istom razdoblju. Primjerice, vrlo niski intenzitet rada (0-0,2) se odnosi na kućanstva u kojima niti jedan član kućanstva ne radi ili radi vrlo malo, odnosno, radno sposobni članovi rade 20% i manje od 20% ukupnog broja mjeseci u kojima su mogli raditi u referentnom razdoblju.

** Stopa teške materijalne i socijalne deprivacije odnosi se na udio osoba kojima nedostaje najmanje pet od sljedećih 13 stavki: u kućanstvu ne mogu 1) platiti dospjele obaveze (npr. najamninu ili režije), 2) priuštiti si održavanje odgovarajuće topline u svom domu, 3) podmiriti neočekivani financijski izdatak, 4) priuštiti si obrok s mesom, piletinom ili ribom ili vegetarijanski ekvivalent svaki drugi dan, 5) priuštiti si tjedan dana godišnjeg odmora izvan kuće, 6) imati pristup automobilu/kombiju za osobnu upotrebu te 7) zamijeniti dotrajali namještaj, dok si od osobnih stvari ne mogu 8) zamijeniti dotrajalu odjeću novom, 9) imati dva para obuće koja im dobro pristaje, 10) trošiti malu količinu novca svaki tjedan na sebe („džeparac“), 11) imati redovite slobodne aktivnosti, 12) okupiti se s prijateljima/obitelji na piću/obroku barem jednom mjesečno te 13) imati internetsku vezu. EU-SILC prikuplja podatke za „osobne“ stavke za osobe 16+, a kod izračuna se stope deprivacije za djecu primjenjuje pravilo: ako si najmanje polovina broja odraslih osoba u kućanstvu ne može priuštiti određenu stavku, tada se i djeca koja žive u tom kućanstvu smatraju uskraćenima za tu stavku.

*** Stopa preopterećenosti troškovima stanovanja mjeri udio osoba koje žive u kućanstvima u kojima ukupni troškovi stanovanja (najamnina ili otplata kredita, režijski troškovi i sl.) prelaze 40 % raspoloživog dohotka kućanstva. Prag od 40% smatra se pokazateljem prekomjernog financijskog opterećenja, jer takva razina izdataka može ugroziti mogućnost zadovoljavanja drugih osnovnih životnih potreba.

Izvor: Eurostat – EU-SILC (2026a)

Sagledamo li **stopu teške materijalne i socijalne deprivacije**, na bazičnom pokazatelju ponovno imamo pokazatelje samo za Hrvatsku općenito i ona ukazuje na nižu stopu među djecom (1,2%) u odnosu na prosjek EU-27 (7,9%), što je i najniža stopa u EU. Ipak, gledano na razini kućanstva – u dijelu kojih odrastaju i djeca – pojedini pokazatelji financijske ranjivosti ostaju izraženi kako u Hrvatskoj tako i u GZG-u. Primjerice, više od trećine stanovništva u Hrvatskoj ne može podmiriti neočekivani financijski izdatak ili si ne može priuštiti tjedan dana godišnjeg odmora izvan kuće, čime se Hrvatska smještava iznad prosjeka EU-27. Situacija je u GZG-u nešto povoljnija, osobito kada promatramo nemogućnost podmirjenja neočekivanog financijskog izdatka – iako se i dalje radi o jednoj petini građana u GZG-u, to je oko deset postotnih bodova manje u odnosu na Hrvatsku općenito, ali i znatno niže nego u drugim regijama (Panonska Hrvatska 41,7%, Jadranska Hrvatska 36% i Sjeverna Hrvatska 36,2%). Isto tako, udio osoba koje žive u kućanstvima s vrlo niskim intenzitetom rada te stopa preopterećenosti troškovima stanovanja također su niži u GZG-u, što upućuje na **relativno stabilnije financijske i stambene uvjete u odnosu na širi nacionalni kontekst**.

Na razini Hrvatske dostupni su i nešto detaljniji pokazatelji koji govore o uvjetima stanovanja i koji ukazuju kako je, unatoč poboljšanjima u posljednjem desetljeću, stopa prenapučenosti stambenog prostora i dalje među višima u EU-u: 31,7 % osoba u Hrvatskoj spram 16,9% u EU-27 živjelo je u prenapučenom stambenom prostoru u 2024. godini. **Stopa prenapučenosti osobito je izražena među djecom** (43,7% u Hrvatskoj spram 25,6% u EU-27), pri čemu je više od polovice djece u riziku od siromaštva izloženo prenapučenim stambenim uvjetima. Relativno visok udio prenapučenosti prisutan je i među osobama koje nisu u riziku od siromaštva, što upućuje na to da prenapučenost nije isključivo pitanje dohotka, već i strukturnih obilježja stambenog fonda u Hrvatskoj, posebice sagledamo li ove podatke u kontekstu Eurostatove definicije prenapučenosti sukladno kojoj se osoba smatra članom prenapučenog kućanstva ako to kućanstvo nema na raspolaganju minimalan broj soba po sljedećim kriterijima: jedna soba za cijelo kućanstvo; jedna soba za odrasli par u kućanstvu; jedna soba za svaku pojedinu osobu stariju od 18 godina; jedna soba za svaki par osoba istog spola

između 12 i 17 godina starosti; jedna soba za svaku osobu između 12 i 17 godina koja ne spada u prethodnu kategoriju; jedna soba za svaki par djece mlađe od 12 godina. Drugim riječima, ovaj pokazatelj odražava i prostorne standarde stanovanja, a ne samo materijalne mogućnosti kućanstava. S druge strane, pokazatelji **teške stambene deprivacije** za 2023. godinu – definirane kao udio osoba koja žive u prenapučenim stanovima i/ili u stambenim jedinicama s ozbiljnim nedostacima poput prokišnjavanja krova, nepostojanja kade ili tuša, unutarnjeg toaleta ili nedostatka prirodnog svjetla – ukazuju kako je ona **izraženija među djecom u riziku od siromaštva** (9,1% djece u riziku od siromaštva u Hrvatskoj živjelo je u takvim uvjetima, u usporedbi s 2,2 % djece koja nisu u riziku od siromaštva). Važno je istaknuti da je u odnosu na proteklo razdoblje zabilježeno poboljšanje: udio djece u riziku od siromaštva koja žive u uvjetima teške stambene deprivacije smanjen je s 20,7% u 2015. godini (Eurostat 2026c).

Vidljivije poboljšanje bilježi se i na pokazatelju koji ulazi u sferu materijalne i socijalne deprivacije te govori o udjelu osoba koje žive u **kućanstvima koja ne mogu održati dom toplim** te njegova vrijednost na razini Hrvatske pada s 9,9% 2015. godine na 4,6% 2024. godine (za osobe u riziku od siromaštva s 23,7% na 13,4% u istom razdoblju), što je ispod prosjeka EU-27 od 9,2% odnosno 19,7% u 2024. godini. Situacija u GZG-u je i na ovom pokazatelju bolja od prosjeka Hrvatske (2,7%, vidi Tablica 2) te i u odnosu na druge regije – 4,6% u Sjevernoj Hrvatskoj, 4,7% u Jadranskoj Hrvatskoj te 5,8% u Panonskoj Hrvatskoj. Gledamo li situaciju obitelji s djecom, imamo ponovno samo pokazatelje na razini Hrvatske te oni na razini NUTS2 regija nisu dostupni. Oni govore kako je situacija obitelji s djecom nešto bolja u odnosu na opću populaciju, ali i EU-27 prosjek: 2,4% osoba živi u kućanstvima koja ne mogu održati dom toplim u Hrvatskoj općenito, 7,6% za obitelji u siromaštvu u odnosu na prosjek EU-27 od 9% općenito, odnosno 20,8% za obitelji u siromaštvu; kao i situacija djece: 2,6% djece u Hrvatskoj općenito, 8,1% djece u riziku od siromaštva u odnosu na 9% općenito, odnosno 23,9% djece u siromaštvu (Eurostat 2025.e; 2025.f prema Dobrotić i sur., 2025a). Ovdje je važno ukazati i na perspektivu osoba s iskustvom siromaštva koje vlasništvo stambenog prostora doživljavaju kao jedan od važnih zaštitnih čimbenika od siromaštva (Dobrotić i sur., 2025b). Takva percepcija u određenoj mjeri nalazi uporište u EU-SILC pokazateljima prema kojima je **rizik od siromaštva viši među osobama koje žive u podstanarstvu u odnosu na one koji žive u stambenom prostoru u vlasništvu kućanstva** – 26,6% (EU-27: 25,6%) spram 18,9% (EU-27: 12,7%) 2024. godine. Razlike su još izraženije kod djece: 33,1% djece koja žive u podstanarstvu u Hrvatskoj (jednako kao i u EU-27) izloženo je riziku od siromaštva, spram 17,8% djece u Hrvatskoj te 13,4% u EU-27 koja žive u stambenom prostoru koje je u vlasništvu njihova kućanstva (Eurostat – EU-SILC, 2026a). Možemo primijetiti i kako je vlasništvo stambenog prostora u Hrvatskoj ipak nešto slabiji zaštitni čimbenik od prosjeka EU-27, što upućuje na to da vlasništvo samo po sebi ne isključuje rizik od siromaštva. To može biti povezano s nizom čimbenika, uključujući zaduženost kućanstava, troškove održavanja i režijske izdatke, ali i šire strukturne okolnosti.

Na razini Hrvatske, mogu se sagledati i podaci o **stopi materijalne deprivacije specifične za djecu ispod 16 godina**, a koji su rađeni po metodologiji koja je prilagođenija potrebama djece (Tablica 3). Možemo vidjeti kako je Hrvatska u 2024. godini imala znatno nižu stopu materijalne deprivacije djece u odnosu na prosjek EU-27 (2,7% u Hrvatskoj spram 13,6% u EU-27), čime se i smjestila na dno ljestvice zemalja članica EU-a. Stopa je najviša među djecom u dobi 10–15 godina (3,9%) što ukazuje kako se **materijalna ograničenja češće manifestiraju u kasnijoj dobi**, kada rastu potrebe povezane sa školovanjem, društvenim životom i slobodnim vremenom. Nejednakosti su ponovno izrazito povezane s **obrazovnim statusom roditelja**: djeca čiji roditelji imaju najniže obrazovanje (ISCED 0–2) su u višestruko većem riziku materijalne deprivacije (28,3%) u odnosu na djecu čiji roditelji imaju srednjoškolsko obrazovanje (3,2%) ili visokoškolsko obrazovanje (0,7%). Osim toga, važnu ulogu imaju i

obilježja kućanstva, pa je tako rizik materijalne deprivacije djece znatno viši **u jednoroditeljskim obiteljima i u kućanstvima s većim brojem djece**. Iako je udio djece u riziku materijalne deprivacije u Hrvatskoj relativno nizak, izražene razlike prema obrazovanju roditelja i obilježjima obitelji upućuju na postojanje skupina djece u povećanom riziku, što je važno uzeti u obzir u interpretaciji nalaza o potrebama i dobrobiti djece.

Tablica 3: Stopa materijalne deprivacije specifične za djecu ispod 16 godina (% , 2024)

	Hrvatska	EU27
Mlađi od 16 godina		
– sveukupno	2,7	13,6
– 0-4	2,0	12,7
– 5-9	1,5	13,5
– 10-15	3,9	14,4
Prema obrazovanju roditelja		
– osnovnoškolsko obrazovanje i niže (ISCED 0-2)	28,3	39,2
– srednjoškolsko obrazovanje (ISCED 3-4)	3,2	16,1
– visokoškolsko obrazovanje (ISCED 5-8)	0,7	5,6
Prema obilježjima kućanstva		
– kućanstvo s ovisnom djecom	2,7	13,6
– jedna odrasla osoba s ovisnom djecom	9,7	24,1
– dvije odrasle osobe s ovisnom djecom	2,3	11,3
– dvije odrasle osobe s jednim ovisnim djetetom	1,0	7,7
– dvije odrasle osobe s dvoje djece	1,7	8,7
– dvije odrasle osobe s troje djece	3,5	17,9
Prosječan broj stavki deprivacije koje pogađaju djecu	5,6	5,5

Napomena: Djeca su materijalno deprivirana ako si ne mogu priuštiti najmanje 3 od 17 pokazatelja deprivacije od kojih se njih 12 odnosi na djecu (prema samoiskazu roditelja), a njih pet na kućanstvo i to redom: 1) nešto nove odjeće, 2) dva para cipela, 3) svježe voće i povrće dnevno, 4) meso, piletina, riba svaki dan, 5) prikladne knjige, 6) oprema za slobodno vrijeme na otvorenom, 7) igre u zatvorenom prostoru, 8) aktivnosti u slobodno vrijeme, 9) proslave, 10) pozvati prijatelje, 11) školski izleti, 12) praznici, 13) zamijeniti dotrajali namještaj, 14) platiti zaostale financijske obveze, 15) internet, 16) primjereno topao dom, 17) automobil. Depriviranima se smatraju samo ona djeca koja pojedinu stavku nemaju iz razloga što si je ne mogu priuštiti, a ne zato što je ne žele.

Izvor: Eurostat – EU-SILC (2026a)

Ovi strukturni uvjeti važni su za interpretaciju nalaza o subjektivnoj dobrobiti djece jer materijalna sigurnost obitelji te zaposlenost roditelja i skrbnika, kao i stambeni uvjeti te priuštivost i dostupnost resursa te time i mogućnost sudjelovanja u obrazovnim aktivnostima te aktivnostima slobodnog vremena izravno oblikuju doživljaj djece o njihovoj kvaliteti života i svakodnevnom funkcioniranju. Istodobno, pokazatelji jasno upućuju na nejednakosti, odnosno da postoje skupine djece kod kojih se mogu očekivati veći rizici nezadovoljenih potreba i nižeg zadovoljstva pojedinim domenama života. Ponajprije se radi o djeci koja odrastaju u siromaštvu te u kućanstvima niskog radnog intenziteta ili jednoroditeljskim obiteljima, ali i djeci čiji su roditelji nižeg obrazovanja ili su iz migrantskih obitelji.

METODOLOGIJA

Uzorak sudionika

U istraživanju je prikupljeno 3876 valjanih upitnika. Nakon uklanjanja 90 (2,3%) upitnika koji su se odnosili na djecu smještenu u domovima za djecu i one sudionike čiji su odgovori

procijenjeni kao nevjerodostojni (npr. zbog nelogičnosti ili nekonzistentnih obrazaca odgovaranja), analizirano je 2147 (56,7%) upitnika učenika osnovnih škola te 1639 (43,3%) upitnika za učenike srednjih škola (Slika 1). Stoga je konačni broj sudionika s kojima su rađene analize 3786.

U istraživanje su uključeni **učenici_ce 7. i 8. razreda osnovne škole te 1. i 2. razreda srednje škole** kako bi se obuhvatile perspektive djece različitih obrazovnih i razvojnih razina. Polazište za takav odabir uzorka bila je namjera usporedbe iskustava i percepcija djece koja se nalaze na prijelazu iz osnovnoškolskog u srednjoškolsko obrazovanje, pri čemu se očekuje da navedene skupine mogu pružiti relevantne i međusobno komplementarne uvide. Učenici viših razreda osnovne škole uključeni su jer, u odnosu na mlađu djecu, imaju razvijenije kognitivne i spoznajne sposobnosti koje im omogućuju bolje razumijevanje i artikulaciju pitanja vezanih uz materijalnu deprivaciju u širem kontekstu dobrobiti djece. Istodobno, uključivanje učenika_ca 1. i 2. razreda srednje škole omogućuje uvid u perspektivu srednjoškolaca koji su, unatoč većem stupnju autonomije i socijalne zrelosti, i dalje u razvojnoj fazi djetinjstva. Odabir nižih razreda srednje škole (1. i 2. razred), umjesto viših, dodatno je motiviran činjenicom da su učenici_ce tih razreda u pravilu maloljetni, čime se zadržava fokus istraživanja na populaciji djece, uz istodobno proširenje perspektive na srednjoškolski kontekst. Time se osigurava razvojna i iskustvena raznolikost uzorka, uz očuvanje konceptualne dosljednosti u definiranju ciljne skupine.

Iako se srednjoškolci u određenim kontekstima ubrajaju među „mlade“, važno je istaknuti da su, sukladno Konvenciji o pravima djeteta (UN, 1989), sve osobe mlađe od 18 godina definirane kao djeca. Slijedom toga, u ovom se istraživanju i učenici_ce srednjih škola tretiraju kao djeca. Iako smo svjesni da se u stručnoj i javnoj uporabi za ovu dobnu skupinu često koristi i termin „mladi“, odlučeno je koristiti termin „djeca“ radi preciznosti i dosljednosti, budući da pojam „mladi“ obuhvaća širi dobni raspon i uključuje i punoljetne osobe.

Uzorkovanje sudionika u istraživanju

Kako bi se postigla što veća reprezentativnost uzorka, provedene su **zasebne strategije uzorkovanja učenika iz osnovnih i srednjih škola**. Lokacije osnovnih škola uglavnom podrazumijevaju da učenici koji ih pohađaju i žive na tom području, odnosno u toj gradskoj četvrti. Tako da je reprezentativnost učenika osnovnih škola podrazumijevala mogućnost uopćavanja rezultata na sve učenike te dobi u GZG-u, podjednako u svim gradskim četvrtima. No, učenici srednjih škola nisu nužno građani GZG-a, stoga je reprezentativnost učenika srednjih škola više ciljala mogućnost uopćavanja rezultata na učenike svih (različitih) vrsta srednjoškolskih programa. U istraživanju je korištena metoda višestapnog klaster uzorkovanja, koja je podrazumijevala odabir jedinica uzorkovanja u više etapa. U prvoj etapi su s popisa slučajno odabirane škole koje su odgovarale određenim obilježjima (vidi *Opis strategije uzorkovanja*). Zatim su birana razredna odjeljenja iz ciljanih razreda, koja su slučajno odabrali ravnatelji ili članovi stručne službe u svakoj školi. U zadnjoj etapi su bili uključeni svi učenici u odabranom razrednom odjeljenju koji su pristali sudjelovati u istraživanju.

Opis strategije uzorkovanja učenika osnovnih škola

Uzorkovanje učenika osnovnih škola provedeno je na temelju popisa svih škola s pripadajućim razrednim odjeljenjima – ustroja razrednih odjela u osnovnim školama GZG-a u školskoj godini 2024./2025. S obzirom na željenu veličinu uzorka učenika iz 7. i 8. razreda (N~4000) provedeno je višestapno klaster uzorkovanje. Birani su svi učenici koji pohađaju slučajno odabrana dva razredna odjela u 7. i 8. razredu u slučajno odabranim osnovnim školama koje imaju te razredne odjele. Škole su slučajno odabirane prema dva kriterija (kvote): (1) da u uzorku budu zastupljene po tri osnovne škole u svakoj gradskoj četvrti te (2) da škole budu

zastupljene prema slučajnom odabiru s obzirom na broj učenika koji ju pohađaju (velike, srednje i manje škole po broju razrednih odjeljenja u 7. i 8. razredu). Kriteriji za isključivanje iz uzorkovanja su bili: (1) neadekvatan broj razrednih odjeljenja (škole koje nemaju ili imaju samo jedno razredno odjeljenje u 7. i 8. razredu, izuzev gradske četvrti Brezovica gdje postoje samo dvije škole), (2) posebni odjeli i odjeli škola koji provode nastavu u bolnicama (zbog sudjelovanja učenika iz različitih dijelova Hrvatske i otežane mogućnosti provedbe istraživanja, kao i mogućnosti sudjelovanja sudionika) i (3) odjeli ili škole koje pohađaju poglavito djeca s teškoćama (zbog teškoća u prilagodbi postupka provedbe istraživanja). Od 111 osnovnih škola, dvije su škole isključene temeljem navedenih kriterija, a u konačni uzorak ih je odabrano 50: po tri škole iz svake gradske četvrti (N=17), osim u gradskoj četvrti Brezovica u kojoj postoje samo dvije škole s ovim uzrastom učenika. Od 50 odabranih škola, 17 ih je kategorizirano kao veće škole (s četiri i više razrednih odjeljenja u 7. i 8. razredu), 16 kao srednje velike škole (s najmanje tri razredna odjeljenja u 7. i 8. razredu), 16 kao manje škole (s najmanje dva razredna odjeljenja u 7. i 8. razredu) i jedna škola s po jednim razrednim odjeljenjem (u gradskoj četvrti Brezovica).

Istraživanje je zbog objektivnih okolnosti vezanih uz provedbu istraživanja, a koje su se odnosile na pribavljanje različitih dozvola, provedeno tijekom lipnja 2025. godine, neposredno pred kraj školske godine te je radi ostvarivanja željenog uzorka nastavljeno u listopadu i studenom 2025. godine. Temeljem analize odaziva učenika u istraživanje tijekom lipnja 2025. godine, a posebice obilježja poput zastupljenosti škola iz pojedine gradske četvrti u uzorku, inicijalna je strategija uzorkovanja bila prilagođena uključivanjem dodatnih škola u uzorak – inicijalni je popis škola u uzorku bio povećan za dodatnih devet škola. Naime, tijekom lipnja 2025. godine uspješno je provedeno istraživanje u 32 škole (64%), u 13 škola (26%) nije provedeno istraživanje kako je predviđeno procedurom (po dva razredna odjeljenja u 7. i u 8. razredu), a u 5 škola (10%) uopće nije bilo provedeno istraživanje. Slijedom toga, tijekom je lipnja 2025. godine bio postignut odaziv od 41,63% i ukupan je broj valjanih anketa bio 1665. Dodatne škole uključene u uzorak u listopadu i studenom 2025. godine bile su one koje su bile sljedeće po rednom broju dodijeljenom u originalnom popisu škola za uzorkovanje, a s obzirom na pripadnost određenoj gradskoj četvrti. Drugim riječima, dodatne škole su birane u uzorak jednakom strategijom uzorkovanja koja je bila korištena prilikom inicijalnog uzorkovanja.

Opis strategije uzorkovanja učenika iz srednjih škola

Uzorkovanje srednjih škola provedeno je pomoću popisa svih škola u GZG-u s pripadajućim razrednim odjeljenjima – podaci o učenicima srednjih škola GZG-a u školskoj godini 2024./2025. S obzirom na željenu veličinu uzorka učenika iz 1. i 2. razreda (N~1440) provedeno je višestepno klaster uzorkovanje. Birani su svi učenici koji pohađaju slučajno odabrana tri razredna odjela u 1. i 2. razredu u slučajno odabranim srednjim školama. Škole su birane koristeći metodu slučajnog odabira prema jednom kriteriju (kvoti): da u uzorku bude zastupljeno pet srednjih škola s gimnazijskim programom i sedam srednjih škola sa stručnim programom. Nije bilo kriterija isključivanja, odnosno u uzorkovanje su uključene sve srednje škole s popisa. U konačni uzorak je slučajnim odabirom odabrano 5 od ukupno 20 gimnazija, te 7 od 36 strukovnih škola. Nakon prve faze provedbe istraživanja (tijekom lipnja 2025.) postignut je odaziv od 85,63%, odnosno ukupan broj valjanih anketa je bio 1233 od ciljanih 1440 učenika, pri čemu je udio učenika iz gimnazijskih programa iznosio 53,8%, a udio učenika iz strukovnih programa 46,2%. Stoga je istraživanje tijekom listopada i studenog 2025. godine provedeno još u dvije srednje škole strukovnog programa, a koje su bile sljedeće na originalnom popisu za odabir škola u uzorak.

U odnosu na ciljanu veličinu uzorka učenika osnovnih škola (N~4000), odaziv, odnosno uspješna realizacija iznosila je 54,25%. S obzirom na ciljanu veličinu uzorka učenika srednjih škola (N~1440), u uzorku je premašen očekivani broj odaziva za 13,82%. Razloge relativno

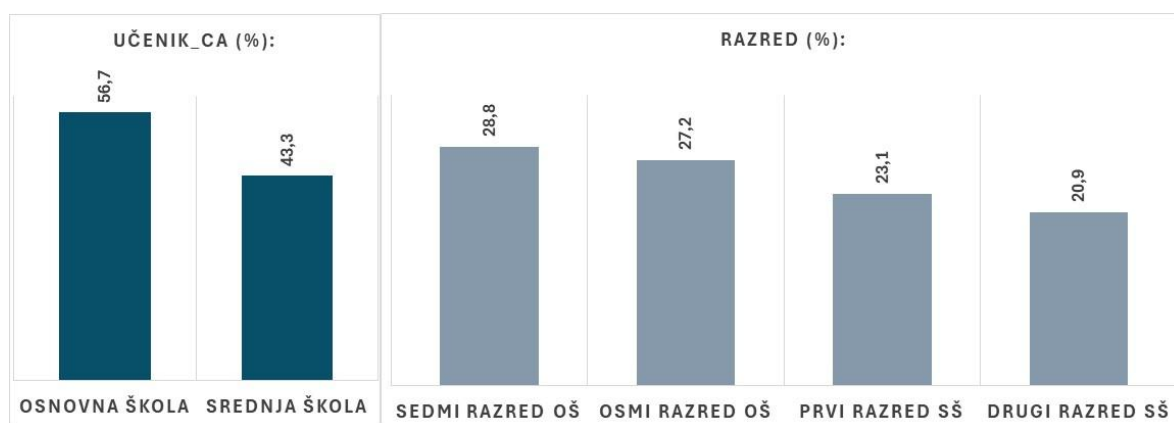
nižem odazivu učenika osnovnih škola pripisujemo organizacijskim ograničenjima provođenja istraživanja tijekom mjeseca lipnja te dosta kratkog vremena za slanje podsjetnika roditeljima da daju i dostave pisani pristanak za sudjelovanje djeteta u istraživanju. U srednjim školama su učenici sami odlučivali žele li sudjelovati, a roditelji su bili informirani da se provodi istraživanje, što je u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, 2020).

Obilježja sudionika istraživanja

Uzevši u obzir tek umjeren odaziv učenika osnovnih škola u istraživanje, čiji su roditelji trebali dati suglasnost za sudjelovanje, moguće je da je narušena ukupna reprezentativnost uzorka djece iz osnovnih škola, u smislu da su možda roditelji određenih karakteristika (primjerice višeg stupnja obrazovanja) bili spremniji dati suglasnost za sudjelovanje njihovog djeteta u istraživanju. Unatoč tomu, odabir djece prema ranije opisanoj strategiji uzorkovanja rezultirao je zadovoljavajuće reprezentativnim uzorkom djece, čemu svjedoče postignute različitosti u brojnim obilježjima djece iz uzorka, a koje su očekivane s obzirom na populacijske parametre. Upitnikom su se ispitivala osobna obilježja djece poput spola i dobi te obilježja koja se odnose na obiteljski kontekst u kojem djeca odrastaju poput sastava kućanstva i radnog statusa roditelja ili skrbnika. Prilikom analize ispitivane su razlike u obilježjima između djece koja pohađaju osnovnu i srednju školu, kao i djece koja odrastaju u obiteljima različitog materijalnog statusa. Stoga u opisu sudionika istraživanja ističemo u kojim su obilježjima utvrđene statistički značajne razlike. Zbog preglednosti prikazana su samo ključna obilježja s zaokruženim vrijednostima relativnih frekvencija, dok se u zasebnom dokumentu *Prilog istraživačkom izvješću „Dobrobit i potrebe djece školske dobi u Gradu Zagrebu“* (u nastavku Prilog) nalazi prikaz distribucije rezultata na svim obilježjima, uključivši udio nedostajućih podataka budući da su sudionici imali mogućnost da ne odgovore na ona pitanja na koja ne žele.

Kao što je ranije navedeno, u istraživanju je sudjelovalo 2147 (56,7%) učenika osnovnih škola i 1639 (43,3%) učenika srednjih škola te su u značajno većem omjeru zastupljeni učenici 7. i 8. razreda (29% i 27%; Slika 1; $\chi^2 = 56,36$, $df=3$, $p<,01$). Učenici srednjih škola se značajno razlikuju i s obzirom na vrstu srednjoškolskog programa koji pohađaju: u najvećem udjelu su zastupljeni učenici u gimnazijama (41%), a potom redom slijede učenici u četverogodišnjim strukovnim školama (34%), trogodišnjim strukovnim školama (17%) i petogodišnjoj strukovnoj školi (8%; $\chi^2 = 453,15$, $df=3$, $p<,01$).

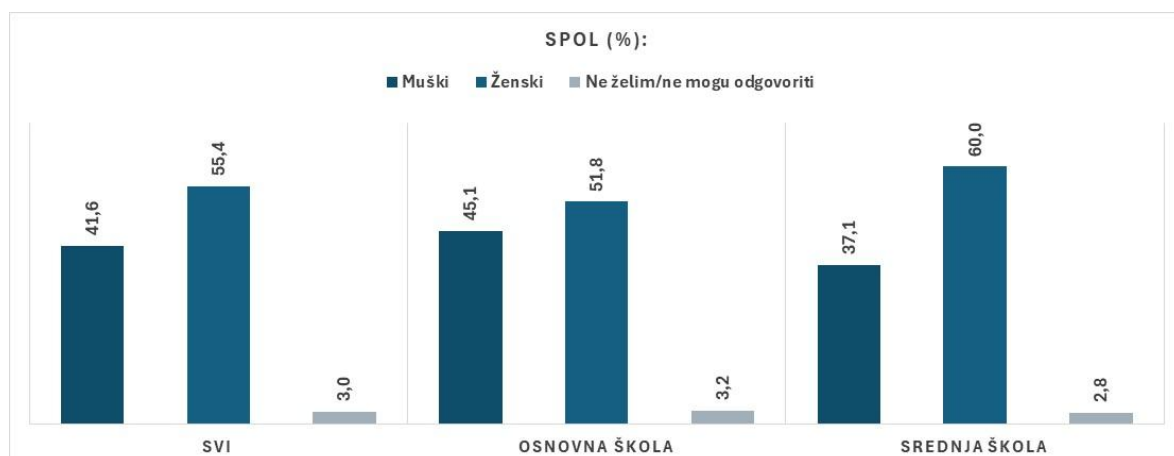
Slika 1: Struktura uzorka učenika_ca prema razini obrazovanja i po razredima u osnovnim i srednjim školama (%)*

*N_SVI=3786; 5% nedostajućih podataka kod redistribucije po razredima; pitanje: „U koji ideš razred?“

Dob je učenika varirala od 11 do 18 godina, s prosjekom od 14 godina (Mdn=14; M=14,5; sd=1,19; N=3588). Učenici se značajno razlikuju u zastupljenosti prema obilježju spola te je u istraživanju sudjelovalo značajno više učenica (55%) u odnosu na učenike (42%). Njih 3% nije željelo ili moglo odgovoriti na pitanje o svom spolu, pa zbog male brojnosti nisu bili tretirani u daljnjim podanalizama (Slika 2; $\chi^2 = 71.10$, df=1, $p < .01$).

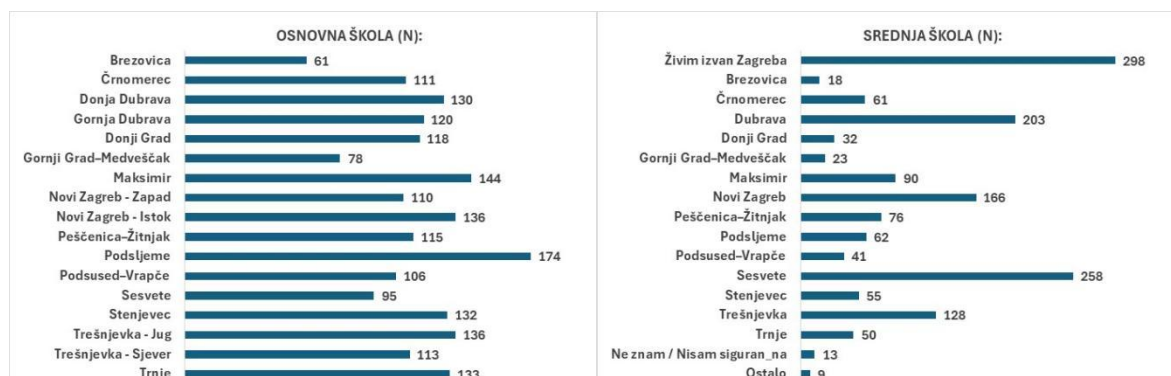
Slika 2: Struktura uzorka učenika_ca po spolu (%)*

*N_SVI=3786, 5% nedostajućih podataka; N_OŠ=2147, 6,2% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, 3,4% nedostajućih podataka; pitanje: „Tvoj spol: muški, ženski, ne želim/ne mogu odgovoriti.“

Unatoč namjeri da se uključi podjednak broj učenika iz osnovnih škola u svakoj gradskoj četvrti, zbog različitog odaziva u istraživanje, u uzorku su najzastupljeniji učenici iz gradskih četvrti: Podsljeme (9%), zatim Maksimir, Novi Zagreb Istok, Trešnjevka, Trnje i Stenjevec (oko 7%), dok su najmanje zastupljeni učenici iz gradskih četvrti Gornji Grad-Medveščak (4%) i Brezovica (3%). Učenici iz srednjih škola u najvećem udjelu žive izvan GZG-a (19%), potom u Sesvetama (16%) i Dubravi (13%), dok ih najmanji udio živi u Donjem Gradu Gornjem, Gradu-Medveščak (2%) te Brezovici (1%; Slika 3).

Slika 3: Struktura uzorka učenika_ca po gradskim četvrtima (%)*

Napomena: podatak o mjestu življenja, odnosno gradskoj četvrti (GČ) u GZG-u, prikupljen je na različit način na poduzorcima djece iz osnovnih i srednjih škola. Učenicima iz osnovnih škola je taj podatak dodijeljen temeljem pripadnosti njihove škole određenoj gradskoj četvrti, dok su učenici srednjih škola sami davali procjenu u kojoj četvrti žive, jer neki učenici žive i izvan Zagreba. Kako se pretpostavilo da neki učenici neće znati navesti u kojoj gradskoj četvrti žive, neke četvrti su objedinjene u jednu (na primjer GČ Gornja Dubrava i GČ Donja Dubrava su ujedinjeni u područje grada Dubrava).

*N_OS=2147; N_SS=1639, 3,4% nedostajućih podataka

Sociodemografska obilježja učenika koja nam upućuju na kontekst u kojem učenici žive se odnose na obilježja njihove obitelji i kućanstva. Učenici su uglavnom iz Hrvatske (97%), dok ih je 3% doselilo iz neke druge zemlje (između 2000. i 2026.). Podaci o obiteljskim obilježjima upućuju da uglavnom žive s majkom ili pomajkom (97%) te ocem ili poočimom (86%), odnosno da njih 83% živi s oba roditelja, 15% s jednim roditeljem, dok ih nešto više od 1% ne živi s roditeljima. Oko polovice uzorka djece živi s bratom ili polubratom (50%) i sestrom ili polusestrom (47%). S djedom i bakom živi oko 20% djece, a s drugim članovima šire obitelji između 2 i 5%. Prema broju članova kućanstva, najveći udio učenika živi u kućanstvu od četiri člana (37%), zatim u peteročlanom (23%) i u tročlanom kućanstvu (17%), dok je njih oko 5% navelo da žive u dvočlanom kućanstvu. Budući da neka djeca žive u više od jednog kućanstva (npr. jer dio vremena žive s jednim, a dio vremena s drugim roditeljem ili dio vremena provode s proširenom obitelji koja živi u istom objektu, ali ne čini isto kućanstvo), ovaj podatak treba interpretirati u kontekstu različite percepcije kućanstava i obitelji, iz perspektive djece.

Prema radnom statusu roditelja, može se vidjeti da su roditelji učenika uglavnom zaposleni (očevi u udjelu od 90%, a majke 89%), dok ih oko 2% ponekad radi na povremenim poslovima. Tek manji udio uzorka čine djeca roditelja koji nisu zaposleni (2% očeva i 7% majki).

U do sada navedenim obilježjima – migrantsko podrijetlo, obilježja obitelji i radni status roditelja – nisu utvrđene razlike između učenika osnovnih i srednjih škola, međutim, utvrđene su razlike s obzirom na samoprocijenjeni materijalni status učenika. Učenici koji su procijenili da su njihove obitelji nižeg materijalnog statusa u odnosu na obitelji njihovih vršnjaka u značajno su većem udjelu ukazali da ne žive s majkom ili pomajkom ($\chi^2= 11,36$, $df=2$, $p<,01$), s ocem ili poočimom ($\chi^2= 56,82$, $df=3$, $p<,01$) ili da žive u dvočlanoj obitelji ($\chi^2= 18,51$, $df=6$, $p<,01$), a u odnosu na učenike koji su procijenili da pripadaju skupini prosječnog i višeg materijalnog statusa. Također, više ih je navelo da ne žive s roditeljima i da žive s jednim roditeljem ($\chi^2= 62,26$, $df=4$, $p<,01$). Glede radnog statusa roditelja, roditelji su učenika nižeg materijalnog statusa u većem udjelu nezaposleni ili povremeno zaposleni ili pak učenici ne mogu procijeniti radni status roditelja jer nemaju/ne žive s drugim roditeljem (očevi: $\chi^2= 55,70$, $df=8$, $p<,01$; majke: $\chi^2= 16,63$, $df=8$, $p<,05$).

Prema stupnju obrazovanja roditelja, na ukupnomu uzorku, najzastupljeniji su učenici čiji roditelji imaju završen fakultet (42% očeva i 53% majki), zatim srednju školu (38% očeva i 31% majki), postignut doktorat (6% očeva i 7% majki) i završenu osnovnu školu (2% očeva i 1%

majki). Utvrđene su značajne razlike u obrazovnom statusu roditelja učenika osnovnih i srednjih škola. Učenici osnovnih škola češće imaju roditelje sa završenom višom školom ili fakultetom te postignutim doktoratom, u odnosu na učenike srednjih škola čiji roditelji imaju češće završenu srednju školu (očevi: $\chi^2 = 138,52$, $df=5$, $p<,01$; majke: $\chi^2 = 147,86$, $df=5$, $p<,01$). No, prilikom interpretacije potrebno je uzeti u obzir da je poduzorak učenika osnovnih škola znatno veći od poduzorka učenika srednjih škola. U tom su pogledu također utvrđene razlike prema materijalnom statusu učenika, pri čemu učenici s nižim materijalnim statusom, u odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa, u značajno manjem udjelu navode da su im roditelji završili fakultet ili postigli doktorat (očevi: $\chi^2 = 45,15$, $df=6$, $p<,01$; majke: $\chi^2 = 64,63$, $df=6$, $p<,01$).

Postupak istraživanja

Istraživanje je provedeno metodom **web upitnika** s učenicima osnovnih i srednjih škola u GZG-u tijekom lipnja (drugo polugodište školske godine 2024/2025) te listopada i studenog 2025. godine (prvo polugodište školske godine 2025/2026). Istraživanje je provedeno **na računalima u računalnoj učionici u školama** tijekom jednog školskog sata sa svim učenicima odabranog razrednog odjeljenja, uz nadzor nastavnika ili člana stručne službe pojedine škole. Jedini izuzetak od ove procedure je bilo provođenje istraživanja u jednoj srednjoj školi u kojoj nije bilo mogućnosti da se istraživanje provede na računalima te su stoga učenici ispunjavali anketu u tiskanom obliku.

U istraživanju smo se rukovali svim smjernicama za provođenje istraživanja s djecom u skladu s **Etičkim kodeksom istraživanja s djecom** (Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike, 2020) što je uključivalo dobivanje svih potrebnih dozvola i suglasnosti za provedbu istraživanja, kao i pismene suglasnosti roditelja djece iz osnovnih škola te suglasnosti djece kao sudionika. Sudjelovanje u istraživanju, odnosno ispunjavanje anketnog upitnika je za učenike bilo potpuno anonimno i dobrovoljno. Istraživanje je dobilo prethodnu suglasnost Etičkog povjerenstva Pravnog fakulteta u Zagrebu (18. ožujka 2025.), kao i pozitivno stručno mišljenje Agencije za odgoj i obrazovanje (19. svibnja 2025.) te odobrenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih (20. svibnja 2025.).

Mjerni instrumenti

Anketni upitnik, koji je **kreiran za potrebe ovog istraživanja**, sadržavao je dvije forme – jednu za učenike osnovnih škola i drugu za učenike srednjih škola. Većina je pitanja bila istovjetna, osim nekoliko pitanja vezanih uz obrazovne aspiracije i način prehrane tijekom boravka u školi koja su bila prilagođena poduzorku učenika. Nakon opće upute i suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju, učenici su davali odgovore na niz pitanja koja su bila grupirana u sljedeće cjeline:

- (1) Sociodemografska obilježja djece i obitelji: pitanja o sociodemografskim obilježjima učenika poput spola, dobi, razreda koji učenik pohađa, mjesta (gradska četvrt u kojoj živi) te pitanja koja se odnose na obilježja obitelji i kućanstva učenika poput broja članova kućanstva, sastava kućanstva, radnog statusa i stupnja obrazovanja roditelja ili skrbnika;
- (2) Obrazovanje: pitanja o općem školskom uspjehu, ponavljanju razreda, izvora podrške u učenju, privrženosti školi, roditeljske aspiracije, obrazovnim mogućnostima i aspiracijama učenika te prehranbenim navikama učenika srednjih škola tijekom boravka u školi (npr. uobičajeni način prehrane, priuštivosti obroka i sl.);
- (3) Uvjeti života u kućanstvu i priuštivost stvari i aktivnosti: pitanja o stambenim uvjetima (npr. vlasništvo nekretnine u kojoj žive, broj ukućana, procjena opremljenosti stana/kuće, posjedovanje vlastite sobe, kreveta, internetske veze i mjesta za učenje), procjena

mogućnosti financiranja raznovrsnih potreba od strane roditelja ili skrbnika (hrane, obiteljskog odmora, različitih stvari poput nove odjeće, obuće, školskog pribora, opreme za bavljenjem sportom i sl.) te aktivnosti poput izlazaka, proslava rođendana, pohađanja instrukcija i sl., procjena materijalnih uvjeta obitelji u odnosu na vršnjake, primanje podrške države ili grada u obliku novčane pomoći, doživljaj neugodnih osjećaja zbog materijalnih prilika u obitelji te navike korištenja mobitela;

- (4) Zdravlje: opće zdravstveno stanje te priuštivost različitih zdravstvenih usluga (mogućnost financiranja aparata za zube, odlazak na pregled specijalistu i sl.);
- (5) Slobodno vrijeme i razonoda: način i učestalost provođenja vremena s drugima, učestalosti uključivanja u različite aktivnosti tijekom tjedna poput izlazaka na školsko igralište, bavljenja izvanškolskim aktivnostima, sudjelovanja u kućanskim poslovima i sl., način provođenja slobodnog vremena u danu (npr. trajanje učenja za školu, provođenje vremena na društvenim mrežama, bavljenje hobbijem i sl.), procjena zadovoljstva ponudom aktivnosti u kvartu te procjena potreba za dodatnim aktivnostima poput parkova s klupicama, besplatnog korištenja bazena, besplatnih umjetničkih radionica i sl.;
- (6) Osobno zadovoljstvo i odnosi s drugima: procjena općeg zadovoljstva različitim aspektima života i odnosa s drugima (obitelj, vršnjaci), procjena mentalnog zdravlja, percepcija mogućnosti primanja neformalne (prijatelji, vršnjaci i dr.) i formalne socijalne podrške (stručne službe u školi, vjerske zajednice i dr.).

Za percepciju obrazovnih očekivanja od strane roditelja odnosno *roditeljske aspiracije* korišten je upitnik od 4 tvrdnje (Jokić i sur., 2019), dok je kao mjera za ispitivanje privrženosti školi korištena je prilagođena verzija *Upitnika vezanosti uz školu* (Roviš i Bezinović, 2011). Ovaj upitnik u izvorniku sadrži 17 tvrdnji kojima se mjeri privrženost školi, odnosno pozitivan emocionalni odnos prema školi i nastavnicima te predanost izvršavanju školskih obveza, kao dviju temeljnih dimenzija konstrukta vezanosti za školu. Privrženost školi tako ispituje pozitivna iskustva prihvaćanja od strane nastavnika, zanimljivosti ponuđenih sadržaja, slobode osobnog iskazivanja mišljenja, kreativnosti i ideja (primjeri tvrdnji: „*Volim ići u školu*“; „*Trudim se biti što bolji učenik/ca*“). Predanost izvršavanju školskih obveza se ispituje kroz redovitost učenja i pisanja zadaća, dobru organizaciju vremena i planiranje učenja te uloženi trud u ostvarivanje što boljeg školskog uspjeha (primjeri tvrdnji: „*Redovito pišem domaće zadaće*“; „*Dobro znam rasporediti slobodne aktivnosti i učenje tako da sve stignem*“) (Roviš i Bezinović, 2011). U ovom istraživanju su pored preuzetih osam čestica kojima se ispituje privrženost školi i predanost izvršavanju školskih obveza dodane četiri čestice koje se odnose na ispitivanje percepcije osjećaja sigurnosti u školi (zbog incidenta koji je bio aktualan u toj školskoj godini u osnovnoj školi Prečko) te učestalosti kršenja pravila ponašanja u školi. Korištena je skala procjene s četiri stupnja (*nikad do uvijek*).

Za ispitivanje psihološke dobrobiti korišten je upitnik široko primjenjivan na populaciji djece – *Kratki upitnik mentalnog zdravlja* (*Mental Health Inventory – MHI-5*; Davies i sur., 1988; Berwick i sur., 1991, prema Slišćević, 2020), gdje je uz prethodno dopuštenje autorice korištena prevedena i adaptirana verzija tog upitnika na hrvatskom jeziku (Slišćević, 2020). Upitnik se sastoji od pet pitanja namijenjenih mjerenju općeg mentalnog zdravlja (učestalost anksioznosti, depresivnosti, općeg pozitivnog afekta i bihevioralne/emocionalne kontrole) u periodu unazad mjesec dana. Na tvrdnje se odgovara pomoću skale odgovora od 1 – *stalno* do 6 – *nikad*. Ukupni rezultat se formira kao zbroj rezultata na svim česticama ujednačenima u smjeru, pri čemu viši rezultat upućuje na višu razinu općeg mentalnog zdravlja. Radi mogućnosti usporedbe i interpretacije razine mentalnog zdravlja, ukupni rezultat sudionika je transformiran na skalu od 0–100.

Analiza podataka

U analizi podataka korištena je deskriptivna statistika, dok su pojedine razlike u rezultatima testirane parametrijskim statističkim testovima (analiza varijance i t-test) i neparametrijskim statističkim testovima (Hi-kvadrat test, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis test, Kendall Tau b koeficijent korelacije), ovisno o ispunjenosti preduvjeta za korištenje pojedinog testa. Za unos i analizu podataka korišten je programski paket SPSS 26.0 za Windowse.

REZULTATI KVANTITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA

U nastavku se iznosi prikaz rezultata istraživanja prema pojedinim aspektima dobrobiti djece. S obzirom na ciljeve projekta koji se odnose na utvrđivanje ključnih aspekata odnosno razine dobrobiti djece u GZG-u te potreba djece koja odrastaju u materijalno depriviranom položaju, uz **opći prikaz stanja dobrobiti djece školske dobi u GZG-u** analizirane su i **razlike u percepciji različitih aspekata dobrobiti djece te iskustvima djece s obzirom na njihovu samoprocjenu materijalnog položaja u odnosu na vršnjake**. Dok se analiza općeg stanja dobrobiti djece školske dobi u GZG-u temelji na punom uzorku (N=3786), za analizu je razlika po materijalnom statusu kao glavni kriterij uzeta subjektivna procjena relativne financijske situacije u obitelji sudionika istraživanja. Riječ je o pitanju iz anketnog upitnika „*Uspoređiš li se s većinom svojih prijatelja i vršnjaka, kako bi opisao/la financijsku situaciju svoje obitelji?*“ na koje je, od ukupno 3786 sudionika, njih oko 19% navelo da smatra da njegova/njezina obitelj ima više novaca od većine prijatelja/vršnjaka, 73% da ima približno jednako, 7% da ima manje, dok je manje od 1% djece navelo da njihova obitelj ima puno manje novaca nego većina njihovih prijatelja/vršnjaka (preostali udio odnosi se na nedostajuće podatke).

Kako bi se mogle ispitati razlike između ovako neravnomjerno raspoređenih kategorija sudionika, svi su sudionici koji su odgovorili da imaju manje ili puno manje novaca nego većina prijatelja/vršnjaka grupirani u jednu kategoriju sudionika koja je radi jednostavnijeg prikaza imenovana: „*niži materijalni status*“ (N=253). Iz preostalih je odgovora sudionika, koji se odnose na one s procijenjenom podjednakom ili boljom financijskom situacijom u obitelji u odnosu na vršnjake, slučajnim odabirom izabrano po 253 sudionika te su formirane kategorije sudionika: „*prosječni materijalni status*“ i „*viši materijalni status*“. Ovakvo ujednačavanje veličine skupina omogućilo je njihovu usporedivost i bilo je preduvjet za korištenje statističkih testova za ispitivanje razlika. Ukupna veličina ovako formiranog poduzorka iznosi N=759, odnosno 20% cjelokupnog uzorka sudionika istraživanja. Sve tablice s rezultatima analize razlika između ove tri podskupine – niži materijalni status, prosječni materijalni status i viši materijalni status – prikazane su u Prilogu ovom izvješću, dok su u tekstu detaljnije raspravljani ključni rezultati (vidi *Prilog istraživačkom izvješću „Dobrobit i potrebe djece školske dobi u Gradu Zagrebu“*).

Ispitivanje značajnosti razlika u većini sociodemografskih obilježja učenika nije se pokazalo značajnim. Međutim, u nekim je obilježjima skupina sudionika koja je procijenila da odrasta u obiteljima nižeg materijalnog statusa značajno različita u odnosu na preostale dvije skupine – djecu koja su procijenila da su njihove obitelji prosječnog i višeg materijalnog statusa, gledano u odnosu na vršnjake. Jedno takvo obilježje je spol te u kategoriji učenika nižeg materijalnog statusa ima znatno više sudionica ženskog spola (22% učenica u odnosu na 12% učenika) u odnosu na kategoriju učenika višeg materijalnog statusa gdje ima više muških sudionika (17% učenika u odnosu na 16% učenika). Također, prema slučajnom odabiru, slično se dogodilo i u skupini učenika prosječnog materijalnog statusa (21% učenica u odnosu na 13% učenika). Drugim riječima, u poduzorku na kojem su rađene dodatne analize po materijalnom statusu ima znatno više sudionica ženskog spola u odnosu na sudionike muškog spola, a koje su materijalni status svoje obitelji procijenile prosječnim ili nižim ($\chi^2=15,62$, $df=2$, $p<,01$; vidi Prilog). Drugo obilježje je razred koji učenici pohađaju. U ovom poduzorku su u podskupinama učenika višeg materijalnog statusa i prosječnog materijalnog statusa više zastupljeni učenici sedmih i osmih razreda u odnosu na učenike prvih i drugih razreda, dok su u skupini nižeg materijalnog statusa podjednako zastupljeni učenici sva četiri razreda ($\chi^2=14,12$, $df=6$, $p<,05$).

U obilježjima poput dobi učenika, useljeničkog statusa, vrste srednje škole i gradske četvrti u kojoj učenici žive nisu utvrđene statistički značajne razlike. To znači da su pojedina obilježja podjednako raspoređena u sve tri skupine sudionika. Primjerice, u podjednakom su omjeru

zastupljeni učenici višeg, prosječnog i nižeg materijalnog statusa iz svake gradske četvrti, ali su neke gradske četvrti zastupljenije u uzorku od drugih zbog različitog odaziva učenika u istraživanje. Tako je na primjeru učenika iz ovog poduzorka koji idu u osnovnu školu samo 8 učenika iz gradske četvrti Brezovica, dok je, primjerice, njih 46 iz gradske četvrti Podsljeme; no oni se među sobom ne razlikuju u procjeni materijalnog statusa svoje obitelji jer se u svakoj gradskoj četvrti ustanovio podjednak broj učenika koji su nižeg, prosječnog ili višeg materijalnog statusa. Ovakvi rezultati idu u prilog reprezentativnosti uzorka u istraživanju te će interpretaciju narednih rezultata biti moguće uopćiti na učenike svih dijelova GZG-a.

S obzirom na sve navedeno, rezultati su prikazani na **ukupnom uzorku** te na **tri subuzorka djece koji se temelje na subjektivnoj procjeni njihovog materijalnog statusa**, a to su: **djeca nižeg, prosječnog i višeg materijalnog statusa**.

Stanovanje i materijalni uvjeti u obitelji

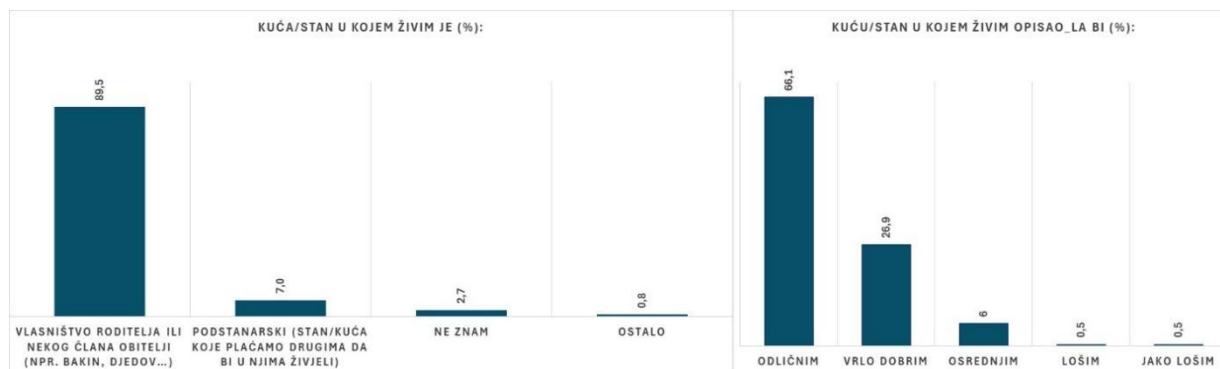
U kontekstu dobrobiti djece, stanovanje i materijalni uvjeti obitelji predstavljaju temeljne odrednice kvalitete života. Istraživanja u Hrvatskoj ukazuju na određeni raskorak između relativno visokog subjektivnog zadovoljstva djece i objektivnih pokazatelja materijalne deprivacije, što može biti odraz kako mehanizma socijalne komparacije gdje djeca svoje uvjete procjenjuju u odnosu na vršnjake iz svoje neposredne okoline, ali i činjenice da roditelji u kontekstu ograničenih resursa prioritiziraju potrebe djece (Družić Ljubotina i sur., 2017.; Kletečki Radović i sur., 2017; Ajduković i sur., 2020; Dobrotić i sur., 2025b). Unatoč općem poboljšanju pojedinih pokazatelja (vidi *Socioekonomski kontekst istraživanja*), dio djece i dalje odrasta u uvjetima koji ne zadovoljavaju minimalne standarde adekvatnog stanovanja i materijalne sigurnosti, uključujući nedostatak vlastitog kreveta, neadekvatno grijanje ili ograničeni pristup osnovnim potrepštinama poput odjeće, obuće te opreme za sport i hobije (Kletečki Radović i sur., 2017; Družić Ljubotina, 2017.; Rubil i sur., 2018; Ajduković i sur., 2020). Djeca su pritom svjesna nepovoljnih životnih uvjeta te pokazuju zabrinutost za financijsku i materijalnu situaciju svoje obitelji, a istraživanja bilježe i iskustva stigmatizacije, srama i socijalne izolacije povezana s materijalnom oskudicom (Kletečki Radović i sur., 2017; Kletečki Radović i Družić Ljubotina, 2023; Dobrotić i sur., 2025b). Stoga, iako se pokazatelji vezani uz stanovanje te materijalnu i socijalnu deprivaciju ponešto poboljšavaju (vidi *Socioekonomski kontekst istraživanja*), činjenica jest da dio djece još uvijek odrasta u neadekvatnim uvjetima, a poznato je da su lošiji materijalni i stambeni uvjeti povezani s nepovoljnim zdravstvenim ishodima, slabijim obrazovnim postignućima, povećanim rizikom od međugeneracijskog prijenosa siromaštva te nižom ukupnom razinom dobrobiti (usp. Friedman, 2010; Ormandy, 2013; EC, 2020; Holden i sur., 2023; Lorentzen i sur., 2024; ISER, 2025).

Stambeni uvjeti učenika i njihovih obitelji

Uz opću subjektivnu percepciju o uvjetima stanovanja, stambeni su uvjeti učenika promatrani i kroz tri međusobno povezane, ali analitički različite dimenzije: sigurnost stanovanja (vlasnički status), minimalni uvjeti stanovanja (mogućnost grijanja i drugi osnovni uvjeti poput posjedovanja vlastitog kreveta) te prostorni standard stanovanja (pokazatelji raspoloživosti osobnog prostora, poput raspolaganja vlastitom sobom). Učenici govore kako velika većina njih živi u stambenim jedinicama koje su u vlasništvu roditelja ili nekog drugog člana obitelji (89,5%), dok u podstanarskom statusu živi 7% učenika (Slika 4). Ovakva distribucija upućuje na **relativno visoku razinu sigurnosti stanovanja u smislu vlasništva**, što je u hrvatskom kontekstu očekivano s obzirom na tradicionalno visoku stopu vlasništva nad nekretninama (Bežovan, 2019). Isto tako, izrazito je bitno sagledamo li ovaj podatak u kontekstu istraživanja koja pokazuju kako vlasništvo stambenog prostora može uvelike smanjiti troškove života te biti važan zaštitni čimbenik u prevenciji siromaštva (vidi npr. Dobrotić i sur., 2025b; usp. *Socioekonomski kontekst istraživanja*). Međutim, važno je i naglasiti da vlasništvo samo po

sebi ne podrazumijeva financijsko rasterećenje obitelji te ne znamo – niti smo učenike mogli pitati – koliko su njihovi roditelji opterećeni stambenim kreditima, troškovima održavanja ili režijama. Isto tako, ono nužno ne podrazumijeva adekvatne uvjete stanovanja (npr. kvalitetne i dovoljno velike stambene prostore, infrastrukturu i sl.), odnosno ne isključuje rizik materijalne i stambene deprivacije. Stoga se uvid u uvjete stanovanja mora temeljiti i na drugim pokazateljima kvalitete stanovanja.

Slika 4: Sigurnost stanovanja i subjektivna procjena kvalitete stambenog prostora (%)*

*N=3786, ≈9% nedostajućih podataka; pitanje (desni dio slike); pitanje „Kako bi opisao_la kuću/stan u kojoj živiš? (npr. je li dobro održavan, ima li dovoljno prostora za sve članove obitelji)?“

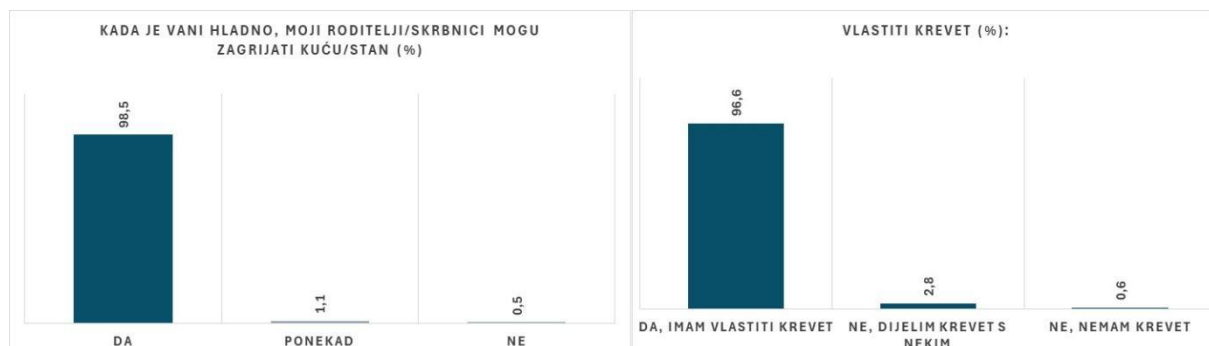
Budući da ovo istraživanje polazi iz perspektive djece, u tom smo pogledu imali set od nekoliko pitanja na koja ona mogu odgovoriti i koja daju tek djelomičnu sliku. Jedno od ključnih pitanja s ciljem dobivanja uvida i u materijalnu deprivaciju obitelji bilo je „Kada je vani hladno, mogu li tvoji roditelji/skrbnici zagrijati kuću/stan u kojem živite?“ gdje je većina učenika navela kako njihovi roditelji/skrbnici mogu zagrijati kuću ili stan kada je vani hladno (Slika 5). Ipak, 16 djece (0,5%) navodi da to nije moguće, a njih 37 (1,1%) da je to moguće samo ponekad. Iako je udio djece izložen **energetskom siromaštvu** naizgled relativno nizak (ukupno 1,6% učenika koji navode „ne“ ili „ponekad“), u apsolutnim brojevima riječ je o više desetaka djece u uzorku. U kontekstu razine populacije GZG-a, takav postotak može predstavljati značajan broj djece koja žive u neadekvatnim stambenim uvjetima te su i izložena riziku razvijanja nepovoljnih zdravstvenih (npr. respiratorne bolesti, općenito povećana učestalost bolesti i više hospitalizacija; Ormandy, 2013; Holden i sur., 2023) i drugih povezanih razvojnih teškoća povezanih s neadekvatnim grijanjem (npr. učestaliji izostanak iz škole i lošiji obrazovni ishodi). Slijedom toga, pitanje energetskog siromaštva traži dodatnu pozornost donositelja odluka i zahtijeva kako sustavno praćenje tako i sveobuhvatnije intervencije.

Subjektivna procjena kvalitete stanovanja je relativno pozitivna (Slika 4) – više od 90% djece svoj stambeni prostor ocjenjuje vrlo dobrim do odličnim. Dok ovo upućuje na visoku razinu subjektivnog zadovoljstva stambenim uvjetima,³ ponovno treba voditi računa kako udio od 7% djece koja svoj dom doživljava osrednjim do jako lošim signalizira relativno veliku skupinu djece u GZG-u izloženu povećanom riziku stambene ili materijalne deprivacije. Štoviše, možemo vidjeti i kako 97 učenika (2,8%) dijeli krevet s nekim, dok njih 19 (0,6%) navodi kako uopće **nema vlastiti krevet** (usp. Slika 5). Ponovno, iako se radi o naizgled niskom postotku (3,4%), radi se o značajnom broju djece ako gledamo u kontekstu populacije GZG-a. Također, ova brojka jest kritična budući da se radi o izrazito osjetljivom pokazatelju materijalne deprivacije. U kontekstu prava djece, ovaj indikator predstavlja minimalni standard

³ Valja imati na umu da je riječ o subjektivnoj procjeni djece koja može odražavati ne samo objektivne uvjete stanovanja, već i procese prilagodbe na postojeće okolnosti te usporedbe unutar neposrednog socijalnog okruženja.

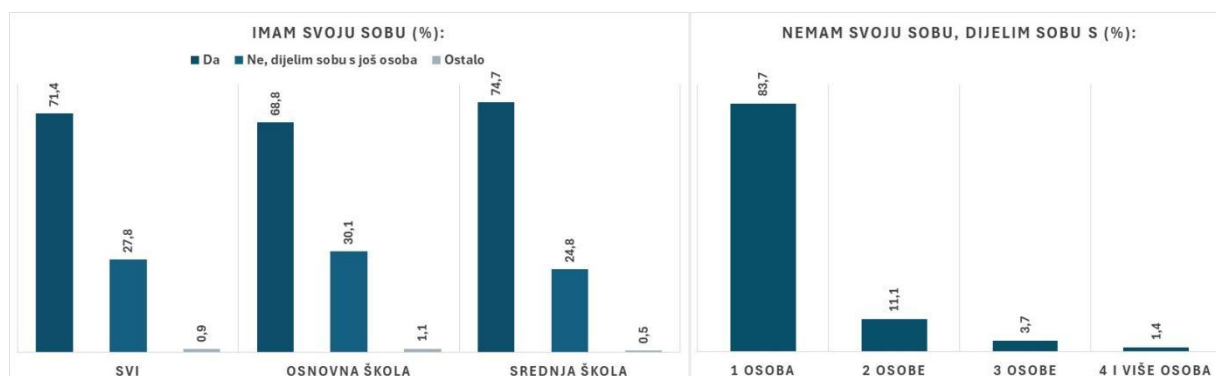
adekvatnog stanovanja, posebice jer nedostatak vlastitog kreveta može imati izravne posljedice na kvalitetu sna, privatnost i dostojanstvo djeteta (Šućur i sur., 2015.).

Slika 5: Energetsko siromaštvo i minimalni uvjeti stanovanja učenika_ca (%)*

*N=3786, ≈9% nedostajućih podataka; pitanje (lijevi dio slike): „Kada je vani hladno, mogu li tvoji roditelji/skrbnici zagrijati kuću/stan u kojem živite?“; pitanje (desni dio slike): „Imaš li vlastiti krevet?“

Slika 6: Prostorni standard stanovanja (%)*

* N_SVI=3786, 8,7% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 9,3% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 8,1% nedostajućih podataka; pitanje (lijevi dio slike): „Imaš li svoju sobu u kući/stanu u kojem živiš?“; pitanje (desni dio slike): „Ako nemaš svoju sobu u kući/stanu u kojem živiš, s koliko osoba ju dijeliš?“

Sagledamo li **prostorni standard stanovanja**, na razini ukupnog uzorka, više od dvije trećine učenika ima vlastitu sobu (Slika 6), dok njih 27,8% dijeli sobu s jednom ili više osoba. Potonja je praksa nešto učestalija kod učenika osnovnih škola, dok srednjoškolci nešto češće imaju vlastitu sobu, što može biti povezano i s omogućavanjem veće privatnosti starijoj djeci unutar kućanstva. Među djecom koja nemaju vlastitu sobu, većina (83,7%) dijeli sobu s jednom osobom. Međutim, 16,2% djece dijeli sobu s dvije ili više osoba. Ovi podaci ponovno upućuju na značajnu populaciju djece izloženu riziku prostorne deprivacije, odnosno potencijalnom riziku stambene prenapučenosti, a što ponovno može imati implikacije na kvalitetu sna, mogućnosti učenja i opću dobrobit (Lorentzen i sur., 2024; ISER, 2025). Ovdje je važno naglasiti kako dijeljenje sobe samo po sebi ne mora predstavljati rizik, posebice kada se ne radi o prenapučenim stambenim prostorima, ali u kontekstu školskih obveza i privatnosti te činjenice da osobni prostor postaje osobito važan u adolescenciji, značajan broj djece koji dijeli sobu s više osoba predstavlja relevantnu skupinu s aspekta obrazovnih, socijalnih i stambenih politika.

Općenito gledano, dok ovi podaci upućuju na relativno povoljnu sliku stambenih uvjeta učenika u GZG-u, možemo vidjeti kako postoji **jasno prisutna skupina djece potencijalno izložene višestrukim oblicima stambene i materijalne deprivacije** – nemogućnost ili povremena mogućnost grijanja, negativna procjena kvalitete stanovanja, dijeljenje sobe s više osoba te

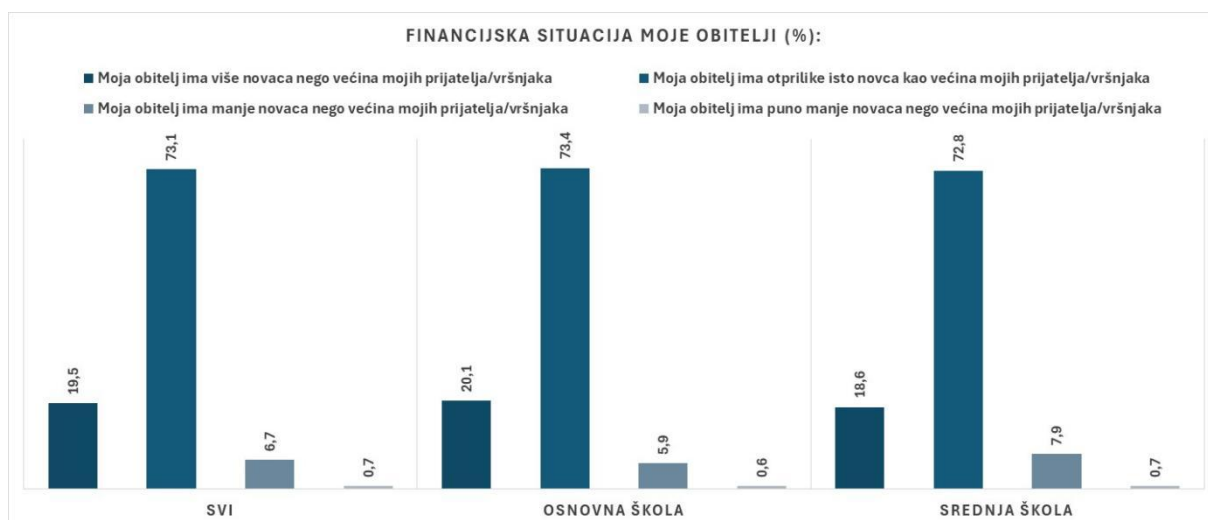
dijeljenje ili nepostojanje vlastitog kreveta – te u kontekstu socijalnih programa GZG-a postoji značajan prostor za intervenciju, posebice kroz ciljane, preventivne i razvojno usmjerene mjere podrške obiteljima u riziku. Na to upućuju i dodatne analize gdje su utvrđene značajne razlike u stambenim uvjetima između učenika različitog materijalnog statusa, uključujući vlasništvo stambenog prostora, prostorne uvjete i zadovoljenost bazičnih stambenih potreba djece. U odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa, **učenici nižeg materijalnog statusa češće navode da:** žive u podstanarskom stanu/kući ili ne znaju procijeniti stambeni status kućanstva ($\chi^2=30,21$, $df=6$, $p<,01$); nemaju vlastitu sobu te ju dijele s više osoba ($\chi^2=53,90$, $df=4$, $p<,01$) i to učestalije s dvije, tri, četiri ili više osoba ($\chi^2=17,38$, $df=6$, $p<,01$); nemaju vlastiti krevet te ga dijele s nekim ($\chi^2=17,61$, $df=4$, $p<,01$); njihovi roditelji i skrbnici ne mogu ili ponekad mogu zagrijati stambeni prostor kada je vani hladno ($\chi^2=43,72$, $df=4$, $p<,01$). Isto tako, djeca nižeg materijalnog statusa općenito lošije ocjenjuju stambene uvjete u kućanstvu (održavanost, prikladnost veličine prostora za sve ukućane; Kruskal Wallis Test $\chi^2=194,27$, $df=2$, $p<,01$).

U prilog ovom zaključku se dodatno može navesti i značajna povezanost između procjene kvalitete stanovanja i ostalih pokazatelja stambene i materijalne deprivacije, primjerice s dijeljenjem sobe s više osoba (Kendall Tau koeficijent korelacije iznosi $\tau_b=-0,19$, $p<,01$, $NN=3452$) ili s mogućnosti grijanja prostora ($\tau_b=-0,14$, $p<,01$, $N=3449$), pri čemu su vrijednosti tih povezanosti puno više kada se ispituju na poduzorku djece nižeg materijalnog statusa. Tako će djeca nižeg materijalnog statusa u većoj mjeri procijeniti uvjete stanovanja nepovoljnima kada nemaju mogućnost grijanja prostora ($\tau_b=-0,25$, $p<,01$, $N=252$) u odnosu na ostale. Kod učenika nižeg materijalnog statusa utvrđene su značajne povezanosti između svih ključnih pokazatelja u području stanovanja, što nije slučaj s ostalom djecom, te upućuje da je kod učenika nižeg materijalnog statusa iskustvo stambene i materijalne deprivacije značajno negativno povezano s percepcijom lošije kvalitete stanovanja.

Materijalni uvjeti obitelji

U ovom se dijelu iznose pokazatelji koji zahvaćaju percepciju učenika o relativnoj financijskoj situaciji njihove obitelji u odnosu na onu njihovih vršnjaka, njihovu procjenu materijalnih uvjeta u obitelji te percipiranu razinu priuštivosti konkretnih dobara, kao i njihova sudjelovanja u različitim vršnjačkim aktivnostima. Potonje ima osobitu važnost kako u kontekstu dobrobiti djece tako i njihove socijalne uključenosti. Sagledamo li pokazatelj **percipirane relativne financijske situacije obitelji učenika**, većina učenika (73,1%) procjenjuje da njihova obitelj ima otprilike jednaku količinu novca kao obitelji njihovih prijatelja i vršnjaka, dok 7,4% učenika percipira svoju obitelj kao onu koja je u lošijoj financijskoj situaciji (Slika 7). Možemo vidjeti da srednjoškolci nešto češće nego osnovnoškolci navode da njihove obitelji imaju manje novaca od njihovih prijatelja/vršnjaka (7,9% naspram 5,9%), a što može odražavati i razvijeniju svijest o socioekonomskim razlikama u starijoj dobi. Iako se većina učenika pozicionira u sredini distribucije, važno je voditi računa o činjenici da **približno svako trinaesto dijete doživljava financijsku situaciju svoje obitelji slabijom od vršnjaka**, posebice jer se u toj dobi osjećaj socijalne pripadnosti i statusa snažno oblikuje kroz usporedbe s vršnjacima.

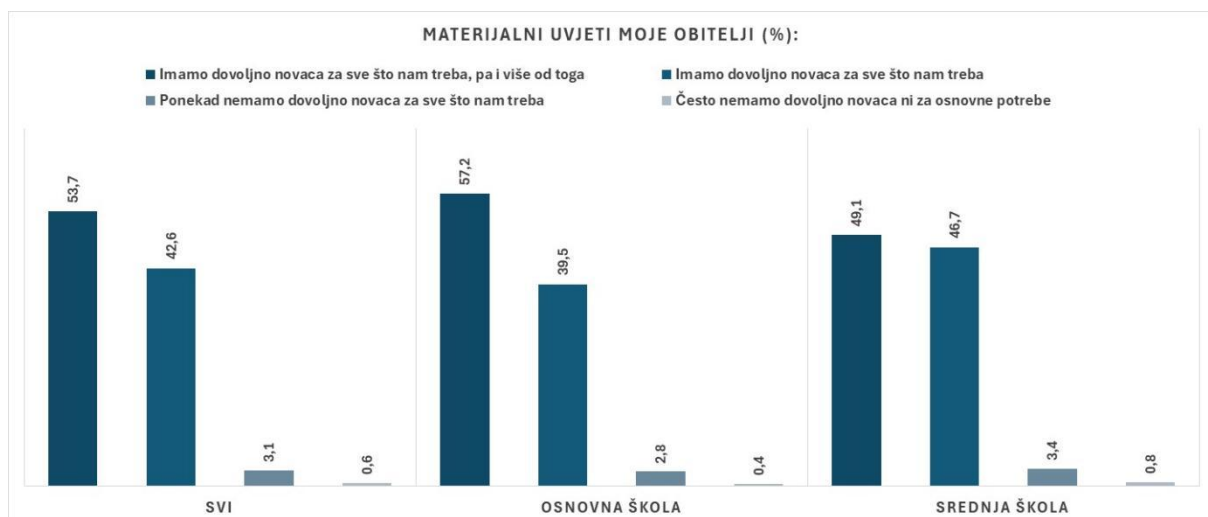
Slika 7: Procjena učenika o financijskoj situaciji obitelji (%)*

* N_SVI = 3786, 9,9% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 10,2% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 9,5% nedostajućih podataka; pitanje: „Usporediš li se s većinom svojih prijatelja i vršnjaka, kako bi opisao_la financijsku situaciju svoje obitelji?“

Kada je riječ o **općoj procjeni materijalnih uvjeta obitelji**, velika većina učenika percipira materijalne uvjete obitelji kao dostatne (njih 96,3% navodi da imaju dovoljno novaca za sve što im treba ili i nešto više od toga; Slika 8). I ovdje srednjoškolci iznose nešto „lošiju“ procjenu te češće navode da imaju „dovoljno novaca za sve što im treba“ u odnosu na osnovnoškolce kod kojih je učestaliji odgovor „imamo dovoljno novaca za sve što nam treba, pa i više od toga“, što ponovno može upućivati na veću financijsku osviještenost i nešto realističniju procjenu ekonomskih okolnosti u starijoj dobi. Opet, postoji dio učenika (njih 3,7%) koji ponekad ili često nemaju dovoljno novaca za sve što im treba te su izložena riziku materijalne oskudice.

Slika 8: Opća procjena materijalnih uvjeta obitelji (%)*

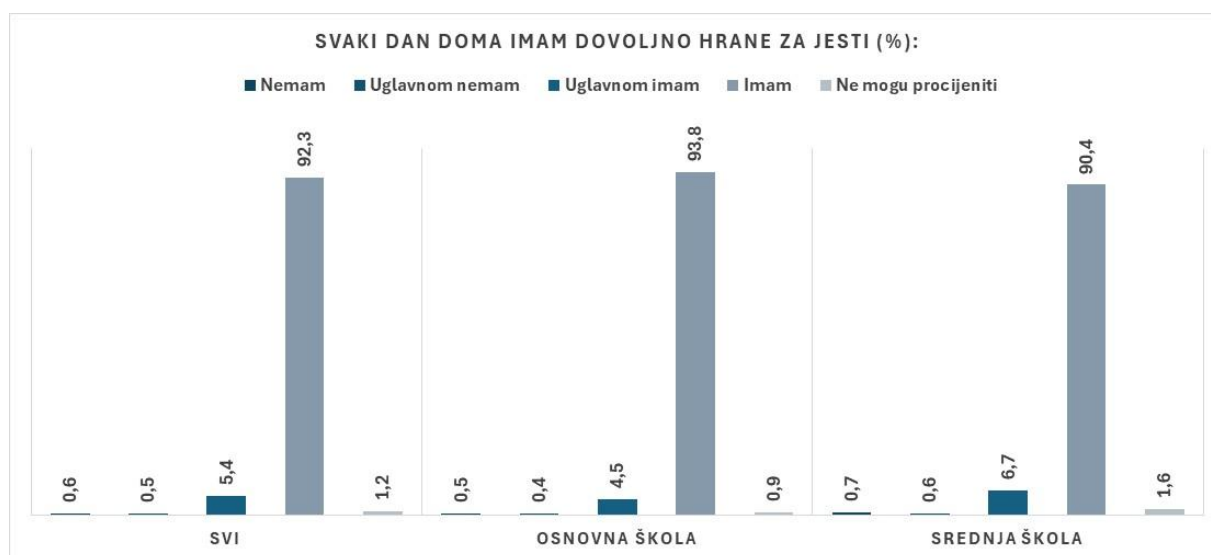

* N_SVI = 3786, 9,3% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 9,7% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 8,8% nedostajućih podataka; pitanje: „Kako bi opisao_la materijalne uvjete svoje obitelji?“

Sagledamo li specifičnije pokazatelje materijalne deprivacije, iskazi na pokazatelju koji zahvaća jednu od najosnovnijih dimenzija materijalne sigurnosti – **dostupnost hrane** – uglavnom su konzistentni sa samoprocjenama djece o (relativnim) materijalnim uvjetima njihovih obitelji. Možemo vidjeti kako je kod 6,5% učenika izražena prehrambena nesigurnost, odnosno, potrebe za hranom nisu uvijek ili nisu uopće zadovoljene: njih 0,6% navodi da u obitelji nemaju svaki dan dovoljno hrane, njih 0,5% da uglavnom nemaju, a dodatnih 5,4%

govori da uglavnom imaju dovoljno hrane (Slika 9). Drugim riječima, 224 djece u cijelom uzorku ukazalo je na određeni stupanj prehrambene nesigurnosti, bilo u obliku trajne oskudice ili povremenih nestabilnosti u zadovoljavanju ove osnovne potrebe, čime se narušavaju temeljni uvjeti za zdrav razvoj djece. Naime, dostupnost je hrane temeljni pokazatelj egzistencijalne sigurnosti te i relativno mali udjeli djece u kategorijama “nemam” i “uglavnom nemam” ili “uglavnom imam” predstavljaju osobito ozbiljan signal narušavanja minimalnih uvjeta za zdrav rast i razvoj, a posebice stavimo li to u kontekst ranijih istraživanja u Hrvatskoj koja pokazuju kako roditelji u kontekstu oskudice u prehrani prioritiziraju upravo potrebe djece (npr. Šučur i sur., 2015.; Družić Ljubotina i sur., 2017. Dobrotić i sur., 2025b). Ponovno, učenici srednjih škola pokazuju nešto nepovoljniju sliku i na ovom pokazatelju te se njih 8% (naspram 5,4% osnovnoškolaca) nalazi u jednoj od tri potkategorije koje ukazuju na teškoće ili nesigurnosti u osiguravanju prehrane unutar obitelji (Slika 9). Važno je istaknuti i kako su se učenici nižeg materijalnog statusa značajno razlikovali u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa ($\chi^2=26,89$, $df=2$, $p<,01$) češće navodeći kako doma nemaju ili uglavnom nemaju svaki dan dovoljno hrane za jesti.

Slika 9: Dostupnost hrane u kućanstvu (%)*

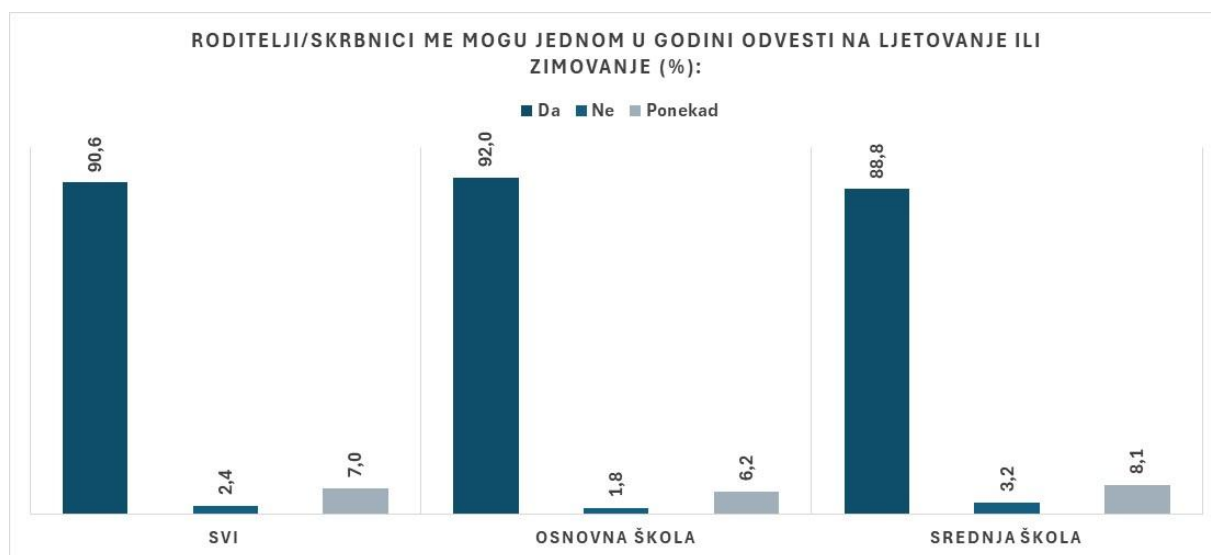
* N_SVI = 3786, 8,8% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 9,3% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 8,1% nedostajućih podataka; pitanje: „Imaš li svaki dan doma dovoljno hrane za jesti (doručak, ručak i večeru)?“

Mogućnost odlaska na ljetovanje/zimovanje s obitelji jednom godišnje – indikator koji se koristi kao uobičajeni pokazatelj rizika od siromaštva i socijalne isključenosti u europskom kontekstu – također pokazuje kako dio, točnije **oko desetine učenika ne može uopće ili može tek ponekad otići na obiteljski odmor**, pri čemu je situacija ponovno nešto nepovoljnija kod srednjoškolaca (Slika 10). U tom su se pogledu učenici nižeg materijalnog statusa značajno razlikovali u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa ($\chi^2=142,99$, $df=4$, $p<,01$). Iako je apsolutno gledano najveći broj učenika unutar skupine nižeg materijalnog statusa naveo da mogu ići na obiteljski odmor, znatno je veći broj njih u usporedbi s preostale dvije skupine učenika boljeg materijalnog statusa naveo da ne mogu ili ponekad mogu ići na obiteljski odmor (vidi Prilog).

Promatrani zajedno, ovi pokazatelji – dostupnost hrane i mogućnost odlaska na ljetovanje/zimovanje – upućuju na to kako materijalna deprivacija u populaciji učenika nije široko rasprostranjena, ali nije ni potpuno odsutna. Manji, ali relevantan dio djece odrasta u zoni izražene materijalne deprivacije, bilo u obliku trajne oskudice ili povremene nesigurnosti u zadovoljavanju temeljnih potreba. Takve situacije, i kada nisu kontinuirane, predstavljaju

ozbiljan rizik za dobrobit djece jer zahvaćaju samu osnovu egzistencijalne sigurnosti – pristup hrani. Istodobno, na razini sudjelovanja u uobičajenim društvenim obrascima života, poput obiteljskog odmora, pojavljuje se nešto šira zona relativne materijalne deprivacije, gdje se, posebice kada je o djeci riječ, može oblikovati i iskustvo te doživljaj materijalne deprivacije koja postaje društveno vidljivija i može utjecati na osjećaj pripadnosti, statusa i same uključenosti djece (usp. Kletečki Radović i sur., 2017; Družić Ljubotina i sur., 2023; Kletečki Radović i Družić Ljubotina, 2023).

Slika 10: Mogućnost odlaska na ljetovanje/zimovanje s obitelji (%)*

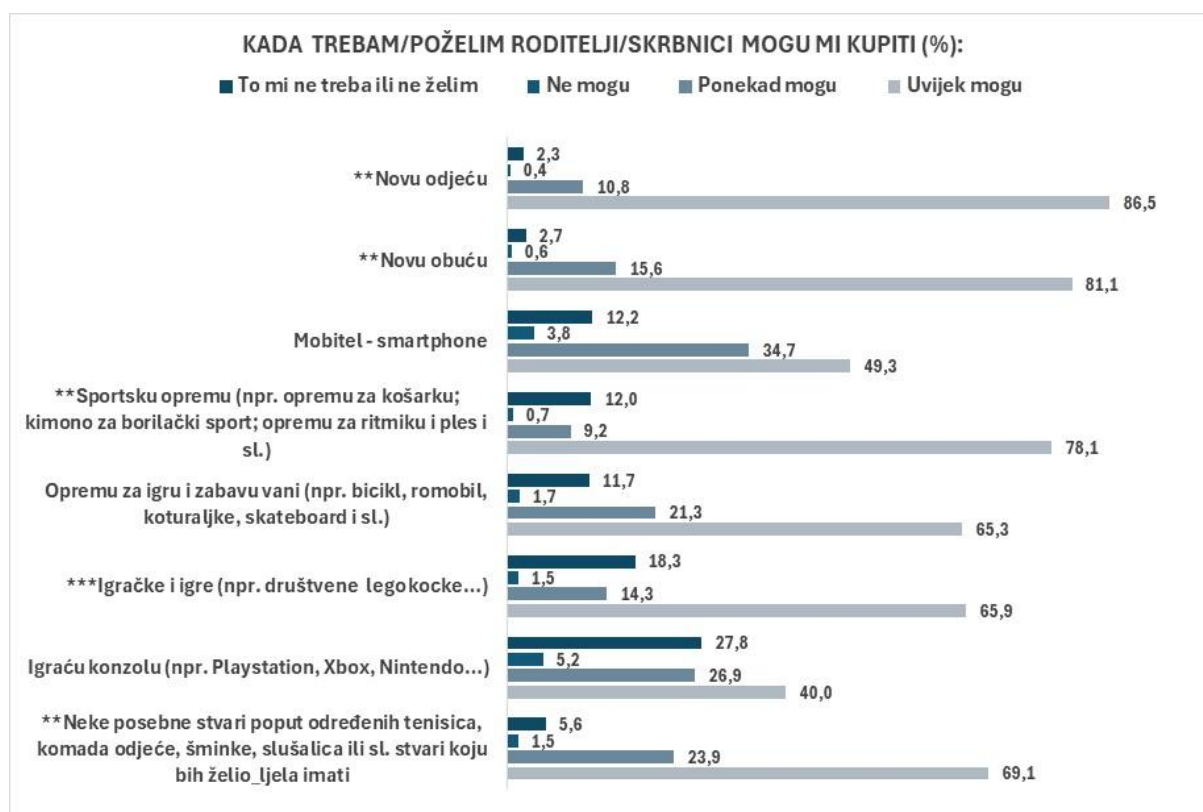

* N_SVI = 3786, 9% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 9,5% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 8,3% nedostajućih podataka; pitanje „Mogu li te tvoji roditelji/skrbnici jednom u godini odvesti na ljetovanje ili zimovanje (obiteljski odmor) - koji traje najmanje tjedan dana, koji je izvan mjesta u kojem živiš i koji se plaća?“

Analiza **priuštivosti konkretnih dobara** relevantnih za svakodnevni život djece pokazuje relativno visoku razinu zadovoljavanja osnovnih potreba (npr. nova odjeća i obuća), što može upućivati na općenito očuvanu razinu minimalnog potrošačkog standarda u većini obitelji, ali, ponovno, i na prioritizaciju potreba djece u obiteljima, na što jasno ukazuju ranija istraživanja (npr. Družić Ljubotina i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2025b). Osim toga, i tu je vidljiv određen stupanj teškoća te imamo oko 11% djece kojima roditelji ne mogu ili samo ponekad mogu priuštiti novu odjeću, odnosno 16% djece koja navode da im roditelji ne mogu ili samo ponekad mogu priuštiti novu obuću (Slika 11). Izraženi razlike javljaju se kada dobra prelaze razinu temeljnih potreba i ulaze u područje razvojnih i društveno relevantnih dobara poput opreme za igru i zabavu na otvorenom (npr. romobil) ili određenih „posebnih“ komada obuće, odjeće ili dodataka (npr. slušalice). U tim kategorijama oko petine djece navodi da su takva dobra njihovim roditeljima/skrbnicima priuštiva samo povremeno ili uopće nisu priuštiva, a što može ograničavati sudjelovanje učenika u vršnjačkim aktivnostima te obrascima potrošnje koji su normativno prisutni u njihovoj dobnoj skupini. Štoviše, takva dobra mogu imati važnu simboličku i relacijsku funkciju kod djece, posebice jer su povezana s procesima socijalne usporedbe i formiranja identiteta. U tom smislu, ograničena dostupnost predstavlja oblik relativne deprivacije, čak i onda kada osnovne potrebe nisu ugrožene. Konačno, najveća se varijabilnost javlja kod tehnoloških dobara, koja danas imaju važnu komunikacijsku i socijalizacijsku funkciju, posebice pametni telefoni koje roditelji ne mogu uopće priuštiti 3,8% djece, a ponekad to mogu 34,7% djece. Kod igraćih konzola 5,2% učenika navodi da im istu roditelji ne mogu kupiti, a da ponekad to mogu navodi 26,9% djece. Analize razlika između učenika osnovnih i srednjih škola u pogledu priuštivosti dobara važnih za svakodnevni život

djece, pokazale su značajne razlike u mogućnosti dobivanja nove odjeće ($\chi^2=6,83$, $df=2$, $p<,05$), obuće ($\chi^2=9,57$, $df=2$, $p<,01$), sportske opreme ($\chi^2=7,21$, $df=2$, $p<,05$) i posebnih stvari ($\chi^2=10,36$, $df=2$, $p<,01$). Pri čemu su učenicima srednjih škola ova dobra značajno manje dostupna u odnosu na učenike osnovnih škola. Ovi podaci ukazuju na jasnije **socioekonomske razlike u pristupu tehnološkim i statusnim dobrima**, pri čemu se **razlike među djecom intenziviraju kako se udaljavamo od osnovnih potreba prema dobrima koja imaju snažniju simboličku i socijalnu dimenziju**.

Slika 11: Priuštivost dobara važnih za svakodnevni život djece (%)*

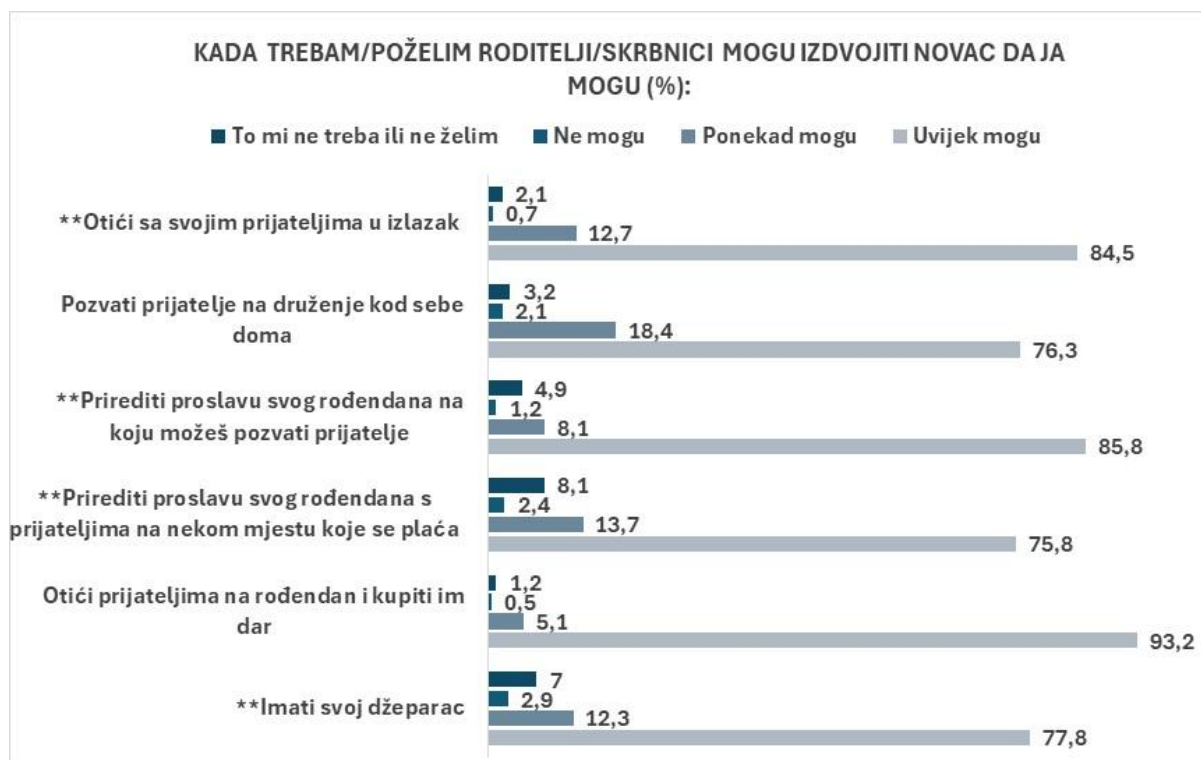
*N=3786, ≈10-11% nedostajućih podataka, osim kod pitanja o igračkama i igrama koje je *** ispitivano samo na poduzorku osnovne škole gdje je nedostajućih 6,3% podataka. **značajne razlike između OŠ i SŠ, pri čemu učenici iz SŠ više procjenjuju da im roditelji ne mogu kupiti navedene stvari; pitanje: „Kada ti treba ili poželiš, mogu li ti tvoji roditelji/ skrbnici kupiti: novu odjeću...”

Učenici nižeg materijalnog statusa značajno se razlikuju u odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa na svim pitanjima koja se odnose na priuštivost dobara važnih za svakodnevni život djece, odnosno na mogućnost dobivanja (kupovine) nekih stvari koje su im potrebne ili koje žele (npr. nova odjeća, posebne stvari, oprema za bavljenje sportom; vidi vrijednosti značajnih hi kvadrat testova u Prilogu). U svim su pitanjima, učenici nižeg materijalnog statusa u znatno većem omjeru davali odgovor „to mi ne treba ili ne želim“. Ovakav nalaz je na tragu ranijih istraživanja gdje se pokazalo da djeca koja žive u uvjetima siromaštva nemaju osobito velike prohtjeve te da sama svijest o financijskom realitetu njihove obitelji na neki način doprinosi njihovim manjim željama i očekivanjima oko stvari i aktivnosti koje su uobičajene za njihove vršnjake (Kletečki Radović i sur., 2017; Družić Ljubotina i sur., 2023; Kletečki Radović i Družić Ljubotina, 2023). Također, češće su davali odgovore da im roditelji/skrbnici ne mogu ili ponekad mogu priuštiti navedene stvari, a posebno se ističe nemogućnost dobivanja predmeta koji su skuplji poput mobitela, igrače konzole, opreme za igru i zabavu vani (bicikl) te neke posebne stvari poput određenih tenisica. Stvari poput odjeće

i obuču djeca su uglavnom procjenjivala priuštivima, odnosno navodila su da im roditelji/skrbnici te stvari mogu ponekad ili uvijek kupiti.

Ovdje su posebno relevantni i pokazatelji **priuštivosti vršnjačkih aktivnosti** (izlasci, rođendanske proslave, džeparac) jer oni izravno utječu na socijalnu uključenost djece. Iako većina navodi da im je takva participacija omogućena, još je uvijek značajan broj djece suočen s ograničenjima (do petine djece, ovisno o aktivnosti), a što predstavlja potencijalni rizik socijalne isključenosti (Slika 12). Možemo vidjeti da je za učenike srednjih škola situacija nepovoljnija oko priređivanja rođendanske proslave ($\chi^2=12,61$, $df=2$, $p<,01$) te organizacije dječjih rođendana na nekom mjestu koje se plaća (npr. rođendaonica, kino i sl.; $\chi^2=8,95$, $df=2$, $p<,05$), dok je džeparac značajno manje dostupan učenicima osnovnih škola ($\chi^2=24,87$, $df=2$, $p<,01$), kao i novac za odlaske s prijateljima u izlaske ($\chi^2=6,05$, $df=2$, $p<,05$).

Slika 12: Priuštivost vršnjačkih aktivnosti i džeparca (%)*

*N=3786, ≈11% nedostajućih podataka; **značajne razlike između OŠ i SŠ, pri čemu su učenici OŠ više navodili da ne mogu dobiti novac za izlazak i džeparac, a učenici SŠ za proslave rođendana; pitanje: „Kada ti treba ili poжелиš, mogu li ti tvoji roditelji/ skrbnici izdvojiti novac da ti možeš: otići sa svojim prijateljima u izlazak...”

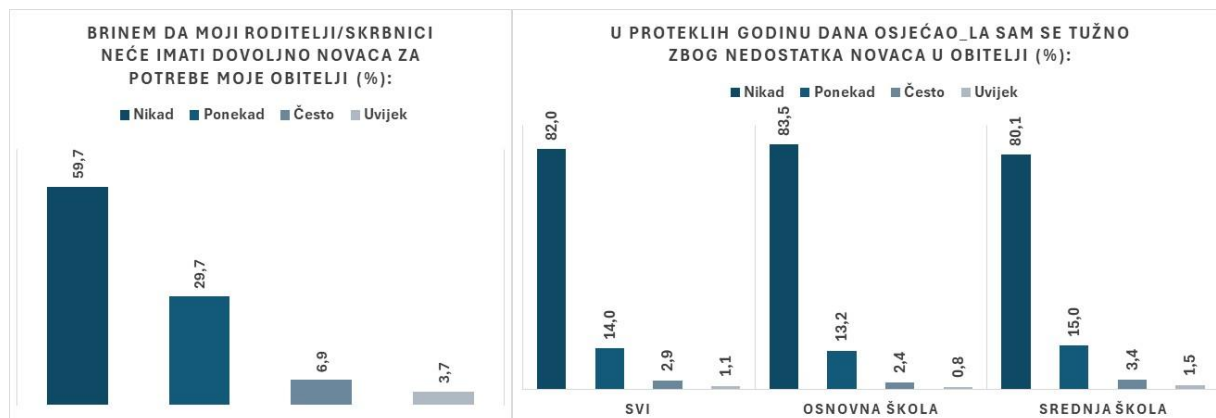
Kada je riječ o **razlikama prema materijalnom statusu**, učenici višeg i prosječnog materijalnog statusa češće su u odnosu na učenike nižeg materijalnog statusa navodili da im roditelji ili skrbnici uvijek mogu priuštiti svaku od navedenih aktivnosti (vidi Prilog). U usporedbi s ostalim skupinama, učenici nižeg materijalnog statusa su na svako pitanje u većem udjelu navodili da im pojedine aktivnosti nisu potrebne ili da ih ne žele, ali i da im ih roditelji ne mogu priuštiti. No, nisu im sve aktivnosti u podjednakoj mjeri nedostupne te su za neke aktivnosti češće navodili da im ih roditelji/skrbnici ponekad ili uvijek mogu priuštiti, a ponajprije aktivnosti koje su vezane uz druženja s prijateljima na rođendan i općenito kod kuće. S druge strane, aktivnosti poput proslave rođendana na mjestima koja se plaćaju su im manje dostupne (vidi Prilog). Ovi nalazi upućuju na to da u uvjetima ograničenih materijalnih resursa roditelji usmjeravaju raspoložive resurse prema aktivnostima koje su ključne za socijalnu uključenost i razvoj djece poput vršnjačkih druženja. Ograničenja su ipak izraženija u području financijski

zahtjevnijih oblika uključenosti, poput komercijalnih proslava rođendana. Važno je ponovno istaknuti da veća učestalost odgovora djece nižeg materijalnog statusa kako im pojedine aktivnosti nisu potrebne ili ih ne žele može upućivati na „skrivenu“ deprivaciju, odnosno na internalizaciju materijalnih ograničenja te razvoj adaptivnih preferenci u kontekstu nižih obiteljskih resursa, pri čemu se djeca zapravo prilagođavaju mogućnostima vlastitih obitelji (vidi Sen, 1985; usp. Wells, 2026).

Zabrinutost učenika za materijalne prilike u obitelji

Uz pokazatelje materijalne deprivacije, važno je sagledati i subjektivni aspekt iskustva djece, koji se očituje u zabrinutosti i emocionalnim reakcijama povezanim s financijskom situacijom u obitelji. Na pitanjima koja se odnose na psihološki aspekt materijalne deprivacije, odnosno na **zabrinutost i osjećaj tuge zbog nepovoljne financijske situacije** obitelji pokazalo se da gotovo 60% djece nikada ne iskazuje zabrinutost da roditelji neće imati dovoljno novca za potrebe obitelji, dok gotovo njih 30% tu zabrinutost osjeća ponekad, a oko desetine djece brine često (6,9%) ili uvijek (3,7%) zbog financijske situacije obitelji. Kada je riječ o osjećaju tuge zbog nedostatka novca u obitelji, najveći broj djece (82%) navodi da se nikada zbog toga nisu osjećali tužnima, 14% njih se ponekad tako osjećalo, dok se njih 4% učestalo osjećalo tužnima zbog financijskih teškoća (često njih 2,9% i uvijek njih 1,1%; Slika 13). I na ovim su pokazateljima utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika. U odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, **učenici nižeg materijalnog statusa se značajno češće brinu da njihovi roditelji/skrbnici neće imati dovoljno novca za potrebe njihove obitelji** ($\chi^2 = 142,84$, $df=2$, $p<,01$) i **osjećaju tužno zbog nedostatka novca u svojoj obitelji** ($\chi^2 = 229,85$, $df=2$, $p<,01$). Ovi rezultati su u skladu s prethodnim istraživanjima (npr. Kletečki Radović i sur., 2017.; Družić Ljubotina i sur., 2017.) gdje su djeca iskazivala osjećaje zabrinutosti, tuge, pa čak i ljutnje zbog loše financijske situacije u obitelji.

Slika 13: Učestalost zabrinutosti i osjećaja tuge zbog nepovoljne financijske situacije obitelji (%)*

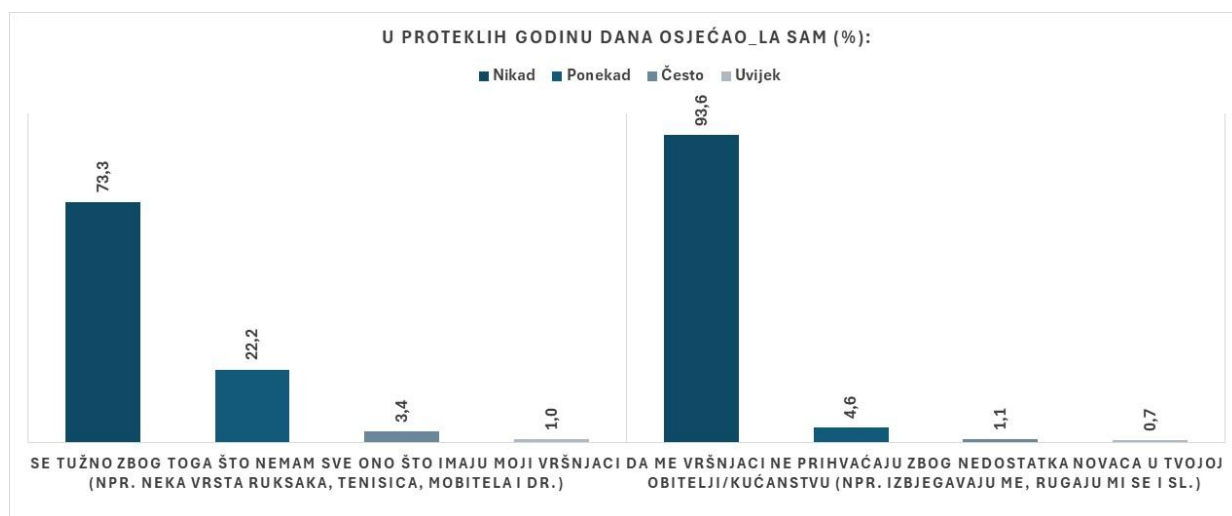

* N_SVI = 3786, 9% nedostajućih podataka; N_OS = 2147, 9,9% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 9% nedostajućih podataka; pitanje (lijeva strana slike): „Koliko često brineš da tvoji roditelji/skrbnici neće imati dovoljno novca za potrebe tvoje obitelji?“; pitanje (desna strana slike): „U proteklih godinu dana koliko često si se osjećao_la tužno zbog nedostatka novca u tvojoj obitelji?“

Vezano uz psihološku dobrobit u kontekstu materijalne deprivacije djeca su imala priliku navesti i jesu li se **osjećala tužno** zbog toga što nemaju sve ono što imaju njihovi vršnjaci, kao i jesu li osjećala da ih vršnjaci ne prihvaćaju zbog nedostatka novca u obitelji (Slika 14). Rezultati pokazuju da se 73,3% djece nikada nije osjećalo tužnima zbog toga što nemaju ono što imaju njihovi vršnjaci, njih 22,2% navodi da su se tako osjećali ponekad, dok njih 3,4% navodi da su se tako osjećali često, a 1% uvijek. Kada je riječ o osjećaju **(ne)prihvaćenosti među vršnjacima zbog nedostatka novca u obitelji**, najveći broj njih (93,6%) navodi da se

nikada nisu osjećali neprihvaćeno zbog toga, njih 4,6% da su se tako osjećali ponekad, dok se njih 1,1% tako osjećao često, a 0,7% uvijek. I na ovim su pokazateljima utvrđene razlike na način da su se **djeca nižeg materijalnog statusa značajno češće osjećala tužno** zbog toga što nemaju sve ono što imaju njihovi vršnjaci (npr. neku vrstu ruksaka, tenisica, mobitela i dr.; $\chi^2 = 145,28$, $df=2$, $p<,01$), **kao i da ih vršnjaci ne prihvaćaju** zbog nedostatka novaca u njihovoj obitelji/kućanstvu (npr. izbjegavaju ih, rugaju im se i sl.; $\chi^2 = 53,25$, $df=2$, $p<,01$). I ovi su nalazi u skladu s ranijim istraživanjima o siromaštvu djece u hrvatskom kontekstu (Šućur i sur., 2015; Kletečki Radović i sur., 2017; Družić Ljubotina i sur., 2017; Družić Ljubotina i sur., 2023; Kletečki Radović i Družić Ljubotina, 2023).

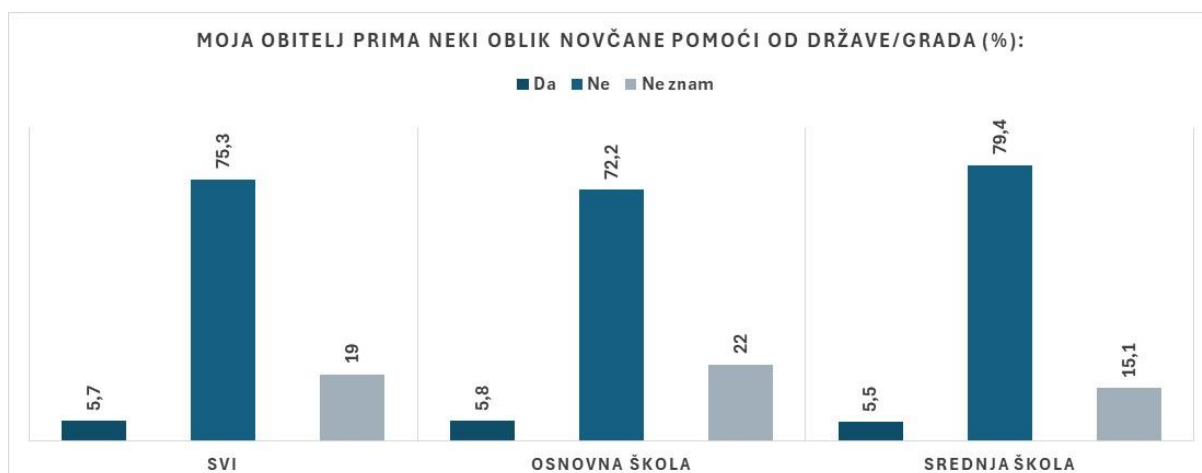
Slika 14: Učestalost osjećaja tuge zbog nedostatka stvari i neprihvaćenosti od strane vršnjaka zbog nedostatka novaca u obitelji (%)*

*N=3786, ≈9% nedostajućih podataka; pitanje (lijeva strana slike): „U proteklih godinu dana koliko često si se osjećao_la tužno zbog toga što nemaš sve ono što imaju tvoji vršnjaci? (npr. neka vrsta ruksaka, tenisica, mobitela i dr.)?“; pitanje (desna strana slike): „U proteklih godinu dana koliko često si osjećao_la da te vršnjaci ne prihvaćaju zbog nedostatka novaca u tvojoj obitelji/kućanstvu? (npr. izbjegavaju te, rugaju ti se i sl.)?“

Na pitanje **ostvaruje li obitelj neki oblik novčane pomoći od države ili grada**, najveći broj djece je odgovorio negativno (75,3%), njih 19% ne zna, a njih 5,7% navodi da prima pomoć (Slika 15). Utvrđene su značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika, pri čemu učenici nižeg materijalnog statusa češće navode da primaju novčanu pomoć u odnosu na učenike iz preostalih skupina ($\chi^2 = 31,13$, $df=4$, $p<,01$), uz istodobno primjetan veći sveukupan broj učenika koji nisu znali odgovor na ovo pitanje. Kada je riječ o **stipendijama**, vrlo mali broj učenika srednjih škola navodi da prima neku od stipendija GZG-a, pri čemu nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status. Samo je troje učenika odgovorilo da prima stipendiju na temelju socioekonomskog statusa, od kojih niti jedan nije u skupini učenika nižeg materijalnog statusa. Ovi nalazi ne upućuju na zaključak da stipendije nisu dodjeljivane, već da u ovom uzorku moguće nisu obuhvaćeni oni kojima su takve stipendije dodijeljene, a kada jesu, takve stipendije mogu imati važnu ulogu u poboljšanju materijalnog statusa djece primatelja.

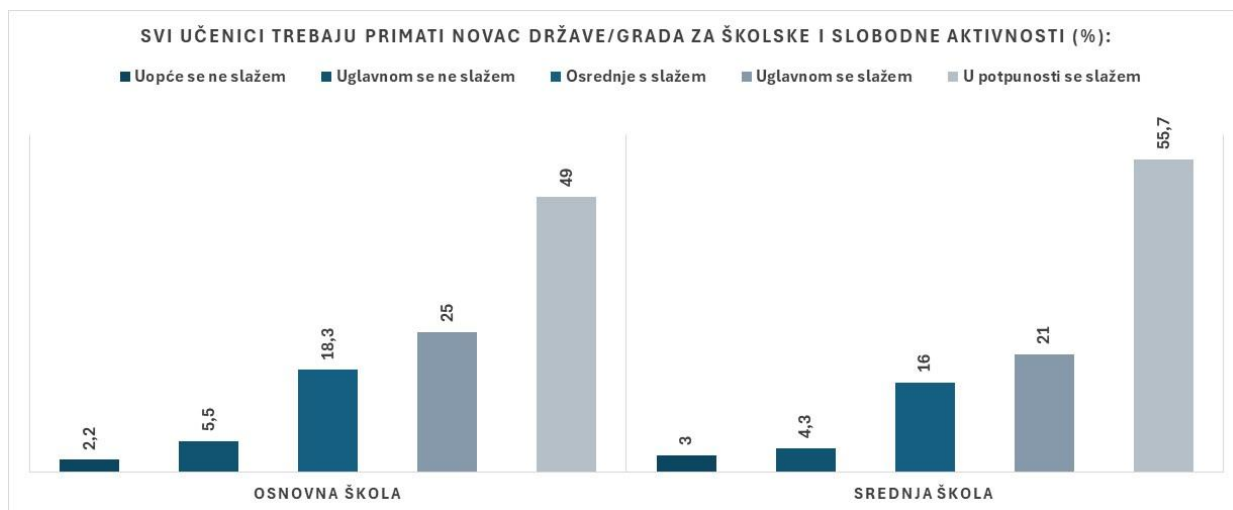
Slika 15: Ostvarivanje prava obitelji na neki oblik pomoći države/grada (%)*

* N_SVI = 3786, 9,4% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 9,7% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 9% nedostajućih podataka; pitanje: „Prima li tvoja obitelj neki oblik novčane pomoći od države ili grada? (npr. socijalnu pomoć, pomoć za troškove stanovanja...)?”

Upitani o stavovima o **potrebi osiguravanja univerzalne financijske podrške djeci za školske aktivnosti i aktivnosti slobodnog vremena**, rezultati ukazuju na visoku razinu slaganja među učenicima. Tri četvrtine učenika osnovnih i srednjih škola iznosi načelno pozitivan stav prema takvoj mjeri, odnosno uglavnom se ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da bi svim učenicima trebalo osigurati novčanu potporu za školske aktivnosti te aktivnosti vezane uz slobodno vrijeme (Slika 16). Zanimljivo je istaknuti kako u tom pogledu nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika, što ukazuje na široki **konsenzus među djecom o potrebi takve podrške**.

Slika 16: Mišljenje učenika_ca o potrebi da država i/ili grad osiguraju novčanu potporu za školske i slobodne aktivnosti (%)*

* N_OŠ = 2147, 10% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 9% nedostajućih podataka; pitanje: „Koliko se slažeš s time da svi učenici trebaju primati novac za školske i slobodne aktivnosti od države ili grada?”

Zaključno, rezultati u ovom dijelu upućuju na relativno povoljnu sliku materijalnih uvjeta i priuštivosti osnovnih dobara kod većine učenika GZG-a, no istodobno jasno ukazuju na **postojanje nejednakosti koje se očituju u različitim aspektima svakodnevnog života djece**. Te su razlike posebno izražene kod **učenika nižeg materijalnog statusa** koji češće izvještavaju o ograničenjima kako u priuštivosti različitih dobara tako i u sudjelovanju u različitim vršnjačkim aktivnostima. Iako većina učenika procjenjuje materijalne uvjete kao

zadovoljavajuće, manji, ali značajan udio učenika GZG-a nalazi se u nepovoljnijem materijalnom položaju (njih 7-8%), odnosno **svako trinaesto dijete školske dobi u GZG-u izloženo je različitim oblicima materijalne deprivacije**. Iako se pojedini udjeli mogu činiti relativno niskima, u kontekstu ukupne populacije GZG-a oni predstavljaju značajan broj djece izložene nepovoljnim životnim uvjetima. Preciznije, učenici nižeg materijalnog statusa znatno češće navode da nemaju dovoljno novaca za osnovne potrebe ili ih imaju samo povremeno, pri čemu se posebno ističu prehrambena nesigurnost te neadekvatni stambeni uvjeti, a što predstavlja ozbiljan rizik za zdravlje i razvoj djece. Istodobno, učenici nižeg materijalnog statusa imaju ograničenije mogućnosti odlaska na obiteljski odmor (ljetovanje ili zimovanje), a razlike su vidljive i u dostupnosti drugih osnovnih dobara poput odjeće i obuće koju im roditelji mogu priuštiti povremeno. Najizraženije razlike prisutne su u području "statusnih" i razvojnih dobara (npr. tehnologija, oprema za slobodno vrijeme) te u mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim obrascima života (npr. proslave, izlasci), a što je učenicima nižeg materijalnog statusa znatno rjeđe dostupno. Time materijalna deprivacija nadilazi zadovoljavanje osnovnih potreba te se očituje i u području socijalne participacije i svakodnevnih iskustava djece koja su važna za osjećaj pripadnosti i opću dobrobit djece. Važno je i istaknuti da kako nalazi uvelike temelje na subjektivnim procjenama djece, oni mogu odražavati ne samo objektivne uvjete, već i procese prilagodbe te usporedbe unutar neposrednog socijalnog okruženja. Slijedom toga ne iznenađuje da su i psihološke posljedice izraženije kod učenika nižeg materijalnog statusa, a koji češće osjećaju zabrinutost zbog financijske situacije obitelji i tugu zbog nedostatka novaca. Također češće doživljavaju negativne socijalne usporedbe, uključujući osjećaj da nemaju ono što imaju njihovi vršnjaci i percepciju slabije prihvaćenosti. Učenici nižeg materijalnog statusa češće primaju neku vrstu novčane pomoći, ali istodobno se čini i da bi opseg dostupne podrške mogao biti šireg dosega (npr. mali broj primatelja stipendija u uzorku). Unatoč razlikama, postoji široki konsenzus među svim učenicima da bi država i grad trebali osigurati financijsku podršku za školske aktivnosti i aktivnosti vezane uz slobodno vrijeme.

Škola i obrazovne potrebe djece

Obrazovanje i materijalni status djece snažno su međusobno povezani, pri čemu djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa u prosjeku postižu slabije obrazovne ishode. Razlozi za to uključuju ograničene materijalne resurse, slabiji pristup obrazovnim poticajima u ranom djetinjstvu te veću izloženost stresu i nepovoljnim životnim uvjetima. Istraživanje Brooks-Gunn i Duncan (1997) pokazalo je da siromaštvo u ranom djetinjstvu ima posebno snažan negativan učinak na kognitivni razvoj i školski uspjeh djece. Longitudinalna studija Goodman i Gregg (2010) utvrdila je da djeca iz obitelji s nižim prihodima značajno zaostaju u obrazovnim postignućima već pri polasku u školu, a taj se jaz s vremenom dodatno produbljuje. Slične nalaze donosi i analiza Reardon (2011) koja pokazuje da je razlika u školskom uspjehu između djece iz obitelji višeg i nižeg socioekonomskog statusa u porastu. Osim akademskih postignuća, materijalni status utječe i na obrazovne aspiracije te mogućnost nastavka školovanja. Djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa rjeđe upisuju visoko obrazovanje, dijelom zbog financijskih prepreka, ali i zbog manjka podrške i informacija (OECD, 2018). Sve navedeno upućuje na zaključak da siromaštvo ne utječe samo na trenutne obrazovne ishode, već i dugoročno oblikuje životne prilike djece te vodi reprodukciji društvenih nejednakosti.

Privrženost školi, školski uspjeh i obrazovne aspiracije

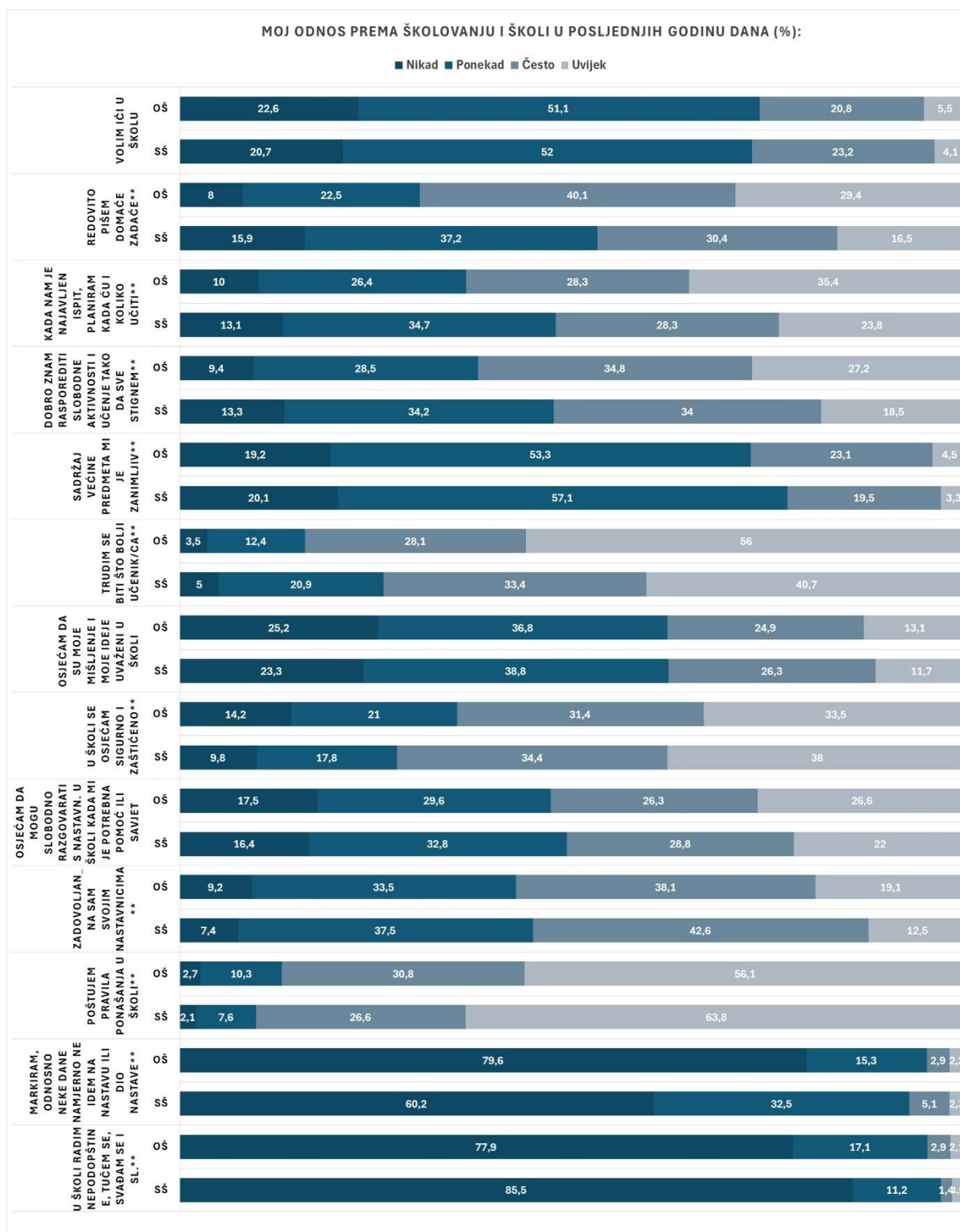
Istraživanjem se željelo utvrditi nekoliko aspekata u kontekstu obrazovanja djece, a koji su važni za djetetovu ukupnu dobrobit, kao što su privrženosti školi, školski uspjeh te obrazovne aspiracije djece. Kao što je ranije istaknuto, obrazovna iskustva i postignuća mogu doprinijeti razvojnim ishodima i budućim životnim prilikama. **Privrženost školi** – kao pokazatelj toga u

kolikoj mjeri učenici osjećaju pripadnost i privrženost školi te posvećenost radnim zadacima – mjerena je uz pomoć prilagođene verzije *Upitnika vezanosti uz školu* (Roviš i Bezinović, 2011). Budući da nije korištena cjelovita skala koja je validirana od strane autora Roviš i Bezinović (2011), već je skala prilagođena potrebama ovog istraživanja, deskriptivni rezultati i analize razlika među učenicima prikazani su na razini pojedinačnih tvrdnji.

Primjetno je da su učenici u prosjeku na većini tvrdnji vezanih uz privrženost školi iskazali umjeren stupanj slaganja (odgovori od ponekad do često; usp. Slika 17 i Tablica 4), a kao primjer može se navesti tvrdnja „*Volim ići u školu*“ (učenici OŠ: $M=2,09$, $sd=,804$; učenici SŠ: $M=2,11$, $sd=,769$). Na nekim tvrdnjama su u prosjeku imali izraženije više rezultate, poput tvrdnje „*Poštujem pravila ponašanja u školi*“ (učenici OŠ: $M=3,40$, $sd=,782$; učenici SŠ: $M=3,52$, $sd=,725$), dok su na nekim tvrdnjama imali u prosjeku izraženije niže rezultate, primjerice tvrdnja „*U školi radim nepodopštine, tučem se, svađam se i sl.*“ (učenici OŠ: $M=1,29$, $sd=,627$; učenici SŠ: $M=1,20$, $sd=,550$). Pregledom deskriptivnih pokazatelja, može se zaključiti da su **učenici u prosjeku umjereno privrženi školi, odnosno da iskazuju umjerenu predanost izvršavanju svojih školskih obveza**. No, utvrđene su značajne razlike između učenika osnovnih i srednjih škola (Slika 17 i Tablica 4). Za razliku od učenika srednjih škola, učenici osnovnih škola redovitije pišu zadaće, češće planiraju kada će i koliko učiti za ispite, češće znaju dobro rasporediti slobodne aktivnosti i učenje, sadržaj većine predmeta im je češće zanimljiv, češće se trude biti što bolji učenici, zadovoljniji su svojim nastavnicima, ali i češće rade nepodopštine u školi. S druge strane, učenici srednjih škola se češće u školi osjećaju sigurno i zaštićeno, češće poštuju pravila ponašanja u školi, ali i češće markiraju (Tablica 4). U ostalim tvrdnjama, koje se odnose na emocionalni aspekt vezanosti za školu i nastavnike, nisu ustvrđene značajne razlike. Iz navedenog bi se moglo zaključiti da učenici osnovnih škola imaju nešto više pozitivno stajalište prema učenju i školi.

Ispitivanjem razlika u vezanosti uz školu s obzirom na materijalni status učenika, utvrđene su brojne značajne razlike (razlike su ispitivane Kruskal Wallis-ovim testom, vidi Prilog). Od ukupno 13 čestica kojima su mjereni različiti aspekti privrženosti školi, u samo četiri čestice nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika. U potonjim česticama učenici, neovisno o samoprocijenjenom materijalnom statusu, u podjednakoj mjeri rjeđe ističu kako vole ići u školu, procjenjuju nastavni sadržaj kao manje zanimljiv, iskazuju višu razinu poštivanja školskih pravila te nižu sklonost nasilnom ponašanju (raditi nepodopštine, uključivati se u tučnjave, svađe). Ove rezultate je potrebno dodatno interpretirati i u kontekstu strukture poduzorka, budući da je u analizama prema materijalnom statusu zastupljen veći udio djevojaka za koje se, u odnosu na mladiće, očekuje da će se rjeđe iskazivati ekstrenalizirane probleme u ponašanju i suprotstavljati se pravilima (Levkovich i sur., 2025; Álvarez-Voces, 2025). S druge strane, u svim preostalim česticama utvrđene su značajne razlike koje dosljedno ukazuju na **nepovoljniji položaj učenika nižeg materijalnog statusa**, koji, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, pokazuju **nižu razinu posvećenosti školskim obavezama** (rjeđe redovito pišu zadaće, slabije organiziraju učenje za ispit, češće neopravdano izostaju), **imaju lošiju percepciju sebe u ulozi učenika** (rjeđe se trude biti što bolji učenici, češće osjećaju da njihovo mišljenje nije uvaženo u školi) te se **osjećaju manje prihvaćeno i podržano u školskom okruženju** (rjeđe se osjećaju sigurno i zaštićeno, rjeđe osjećaju da se mogu obratiti nastavnicima za pomoć ili savjet, rjeđe su zadovoljni nastavnicima).

Slika 17: Privrženost školi kod učenika_ca osnovnih i srednjih škola (%)*

* N_OŠ = 2147, ≈10% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈8% nedostajućih; **značajne razlike između OŠ i SŠ; pitanje: "Slijedi nekoliko tvrdnji koje se odnose na tvoje školovanje u posljednjih godinu dana. Označi jedan odgovor koji najbolje opisuje u kojoj mjeri se svaka tvrdnja odnosi na tebe"

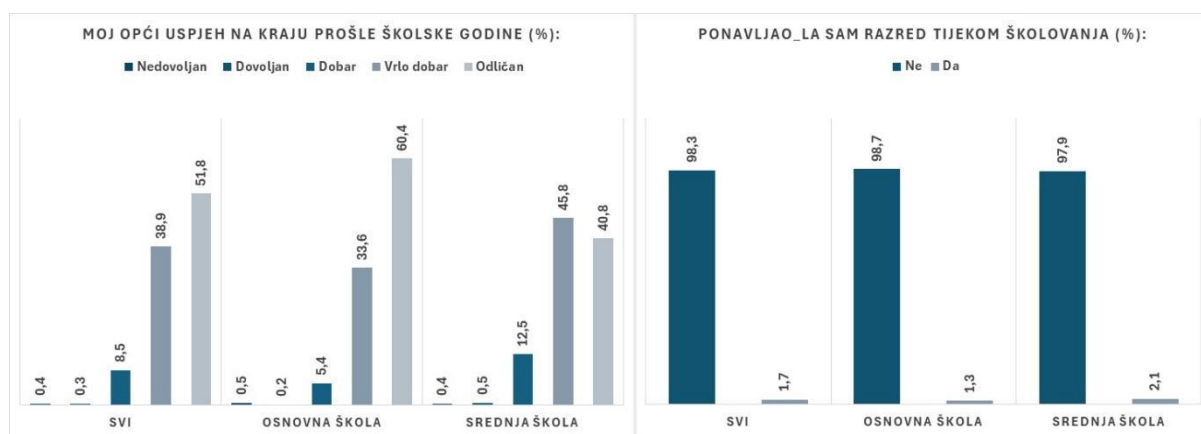
Tablica 4: Razlike u privrženosti školi između učenika_ca osnovnih i srednjih škola

		N	M	sd	M-W	p
Volim ići u školu	OŠ	1946	2,09	,80	1461247,5	,31
	SŠ	1530	2,11	,77		
Redovito pišem domaće zadaće	OŠ*	1943	2,91	,91	1108254,5	,00
	SŠ	1530	2,48	,95		
Kada nam je najavljen ispit, planiram kada ću i koliko učiti	OŠ*	1957	2,89	1,00	1273950	,00
	SŠ	1529	2,63	,99		
Dobro znam rasporediti slobodne aktivnosti i učenje tako da sve stignem	OŠ*	1946	2,80	,95	1296951,5	,00
	SŠ	1531	2,58	,94		
Sadržaj većine predmeta mi je zanimljiv	OŠ*	1947	2,13	,77	1419587	,01
	SŠ	1530	2,06	,72		
Trudim se biti što bolji učenik/ca	OŠ*	1951	3,36	,83	1235682	,00
	SŠ	1528	3,10	,90		
Osjećam da su moje mišljenje i moje ideje uvaženi u školi	OŠ	1900	2,26	,98	1404282,0	,73
	SŠ	1488	2,26	,95		
U školi se osjećam sigurno i zaštićeno	OŠ	1928	2,84	1,04	1328531,5	,00
	SŠ*	1505	3,01	,98		
Osjećam da mogu slobodno razgovarati s nastavnicima u školi kada mi je potrebna pomoć ili savjet	OŠ	1925	2,62	1,06	1412005,5	,11
	SŠ	1514	2,56	1,01		
Zadovoljan_na sam svojim nastavnicima	OŠ*	1938	2,67	,89	1402020	,01
	SŠ	1517	2,60	,80		
Poštujem pravila ponašanja u školi	OŠ	1929	3,40	,78	1332797	,00
	SŠ*	1504	3,52	,72		
Markiram, odnosno neke dane namjerno ne idem na nastavu ili dio nastave	OŠ	1939	1,28	,62	1191707	,00
	SŠ*	1516	1,50	,70		
U školi radim nepodopštine, tučem se, svađam se i sl.	OŠ*	1942	1,29	,63	1364978,5	,00
	SŠ	1521	1,20	,55		

* označava skupinu sa značajno višim rezultatom

Školski uspjeh je ispitan pitanjem o općem uspjehu na kraju prošle školske godine. Rezultati pokazuju da većina učenika ostvaruje vrlo dobar ili odličan školski uspjeh, pri čemu je odličan uspjeh najzastupljeniji, posebice kod učenika osnovnih škola (Slika 18). Srednjoškolci su nešto češće zastupljeni u kategoriji vrlo dobrog uspjeha, dok su niže ocjene rijetke u svim skupinama. Ipak, gledano po materijalnom statusu, utvrđene su značajne razlike pri čemu **učenici nižeg materijalnog statusa imaju znatno češće opći uspjeh nedovoljan ili dovoljan** u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa. Stoga su i prema prosječnim vrijednostima utvrđene značajne razlike između djece nižeg ($M=4,19$, $sd=0,85$) u odnosu na djecu višeg ($M=4,53$, $sd=0,70$) te prosječnog materijalnog statusa ($M=4,46$, $sd=0,61$) ($F=15,16$, $df=2$, $p<,01$), dok razlike između potonje dvije skupine nisu statistički značajne. Kada je riječ o ponavljanju razreda, takvo iskustvo je gledamo li cjelokupan uzorak također rijetko i velika većina učenika (98,3%) navodi da nikada nije ponavljala razred, pri čemu je nešto viši udio ponavljanja prisutan kod srednjoškolaca (2,1%) u odnosu na učenike osnovnih škola (1,3%; Slika 18). Ponovno, u skupini učenika nižeg materijalnog statusa bilo je granično značajno više onih koji su ponavljali razred, a u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa ($\chi^2=5,88$, $df=2$, $p=0,05$).

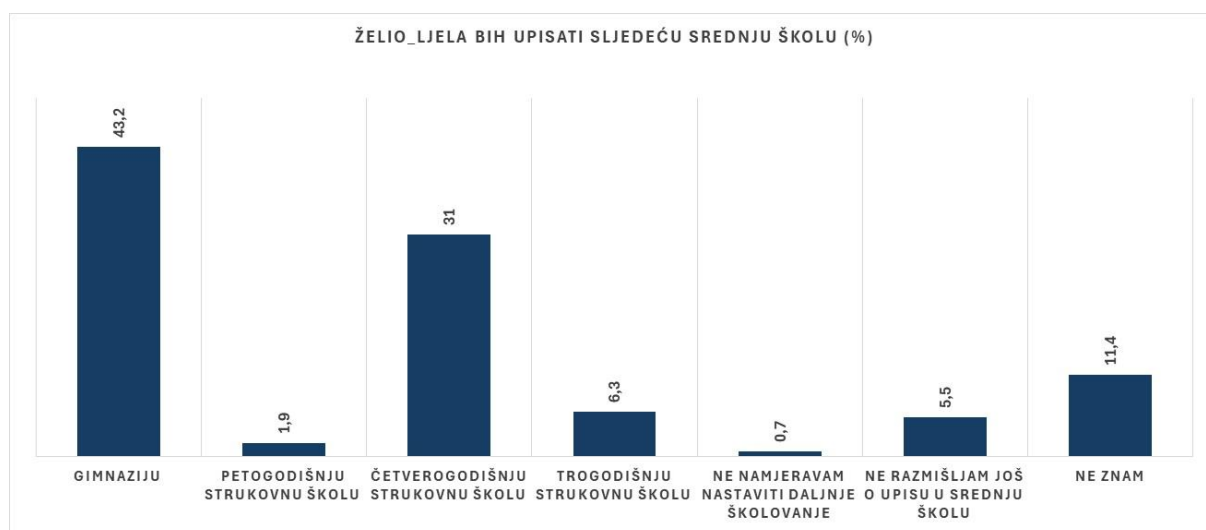
Slika 18: Opći uspjeh učenika_ca (%)*

* N_SVI = 3786, 6,2% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 7,3% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 4,9% nedostajućih podataka; pitanje (lijevi dio slike): „Tvoj opći uspjeh na kraju prošle školske godine bio je:“; pitanje (desni dio slike): „Jesi li tijekom školovanja ponavljao_la razred?“

Kad je riječ o **obrazovnim aspiracijama djece osnovnoškolske dobi**, kao što je vidljivo na Slici 19, dvije petine njih planira upisati gimnaziju, a trećina četverogodišnju strukovnu školu, dok je interes za trogodišnje strukovne programe znatno manji. Među učenicima osnovnih škola različitog materijalnog statusa utvrđene su značajne razlike u želji upisa određene srednje škole ($\chi^2=46,38$, $df=12$, $p<,01$): u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici nižeg materijalnog statusa su u manjem udjelu navodili da žele upisati gimnaziju i u nešto većem udjelu da žele upisati trogodišnju strukovnu školu, kao i da još ne razmišljaju o upisu u srednju školu.

Slika 19: Obrazovne aspiracije učenika_ca osnovnih škola (%)*

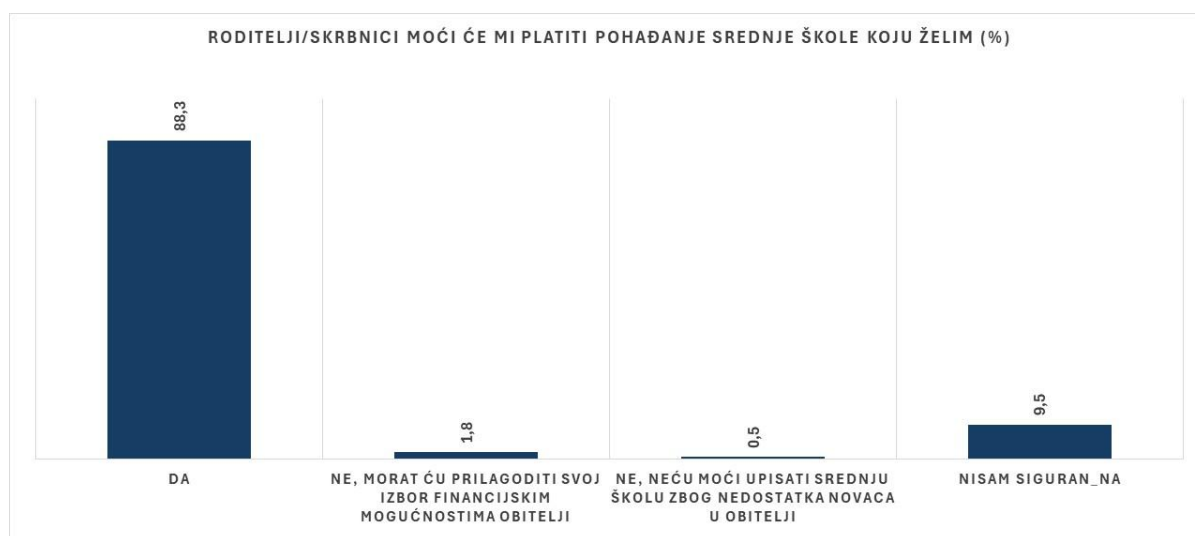

* N= 2147, 7,4% nedostajućih podataka; pitanje: „Koju srednju školu bi želio_ljela upisati?“

Kada je riječ o procjeni **financijskih mogućnosti obitelji da ih podrži kod željenog nastavka obrazovanja**, većina učenika osnovnih škola (88,3%) smatra da će njihovi roditelji ili skrbnici moći financirati njihovo pohađanje odabrane srednje škole. Ipak, dio učenika izražava određenu nesigurnost (9,5%), dok njih 2,3% ukazuje na vidljivija ograničenja – točnije, njih 1,8% očekuje da će morati prilagoditi svoj izbor financijskim mogućnostima obitelji, a 0,5% procjenjuje da neće moći upisati željenu školu zbog nedostatka financijskih sredstava (Slika 20). I ovdje su utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status ($\chi^2=71,79$, $df=6$,

$p < ,01$), pri čemu su **učenici osnovnih škola nižeg materijalnog statusa rjeđe navodili da će im roditelji ili skrbnici moći priuštiti pohađanje željene škole, dok je veći udio njih navodio da će morati prilagoditi svoj odabir financijskim mogućnostima obitelji, da neće moći upisati srednju školu zbog nedostatka novaca u obitelji ili da nisu sigurni hoće li njihovi roditelji/skrbnici moći financirati pohađanje željene škole.** Ovakvi rezultati upućuju na značajno veću neizvjesnost u pogledu daljnjeg željenog obrazovanja i nižu procijenjenu priuštivost željenog srednjoškolskog obrazovanja kod učenika nižeg materijalnog statusa, a što je na tragu i ranijih istraživanja u Hrvatskoj (Kletečki Radović i sur., 2017). Osim toga, važno je istaknuti, da i ovaj obrazac može upućivati i na procese ograničavanja obrazovnih aspiracija, pri čemu učenici unaprijed prilagođavaju svoje obrazovne izbore percipiranim financijskim mogućnostima obitelji, a što može doprinijeti reprodukciji obrazovnih nejednakosti.

Slika 20: Mišljenje učenika_ca osnovnih škola o financijskoj mogućnosti obitelji da ih podrži u nastavku školovanja (%)*

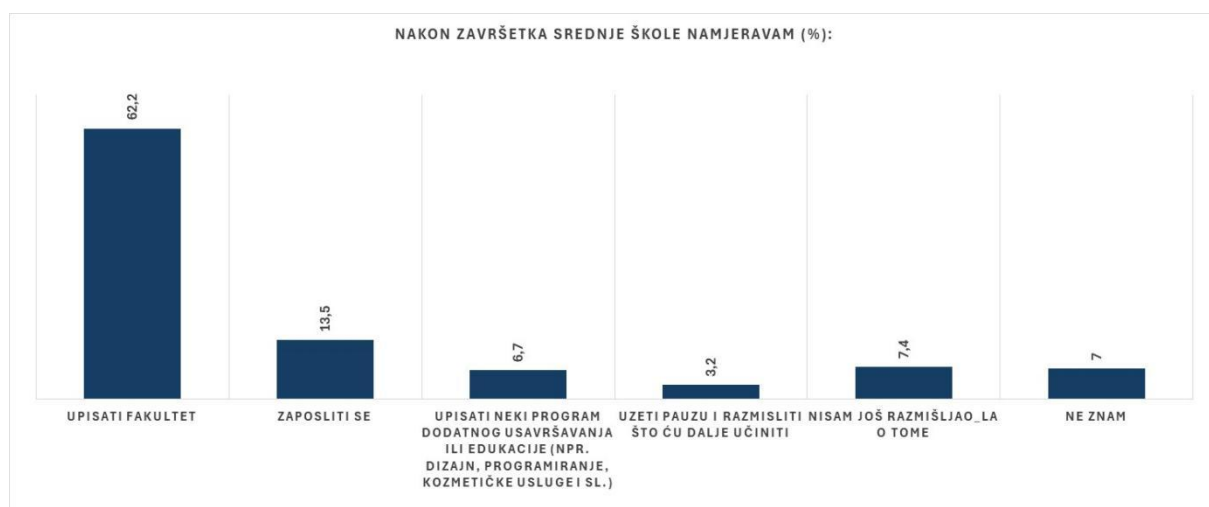

* N= 2147, 7,9% nedostajućih podataka; pitanje: „Što misliš, hoće li tvoji roditelji/skrbnici moći plaćati pohađanje srednje škole koju želiš?“

Većina srednjoškolaca također planira nastaviti obrazovanje te njih 62,2% navodi da namjerava upisati fakultet, dok manji udio planira zapošljavanje (13,5%) ili dodatno usavršavanje (6,7%). Dio učenika još nije donio jasnu odluku, odnosno oko 14% učenika navodi da ne zna ili još nije razmišljalo o svojim planovima nakon završetka srednje škole (Slika 21). Kada je riječ o procjeni financijske mogućnosti obitelji da ih podrži u nastavku školovanja (usp. Slika 22), više od polovice učenika (55,8%) smatra da će moći nastaviti školovanje uz financijsku podršku obitelji. Međutim, značajan udio učenika (9,9%) procjenjuje da će morati raditi kako bi si to priuštili, dok manji dio učenika navodi da neće nastaviti školovanje zbog financijskih razloga. Također, više od petine učenika još uvijek nije sigurno u svoje daljnje obrazovne planove. **Gledano po materijalnom statusu učenika**, među učenicima srednjih škola različitog materijalnog statusa nisu utvrđene značajne razlike u planovima nakon završetka srednje škole (hoće li upisati fakultet, dodatno se usavršavati, zaposliti i dr.), ali je **utvrđena značajna razlika u procjeni financijske mogućnosti obitelji da ih podrži u nastavku školovanja** ($\chi^2=52,63$, $df=14$, $p<,01$, uz 58,3% ćelija u kojima je frekvencija manja od 5). Učenici nižeg materijalnog statusa su u većem udjelu navodili da mogu nastaviti školovanje, ali da moraju raditi kako bi si to mogli priuštiti. Također, u većem udjelu su navodili da neće nastaviti školovanje jer moraju raditi i pomagati obitelji (u ovom slučaju je vrlo malen broj sudionika odabrao ovu opciju, njih šestoro, ali od kojih je petero nižeg materijalnog statusa). U odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici

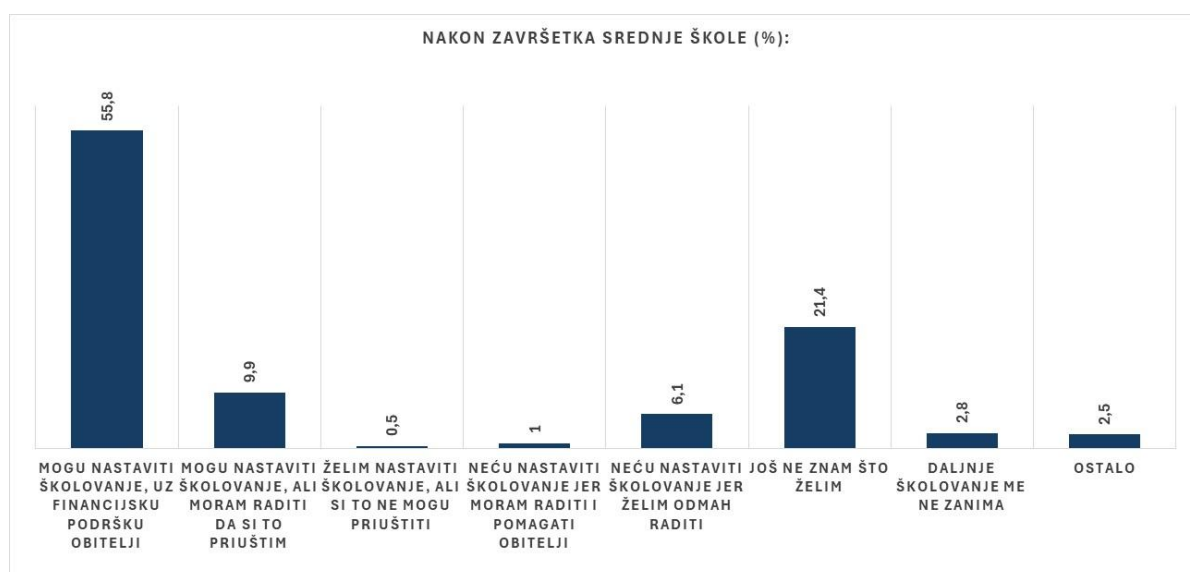
nižeg materijalnog statusa su također u manjem udjelu navodili da mogu nastaviti školovanje uz financijsku podršku obitelji.

Slika 21: Obrazovne aspiracije učenika_ca srednjih škola (%)*

* N= 1639, 5,6% nedostajućih podataka; pitanje: „Što namjeravaš učiniti nakon završetka srednje škole?“

Slika 22: Mišljenje učenika_ca srednjih škola o mogućnosti nastavka školovanja (%)*

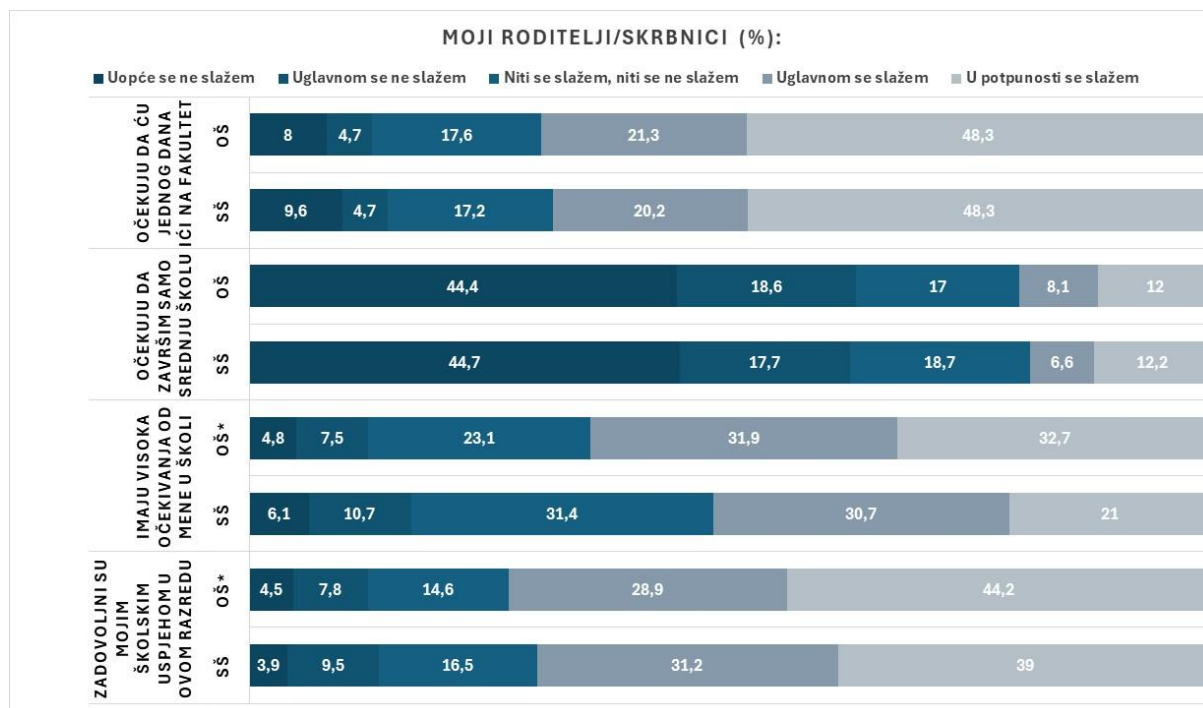

* N= 1639, 5,7% nedostajućih podataka; „Kako trenutno razmišljaš o svom daljnjem obrazovanju nakon srednje škole?“

Po pitanju **roditeljskih očekivanja u pogledu obrazovanja**, većina učenika percipira relativno visoka očekivanja svojih roditelja/skrbnika. Gotovo polovica učenika, neovisno o razini obrazovanja, u potpunosti se slaže s tvrdnjom da roditelji/skrbnici očekuju da će jednog dana upisati fakultet (48,3%). Istodobno, većina učenika ne smatra da roditelji očekuju završetak samo srednje škole, što dodatno potvrđuje prevladavajuću orijentaciju prema visokom obrazovanju. Većina učenika navodi i da roditelji imaju visoka očekivanja u pogledu školskog uspjeha, pri čemu su ta očekivanja nešto izraženija kod učenika osnovnih škola. Slično tome, velik udio učenika procjenjuje da su roditelji zadovoljni njihovim školskim uspjehom, pri čemu su razine percipiranog zadovoljstva visoke i kod osnovnih i kod srednjih škola (Slika 23). U tom su pogledu također utvrđene značajne razlike između učenika različitog

materijalnog statusa (vidi Prilog). U odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici nižeg materijalnog statusa u značajno manjoj mjeri percipiraju da njihovi roditelji ili skrbnici imaju visoka očekivanja od njihovog školskog uspjeha, da su zadovoljni njihovim trenutnim školskim uspjehom te da očekuju njihov odlazak na fakultet. Istodobno, u većoj mjeri navode da njihovi roditelji ili skrbnici očekuju da završe samo srednju školu. Pod vidom ovih rezultata, može se zaključiti da **učenici nižeg materijalnog statusa percipiraju značajno niže zadovoljstvo roditelja njihovim trenutnim školskim uspjehom i nižu razinu obrazovnih aspiracija.**

Slika 23: Procjena obrazovnih očekivanja roditelja/skrbnika - roditeljske aspiracije (%)*

*N_OŠ=2147, ≈11% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈8% nedostajućih podataka; pitanje: "Tvoji roditelji/skrbnici:..."

Obrazovne potrebe i izdaci

Kao što je istaknuto ranije, pristup obrazovanju temeljno je pravo svakog djeteta pri čemu pojedini međunarodni instrumenti naglašavaju kako bi pristup osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju trebao biti besplatan (npr. Europska socijalna povelja). Prepoznajući niz prepreka u ostvarivanju tog prava djece, unazad je nekoliko godina EU stavila pojačani naglasak na pitanje samog pristupa obrazovanju te se, kao što smo i ranije naglasile, u okviru zadnje preporuke Europsko jamstvo za djecu (EC, 2021), između ostaloga, ističe i važnost osiguranja djelotvornog i besplatnog pristupa uslugama u području obrazovanja (uz izvannastavne aktivnosti i najmanje jedan besplatan školski obrok dnevno), kao i djelotvornog pristupa djece zdravoj prehrani. Unatoč tome, kao i ustavnom određenju kako je obavezno obrazovanje u Hrvatskoj besplatno (čl. 66 Ustava Republike Hrvatske), postoje brojne prakse u obrazovnom sustavu koje otežavaju pristup obrazovanju (npr. financiranje školskog pribora i/li drugih materijala, financiranje školskih izleta i izvannastavnih aktivnosti), a koje posebice pogađaju djecu i mlade iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa (Družić Ljubotina i sur., 2017; Kletečki Radović i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2021; UNICEF, 2022; Družić Ljubotina, 2022; Dobrotić i sur., 2025b). Slijedom toga ne iznenađuju rezultati istraživanja o stavovima građana o izazovima modernog roditeljstva koje je provela udruga RODA u suradnji s agencijom Ipsos 2024. godine na reprezentativnom uzorku u Hrvatskoj, a koji su pokazali kako **obrazovne**

izdatke roditelji smatraju jednom od glavnih financijskih prepreka s kojom se suočavaju – njih 33,1% navodi troškove škole poput različitih školskih potrepština ili školskih izleta kao jednu od glavnih financijskih prepreka s kojom se suočava, odmah nakon troškova hrane (49,1%) te odjeće i obuće (47,3%). Izdatke za izvannastavne aktivnosti ističe 26,3% roditelja, a izdatke za produženi boravak u školama 13,3% roditelja. Pri tome valja istaknuti da roditelji u Zagrebu i okolici pokazuju nešto manje vrijednosti na svim ovim kategorijama izuzev kategorije produženog boravka gdje njih 17,4% ukazuje na ovaj izazov. Važno je istaknuti i kako si, prema istom istraživanju, 30,7% roditelja u Hrvatskoj (20,3% na području Zagreba i okolice) unazad 12 mjeseci nije moglo priuštiti odlazak djeteta na višednevni vrtićki/školski izlet, maturalac ili slično, a njih 13,8% (8,1% na području Zagreba i okolice) odlazak djeteta na jednodnevni vrtićki/školski izlet (Dobrotić i sur., 2025a).

U ovom smo istraživanju zahvatili perspektivu djece po tom pitanju, a kako bi dobili uvid u njihovu percepciju u to u kolikoj su mjeri zadovoljene njihove bazične obrazovne potrebe. Možemo vidjeti kako većina učenika u GZG-u percipira kako im njihovi roditelji mogu priuštiti **temeljne školske potrepštine poput torbe/ruksaka te pribora za školu** (Slika 24). Ipak postoji manji broj učenika koji govore kako im roditelji ne mogu kupiti novu torbu/ruksak (njih 24, odnosno 0,7%) i pribor za školu (njih 11, odnosno 0,3%) te nešto veći broj učenika kojima roditelji ponekad ne mogu kupiti novu torbu/ruksak (njih 271, odnosno 8%) te pribor za školu (njih 90, odnosno 2,7%). To čini 3% populacije djece školskoj dobi u GZG-u koja ne može uvijek kada joj to zatreba dobiti pribor za školu (npr. bilježnice, likovne mape, bojice, opremu za tjelesni odgoj) te njih oko 9% koji ne mogu dobiti novu torbu/ruksak. Po pitanju **knjiga/časopisa/stripova**, čak petina djece školske dobi ne iskazuje želju za posjedovanjem, dok roditelji ne mogu ili ponekad mogu zadovoljiti ovu potrebu kod nešto manje od 7% djece (28 djece je navelo kako im roditelji ne mogu kupiti knjige/časopise/stripove, a 202 da to ponekad mogu). Najlošija je situacija po pitanju **priuštvosti računala**, gdje 41,6% djece navodi da im roditelji uvijek mogu kupiti računalo, dok 33,4% njih govori kako roditelji to ponekad mogu, a **kod 5,9% djece to nikad nije moguće**. Učenici nižeg materijalnog statusa su se na svim pokazateljima značajno razlikovali u odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa (vidi Prilog) te su učestalije navodili „to mi ne treba ili ne želim“ ili da im roditelji/skrbnici ne mogu ili ponekad mogu priuštiti školske potrepštine, knjige ili računalo. Posebno se ističe nemogućnost dobivanja predmeta koji su skuplji, odnosno računala.

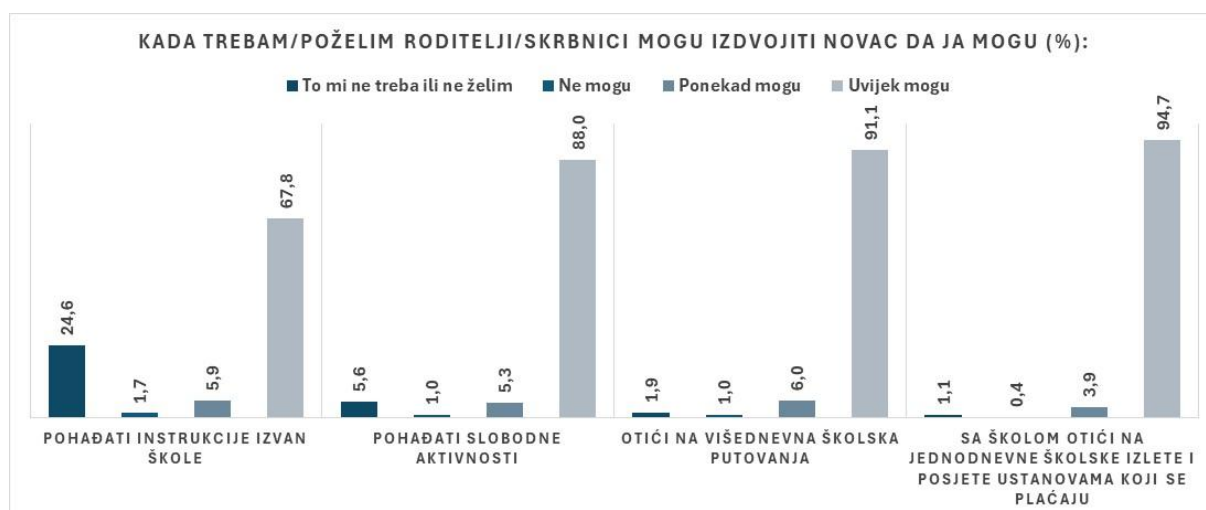
Upitani o mogućnosti odlaska na **školske izlete, pohađanja slobodnih aktivnosti te instrukcija**, učenici su ukazali na nešto bolju situaciju po pitanju jednodневnih školskih izleta – ovdje je 12 učenika (0,4%) navelo da roditelji ne mogu izdvojiti novac za jednodnevni školski izlet ili posjetu ustanovama koje se plaćaju, a njih još 131 (3,9%) da roditelji to tek ponekad mogu (Slika 25). Otići na višednevna školska putovanja ili pohađati slobodne aktivnosti ne može 32 odnosno 35 učenika (1%), a ponekad to ne može njih 203 (6%), odnosno 180 (5,3%). To čini **između 4 i 8% populacije djece školske dobi u GZG-u koja ne može sa svojim vršnjacima otići na školske izlete, sudjelovati u organiziranom provođenju slobodnog vremena, a niti dobiti pomoć u učenju u obliku instrukcija**. Gledano prema materijalnom statusu, u odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa koji su ukazivali da im roditelji/skrbnici uvijek mogu priuštiti svaku od aktivnosti, učenici su nižeg materijalnog statusa češće navodili da im pojedine aktivnosti nisu potrebne ili da ih ne žele, kao i da im ih roditelji/skrbnici ne mogu priuštiti. Pri tome možemo vidjeti i kako su djeca nižeg materijalnog statusa ukazala da su im aktivnosti različito dostupne: iako općenito gledano i dalje rjeđe nego djeca višeg i prosječnog materijalnog statusa, navodili su da im roditelji nešto učestalije mogu ponekad ili uvijek priuštiti odlazak na školski izlet i pohađanje slobodnih aktivnosti, u odnosu na pohađanje instrukcija koje su im manje dostupne (vidi Prilog). Možemo ponovno vidjeti obrazac selektivne uključenosti djece nižeg socioekonomskog statusa, ponajprije u društveno vidljivijim aktivnostima.

KADA TREBAM/POŽELIM RODITELJI/SKRBNICI MOGU MI KUPITI (%):

■ To mi ne treba ili ne želim ■ Ne mogu ■ Ponekad mogu ■ Uvijek mogu

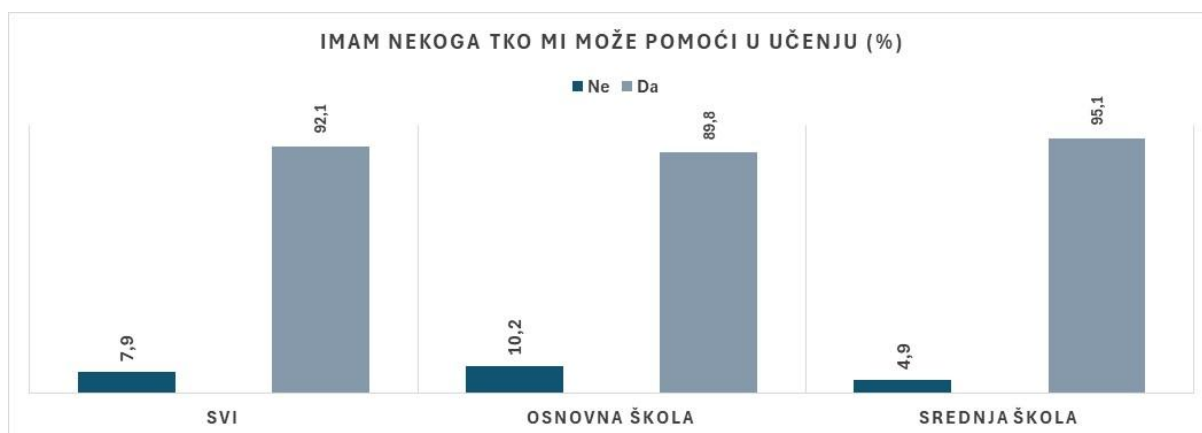
Proizvod	To mi ne treba ili ne želim (%)	Ne mogu (%)	Ponekad mogu (%)	Uvijek mogu (%)
RAČUNALO	19,0	5,9	33,4	41,6
KNJIGE, ČASOPISE, STRIPOVE I NOVI RUKSAK/ TORBU ZA ŠKOLU	19,5	0,8	6,0	73,7
PRIBOR ZA ŠKOLU	2,8	0,3	2,7	94,2

Slika 25: Udio (%) učenika_ca kojima roditelji/skrbnici (ne) mogu priuštiti školske izlete, slobodne aktivnosti i instrukcije*

Sagledamo li podatke o pohađanju **instrukcija**, zanimljivo je istaknuti kako samo četvrtina učenika navodi da im one ne trebaju. U tom je kontekstu važno sagledati i koliko učenika ima nekoga tko im može pomoći u učenju kada im to zatreba (Slika 26). Možemo vidjeti kako oko **8% učenika u GZG-u nema osobu koja bi im mogla pomoći u učenju**, pri čemu je situacija nešto nepovoljnija kod djece osnovnoškolske dobi (njih 203, odnosno 10,2%) u odnosu na djecu srednjoškolske dobi (njih 77, odnosno 4,9%). Među djecom koja nemaju nikoga da im pomogne u učenju (sveukupno njih 280), njih 125 (3,5% u cijelom uzorku; N=3786, nedostajući podaci 6%) istaknulo je kako nemaju nikoga u obitelji tko bi im mogao pomoći, njih 92 (2,6%) govori kako nemaju nikoga od prijatelja tko bi im mogao pomoći, a njih je 36 (1%) navelo kako njihovi roditelji/skrbnici ne mogu plaćati instrukcije jer nemaju novac.

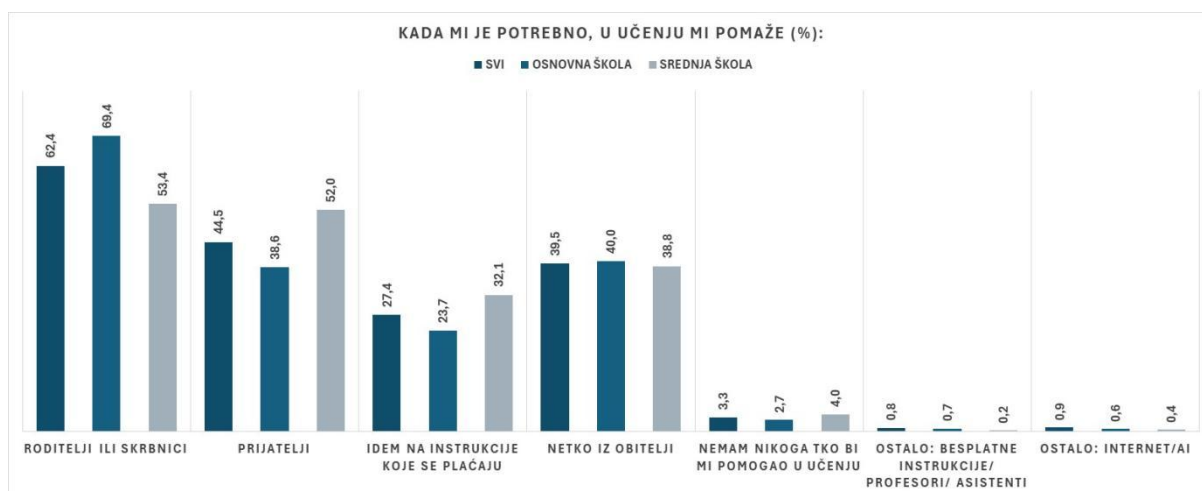
50

* N_SVI = 3786, 6,4% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 7,5% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 5% nedostajućih podataka; pitanje: „Ako ti je potrebno, imaš li nekoga tko ti može pomoći u učenju?“

Većina djece ima dostupnu podršku u učenju, a sagledamo li tko djeci pomaže u učenju, možemo vidjeti da su **roditelji ili skrbnici najčešći izvor podrške**, posebice kod djece osnovnoškolske dobi (Slika 27). Značajan se udio učenika oslanja i na vršnjačku podršku, što pak postaje izraženija praksa kod djece srednjoškolske dobi. Potom se učenici oslanjaju na neku drugu osobu iz obitelji, što je podjednako raširena praksa kod učenika osnovnih i srednjih škola koja govori i o važnosti šire obiteljske podrške. **Plaćene instrukcije** koristi 27,4% učenika, što pokazuje kako nešto više od četvrtine učenika poseže za formaliziranim oblicima dodatne poduke izvan redovne nastave. S druge strane, vrlo mali broj učenika navodi druge oblike pomoći, poput neplaćenih instrukcija, podrške profesora ili asistenata (njih 18, odnosno 0,8%) te interneta i umjetne inteligencije (njih 19, odnosno 0,9%).

Slika 27: Udio (%) učenika_ka koji imaju podršku u učenju, prema vrsti podrške*

* N_SVI = 3786, 6% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 7,2% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 4,5% nedostajućih podataka; pitanje: „Ako imaš nekoga tko ti može pomoći u učenju kada ti je potrebno, tko ti pomaže?“

Glede pomoći u učenju, utvrđene su značajne razlike među učenicima različitog materijalnog statusa. **Učenici nižeg materijalnog statusa**, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, značajno **češće navode da nemaju osobu koja bi im mogla pomoći u učenju** ($\chi^2=14,89$, $df=2$, $p<,01$), kao i da se ne oslanjaju na pomoć roditelja ili skrbnika ($\chi^2=30,20$, $df=2$, $p<,01$) te da ne koriste plaćene instrukcije ($\chi^2=7,37$, $df=2$, $p<,05$). Kao razloge nemogućnosti primanja takve podrške učenici nižeg materijalnog statusa značajno češće ističu

da njihovi roditelji/skrbnici **nemaju novaca te im stoga ne mogu priuštiti plaćene instrukcije** ($\chi^2=10,95$, $df=2$, $p<,01$), kao i da nemaju nikoga u obitelji tko bi im mogao pomoći s učenjem ($\chi^2=10,35$, $df=2$, $p<,01$). S druge strane, nisu utvrđene značajne razlike u korištenju pomoći članova obitelji i prijatelja, što upućuje da je ovaj oblik pomoći dostupan svim učenicima na podjednak način. Analiza otvorenih odgovora na pitanje o izvorima pomoći u učenju dodatno pokazuje kako manji broj učenika koristi neplaćene instrukcije (stručni suradnici i nastavnici u školama im dodatno daju instrukcije, asistenti, volonteri i sl.). Iako je u poduzorku na kojem su rađene ove analize samo sedmero učenika navelo ovakav oblik podrške, njih četvero bili su učenici nižeg materijalnog statusa, što može ukazivati na važnost takvih oblika podrške u ublažavanju obrazovnih nejednakosti. Također, kao dodatan izvor pomoći u učenju, dio je učenika naveo korištenje interneta (AI alati, video materijali s instrukcijama). Iako, se radi o vrlo malom broju učenika koji su ukazali na takav oblik podrške u otvorenom dijelu pitanja te nije moguće donositi konačne zaključke, ovi nalazi svakako ukazuju na pojavu digitalnih oblika učenja i podrške kod dijela učenika.

Dok većina djece posjeduje **osnovne uvjete za učenje** u kućnom okruženju te ima vlastito mjesto za učenje ili pisanje domaće zadaće (npr. radni stol ili neki drugi prostor koji mogu koristiti) i internetsku vezu (Slika 28), **1,6% djece školske dobi u GZG-u nema dostupnu internetsku vezu u svom stanu/kući** koju mogu koristiti kada im zatreba, a sveukupno **2,5% djece nema vlastiti prostor za učenje**. Nedostatak vlastitog mjesta za učenje nešto je izraženije kod djece osnovnoškolske dobi – 58 učenika (3% u populaciji učenika osnovnoškolske dobi) nema takav prostor, u usporedbi s 28 srednjoškolaca (1,9% u populaciji učenika srednjoškolske dobi). Iako je riječ o relativno malom udjelu, ovi podaci upućuju na postojanje manjeg, ali relevantnog segmenta djece koja odrastaju u ograničenim materijalnim uvjetima, a što se može odraziti na njihove mogućnosti za učenje i izvršavanje školskih zadataka – uključivši sudjelovanje u digitalno podržanim oblicima učenja – te može imati implikacije na njihove obrazovne ishode. Naime, analize ponovno pokazuju kako su u povećanom riziku upravo djeca nižeg materijalnog statusa koja češće nemaju kako vlastito mjesto za učenje ili pisanje domaće zadaće ($\chi^2=38,13$, $df=2$, $p<,01$) tako niti internetsku vezu ($\chi^2=29,12$, $df=2$, $p<,01$).

Slika 28: Udio (%) učenika_ca koji imaju/nemaju osigurane uvjete za učenje*

*N=3786, ≈9% nedostajućih podataka; pitanje (lijevi dio slike): „Imaš li u stanu/kući internetsku vezu koju možeš koristiti kada god ti treba?“; pitanje (desni dio slike): „Imaš li u kući/stanu vlastito mjesto za učenje ili pisanje domaće zadaće? (npr. radni stol ili neki drugi prostor koji možeš koristiti)“

Zaključno, gledano na općoj razini i pokazatelji dobrobiti djece u području obrazovanja ukazuju na relativno povoljnu sliku u GZG-u, uz visoku razinu roditeljskih očekivanja i izraženu orijentaciju prema nastavku obrazovanja kako osnovnoškolaca, tako i srednjoškolaca. Kada je riječ o obrazovnim uvjetima i resursima, većina učenika ima osigurane i temeljne obrazovne

potrebe. No, ponovno, podaci dosljedno ukazuju na postojanje obrazovnih nejednakosti povezanih s materijalnim statusom učenika. Tako učenici nižeg materijalnog statusa pokazuju nižu razinu angažmana u školskim obvezama, lošiju sliku o sebi kao učenicima te slabiji osjećaj prihvaćenosti i podrške u školskom okruženju. Uz to, češće ostvaruju slabiji školski uspjeh te iskazuju niže obrazovne aspiracije i veću razinu neizvjesnosti u pogledu daljnjeg obrazovanja, pri čemu su njihovi obrazovni ishodi i izbori češće uvjetovani financijskim mogućnostima obitelji. Obrazovne nejednakosti očituju se i u svakodnevnom iskustvu školovanja te dostupnosti obrazovnih resursa i podrške, pri čemu možemo vidjeti kako, ovisno o vrsti potrebe, **do 8% djece školske dobi u GZG-u nema u potpunosti zadovoljene osnovne obrazovne potrebe**. Primjerice, bazične potrebe poput školskog pribora ne može uvijek zadovoljiti oko 3-5% djece, dok neke šire oblike podrške poput pomoći u učenju ne može ostvariti oko 8% djece. Radi se o još uvijek značajnom broju djece koja su izložena obrazovnim nejednakostima u GZG-u, pri čemu ograničenja zahvaćaju i temeljne uvjete za učenje, a što može imati negativne implikacije za ukupnu dobrobit i životne šanse djece.

Mogućnosti prehrane i prehrambene navike učenika srednjih škola tijekom školskog dana

Pitanje prehrane djece unutar školskog sustava posljednjih je godina dobilo na dodatnoj važnosti, osobito u kontekstu uvođenja besplatne školske prehrane u osnovne škole u Hrvatskoj, ali i preporuke EU-a Europsko jamstvo za djecu (EC, 2021) kojom se naglašava potreba osiguravanja besplatne prehrane unutar školskog sustava, kao i važnost zdrave (školske) prehrane. Neki od argumenata koji se ističu u tom pogledu povezuju pristup kvalitetnoj školskoj prehrani s boljim fizičkim zdravljem djece i smanjenjem rizika od pretilosti, ali i s povoljnijim obrazovnim ishodima, uključujući bolju koncentraciju i školski uspjeh. Ujedno, radi se o važnoj mjeri u prevenciji siromaštva i socijalne isključenosti djece (Dobrotić i sur., 2021). EU pritom ističe prednosti univerzalnih programa budući da se samo kroz uključivanje sve djece u školski obrok smanjuje rizik stigmatizacije djece u siromaštvu, kao i administrativne barijere koje se vežu uz poteškoće ostvarivanja pristupa ciljanim programima. Isto tako, doprinosi se zdravijim prehrambenim navikama i socijalnom uključivanju djece kroz zajednički školski obrok (EC, 2020).

Važnost školskog obroka, ali i poticanja tjelesne aktivnosti djece, dodatno potvrđuju najnoviji podaci šestog kruga istraživanja Svjetske zdravstvene organizacije, Europske inicijative za praćenje debljine u djece (engl. *Childhood Obesity Surveillance Initiative – COSI*) za razdoblje od 2022-2024. Istraživanje je provedeno u 37 zemalja Europske regije, a istraživanjem je obuhvaćena 261 škola u Hrvatskoj te uzorak od 2374 djece u dobi od 8,0 do 8,9 godina. Prema tim podacima, **Hrvatska se nalazi na visokom četvrtom mjestu među zemljama s najvišim udjelom prekomjerne tjelesne mase i debljine djece – 36,1% djece u dobi 8,0–8,9 godina ima prekomjernu tjelesnu masu ili debljinu**, uz izražene rodne (38,5% dječaka i 33,7% djevojčica) i socioekonomske razlike (djeca roditelja s nižim do srednjim stupnjem obrazovanja češće razvijaju debljinu). Situacija je na ovom pokazatelju nešto povoljnija u GZG-u (27,6%) u odnosu na Panonsku Hrvatsku (34,1%), Sjevernu Hrvatsku (35,4%) te Jadransku Hrvatsku (36,3%). Važno je istaknuti i kako je u prvom krugu istog istraživanja 2003/2004 godine u Hrvatskoj bilo 20,8% djece s prekomjernom tjelesnom masom ili debljinom (22,1% dječaka i 19,5% djevojčica; HZJZ, 2025).

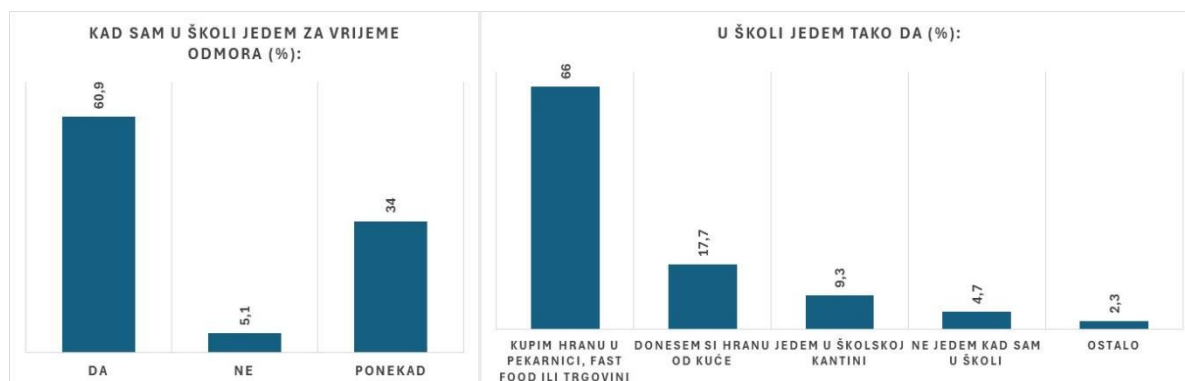
COSI podaci ukazuju i na **nepovoljne obrasce prehrane djece**. Svježe voće svakodnevno konzumira 48,0% djece u Hrvatskoj, dok povrće svakodnevno konzumira 32,7% djece, što je ispod preporuka Svjetske zdravstvene organizacije o svakodnevnoj konzumaciji više porcija voća i povrća. Istodobno, učestala konzumacija zaslađenih sokova (više od tri puta tjedno) prisutna je kod najmanje četvrtine djece u Hrvatskoj, pri čemu je znatno češća među djecom roditelja nižeg stupnja obrazovanja. Slatkiše učestalo konzumira 42,4% djece, dok gotovo

svako peto dijete redovito konzumira slane grickalice. Ovi obrasci ukazuju na istodobnu prisutnost nedovoljnog unosa nutritivno vrijednih namirnica i visoke dostupnosti energetski bogatih, nutritivno siromašnih proizvoda, što predstavlja važan rizik za razvoj prekomjerne tjelesne mase (HZJZ, 2025). Ovdje je važno istaknuti kako prehrambene navike nisu samo individualni izbor, već odraz šireg okruženja i dostupnosti resursa te predstavljaju važnu dimenziju dobrobiti djece koja zahtijeva sustavno djelovanje.

Kako je pitanje prehrane u osnovnim školama donekle uređeno te od izmjena Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u prosincu 2022. godine (NN 151/2022) svako dijete osnovnoškolske dobi ima pravo na jedan besplatan školski obrok u danu, a nakon što je Vlada RH Odlukom o kriterijima i načinu financiranja... (NN 156/2022) uredila kako će (su)financirati prehranu svakog učenika osnovne škole u iznosu od €1,33 po danu nastave, što je od školske godine 2023/2024 dodatno nadograđeno na način da se za djecu koja polaze školu koja je uključena u eksperimentalni program cjelodnevne škole izdvaja €2,00 po danu, kako bi im se financirala dva obroka (NN 87/2023). Uz pretpostavku da će se potonja praksa proširiti na svu djecu kada zaživi program cjelodnevne škole te da će se i iznos koji se za tu namjenu usmjerava prema osnovnim školama indeksirati s troškovima života, potrebe bi djece u osnovnoj školi mogle biti relativno dobro pokrivena.

Kako je pitanje prehrane učenika u srednjim školama ostalo potpuno zanemareno na javnopolitičkoj razini te se radi o jedinoj skupini djece unutar obrazovnog sustava koja nema sustavno organiziranu podršku u tom pogledu (važno je napomenuti da i studenti ostvaruju pravo na subvencioniranu prehranu), u okviru ovog istraživanja set pitanja o **pristupu školskoj prehrani** postavljen je isključivo učenicima srednjih škola. Rezultati pokazuju da **tijekom školskog dana jede tek 60,9% srednjoškolaca** (Slika 29), što znači da gotovo 40% učenika provodi veći dio dana u školi bez obroka. S obzirom na duljinu boravka u školi i razvojne potrebe adolescenata, takav obrazac ne predstavlja samo zdravstveno pitanje, već i pitanje obrazovnih nejednakosti, budući da nedostatak redovitog obroka može utjecati na koncentraciju, školski angažman i obrazovne ishode (usp. Sorhaindo i Feinstein, 2006; Bütikofer i sur., 2018; Guio i sur., 2021; Wang i sur., 2021; Marcus i Yewell, 2022; Guio, 2023), osobito kod učenika iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa koji imaju ograničenije resurse. Dok trećina učenika navodi da tijekom školskog dana povremeno jede, zabrinjava podatak da njih 79 (5,1%) navodi da nikada ne jede. Upravo su **učenici nižeg materijalnog statusa značajno češće navodili da ne jedu ili da tek ponekad jedu u školi**, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa ($\chi^2=22,63$, $df=4$, $p<,01$). Dodatno zabrinjavaju i **obraci prehrane**, gdje možemo vidjeti kako čak dvije trećine učenika srednjih škola, neovisno o materijalnom statusu, navodi da hranu kupuje u pekarnicama, *fast food*-u ili trgovinama, što otvara pitanje nutritivne kvalitete takvih obroka (usp. Slika 29), dok njih 17,7% hranu donosi od kuće, a samo 9,3% srednjoškolaca (njih 143) u GZG-u ima mogućnost prehrane u školskoj kantini.

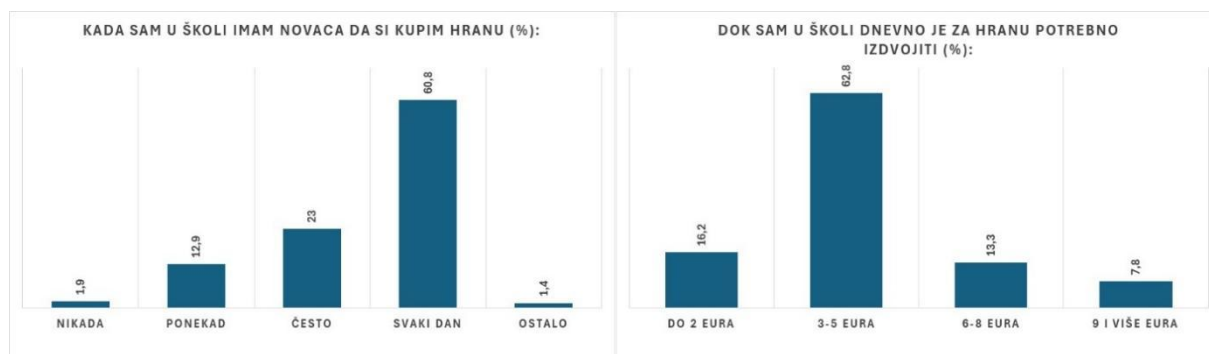
Slika 29: Konzumacija hrane tijekom boravka u školi – srednjoškolci (%)*

*N=1639, ≈6% nedostajućih podataka; pitanje (lijeva strana slike): „Jedeš li kad si u školi (za vrijeme odmora)?“; pitanje (desna strana slike): „Ako jedeš ili ponekad jedeš u školi, na koji način se najčešće hraniš?“

Osim nedostatno razvijene infrastrukture – ponajprije izostanka školskih menzi u srednjim školama – jedan je od važnijih čimbenika koji može otežavati pristup prehrani i sama **priuštvost obroka**. Upitani o tome mogu li si tijekom školskog dana kupiti hranu, nešto je manje od dvije trećine učenika (njih 60,8%) navelo kako to može svaki dan, dok 23% novac ima često (Slika 30). No, čak 14,8% učenika (njih 229) raspolaže novcem samo povremeno ili ga uopće nema. Ovi podaci ukazuju kako **nedostatak financijskih sredstava za dio učenika može predstavljati značajnu prepreku redovitom konzumiranju obroka tijekom školskog dana, osobito za dio učenika iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa**. Naime, učenici nižeg materijalnog statusa učestalije su isticali kako nemaju nikada ili imaju tek ponekad novac za hranu, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, a koji su uglavnom navodili da imaju često ili svaki dan novac za hranu ($\chi^2=71,13$, $df=8$, $p<,01$). Možemo i vidjeti kako gotovo 80% učenika govori kako im je dovoljno do €5 dnevno za hranu tijekom školskog dana (Slika 30). Promatrano po materijalnom statusu, u tom se pogledu učenici nisu značajno razlikovali, iako je primjetno da je nešto veći udio učenika nižeg materijalnog statusa naznačio da bi im bilo potrebno do €2 dnevno, što ponovno ukazuje na skromnija očekivanja djece koja odrastaju u lošijim materijalnim uvjetima, ali i na potencijalno nutritivnu lošiju prehranu na što ukazuju i ranija istraživanja (npr. Dobrotić i sur., 2025b).

Slika 30: Mogućnost prehrane učenika_ca srednjih škola tijekom školskog dana (%)*

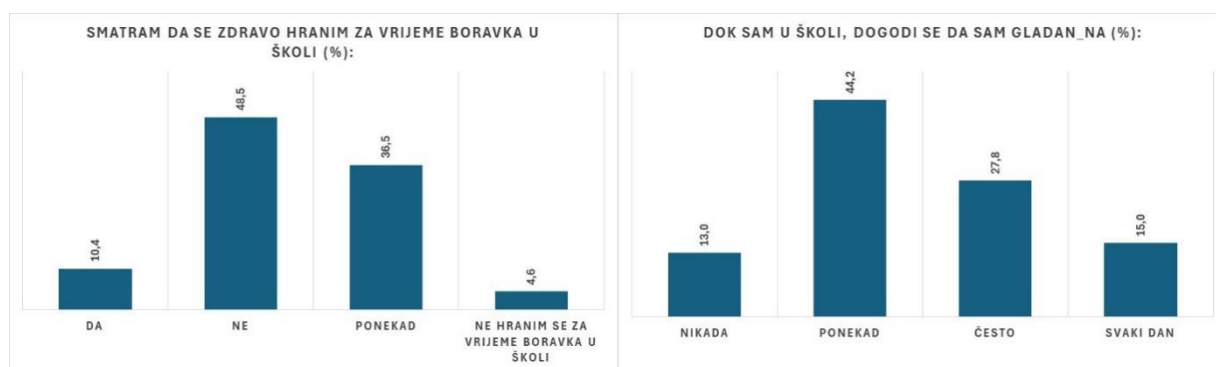
*N=1639, ≈6% nedostajućih podataka; pitanje (lijevi dio slike): „Koliko često imaš novaca da si kupiš hranu, kada si u školi?“; pitanje (desni dio slike): „Koliko je, prema tvojoj procjeni, potrebno dnevno izdvojiti novca za hranu dok si u školi?“

U prilog potonje teze ide i nalaz koji govori da su, upitani o percepciji kvalitete prehrane, **učenici lošijeg materijalnog statusa u većoj mjeri navodili kako smatraju da se ne hrane zdravo tijekom boravka u školi** ($\chi^2=16,86$, $df=6$, $p<,01$). S obzirom na ranije iznesene

mogućnosti te obrasce prehrane ne iznenađuje da je općenito gledano **percepcija kvalitete prehrane od strane srednjoškolaca tijekom boravka u školi izrazito nepovoljna**. Tek desetina učenika smatra da se hrani zdravo, dok gotovo polovina njih procjenjuje kako se hrani nezdravo, a nešto više od dodatne trećine ističe kako se tek povremeno hrani zdravo (Slika 31). Drugim riječima, velika većina učenika ne doživljava svoju školsku prehranu kao adekvatnu s aspekta nutritivne kvalitete.

Istodobno, podaci o **učestalosti gladi** dodatno problematiziraju (ne)dostupnost organizirane prehrane u srednjim školama. Iako se učestalost gladi temelji na subjektivnoj procjeni učenika te ne omogućava utvrđivanje mogućih uzroka (npr. financijske prepreke, organizacijski razlozi ili prehrambene navike), podatak da 42,8% učenika navodi kako je tijekom boravka u školi gladno često ili svaki dan, a samo njih 13% govori da je tome tako nikada, ne može se zanemariti (Slika 31). U kontekstu duljine boravka u školi i razvojnih potreba adolescenata, ovi podaci upućuju na manjkavosti u dostupnosti, organizaciji ili priuštivosti te nutritivnoj kvaliteti prehrane kod učenika srednjih škola. Potonje je još **izraženije kod učenika nižeg materijalnog statusa**, koji su, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, **značajno češće navodili kako su gladni kada su u školi** ($F=13,81$, $df=2$, $p<,01$).

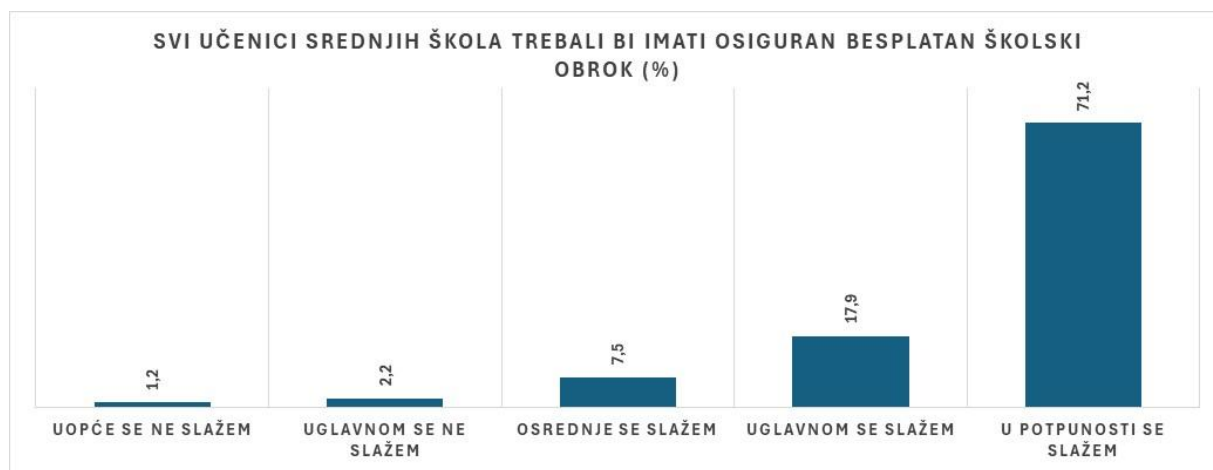
Slika 31: Mišljenje učenika o zdravoj prehrani tijekom boravka u školi i učestalost osjećaja gladi (%)*

*N=1639, ≈6% nedostajućih podataka; pitanje (lijeva strana slike): „Smatraš li da se zdravo hraniš za vrijeme boravka u školi?“; pitanje (desna strana slike): „Koliko često ti se dogodi da si gladan_na, dok si u školi?“

U kombinaciji s prethodno utvrđenom ograničenom infrastrukturom te pitanjem priuštivosti same prehrane tijekom školskog dana, ovi rezultati ukazuju na strukturni deficit u području organizirane prehrane srednjoškolaca. Riječ je o problemu koji **nadilazi individualne obrasce ponašanja te zahtijeva sustavnije razmatranje u okviru obrazovnih politika od strane donositelja odluka**. Tome valja dodati i stavove samih srednjoškolaca: njih gotovo 90% uglavnom se ili u potpunosti slaže s tvrdnjom kako bi **svi učenici srednjih škola trebali imati osiguran besplatan školski obrok** (Slika 32), pri čemu nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika ($F=1,20$, $df=2$, $p>,05$). To upućuje na širok konsenzus među učenicima o potrebi uvođenja takve mjere.

Slika 32: Mišljenje učenika_ca srednjih škola o modelu besplatne školske prehrane za svu djecu (%)*

*N=1639, 5,9% nedostajućih podataka; pitanje: „Koliko se slažeš s time da bi svi učenici srednjih škola trebali imati osiguran besplatan školski obrok?“

Zaključno, rezultati ukazuju kako je **prehrana srednjoškolaca u GZG-u nedovoljno uređena dimenzija njihove dobrobiti**, obilježena kombinacijom ograničene dostupnosti, priuštivosti i infrastrukturnih nedostataka. **Značajan udio učenika tijekom školskog dana ne konzumira obrok ili to čini neredovito, pri čemu su takvi obrasci izraženiji kod učenika nižeg materijalnog statusa koji češće nemaju financijska sredstva za hranu, rjeđe jedu u školi te češće izvještavaju o lošijoj kvaliteti prehrane i učestalijem osjećaju gladi.** Ovi nalazi upućuju na to da prehrana nije samo pitanje individualnih navika, već i dostupnosti resursa i organizacije sustava, pri čemu nedostatak adekvatnog obroka može imati negativne implikacije na zdravlje, ali i na obrazovne ishode i sudjelovanje učenika u školskom životu (EC, 2020). Naime, iako uz neke ambivalentnosti i rijetko usmjeravana na dugoročne ishode, istraživanja pokazuju da osiguravanje školskih obroka može imati niz pozitivnih učinaka, uključujući poboljšanje nutritivnog statusa i zdravlja djece (npr. smanjenje pretilosti), bolje obrazovne ishode (npr. veću koncentraciju, bolju prisutnost i školski uspjeh), smanjenje prehrambene nesigurnosti i financijskog opterećenja obitelji, ali i jačanje socijalne uključenosti i smanjenje socioekonomskih nejednakosti u dobrobiti i obrazovnim ishodima među djecom (usp. Sorhaindo i Feinstein, 2006; Bütikofer i sur., 2018; Guio i sur., 2021; Wang i sur., 2021; Marcus i Yewell, 2022; Guio, 2023). U tom smislu, izostanak sustavno organizirane školske prehrane za srednjoškolce predstavlja važan strukturni deficit, dodatno potvrđen širokim konsenzusom među učenicima o potrebi uvođenja besplatnog školskog obroka.

Slobodno vrijeme djece i mladih

Uz strukturne uvjete poput stanovanja i materijalne sigurnosti, važnu ulogu u razumijevanju dobrobiti djece i mladih čine njihove svakodnevne aktivnosti, ponašanja i odnosi. Riječ je o domenama života koje su izrazito bitne za njihov socioemocionalni razvoj, ali i za obrazovne te zdravstvene ishode, a koje nisu u potpunosti pod „kontrolom“ njih samih, već su oblikovane obiteljskim praksama, vršnjačkim utjecajima i širim društvenim kontekstom. U tom je pogledu važno razumjeti kako obrasce provođenja slobodnog vremena, tako i kvalitetu odnosa s obiteljima i vršnjacima, obrazovne navike te digitalne aktivnosti (OECD, 2021). Primjerice, vrijeme provedeno s roditeljima i kvaliteta obiteljskih odnosa povezani su s emocionalnom sigurnošću i razvojem socijalnih kompetencija, dok vršnjačke aktivnosti i sudjelovanje u slobodnim i izvanškolskim aktivnostima može poticati osjećaj pripadnosti i socijalne uključenosti. Istodobno, obrasci učenja, čitanja i odnosa prema školi povezani su s obrazovnim

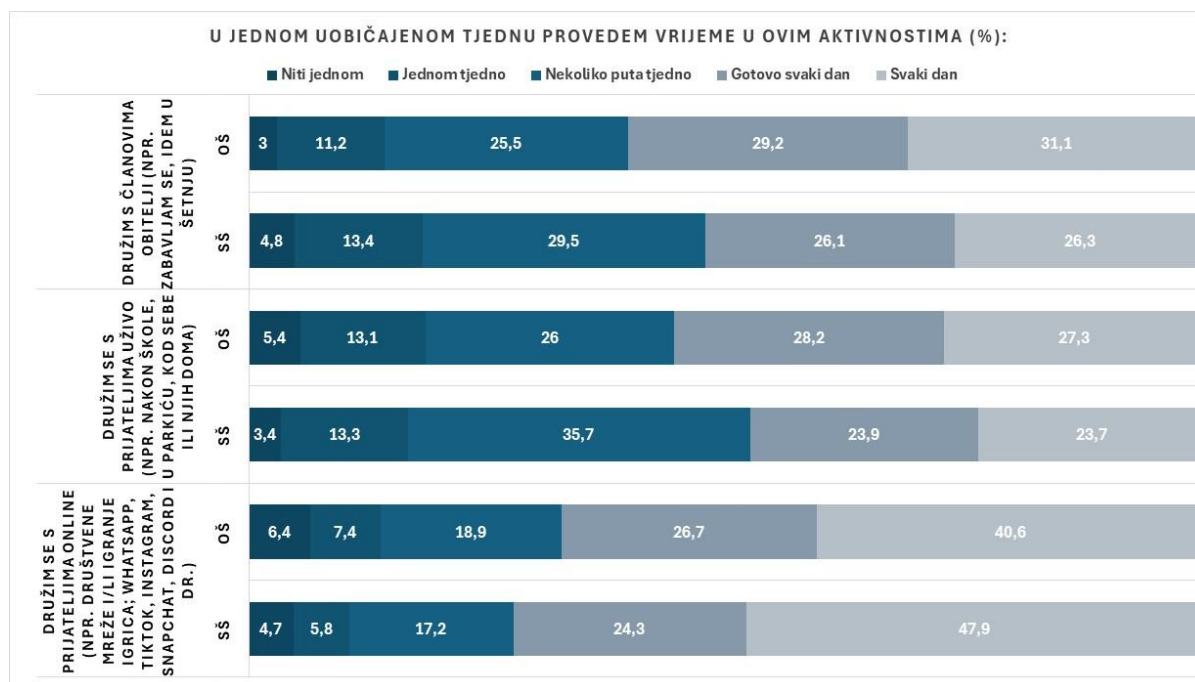
ishodima i životnim prilikama, dok digitalne aktivnosti otvaraju prostor kako za nove mogućnosti tako i za potencijalne rizike (usp. OECD, 2011, 2021; McGeown i sur., 2023; Pećnik i Mihetec, 2025). Važno je naglasiti da su ove dimenzije snažno međusobno isprepletene. Slobodno vrijeme, digitalne navike, školske obveze i vršnjački odnosi ne djeluju izolirano, već zajedno oblikuju svakodnevno iskustvo djetinjstva i razvoj djece i mladih. Osim što kvalitetno provođenje slobodnog vremena, kao i odnosi, mogu djelovati pozitivno na razvoj kompetencija i zdravlja djece, oni su i važan čimbenik socijalne uključenosti djece i mladih (Ben-Arieh i sur., 2014; Kletečki Radović i sur., 2017; Ajduković i sur., 2020). Stoga analiza tih aktivnosti omogućuje dublji uvid u kvalitetu svakodnevice djece i mladih, ali i u uvjete koji dugoročno utječu na njihove obrazovne, zdravstvene i socijalne ishode.

Slobodno vrijeme i razonoda stoga predstavlja jednu od ključnih dimenzija svakodnevnog funkcioniranja djece i mladih te značajnu odrednicu njihove dobrobiti, posebice jer obuhvaća prostor socijalizacije, razvoja interesa i identiteta. U okviru koncepta dobrobiti, ono istodobno odražava iskustvo djetinjstva „ovdje i sada“ (eng. *being*), ali i ulaganje u razvoj kompetencija i socijalnog kapitala (eng. *becoming*; Ben-Arieh i sur., 2014) te može obuhvaćati široki raspon strukturiranih (npr. organizirani sport, glazba ili učenje stranih jezika) i nestrukturiranih aktivnosti (npr. igra na otvorenom, druženje s vršnjacima, različiti hobiji, korištenje digitalnih medija; Ajduković i sur., 2020). Polazeći od ovog razumijevanja, u nastavku iznosimo niz pokazatelja koji daju uvid u relacijske obrasce, prakse sudjelovanja u organiziranim aktivnostima te prostorni kontekst provođenja slobodnog vremena, kao i u digitalne navike djece i mladih.

Obrasci socijalizacije i provođenja slobodnog vremena

Sagledamo li relacijsku dimenziju provođenja slobodnog vremena i razonode možemo vidjeti kako su **obiteljski i vršnjački odnosi izrazito prisutni** u svakodnevnicu djece i mladih – većina učenika navodi da se s članovima obitelji druži gotovo svaki dan ili svaki dan (Slika 33). No, valja istaknuti i dakak svaki šesti do sedmi učenik_{ca} ukazuje na rijetko druženje s obitelji i/ili vršnjacima. Takvi obrasci mogu upućivati na različite životne okolnosti te mogu ukazivati na povećanu autonomiju i drugačije interese, ali i na potencijalnu preopterećenost školskim i drugim aktivnostima ili pak na potencijalne oblike socijalne izolacije. Dodatne analize po materijalnom statusu potvrđuju potonje budući da su pokazale kako su, za razliku od učenika prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici nižega materijalnog statusa značajno učestalije navodili kako se „niti jednom“ ili „jednom tjedno“ druže s članovima obitelji ($\chi^2=74,27$, $df=8$, $p<,01$) ili s prijateljima uživo ($\chi^2=26,36$ $df=8$, $p<,01$). No, nisu utvrđene razlike u učestalosti druženja s prijateljima *online* (vidi Prilog) te možemo vidjeti kako je **druženje u digitalnom okruženju** izrazito rašireno, osobito kod srednjoškolaca gdje njih 72,2% navodi da se *svaki dan* ili *gotovo svaki dan*, a njih još 17,2% *više puta tjedno* druži s prijateljima u digitalnom okruženju. To ne znači da se radi o praksi koja kod osnovnoškolaca nije prisutna (i ovdje je ona izrazito prisutna: 67,3% svaki ili gotovo svaki dan i 18,9% više puta tjedno), ali usporedimo li pokazatelje između te dvije skupine, kao i same oblike druženja, možemo vidjeti kako je **s dobi vidljiv pomak prema rjeđoj svakodnevnoj interakciji i prema učestalijem druženju u digitalnom okruženju**. Isto tako, važno je ukazati kako podaci ne sugeriraju da dolazi do zamjene odnosa „uživo“ s digitalnima, već se područje socijalizacije djece hibridizira, odnosno, možemo reći da se fizička i digitalna interakcija nadopunjuju.

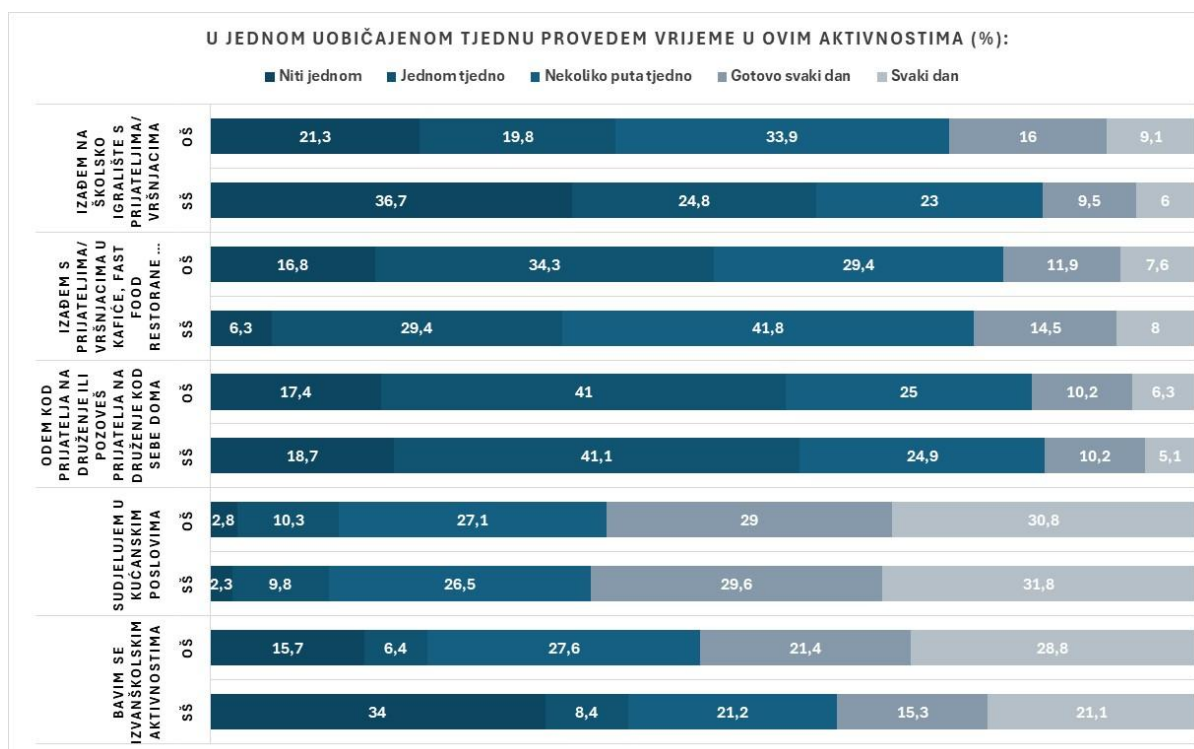
Slika 33: Učestalost provođenja vremena s obitelji i prijateljima u uobičajenom tjednu (%)*

*N_OŠ=2147, ≈13% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈12% nedostajućih podataka; pitanje: „U jednom uobičajenom tjednu, koliko često se: družiš...”

Usmjerimo li se na **uobičajene načine provođenja slobodnog vremena** (Slika 34), uočljive su razlike između učenika osnovnih i srednjih škola. Možemo vidjeti da učenici osnovnoškolske dobi češće navode kako svoje slobodno vrijeme provode na školskom igralištu (25,1% *gotovo svaki dan* ili *svaki dan*; 33,9% *nekoliko puta tjedno*), dok je kod učenika srednjih škola prisutnija praksa odlaska u kafiće i sl. (22,5% *gotovo svaki dan* ili *svaki dan*; 41,8% *nekoliko puta tjedno*). Ovi obrasci upućuju na pomak u prostornom i socijalnom kontekstu druženja, a koji prati razvojnu tranziciju prema većoj autonomiji u adolescenciji. Druženje u kućnom okruženju – bilo kod sebe ili kod prijatelja – nešto je rjeđa, ali podjednako zastupljena praksa kod učenika osnovnih i srednjih škola: približno dvije petine učenika govori da se na taj način druži više od nekoliko puta tjedno ili češće. Istodobno, oko petine učenika osnovnoškolske dobi navodi da niti jednu od ovih aktivnosti (igralište, kafići, druženje kod kuće) ne prakticira na tjednoj razini, a što može upućivati na heterogenost obrazaca provođenja slobodnog vremena unutar ove dobne skupine. Naime, s druge strane, možemo vidjeti kako je sudjelovanje u izvanškolskim aktivnostima relativno visoko kod učenika osnovnih škola, dok se u srednjoj školi bilježi pad učestalosti takvih aktivnosti. Budući da se radi o razvojno bitnim aktivnostima, važno je ukazati kako svaki šesti učenik osnovne škole te približno svaki treći učenik srednje škole ne pohađa niti jednu izvanškolsku aktivnost. S druge strane polovica učenika osnovnoškolske dobi te trećina učenika srednjoškolske dobi polazi neku izvannastavnu aktivnost gotovo svaki ili svaki dan. Slijedom toga, možemo govoriti o **grupiranju djece na one koji su snažno uključeni u strukturirane aktivnosti i one koji su u potpunosti izvan takvih programa**. Razlike između učenika osnovnih i srednjih škola moguće je tumačiti na različite načine, od toga da su postojeće aktivnosti na području GZG-a više usmjerene na interese djece osnovnoškolske dobi pa do toga da u srednjoškolskoj dobi raste opseg školskih obaveza, mijenjaju se interesi djece koja također postaju više usmjerena na vršnjačke odnose i autonomne oblike provođenja slobodnog vremena. U svakom slučaju, podaci upućuju na razvojnu tranziciju u organizaciji slobodnog vremena – od više strukturiranih oblika u osnovnoj školi prema većoj autonomiji i vršnjački usmjerenim aktivnostima u srednjoj školi.

Slika 34: Način provođenja slobodnog vremena u uobičajenom tjednu (%)*

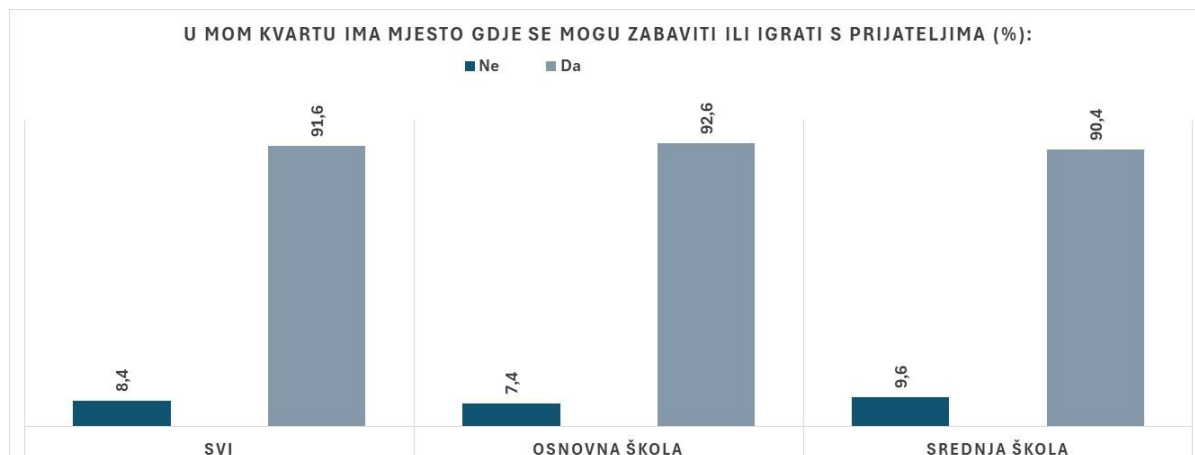
*N_OŠ=2147, ≈13% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈13% nedostajućih podataka; pitanje: „U jednom uobičajenom tjednu, koliko često provodiš vrijeme u ovim aktivnostima: izađem...”

Osim toga, dodatne analize prema materijalnom statusu pokazuju da su, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici nižeg materijalnog statusa značajno učestalije navodili da niti jednom ili *jednom tjedno* izlaze na školsko igralište s prijateljima/ vršnjacima ($\chi^2= 37,75$, $df=8$, $p<,01$), druže se s prijateljima kod kuće ($\chi^2= 23,17$, $df=8$, $p<,01$) i bave se izvanškolskim aktivnostima ($\chi^2= 32,04$, $df=8$, $p<,01$). Kao primjer razlika može se istaknuti činjenica da su učenici višeg materijalnog statusa najčešće davali odgovor da se svaki dan bave izvanškolskim aktivnostima, što vjerojatno znači da pohađaju više organiziranih aktivnosti koje se plaćaju. Razlika nije utvrđena u odnosu na učestalost izlaska s prijateljima i vršnjacima u kafiće i na slična mjesta i učestalost obavljanja kućanskih poslova (vidi Prilog). Ovi rezultati upućuju na različite obrasce provođenja slobodnog vremena među djecom različitog materijalnog statusa te da **učenici nižeg materijalnog statusa rjeđe sudjeluju u strukturiranim i razvojno relevantnim aktivnostima koje se odvijaju u neposrednom socijalnom kontaktu**, poput sportskih i izvanškolskih aktivnosti ili druženja s vršnjacima u kućnom okruženju. Izostanak razlika u učestalosti izlazaka u kafiće sugerira da se ne radi o općoj socijalnoj izolaciji, već o specifičnoj isključenosti iz aktivnosti koje zahtijevaju dodatne materijalne i organizacijske resurse. Slobodno vrijeme djece nižeg materijalnog statusa stoga je obilježeno ograničenijim pristupom aktivnostima koje doprinose socijalizaciji, razvoju vještina i izgradnji socijalnih mreža, što može dugoročno doprinositi reprodukciji socijalnih i obrazovnih nejednakosti te produbljivanju razlika u dobrobiti djece.

Upitani o tome imaju li u **svojim kvartovima mjesto za druženje**, velika većina učenika navodi – njih više od 90% – da takav prostor postoji, uz nešto veće zadovoljstvo učenika osnovnih škola po tom pitanju (Slika 35). Gledano po gradskim četvrtima, dok s jedne je strane u gradskim četvrtima Trešnjevka – Jug, Trešnjevaka – Sjever, Stenjevec i Trnje oko 3 do 5% učenika osnovnih škola navodi da nema adekvatno mjesto za druženje u kvartu, s druge je strane najviše nezadovoljnih učenika osnovnih škola (između 10 i 15%) iz gradskih četvrti Podsused Vrapče, Novi Zagreb – Zapad, Črnomerec, Peščenica – Žitnjak, Sesvete i Donja Dubrava. Među učenicima srednjih škola, njih je 17% navelo da u svom kvartu nemaju mjesto

gdje se mogu zabaviti ili igrati s prijateljima – najviše ih je bilo iz Podsuseda – Vrapče, Brezovice, Sesveta i Črnomerca (između 10 i 21%), dok su najzadovoljniji bili učenici iz Gornjeg grada – Medveščak, Trnja, Trešnjevke i Stenjevec (do 5%). Oko 13% učenika srednjih škola koji žive izvan GZG-a navelo je da nije zadovoljno mogućnostima za provođenje slobodnog vremena u svojem mjestu življenja (kvartu).

Slika 35: Dostupnost prostora za igru i druženje u kvartu (%)*

*N_SVI=3786, 11,4% nedostajućih podataka; N_OŠ=2147, 11,7% nedostajućih podataka; N_SSŠ=1639, 10,9% nedostajućih podataka; pitanje: „U mom kvartu imam mjesto gdje se mogu zabaviti ili igrati s prijateljima“

Iako je percepcija dostupnosti mjesta za druženje relativno visoka, kvaliteta provođenja slobodnog vremena ne ovisi isključivo o postojanju prostora, već i o njegovoj opremljenosti, dostupnosti i financijskoj priuštivosti sadržaja. Učenici su upitani o nizu resursa koje im nedostaju u kvartu, a pomogli bi im da kvalitetnije provode slobodno vrijeme. Možemo vidjeti da učenici iskazuju najveću **potrebu za besplatnim sportsko-rekreativnim sadržajima** – više od polovice učenika osnovnih škola ističe potrebu za besplatnim korištenjem bazena, teretana i klizališta te za mogućnošću njihova učestaliya korištenja, kao i za adrenalinskim i skate parkovima. Kod srednjoškolaca su vrijednosti nešto niže, ali i dalje visoke, što upućuje na široko rasprostranjenu potrebu za financijski dostupnim rekreativnim sadržajima (Slika 36). Osnovnoškolci u nešto većoj mjeri od srednjoškolaca ističu **potrebu za razvojnim sadržajima** koji nadilaze rekreaciju i uključuju kulturne, obrazovne i kreativne aktivnosti. Također, između petine i četvrtine učenika osnovnih škola ističe potrebu za **bolje opremljenim školskim igralištima te parkovima s klupicama i stolovima** što upućuje kako je učenicima javni prostor također važan kao mjesto neformalne socijalizacije i autonomnog provođenja slobodnog vremena. Iako srednjoškolci u manjoj mjeri izražavaju takve potrebe, i kod njih je prisutan značajan udio odgovora koji ukazuje na važnost dostupnog i kvalitetnog javnog prostora.

Slika 36: Nedostatak sadržaja za kvalitetno provođenje slobodnog vremena u kvartu (%)*

*N(OŠ)=2147, ≈10% nedostajućih podataka; N(SŠ)=1639, ≈8% nedostajućih podataka; pitanje: „Koje aktivnosti ili stvari ti nedostaju u tvom kvartu, a pomogle bi ti da bolje provedeš slobodno vrijeme?“

U pogledu razlika u potrebama za određenim aktivnostima koje bi djeci pomogle da se bolje provedu svoje slobodno vrijeme, na uzorku se **učenika osnovnih škola** pokazalo da je u svim gradskim četvrtima među šest najvažnijih aktivnosti (od ponuđenih jedanaest) najzastupljenija želja za: adrenalinskim parkovima, skate parkovima, rampama za bicikl i sl. (ovisno o četvrti između 44% i 62% učenika je označilo da im nedostaje ova aktivnost, vidi Prilog); besplatnim korištenjem bazena (45% do 71%); besplatnim korištenjem klizališta (37% do 59%); bazena ili klizališta koji se mogu koristiti više puta tijekom dana (33% do 54%) i besplatnim teretanama (npr. u školi; 39% do 65%). Među pet najistaknutijih aktivnosti su dodatno označene sljedeće aktivnosti:

- u gradskoj četvrti Donji grad: besplatne umjetničke radionice, klubovi ili udruge za djecu i mlade (likovne /glazbene/ plesne/ dramske...; 26%);
- u gradskoj četvrti Gornji Grad – Medveščak: besplatno učenje stranog jezika (41%)
- u gradskoj četvrti Novi Zagreb – Zapad: više besplatnih organiziranih aktivnosti za provođenje slobodnog vremena u prostoru škole (npr. vikendom ili praznicima; 41%)

Aktivnosti koje se odnose na korištenje školskih igrališta i parkova nisu bili istaknute među pet aktivnosti s najvišim udjelom odgovora što znači da su učenici zadovoljniji s ponudom tih aktivnosti u svojem kvartu.

Kada se pogledaju potrebe za pojedinačnim aktivnostima, odabrano je po pet gradskih četvrti u kojima je najviše učenika navelo da želi svaku pojedinačnu aktivnost u svojem kvartu. Primjerice, aktivnost besplatno korištenje bazena su u najvećem udjelu odabrali učenici iz gradske četvrti Stenjevec (71%), Novi Zagreb – Istok (66%), Donja Dubrava (66%), Maksimir (64%) i Podsljeme (55%) (vidi Prilog). Primjetno je da su u gradskoj četvrti Podsljeme, Maksimir i Donja Dubrava označene sve ili gotovo sve aktivnosti, odnosno u svakoj od 11 aktivnosti su učenici iz ovih gradskih četvrti izrazili želju za tom aktivnošću u znatno višem broju od učenika iz ostalih gradskih četvrti. Moglo bi se zaključiti da je u ovim četvrtima najveća potreba za svim ispitivanim dodatnim sadržajima. No, svakako treba uzeti u obzir i relativni

udio učenika u uzorku iz pojedinih gradskih četvrti, odnosno, upravo su ove četvrti imale veći odaziv od drugih četvrti, pa time je i više učenika dobilo priliku da iznese svoje mišljenje o ovim pitanjima.

Nakon njih slijede također gradske četvrti u kojima je dosta učenika navodilo da bi im trebalo više raznovrsnih aktivnosti, poput gradske četvrti Stenjevec, Trnje, Trešnjevka Jug, Novi Zagreb – Istok, pa nakon njih Trešnjevka - Sjever i Novi Zagreb Zapad. U nekim gradskim četvrtima nije bilo tolikog udjela učenika koji bi označili da im nedostaju navedene aktivnosti i sadržaji, što bi upućivalo da u tim gradskim četvrtima ima zadovoljavajućih uvjeta za provođenje slobodnog vremena učenika osnovnih škola (Sesvete, Brezovica, Črnomerec, Peščenica Žitnjak, Podsused–Vrapče, Gornja Dubrava, Donji grad i Gornji Grad Medveščak nemaju niti jednu aktivnost navedenu u tih pet najzastupljenijih).

Analiza odgovora **učenika srednjih škola** na pitanje o aktivnostima koje su im potrebne da bi kvalitetno proveli slobodno vrijeme upućuje na ponešto drugačije interese učenika srednjih škola u odnosu na učenike osnovnih škola. U svim područjima grada, među pet najvažnijih aktivnosti (od ponuđenih jedanaest) najzastupljenija im je želja za: besplatnim teretanama (npr. u školi; 43% do 64%, ovisno o području grada), besplatnim korištenjem bazena (37% do 53%); besplatnim korištenjem klizališta (30% do 50%); adrenalinskim parkovima, skate parkovima, rampama za bicikl i sl. (22% do 50%); bazenima ili klizalištima koja se mogu koristiti više puta tijekom dana (29% do 39%) (vidi Prilog). No, za razliku od učenika osnovnih škola, u više od pet područja grada učenici srednjih škola su istaknuli da bi htjeli više besplatnih umjetničkih radionica, klubova ili udruga za djecu i mlade (likovne /glazbene/ plesne/ dramske...; 22% do 50%); više besplatnih organiziranih aktivnosti za provođenje slobodnog vremena u prostoru škole (npr. vikendom ili praznicima; 21% do 45%) i besplatno učenje stranog jezika (22% do 32%). Učenici srednjih škola koji žive na području Gornjeg grada su istaknuli da im nedostaju opremljenija i osvijetljenija školska igrališta te parkovi s klupicama, a potonje su naveli i učenici na području Črnomerca i Donjeg Grada.

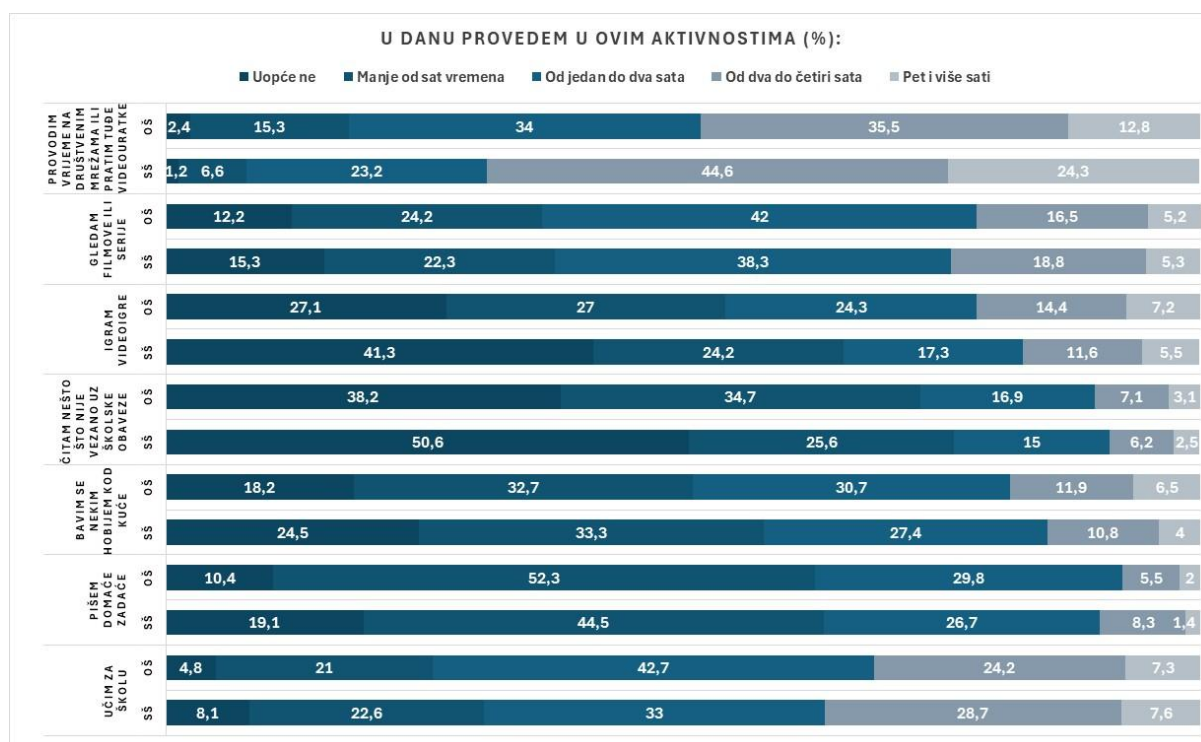
Detaljnija analiza aktivnosti koje bi bile potrebne u pojedinom području grada, slično su kao i na uzorku učenika osnovnih škola, upućivale na područja grada u kojima su učenici istaknuli u najvećem udjelu gotovo sve aktivnosti – to su sljedeća područja: Sesvete, Trešnjevka, Novi Zagreb, Dubrava te s nešto manje aktivnosti Maksimir, Črnomerec i Peščenica – Žitnjak. U ostalim područjima grada nije bilo znatnije većeg broja učenika koji su naznačili neke od aktivnosti. Iz navedenog slijedi sličan zaključak kao i ranije, nije moguće utvrditi je li u tim preostalim dijelovima grada zaista kvalitetnija ponuda aktivnosti ili su samo odgovori tih učenika bili manje zastupljeni, zbog njihovog manjeg udjela u cjelokupnom uzorku.

Gledano prema materijalnom statusu, **učenici nižeg materijalnog statusa su značajno češće navodili da nemaju mjesto gdje se mogu zabaviti ili igrati s prijateljima u svojem kvartu** ($\chi^2=16,10$, $df=2$, $p<,01$), dok gledano po aktivnostima/stvarima vezanima uz provođenje slobodnog vremena koje im nedostaju kod većine aktivnosti i ponuda nisu utvrđene statistički značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika (npr. dostupnost bazena, klizališta, školskih igrališta s raznolikom ponudom, teretane, mogućnost besplatnog učenja stranog jezika i sl.). No, učenici nižeg materijalnog statusa su učestalije isticali sljedeće aktivnosti ili stvari koje im nedostaju, a pomogle bi im da bolje provode slobodno vrijeme: parkovi s klupicama i stolovima ($\chi^2=6,30$, $df=2$, $p<,05$) i besplatne umjetničke radionice, klubovi ili udruge za djecu i mlade (likovne /glazbene/ plesne/ dramske...; $\chi^2=7,52$, $df=2$, $p<,05$). Želja za više adrenalinskih parkova i sličnih mjesta bila je značajno više istaknuta kod učenika višeg materijalnog statusa ($\chi^2=7,10$, $df=2$, $p<,05$; vidi Prilog). Prilikom interpretacije ovih rezultata, potrebno je ponovno uzeti u obzir i razlike prema spolu, odnosno činjenicu da su u analizama rađenima na ovom poduzorku zastupljenije djevojke (posebice u skupini

učenika prosječnog i nižeg materijalnog statusa), a to može imati utjecaj na preference glede različitih aktivnosti tijekom slobodnog vremena.

Sagledamo li raspodjelu vremena provedenog na dnevnoj osnovi u pojedinim aktivnostima slobodnog vremena (Slika 37), možemo vidjeti kako je **čitanje izvan školskih obaveza izrazito slabo zastupljeno**, a osobito kod učenika srednjih škola: njih 50,6% navodi kako uopće ne čita, dok ih dodatnih 25,6% čita manje od sat vremena dnevno. Nešto niži, ali opet značajan udio osnovnoškolaca također uopće ne čita (38,2%), dok ih dodatnih 34,7% čita do sat vremena dnevno. Igranje videoigara češće je prisutno kod osnovnoškolaca, dok se u srednjoj školi bilježi smanjenje učestalosti i trajanja ove aktivnosti. S druge strane, **vrijeme provedeno na društvenim mrežama i u praćenju digitalnog sadržaja zauzima značajan dio svakodnevice**, osobito kod srednjoškolaca – njih 68,9% provodi više od dva sata dnevno na društvenim mrežama, uključujući 24,3% koji navode pet ili više sati dnevno. Kod osnovnoškolaca su te vrijednosti niže, ali i dalje visoke: gotovo polovica njih provodi više od dva sata dnevno u toj aktivnosti. Ova izražena digitalna prisutnost predstavlja važnu dimenziju suvremenog dječjeg i adolescentskog iskustva, a njezine implikacije za dobrobit detaljnije se razmatraju u sljedećoj sekciji u kojoj se progovara detaljnije o toj temi.

Slika 37: Način poviđenja slobodnog vremena u uobičajenom tjednu (%)*

*N(OS)=2147, ≈13% nedostajućih podataka; N(SS)=1639, ≈13% nedostajućih podataka; pitanje: „Koliko uobičajeno vremena dnevno provodiš u ovim aktivnostima: provodim...”

Promatrano po materijalnom statusu, jednako kao i kod bavljenja različitim aktivnostima tijekom tjedna, niti u količini vremena provedenog u pojedinim dnevnim aktivnostima nisu utvrđene jednoobrazne razlike. Tako u većini aktivnosti (korištenje društvenih mreža, igranje videoigara, čitanje, bavljenje hobiem, pisanje domaće zadaće) nisu utvrđene značajne razlike između učenika različitog materijalnog statusa. No, utvrđene su značajne razlike u navici gledanja filmova i serija ($\chi^2=18,39$, $df=8$, $p<,05$), pri čemu učenici nižeg materijalnog statusa češće odstupaju od obrasca učenika višeg ili prosječnog materijalnog statusa koji češće navode umjereno vrijeme provedeno u tim aktivnostima (do dva sata dnevno). Utvrđena je razlika i u vremenu posvećenom učenju za školu ($\chi^2=17,69$, $df=8$, $p<,05$), pri čemu učenici

nižeg materijalnog statusa češće ukazuju na rubne vrijednosti – učestalije navode da uče pet ili više sati dnevno, ali i da „uopće ne uče“ i da uče „manje od jedan sat dnevno“ (vidi Prilog). Ovi rezultati ukazuju na veću **varijabilnost u obrascima provođenja slobodnog vremena među učenicima nižeg materijalnog statusa**, što može odražavati heterogenost njihovih interesa, ali i uvjeta odrastanja, obrazovnih zahtjeva i mogućnosti te dostupnih resursa.

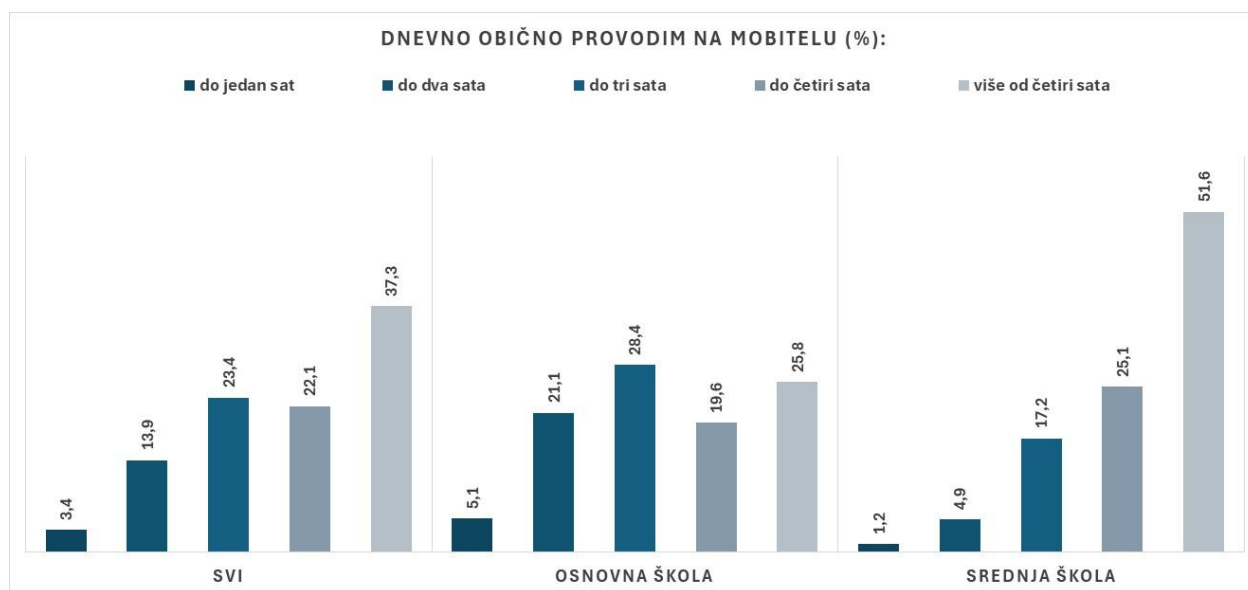
Korištenje mobitela i vrijeme na društvenim mrežama

Roditelji su danas suočeni s mnoštvom izazova, a oni proizašli iz utjecaja tehnologija na djecu su među gorućima. Dok digitalno okruženje donosi niz prednosti, ono otvara i niz izazova koji se mogu očitovati u, primjerice, izloženosti djece neprimjerenim sadržajima i informacijama (Barešić, 2025), a čime se može ugroziti dobrobit djece. Štoviše, događa se – kao što je i ranije izneseno – da djeca sve više vremena provode na digitalnim uređajima i u virtualnom okruženju, a sve manje na otvorenom s vršnjacima, čime se otvaraju brojna pitanja kognitivnog, socioemocionalnog i fizičkog razvoja te psihološke dobrobiti djece, ali i utjecaja tih procesa na samo roditeljstvo. Naime i sama usmjerenost roditelja na pametni telefon tijekom interakcije s djecom može pridonijeti manjoj osjetljivosti na potrebe djece i tzv. tehnoferenciji, odnosno „ometanju i svakodnevnih prekida u interpersonalnim odnosima i zajedničkom vremenu zbog prisutnosti digitalnih uređaja“ (Pećnik i Mihetec, 2025, 195). Kako se to i u društvu sve više prepoznaje kao izazov govori i recentno istraživanje RODA/Ipsos (2024) koje ukazuje na percepciju javnosti gdje se upravo utjecaj tehnologije i interneta na razvoj djece svrstava među prve brige koje nisu financijske prirode, a s kojima se roditelji danas nose (vidi Dobrotić i sur., 2025a). Isto tako, dok većina roditelja (oko 80% i više) govori kako se aktivno zanima za aktivnosti svoje djece na internetu i u digitalnom okruženju te da razgovaraju s djecom o sadržajima koje gledaju/koriste na internetu, njih dvije trećine jednako tako ističe da smatraju kako uz sva ograničenja njihova djeca provode previše vremena pred ekranima, dok trećina njih ističe da se ne osjećaju dovoljno tehnološki vještima da bi mogli pratiti što njihova djeca rade u „digitalnom svijetu“. Visoke vrijednosti javljaju se i na tvrdnji kako je „roditeljima danas teško kontrolirati opasnosti kojima su djeca izložena na internetu, npr. zlostavljanje na internetu ili neprimjereni sadržaji“ – prosječna ocjena 4,1 na skali od 1 („uopće se ne slažem“) do 5 („u potpunosti se slažem“; Barešić, 2025).

Slijedom toga, ovim je istraživanjem uz „digitalnu prisutnost“ zahvaćena i perspektiva učenika o tome koliko vremena provode na mobitelu. Možemo vidjeti da gotovo svi učenici (njih 99,3%) u GZG-u imaju mobitel – u cijelom je uzorku 24 djece navelo kako ne posjeduje mobitel (nedostajući podatak = 9,1%). Većina učenika (82,8%) **na mobitelu provodi više od dva sata dnevno**, što je na tragu ranije iznesenih podataka o vremenu provedenom na društvenim mrežama, gdje znatan udio učenika, osobito srednjoškolaca, navodi kako provodi više od dva sata dnevno u digitalnom okruženju (usp. Slika 37). Time se potvrđuje da je digitalni prostor središnja dimenzija njihove svakodnevice. Istodobno, **riječ je o vremenu koje prelazi granicu koju postavlja APA** (Američka akademija pedijatarata) za djecu školske dobi – preporuča se dosljedno postavljanje granica na oko jedan do dva sata dnevno za zabavni sadržaj (izvan školskih aktivnosti) za školarce i adolescente. Pri tome upozoravaju da se prekomjerna uporaba digitalnih medija kod djece školske dobi povezuje s nižim školskim uspjehom, slabijom pažnjom i kognitivnim funkcioniranjem, većim rizikom kratkovidnosti i sjedilačkog načina života te narušenom kvalitetom sna, osobito kada su uređaji prisutni u spavaćoj sobi. Kod adolescenata su negativni učinci intenzivnije uporabe digitalnih medija u prosjeku mali, ali varijabilni, pri čemu je rana adolescencija razdoblje povećane osjetljivosti. Dok digitalne tehnologije mogu imati pozitivnu ulogu u učenju, identitetu i socijalnoj povezanosti, osobito uz podršku roditelja i kvalitetan sadržaj, prekomjerna uporaba povezuje se s nižim školskim uspjehom, poremećajima pažnje i slabijom dobrobiti. Posebno su ranjivi adolescenti s postojećim poteškoćama (npr. ADHD, anksioznost), a društvene mreže mogu pojačati rizik za

pojavu depresivnosti, poremećaja prehrane, samoozljeđivanja i iskustva elektroničkog nasilja među djecom (eng. *cyberbullyinga*; Munzer i sur., 2026). U tom je kontekstu posebice zabrinjavajući podatak da **gotovo 40% učenika na mobitelu provodi više od četiri sata dnevno, pri čemu takvo vrijeme raste s njihovom dobi** (Slika 38). Učenici srednjih škola značajno više vremena provode od učenika osnovnih škola ($\chi^2 = 394,48$, $df=4$, $p<,01$, vidjeti u Prilogu), što je konzistentno s ranije prikazanim razlikama između osnovnoškolaca i srednjoškolaca u intenzitetu digitalne uključenosti. Isto tako zabrinjava i podatak koji govori kako samo 16,5% roditelja učenika ograničava njihovo vrijeme provedeno na mobitelu, njih 25,2% to radi ponekad, dok njih 58,4% nema takvu praksu. Ponovno, situacija se mijenja s dobi djeteta te su takve zabrane rjeđa praksa u srednjoškolskoj dobi (Slika 39).

Slika 38: Vrijeme provedeno na mobitelu (dnevno)*

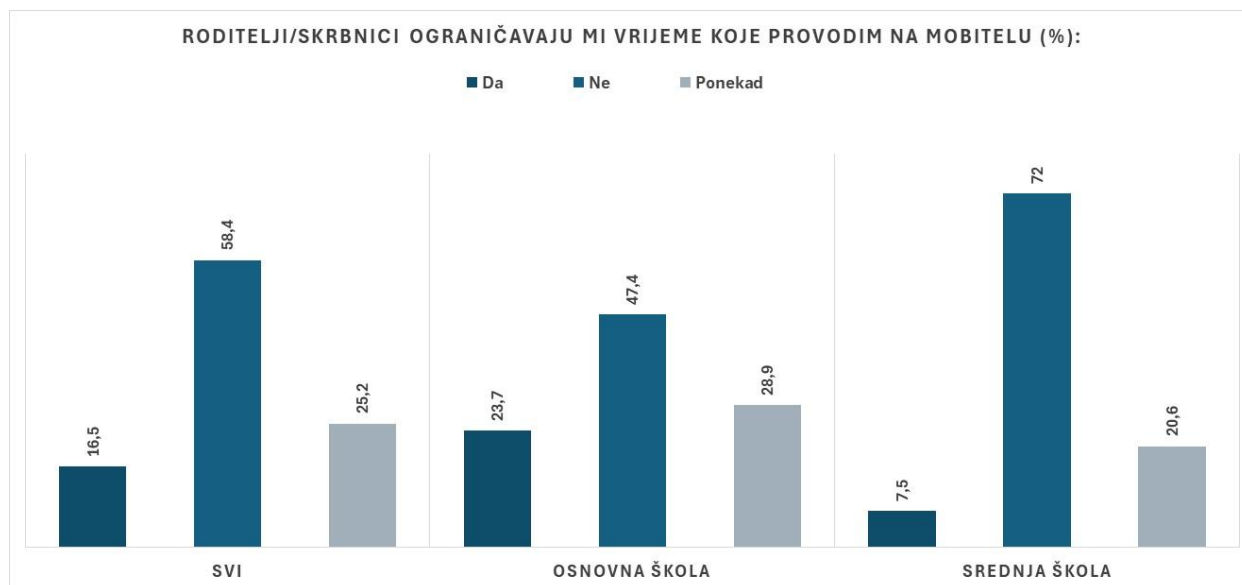

* N_SVI = 3786, 6% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 7,2% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 4,5% nedostajućih podataka; pitanje: „Ako imaš mobitel, koliko vremena obično dnevno provodiš na njemu?“

Gledano prema materijalnom statusu, utvrđene su određene razlike u obrascima korištenja digitalnih tehnologija. Prije svega radi se o razlikama u posjedovanju vlastitog mobitela (smartphone-a), pri čemu su **učenici višeg i učenici nižeg materijalnog statusa češće navodili da nemaju mobitel**, za razliku od učenika prosječnog materijalnog statusa. Dok nisu utvrđene razlike u roditeljskom ograničavanju vremena provedenog na mobitelu, utvrđeno je kako **učenici nižeg materijalnog statusa više vremena u danu provode na mobitelu** (u prosjeku do četiri sata dnevno), u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa (u prosjeku oko tri do četiri sata dnevno; $\chi^2 = 19,48$, $df=8$, $p<,05$). Ovaj nalaz upućuje na diferencirane obrasce posjedovanja mobilnih uređaja, pri čemu isti ishod – neposjedovanje mobitela – može proizlaziti iz različitih razloga. Kod učenika nižeg materijalnog statusa to se može povezati s ograničenim financijskim resursima, dok kod učenika višeg materijalnog statusa može odražavati svjesne roditeljske odluke o odgađanju ili ograničavanju korištenja digitalnih uređaja. U tom smislu, posjedovanje mobitela **ne odražava isključivo materijalne mogućnosti, već i roditeljske prakse i stavove prema digitalnoj uključenosti djece**. Osim toga, povežemo li to s ranijim rezultatima gdje su djeca nižeg materijalnog statusa slabije uključena u izvannastavne aktivnosti, vrijeme provedeno na mobitelima može odražavati i šire obrasce provođenja slobodnog vremena i dostupnost alternativnih aktivnosti. U tom smislu, **veća izloženost digitalnim sadržajima kod djece nižeg materijalnog statusa može se razumjeti i kao posljedica ograničenih mogućnosti sudjelovanja u strukturiranim i**

izvanškolskim aktivnostima, čime digitalni prostor preuzima kompenzacijsku ulogu u organizaciji slobodnog vremena.

Slika 39: Roditeljska ograničenja vremena korištenja mobitela*

* N_SVI = 3786, 9,8% nedostajućih podataka; N_OŠ = 2147, 10,6% nedostajućih podataka; N_SŠ = 1639, 8,7% nedostajućih podataka; pitanje: „Ako imaš mobitel, ograničavaju li ti roditelji/skrbnici vrijeme provedeno na mobitelu?“

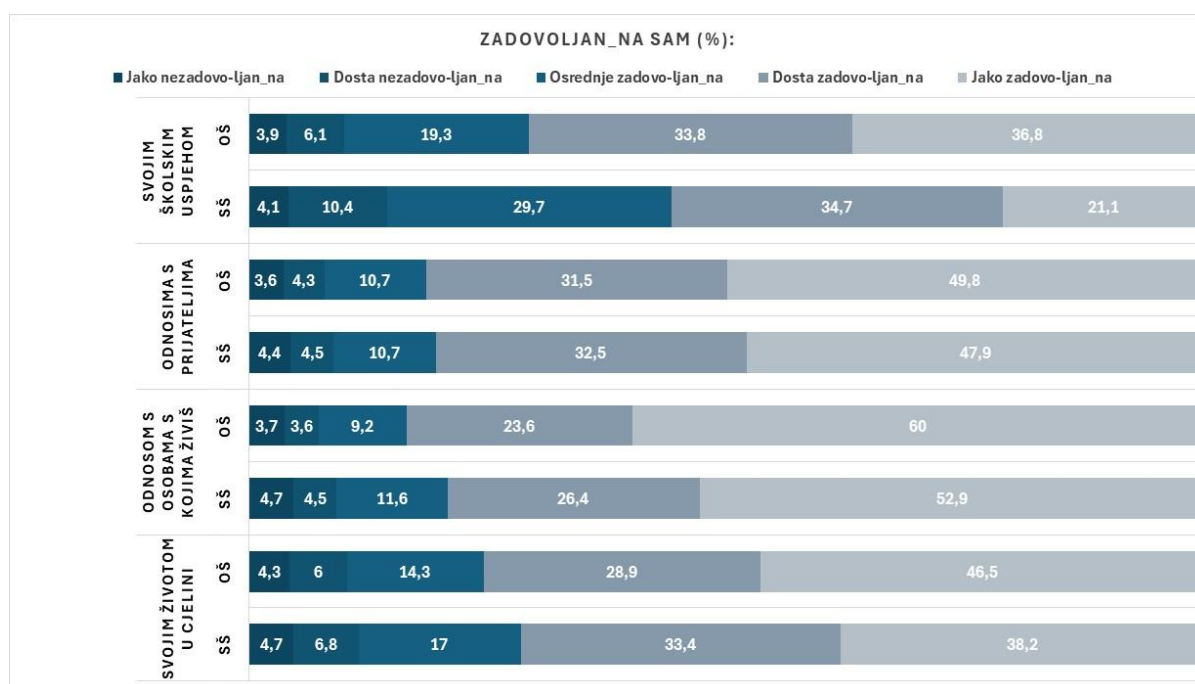
Zaključno, sagledamo li sve podatke o provođenju slobodnog vremena djece, nalazi upućuju na to da su obrasci socijalizacije i provođenja slobodnog vremena djece i mladih u GZG-u obilježeni snažnom prisutnošću vršnjačkih i obiteljskih odnosa, ali i jasnim razvojnim pomakom prema većoj autonomiji i digitalnoj uključenosti u adolescenciji. Iako se fizička i digitalna socijalizacija međusobno ne isključuju, već se nadopunjuju, primjetno je učestalo vrijeme provedeno u digitalnom okruženju, kao i trend porasta „digitalnog vremena“ uz istodobno smanjenje sudjelovanja u strukturiranim i razvojno relevantnim aktivnostima u srednjoškolskoj dobi. Istodobno, nalazi ukazuju na izražene razlike prema materijalnom statusu: djeca nižeg materijalnog statusa rjeđe sudjeluju u izvanškolskim i vršnjačkim aktivnostima „uživo“, imaju ograničeniji pristup resursima i prostorima za kvalitetno provođenje slobodnog vremena te češće pokazuju obrasce veće digitalne uključenosti. Takvi obrasci ne upućuju na opću socijalnu izolaciju, već na **specifičnu isključenost iz aktivnosti koje zahtijevaju dodatne materijalne i organizacijske resurse**, pri čemu digitalni prostor djelomično preuzima kompenzacijsku ulogu.

Relacijski aspekti i socijalna podrška

Relacijski aspekti dobrobiti djece odnose se na kvalitetu i obilježja djetetovih odnosa s važnim osobama u njegovu okruženju, prvenstveno s vršnjacima i članovima obitelji. Oni obuhvaćaju doživljaj prihvaćenosti, bliskosti, povjerenja i uzajamne podrške u tim odnosima, kao i percepciju dostupnosti emocionalne i socijalne podrške kada je potrebna. Kvalitetni odnosi doprinose osjećaju sigurnosti i pripadnosti, što su ključni elementi pozitivnog razvoja i opće dobrobiti djece. Time se naglašava subjektivni doživljaj djeteta kao važan pokazatelj kvalitete njegovih interpersonalnih iskustava i svakodnevnog funkcioniranja. U dječjoj dobi vršnjački odnosi predstavljaju jedan od ključnih aspekata razvoja, a istraživanja pokazuju da mogu djelovati kao važan zaštitni faktor za mentalno zdravlje i prilagodbu. Primjerice, longitudinalna istraživanja pokazuju da djeca koja su odbačena od vršnjaka imaju povećan rizik za kasnije teškoće poput depresivnosti, usamljenosti i problema u ponašanju (Shin i sur., 2017). Suprotno tome, pozitivni odnosi s vršnjacima ublažavaju negativne učinke rizičnih obiteljskih uvjeta – djeca koja imaju prijatelje i koja su prihvaćena u grupi pokazuju manje eksternaliziranih problema čak i kada su izložena obiteljskim rizicima (Criss i sur., 2002). Važna je i kvantitativna dimenzija odnosa: veći percipirani broj prijatelja povezan je s većim životnim zadovoljstvom i subjektivnom dobrobiti, iako i samo jedno blisko prijateljstvo može imati snažnu zaštitnu funkciju te doprinositi otpornosti djeteta (Manis i Stewart, 2024). Međutim, broj prijatelja nije dovoljan sam po sebi – kvaliteta odnosa i osjećaj prihvaćenosti često imaju još snažniji zaštitni učinak, osobito u pogledu emocionalne stabilnosti i samopoštovanja (Maunder i Monks, 2019). Općenito, vršnjačka povezanost i osjećaj pripadnosti smatraju se protektivnim čimbenicima u zaštiti mentalnog zdravlja (Pastor i sur., 2025). Ranija istraživanja u hrvatskom kontekstu (Kletečki Radović i sur., 2017; Družić Ljubotina i sur., 2017) pokazuju da djeca koja žive u materijalnoj deprivaciji percipiraju da se njihov materijalni status odražava na isključenost iz vršnjačkih grupa ili grupiranje prema materijalnom statusu. Također, pokazuju da se kod nekih materijalni aspekt odražava i na lošije odnose u obitelji zbog stresa i frustracije koje život u lošim materijalnim uvjetima može proizvesti.

U ovom je istraživanju subjektivna dobrobit učenika GZG-a promatrana kroz **procjenu zadovoljstva vlastitim životom** u cjelini te u ključnim domenama života važnima djeci – školskom uspjehu, odnosima s prijateljima i obiteljskim odnosima. Općenito gledano, učenici ukazuju na relativno visoku razinu zadovoljstva u svim promatranim područjima (Slika 40). Na ukupnom uzorku, učenici su u prosjeku dosta zadovoljni svojim školskim uspjehom ($Mdn=4$; $M=3,78$; $sd=1,08$), odnosima s prijateljima ($Mdn=4$; $M=4,18$; $sd=1,05$) te svojim životom u cjelini ($Mdn=4$; $M=4,01$; $sd=1,11$) te su u prosjeku jako zadovoljni odnosom s osobama s kojima žive ($Mdn=5$; $M=4,26$; $sd=1,07$). Pri tome se ne razlikuju učenici osnovnih i srednjih škola u pogledu odnosa s vršnjacima, ali se statistički značajno razlikuju u ostalim mjerama. U odnosu na učenike srednjih škola, učenici osnovnih škola su značajno zadovoljniji svojim školskim uspjehom ($M-W=1043063$; $p<,01$), odnosom s osobama s kojima žive ($M-W=1197612,5$; $p<,01$) te sa svojim životom u cjelini ($M-W=1175620,5$; $p<,01$). Pri tome je važno istaknuti i kako su **učenici nižeg materijalnog statusa ocijenili opću razinu zadovoljstva značajno nižom** te im je u odnosu na preostale skupine učenika značajno niže: zadovoljstvo školskim uspjehom ($F=9,43$, $df=2$; $p<,01$); zadovoljstvo odnosima s prijateljima ($F=10,73$, $df=2$; $p<,01$); zadovoljstvo odnosima s osobama s kojima žive ($F=24,70$, $df=2$; $p<,01$) te zadovoljstvo svojim životom u cjelini (Kruskal Wallis Test; $\chi^2=88,46$, $df=2$, $p<,01$).

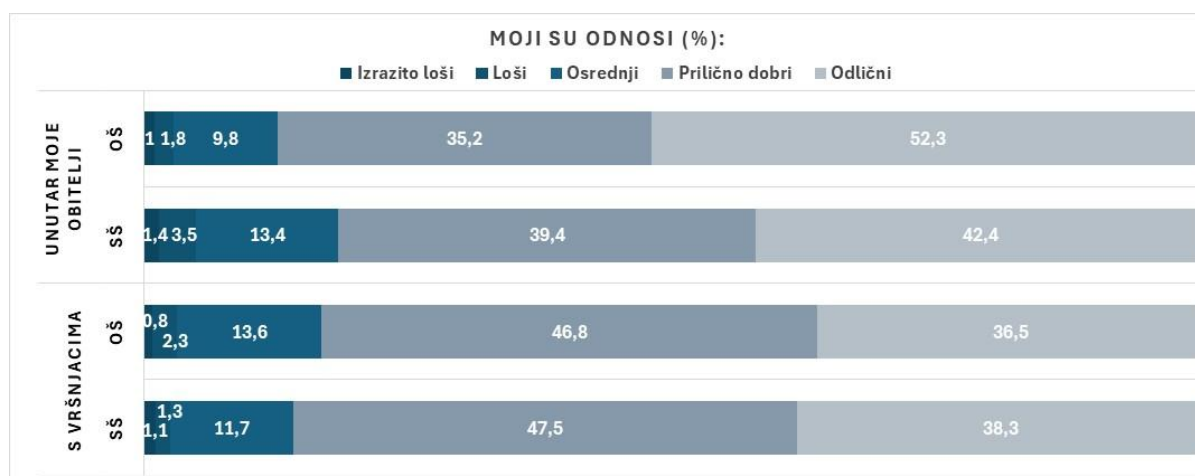
Slika 40: Opće zadovoljstvo učenika_ca osnovnih i srednjih škola (%)*

*N_OŠ=2147, ≈14% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈14% nedostajućih podataka; pitanje: "Općenito gledajući, koliko si zadovoljan_sa: svojim školskim uspjehom..."

Važnu dimenziju subjektivne dobrobiti predstavlja i **percipirana kvaliteta odnosa** – obiteljskih i vršnjačkih. Možemo vidjeti da učenici GZG-a u prosjeku svoje odnose s obitelji (Mdn=4; M=4,28; sd=0,85) i odnose s vršnjacima (Mdn=4; M=4,18; sd=0,79) procjenjuju kao prilično dobre do odlične (Slika 41). No, utvrđene je značajna razlika u zadovoljstvu odnosima unutar obitelji između učenika osnovnih i srednjih škola. Učenici osnovnih škola su značajno više zadovoljni ($t=6,15$; $df=3292$; $p<,01$). U usporedbi s učenicima posjećenog i višeg materijalnog statusa, **učenici nižeg materijalnog statusa značajno lošije doživljavaju kako odnose unutar svoje obitelji** (Kruskal Wallis Test; $\chi^2=104,01$ $df=2$, $p<,01$) tako i odnose **sa svojim vršnjacima** (K-W $\chi^2=49,42$, $df=2$, $p<,01$).

Slika 41: Odnosi učenika_ca osnovnih i srednjih škola s bliskom okolinom(%)*

*N_OŠ=2147, ≈13% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈13% nedostajućih podataka; pitanja: "Kakvi su odnosi unutar tvoje obitelji?", "Kakvi su tvoji odnosi s vršnjacima?"

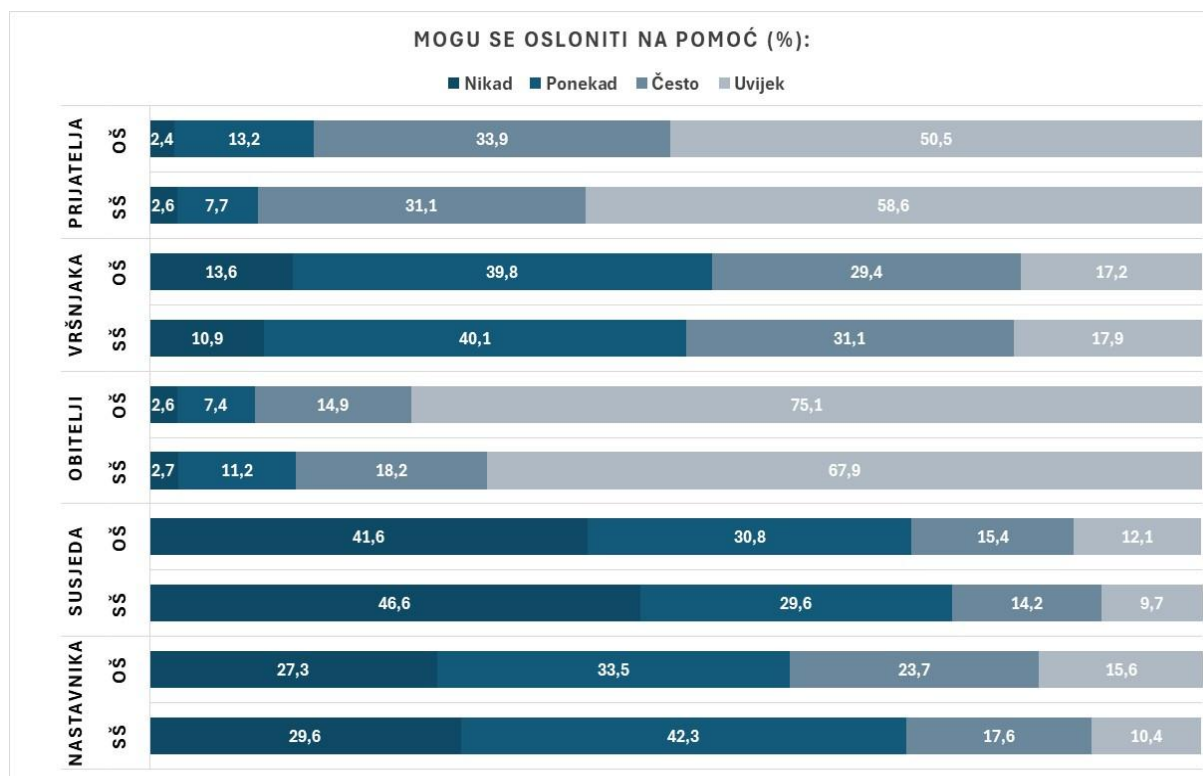
Osvrnemo li se na kvantitativnu dimenziju odnosa, učenici u prosjeku navode kako imaju **oko tri bliska prijatelja** te možemo reći da većina učenika GZG-a ima umjeren, ali stabilan krug bliskih odnosa. Nisu utvrđene značajne razlike između učenika osnovnih i srednjih škola. No, ponovno su utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status te **učenici nižeg materijalnog statusa navode značajno manji broj bliskih prijatelja** (u prosjeku dva prijatelja) u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa (u prosjeku tri prijatelja), dok te razlike nisu značajno velike između potonje dvije skupine učenika ($F = 13,81$, $df = 2$, $p < ,01$).

Dobiveni rezultati jasno upućuju na nepovoljniji položaj učenika nižeg materijalnog statusa. Oni iskazuju niže zadovoljstvo odnosima s prijateljima i obitelji, kao i općenito nižu razinu životnog zadovoljstva, što ukazuje na istovremeno prisustvo više rizičnih čimbenika. Istodobno, ovi učenici navode i manji broj bliskih prijatelja, čime im je potencijalno smanjena dostupnost važnih zaštitnih resursa. S obzirom na to da istraživanja naglašavaju kako i mali broj kvalitetnih prijateljstava može imati zaštitnu funkciju, smanjena socijalna mreža u ovoj skupini može dodatno povećati njihovu ranjivost. Nalaz da nema značajnih razlika između učenika prosječnog i višeg materijalnog statusa sugerira da se učinci materijalnog statusa ne manifestiraju linearno prema materijalnom statusu već da je niži materijalni status čimbenik koji doprinosi slabijoj socijalnoj mreži. Kada je riječ o odnosima u obitelji djeca nižeg materijalnog statusa također procjenjuju obiteljske odnose lošijima, što se može povezati s povećanim razinama stresa i opterećenja u obitelji. Financijske poteškoće često pridonose većoj učestalosti konflikata, manjoj emocionalnoj dostupnosti roditelja i smanjenim mogućnostima za kvalitetno zajedničko vrijeme (Družić Ljubotina i sur., 2017). Takvi uvjeti mogu otežati razvoj sigurnih i podržavajućih odnosa, koji su inače važan zaštitni čimbenik za djetetov socioemocionalni razvoj.

S obzirom na prethodno iznesene rezultate ne iznenađuje niti nalaz da se niži materijalni status nepovoljno odražava i na percipiranu socijalnu podršku, odnosno neformalne i formalne izvore pomoći i podrške. Osvrnemo li se na **neformalne izvore podrške** možemo vidjeti kako se, na ukupnom uzorku, učenici ponajprije oslanjaju na obitelj i prijatelje, dok je oslanjanje na širi krug vršnjaka nešto umjerenije. Susjedi i nastavnici rjeđe se percipiraju kao izvor podrške: više od četvrtine djece navodi da se nikada ne oslanja na nastavnike, a gotovo polovina da se nikada ne oslanja na susjede (Slika 42). Pritom su učenici srednjih škola značajno češće spremni osloniti se na prijatelje ($M-W = 1171355,5$; $p < ,01$), dok su učenici osnovnih škola značajno češće spremni osloniti se na pomoć obitelji ($M-W = 1189449,5$; $p < ,01$), susjeda ($M-W = 1187106,5$; $p < ,01$) i nastavnika ($M-W = 1146719$; $p < ,01$).

Glede **formalnih izvora podrške**, učenici su najčešće navodili da nisu bili u prilici koristiti takav izvor podrške (npr. usluge Područnog ureda HZSR; Slika 43), a kada takav oblik podrške spominju najčešće se radi o vjerskim zajednicama i organizacijama te članovima klubova, udruga ili društava. Usporedba procjena mogućnosti oslanjanja na formalne izvore podrške kod učenika osnovnih i srednjih škola potvrdila je višestruke značajne razlike. Učenici osnovnih škola su značajno češće spremni osloniti se na: pomoć stručne službe u školi (pedagog, psiholog i dr.; $M-W = 1138127$; $p < ,01$); članove klubova, udruga, društava (sport, kultura; $M-W = 1071462$; $p < ,01$); Područni ured Hrvatskog zavoda za socijalni rad ($M-W = 1150280$; $p < ,05$); Crveni križ, Caritas ili neke druge humanitarne organizacije ($M-W = 1110888,5$; $p < ,01$) i Grad Zagreb (npr. stipendije, ljetovanja, zimovanja i sl.) ($M-W = 1097263,5$; $p < ,01$).

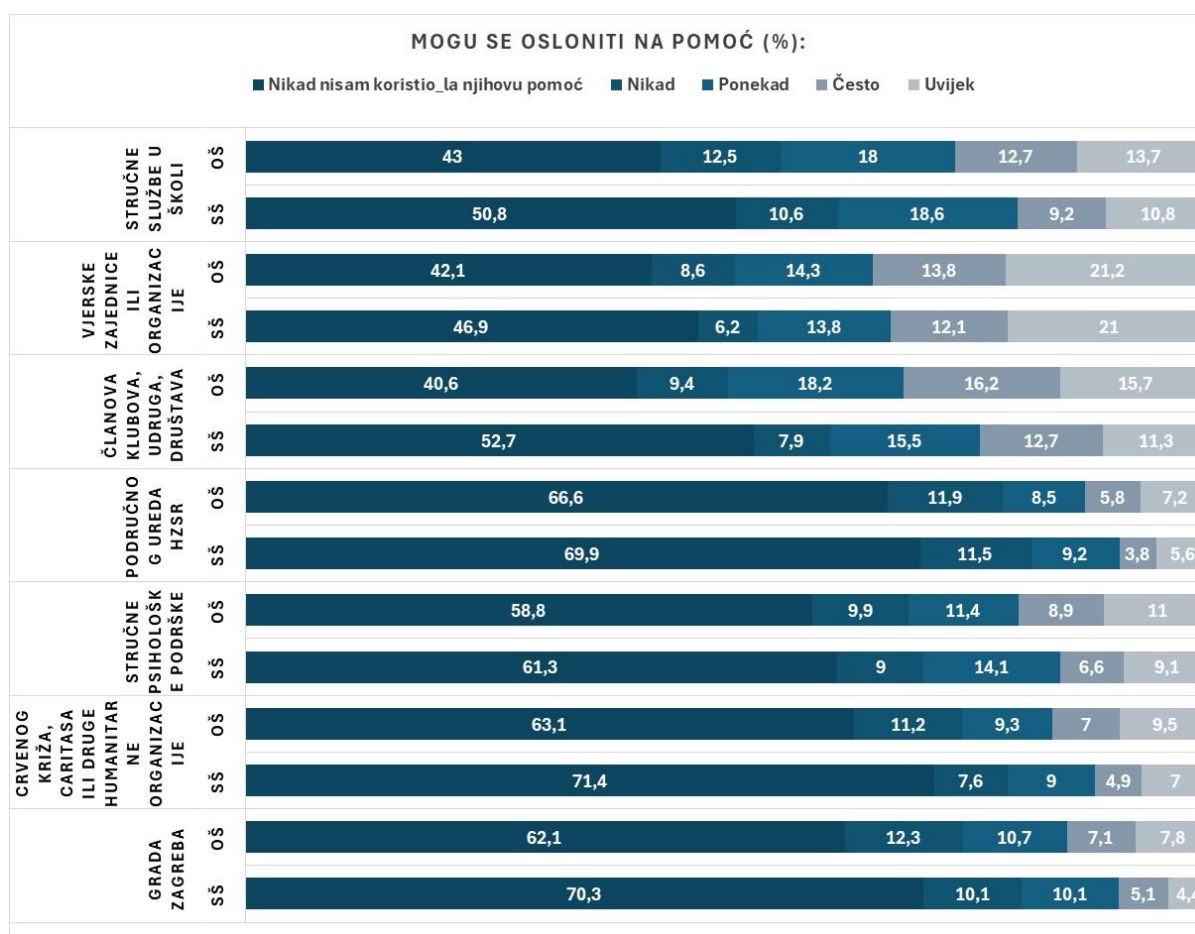
Slika 42: Percepcija neformalne socijalne podrške (%)*

*N_OŠ=2147, ≈15% nedostajućih podataka; N_SŠ=1639, ≈15% nedostajućih podataka; pitanje: "Procijeni u kojoj mjeri se možeš osloniti na pomoć: prijatelja...."

Promatrano s obzirom na materijalni status učenika utvrdile su se značajne razlike u učestalosti primanja svih oblika podrške, pri čemu je važno istaknuti kako su iz ove analize izuzeti odgovori onih učenika koji su naveli da nikada nisu koristili ispitani oblik formalne podrške. Konkretnije, glede percepcije neformalne podrške, za razliku od učenika prosječnog i višeg materijalnog statusa, učenici nižeg materijalnog statusa su ocijenili da se mogu značajno rjeđe osloniti na pomoć: prijatelja (K-W $\chi^2 = 9,34$, $df=2$, $p<,01$); vršnjaka (K-W $\chi^2 = 36,74$, $df=2$, $p<,01$); obitelji (K-W $\chi^2 = 83,42$, $df=2$, $p<,01$); susjeda (K-W $\chi^2 = 17,79$, $df=2$, $p<,01$) i nastavnika (K-W $\chi^2 = 20,23$, $df=2$, $p<,01$). Slično je i sa subjektivnom procjenom formalne podrške gdje su učenici nižeg materijalnog statusa također ocijenili da se mogu značajno rjeđe osloniti na pomoć: stručne službe u školi (K-W $\chi^2 = 26,29$, $df=2$, $p<,01$); vjerske zajednice ili organizacije (K-W $\chi^2 = 9,91$, $df=2$, $p<,01$); članove klubova, udruga, društava (F= 6,539, $df=2$; $p<,01$); područnog ureda Hrvatskog zavoda za socijalni rad (K-W $\chi^2 = 20,83$, $df=2$, $p<,01$); stručne psihološke podrške (poliklinika, savjetovaništva, psihoterapeut; F= 5,92, $df=2$; $p<,01$); Crvenog križa, Caritasa ili neke druge humanitarne organizacije (F= 6,86, $df=2$; $p<,01$) i Grada Zagreba (F= 5,24, $df=2$; $p<,01$).

Slika 42: Percepcija formalne socijalne podrške (%)*

*N(OŠ)=2147, ≈17% nedostajućih podataka; N(SŠ)=1639, ≈17% nedostajućih podataka; pitanje: "Procijeni u kojoj mjeri se možeš osloniti na pomoć: stručnih službi u školi...."

Ovi rezultati jasno upućuju da učenici nižeg materijalnog statusa u značajnoj mjeri doživljavaju učestaliji izostanak socijalne podrške. Djeca nižeg materijalnog statusa procjenjuju da se rjeđe mogu osloniti na sve ispitane izvore neformalne podrške, uključujući obitelj, prijatelje, vršnjake, susjede i nastavnike. Sličan obrazac uočen je i kod formalnih izvora podrške, pri čemu učenici nižeg materijalnog statusa rjeđe percipiraju dostupnost pomoći stručnih službi u školi, psihološke podrške, institucija socijalne skrbi te različitih organizacija i zajednica. To može odražavati kombinaciju stvarno ograničenog pristupa resursima, ali i slabiju integriranost u socijalne mreže i institucije. Socijalna podrška predstavlja važan zaštitni čimbenik, stoga njezin izostanak može povećati ranjivost djece na stres, emocionalne teškoće i probleme u prilagodbi. Posebno je važno istaknuti da se razlike pojavljuju i kod neformalnih i kod formalnih izvora podrške, što sugerira kumulativni učinak nepovoljnih okolnosti. Drugim riječima, **učenici nižeg materijalnog statusa suočeni su s dvostrukim rizikom – istodobno imaju slabiju podršku te manje dostupnih resursa u neposrednom okruženju (obitelj, vršnjaci) i manju percepciju dostupnosti institucionalne pomoći**. Ovakav obrazac dodatno potvrđuje njihovu povećanu socijalnu ranjivost i potrebu za ciljanim intervencijama usmjerenima na jačanje dostupnosti i vidljivosti izvora podrške.

Zdravlje

Prema članku 24. Konvencije o pravima djeteta (UN, 1989), djeca imaju pravo na uživanje najviše moguće razine zdravlja i na olakšice glede ozdravljenja i oporavka. No, poznato je da

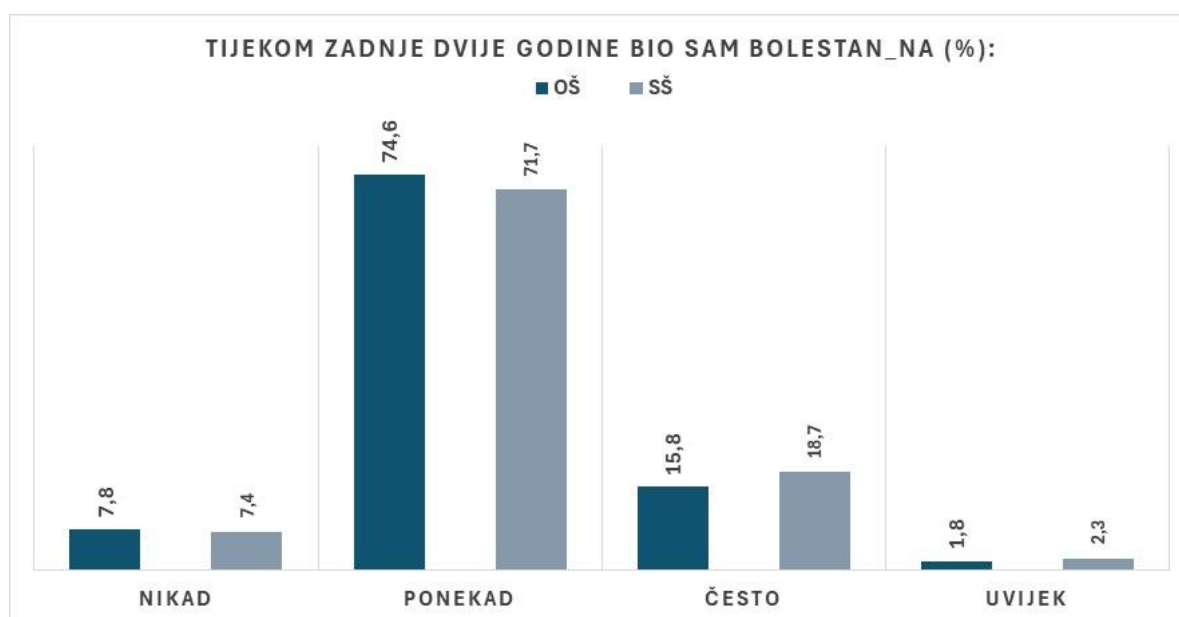
djeca koja odrastaju u siromaštvu ili u uvjetima materijalne deprivacije imaju veći rizik od različitih zdravstvenih poteškoća, uključujući kronične bolesti, lošiju prehranu, slabije mentalno zdravlje i ograničen pristup zdravstvenim uslugama (Šućur i sur., 2015). Jedan od ključnih mehanizama koji objašnjava ovu povezanost odnosi se na životne uvjete u kojima djeca odrastaju. Prema okviru socijalnih determinanti zdravlja, uvjeti poput kvalitete stanovanja, dostupnosti nutritivno vrijedne hrane, izloženosti stresu i pristupa zdravstvenoj skrbi značajno utječu na zdravlje djece (World Health Organization, 2008). Djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa češće žive u lošijim stambenim uvjetima, izložena su većem riziku od zagađenja i imaju ograničen pristup kvalitetnoj prehrani, što povećava vjerojatnost razvoja pretilosti, respiratornih bolesti i drugih zdravstvenih teškoća (Currie i Lin, 2007; Jovančević, 2008). Djeca koja odrastaju u uvjetima siromaštva češće se suočavaju s nedostatkom hrane ili neadekvatnom, nutritivno siromašnom prehranom, što se negativno odražava na njihov fizički razvoj i opće zdravstveno stanje (Šućur i sur., 2015).

Utjecaj siromaštva na zdravlje djece očituje se kroz više međusobno povezanih mehanizama. Jedan od ključnih odnosi se upravo na nedovoljnu i neadekvatnu prehranu, zbog koje su djeca koja odrastaju u siromaštvu podložnija bolestima te češće obolijevaju od kroničnih stanja poput astme ili anemije. Osim toga, ova djeca često odrastaju u nepovoljnim životnim uvjetima koji uključuju neadekvatno stanovanje i veću izloženost zagađenju, čime se povećava rizik od ozljeda i različitih oštećenja zdravlja (Šućur i sur., 2015). Također, kod njih su češći problemi sa sluhom i vidom, kao i pothranjenost i izgladnjelost (Seccombe, 2000). Unatoč povećanoj potrebi za zdravstvenom skrbi, djeci lošijeg materijalnog statusa ona je često manje dostupna, zbog čega su im češće nego ostaloj djeci, uskraćene zdravstvene usluge. Važno je naglasiti i da se zdravstveni problemi nastali u djetinjstvu mogu dugoročno odraziti na razvoj djeteta te predstavljati rizične čimbenike u kasnijim fazama života, uključujući poteškoće u kognitivnom, jezičnom, emocionalnom i općem razvoju.

Tjelesno zdravlje

Tjelesno zdravlje djece istražilo se pitanjem koje se odnosi na učestalost oboljenja tijekom protekle dvije godine, a dostupnost zdravstvenih usluga kroz pokazatelje njihove priuštivosti, odnosno mogućnost roditelja/skrbnika da podmire različite izdatke vezane uz zdravstvene potrebe djece. Pitanje vezano uz **učestalost oboljenja tijekom protekle dvije godine** pokazalo je da je preko 70% sve djece bilo ponekad bolesno, njih preko 7% nikada, dok je često pobolijevalo 15,8% osnovnoškolaca i 18,7% srednjoškolaca (Slika 43). Gledano po materijalnom statusu, **učenici nižeg materijalnog statusa su bili značajno češće bolesni**, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa (Kruskal Wallis Test; $\chi^2 = 12,73$, $df=2$, $p<,01$).

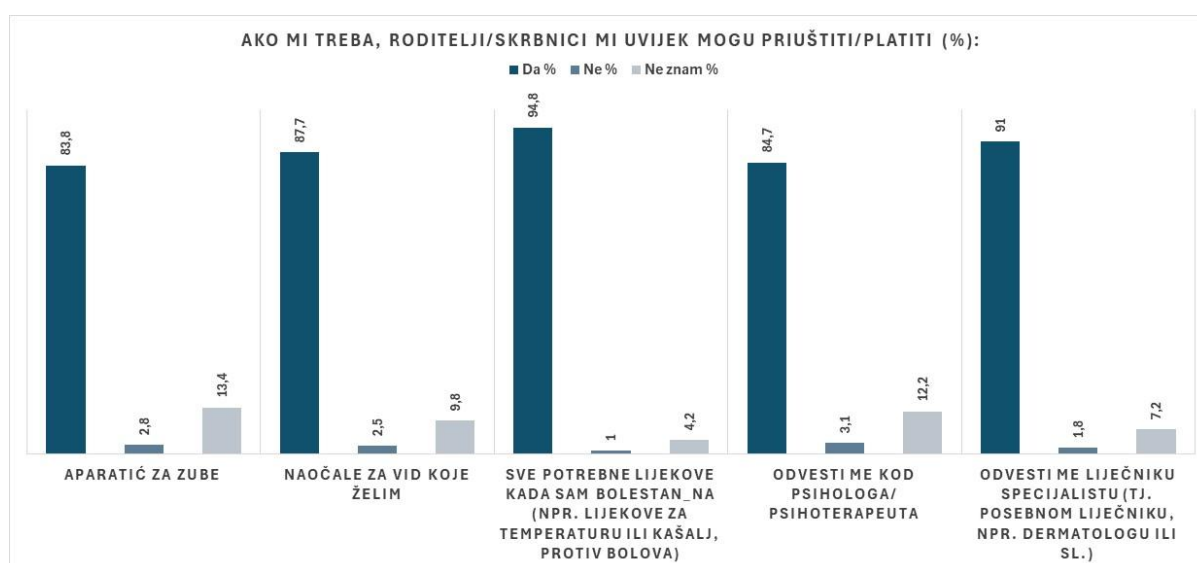
Slika 43: Učestalost pobolijevanja u posljednje dvije godine

*N(OŠ)=2147; 10% nedostajućih podataka; N(SŠ)=1639; 9% nedostajućih podataka; pitanje: "Koliko često si bio bolestan tijekom zadnje dvije godine?"

Osvrnemo li se na **priuštivost zdravstvenih usluga**, većina učenika GZG-a navodi kako im roditelji/skrbnici mogu priuštiti osnovne i specijalizirane zdravstvene potrebe (Slika 44). I u tom su pogledu utvrđene značajne razlike s obzirom na materijalni status učenika u gotovo svim pitanjima koja se odnose na mogućnost plaćanja troškova vezanih uz zdravstvene potrebe učenika te su, u odnosu na učenike prosječnog i višeg materijalnog statusa, **učenici nižeg materijalnog statusa su značajno češće navodili da im roditelji ili skrbnici ne mogu uvijek priuštiti**: aparatić za zube ($\chi^2=108,69$, $df=4$, $p<,01$), naočale za vid koje učenik želi ($\chi^2=45,10$, $df=4$, $p<,01$), posjet psihologu/psihoterapeutu ($\chi^2=55,97$, $df=4$, $p<,01$) te posjet liječniku specijalistu ($\chi^2=41,21$, $df=4$, $p<,01$).

Slika 44: Priuštivost zdravstvenih pomagala i usluga

*N=3786, ≈12% nedostajućih podataka; pitanje: "Ako mi treba, moji roditelji/skrbnici mi uvijek mogu priuštiti/platiti...."

Rezultati istraživanja i ovdje jasno pokazuju da je **materijalni status značajno povezan s razlikama u tjelesnom zdravlju djece**. Djeca nižeg materijalnog statusa češće obolijevaju u odnosu na djecu prosječnog i višeg statusa, što upućuje na postojanje sustavnih nejednakosti u zdravlju unutar promatrane populacije. Ova razlika nije samo statistički značajna, već i sadržajno važna jer pokazuje da socioekonomski položaj prati i određena razina zdravstvenog rizika, što je u skladu s recentnim nalazima UNICEF-a za EU (2025). Istovremeno, rezultati vezani uz priuštivost zdravstvenih usluga i pomagala dodatno potvrđuju nejednakosti, pri čemu upravo djeca nižeg materijalnog statusa – koja češće i obolijevaju – imaju otežan pristup zdravstvenim uslugama uslijed niže priuštivosti zdravstvenih pomagala ili troškova odlaska liječniku specijalistu. Ona značajno češće navode da im roditelji ili skrbnici ne mogu priuštiti određene zdravstvene usluge, uključujući ortodontske aparatiće, naočale, psihološku pomoć te specijalističke preglede. Ove razlike ukazuju na to da pristup zdravstvenoj skrbi nije jednak za sve, već u određenoj mjeri ovisi o materijalnim mogućnostima obitelji (WHO, 2025a; Šućur i sur., 2015). Takav odnos dodatno produbljuje postojeće razlike u zdravlju jer smanjena dostupnost skrbi može utjecati na pravovremenost i adekvatnost liječenja (WHO, 2025a). Isto tako, one odražavaju strukturne poteškoće hrvatskog zdravstvenog sustava, posebice duge liste čekanja ili niske razine participacije za pojedina pomagala (npr. naočale; vidi Dobrotić i sur., 2021; UNICEF, 2022), zbog čega su roditelji prisiljeni pribjegavati rješenjima unutar privatnog sektora te snositi razlike u cijenama različitih pomagala. Zaključno, ovakvi nalazi u skladu su s rezultatima međunarodnih istraživanja koja pokazuju da je niži socioekonomski status povezan s lošijim zdravstvenim ishodima i slabijim pristupom zdravstvenim uslugama, što potvrđuju i izvješća Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2025a), OECD-a (2025) i UNICEF-a (2025). Sveukupno, rezultati upućuju na postojanje dosljednog obrasca prema kojem materijalni status ima važnu ulogu u oblikovanju zdravstvenih razlika među djecom.

Mentalno zdravlje

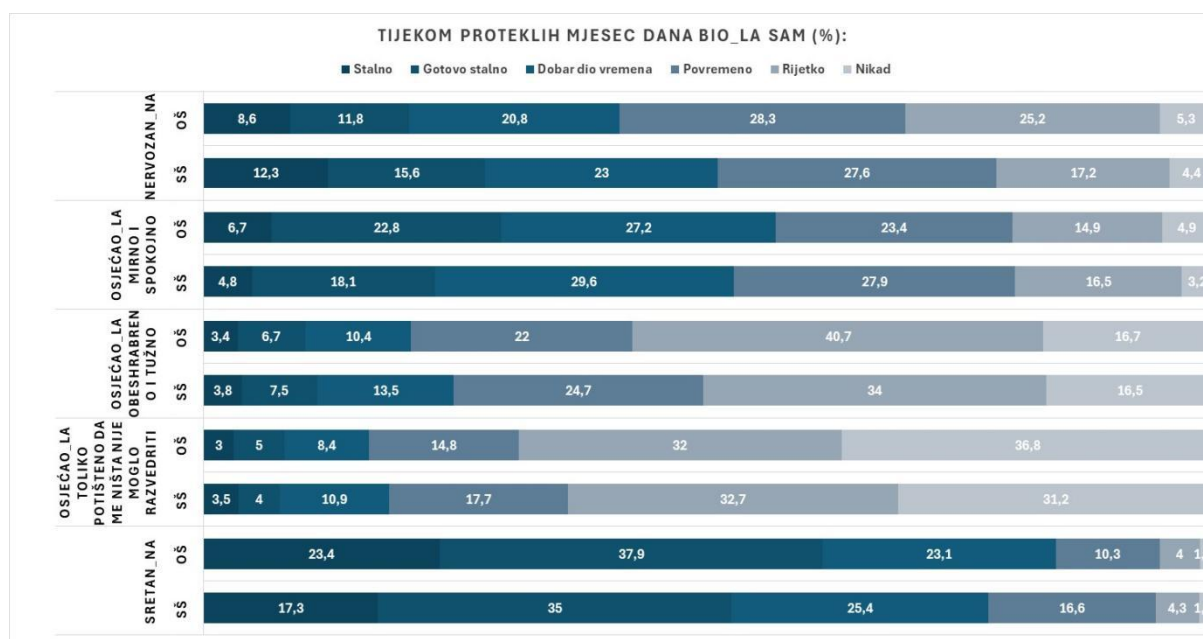
Mentalno zdravlje djece ima ključnu ulogu u njihovu cjelokupnom razvoju i svakodnevnom funkcioniranju. Ono utječe na način na koji djeca doživljavaju sebe i druge, reguliraju emocije, uče, donose odluke i nose se s izazovima. Dobro mentalno zdravlje omogućuje razvoj samopouzdanja, socijalnih vještina i otpornosti, a što su važni preduvjeti za uspješno funkcioniranje u školi i izvan nje. S druge strane, poteškoće u mentalnom zdravlju mogu se odraziti na različita područja života, uključujući obrazovna postignuća, odnose s vršnjacima i obitelji te opću kvalitetu života (Hassan Osman i sur., 2023; Peñacoba-Puente i sur., 2025; Liu i Chen, 2026). Budući da se mnogi obrasci emocionalnog i socijalnog funkcioniranja oblikuju već u djetinjstvu, rana podrška i briga o mentalnom zdravlju djece od iznimne su važnosti za njihov daljnji razvoj i dobrobit u odrasloj dobi. Povezanost između nižeg socioekonomskog statusa i mentalnog zdravlja jedan je od najdosljednije potvrđenih nalaza u javnozdravstvenim i psihološkim istraživanjima. Brojne studije pokazuju da osobe koje žive u uvjetima siromaštva ili materijalne deprivacije imaju veći rizik za razvoj teškoća mentalnog zdravlja, uključujući depresiju, anksioznost i povećanu razinu psihološkog stresa. Ova povezanost objašnjava se djelovanjem različitih mehanizama, poput kroničnog stresa povezanog s financijskom nesigurnošću, ograničenog pristupa resursima (zdravstvenim, obrazovnim i socijalnim) te povećane izloženosti nepovoljnim životnim uvjetima i stigmatizaciji (Knifton i Inglis, 2020).

Kada je riječ o djeci, utjecaj socioekonomskog statusa još je izraženiji jer se odvija u razdoblju intenzivnog razvoja. Istraživanja pokazuju da su djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa značajno podložnija teškoćama mentalnoga zdravlja (Gunnarsdottir i sur., 2015; Reiss i sur., 2019) te da je taj rizik dva do tri puta veći u odnosu na djecu koja ne žive u uvjetima materijalne i socijalne deprivacije (Kirkbride i sur., 2024). U kontekstu mentalnog zdravlja kao nezaobilaznog aspekta zdravlja ljudi i Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2025b) naglašava da su djeca i adolescenti izloženi siromaštvu i drugim nepovoljnim uvjetima

posebno ranjivi u kontekstu poteškoća mentalnog zdravlja. Mehanizmi koji povezuju niži materijalni status i mentalno zdravlje djece su višestruki. Oni uključuju povećanu razinu stresa u obitelji, nesigurne ili nepoticajne životne uvjete, slabiju dostupnost socijalne podrške i resursa, ali i nejednake obrazovne prilike. Recentni rezultati istraživanja u hrvatskom kontekstu (Novak i sur., 2025) ukazuju da postoji značajna povezanost socioekonomskog statusa s mentalnim zdravljem kao i rodnim aspektom mladih. Pokazalo se da su djevojke s nižim razinama kompetentnosti, samopouzdanja i povezanosti te nižim socioekonomskim statusom imale najviše rezultate na mjerama depresije i anksioznosti. Ranija istraživanja koja su bila usmjerena na dobrobit djece koja žive u uvjetima siromaštva pokazuju da se ta djeca suočavaju s osjećajem stigme, srama i zabrinutosti (Družić Ljubotina i sur., 2017; Kletečki Radović i sur., 2017).

Pokazatelji o procjeni općeg mentalnog zdravlja učenika uključenih u ovo istraživanje upućuju na tek **umjereno dobro mentalno zdravlje učenika** ($Mdn=64$; $M=62,93$, $sd= 18,88$, $Min=0$, $Max= 100$, Slika 45). Analizom frekvencija odgovora na pojedinoj čestici, može se zaključiti da su učenici u prosjeku najviše isticali poteškoće s učestalijim doživljajem nervoze (45% ih se stalno, gotovo stalno i dobar dio vremena *osjećalo vrlo nervozno* u proteklom mjesecu) te osjećajem tuge i obeshrabrenosti (oko 22% je to doživljavalo stalno, gotovo stalno ili dobar dio vremena; vidi Prilog). Razlika između učenika srednjih i osnovnih škola u ukupnoj razini mentalnog zdravlja pokazala se značajnom ($M-W= 1092191$, $p<,01$), pri čemu **učenici srednjih škola imaju značajno nižu razinu mentalnog zdravlja**, što upućuje na vjerojatnost izloženosti većem psihološkom stresu, odnosno manjoj psihološkoj dobrobiti u odnosu na učenike osnovnih škola. Budući da je postignut prosječni rezultat 64 (vrijednost medijana) kod učenika srednjih škola i 68 (vrijednost medijana) kod učenika osnovnih škola (u rasponu vrijednosti od 0 do 100), može se zaključiti da učenici u ovom istraživanju imaju osrednje zadovoljavajuću razinu mentalnog zdravlja. Štoviše, dosadašnja istraživanja provedena na populaciji odraslih (Ten Have i sur., 2024) upućuju da bi vrijednosti ispod 60 mogle označavati narušeno mentalno zdravlje.

Slika 45: Procjena općeg mentalnog zdravlja učenika osnovnih i srednjih škola (%)*

* $N_{OŠ}=2147$, $\approx 15\%$ nedostajućih podataka; $N_{SŠ}=1639$, $\approx 14\%$ nedostajućih podataka; pitanje: "Tijekom proteklih mjesec dana, koliko često si...."

Na ukupnom rezultatu upitnika procjene općeg mentalnog zdravlja, pokazalo se da **učenici nižeg materijalnog statusa imaju značajno niži rezultat odnosno iskazuju veće poteškoće mentalnog zdravlja** – njihova vrijednost medijana je niska i iznosi 48 ($M=50,74$, $sd=18,42$), u odnosu na učenike višeg materijalnog statusa ($Mdn=68$, $M=63,52$, $sd=19,68$) i učenike prosječnog materijalnog statusa ($Mdn=64$, $M=62,37$, $sd=19,17$), pri čemu razlike između učenika u potonjim skupinama nisu bile značajne ($F=31,32$, $df=2$; $p<,01$). Analizom frekvencija odgovora na pojedinoj čestici, može se zaključiti da su učenici nižeg materijalnog statusa davali **značajno niže procjene zadovoljstva u svim aspektima mentalnog zdravlja** u odnosu na učenike višeg i prosječnog materijalnog statusa. Primjerice, 68% ih je navelo da su se stalno, gotovo stalno i dobar dio vremena osjećali vrlo nervozni u proteklom mjesecu, a 45% ih je doživljavalo osjećaj tuge i obeshrabrenosti stalno, gotovo stalno ili dobar dio vremena.

Slijedom toga, rezultati istraživanja upućuju na umjereno zadovoljavajuću razinu mentalnog zdravlja učenika u cjelini, uz istovremeno izražene razlike prema materijalnom statusu. Učenici nižeg materijalnog statusa postižu značajno niže rezultate na ukupnoj skali mentalnog zdravlja u odnosu na učenike prosječnog i višeg statusa, što ukazuje na jasan socioekonomski gradijent prema kojem niži materijalni status prati lošija psihološka dobrobit. Dodatno, učenici nižeg statusa češće iskazuju negativna emocionalna stanja, osobito učestaliji doživljaj nivoze te osjećaja tuge i obeshrabrenosti, pri čemu su nepovoljniji rezultati prisutni u svim ispitivanim aspektima mentalnog zdravlja. Ovakvi nalazi u skladu su s domaćim (Novak i sur., 2025) i međunarodnim istraživanjima (UNICEF, 2021; WHO, 2022, 2025) koja potvrđuju povezanost socioekonomskog statusa i mentalnog zdravlja djece i mladih. Ona dosljedno pokazuju da socioekonomske nejednakosti predstavljaju važan čimbenik rizika za razvoj mentalnih poteškoća, te da djeca iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa češće doživljavaju emocionalne poteškoće (UNICEF, 2021).

Kada ovim rezultatima pridodamo i raniji nalaz prema kojem djeca nižeg materijalnog statusa značajno češće navode kako im roditelji ne mogu priuštiti posjet psihologu ili psihoterapeutu, možemo zaključiti da se radi o posebno važnim implikacijama za razumijevanje mentalnog zdravlja djece. Ovi nalazi upućuju na to da razlike u materijalnom statusu ne utječu samo na tjelesno zdravlje, nego i na dostupnost i korištenje usluga mentalnog zdravlja, što je ključan aspekt ukupne dobrobiti djece. Djeca nižeg materijalnog statusa nalaze se u nepovoljnijem položaju jer, iako mogu imati potrebu za psihološkom podrškom, imaju manju mogućnost njezina korištenja. Time se stvara nesrazmjer između potrebe i dostupnosti usluga te mogućnosti zadovoljenja tih potreba, što može dovesti do toga da se poteškoće u mentalnom zdravlju rjeđe prepoznaju, kasnije tretiraju ili uopće ne tretiraju. Upravo ovaj jaz između potreba i korištenja usluga prepoznat je u međunarodnim istraživanjima kao jedan od ključnih mehanizama nastanka nejednakosti u mentalnom zdravlju. U tom smislu, nalazi su u skladu s izvješćima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2022), koja ističe da socioekonomske nejednakosti značajno utječu na pristup uslugama mentalnog zdravlja te da djeca i mladi iz ranjivijih skupina češće ostaju bez potrebne podrške. Izvješće naglašava da prepreke u pristupu uslugama, uključujući financijske, dovode do produbljivanja postojećih razlika u mentalnom zdravlju. Slične nalaze donosi i izvješće UNICEF-a (2021) koje pokazuje da su usluge mentalnog zdravlja za djecu globalno nedovoljno dostupne, a posebno su manje dostupne djeci iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa. Upozorava se da takve nejednakosti znače da djeca koja su potencijalno najranjivija često imaju najmanje prilika za dobivanje pravovremene pomoći.

Sveukupno, dobiveni nalazi upućuju na to da materijalni status oblikuje ne samo mogućnost pristupa uslugama mentalnog zdravlja, nego i vjerojatnost da će djeca uopće dobiti adekvatnu podršku. Time se povećava rizik od produbljivanja mentalnih poteškoća kroz vrijeme, kao i od dugoročnih posljedica za njihovo funkcioniranje i dobrobit. Ovi rezultati još jednom potvrđuju

postojanje sustavnih nejednakosti u području mentalnog zdravlja djece, pri čemu su djeca nižeg materijalnog statusa u osobito nepovoljnom položaju.

Što još djeca kažu?

„Nadam se da će se nešto promijeniti na bolje i da ćete osigurati sretan život u Zagrebu“

„Nadam se da ćete saslušati učenike i napraviti nešto oko svega što ne valja“

"Nema jedna nego više. Željela bih besplatan ručak svaki dan za sve učenike, više zelenih površina i terenske nastave, nastave u prirodi, sigurniji promet (pothodnici), bolju pedagošku pomoć u školama, školovane profesore, a ne 'profesore s ceste', više festivala i sadržaja za mlade, organizirane sportske skupove, sportska natjecanja, brža medicinska pomoć, bolja povezanost javnim prijevozom, obrazovanje i bolje plaćene profesore i odgojitelje, više sadržaja za turiste..."

Na kraju upitnika učenici su imali mogućnost odgovoriti na otvoreno pitanje **„Da možeš promijeniti jednu stvar u Gradu Zagrebu, za koju smatraš da bi ti učinila život boljim, što bi promijenio/la i zašto? Opiši svojim riječima.“** Odgovori učenika na ovo pitanje pružaju dodatni uvid u svakodnevna iskustva djece te nadopunjuju ranije iznesene analize. Upućuju na nekoliko međusobno povezanih tematskih područja, pri čemu se izdvaja dostupnost sadržaja za mlade, priuštivost aktivnosti, kvaliteta javnog prijevoza te opterećenost školskim obvezama i obrazovnim zahtjevima (Tablica 5). Učenici u velikoj mjeri ističu nedostatak prostora i sadržaja namijenjenih djeci i mladima, osobito u vlastitim kvartovima. Često se spominju **potrebe za mjestima za druženje, rekreaciju i provođenje slobodnog vremena**, poput sportskih terena, parkova, dvorana, ali i organiziranih aktivnosti i događanja. Naglasak pritom nije isključivo na postojanju takvih sadržaja, već i na njihovoj dostupnosti u neposrednom okruženju, što upućuje na percipirane prostorne nejednakosti unutar grada. Uz to, ukazuju i na važnost kvartovske infrastrukture, uključujući rasvjetu, uređenost javnih površina, dostupnost osnovnih sadržaja i opću funkcionalnost prostora u kojem žive. **Istodobno je vrlo izražena dimenzija priuštivosti.** Učenici učestalo navode visoke cijene kao prepreku sudjelovanju u aktivnostima, što uključuje sportske sadržaje, slobodno vrijeme, ali i osnovne potrebe poput prehrane. U tom smislu, zahtjevi za besplatnim ili subvencioniranim aktivnostima, obrocima i uslugama ukazuju na važnost materijalnih resursa u oblikovanju svakodnevnog života djece. Ovi nalazi dodatno potvrđuju ranije iznesene rezultate koji ukazuju na povezanost materijalnog statusa s različitim aspektima dobrobiti, ukazujući da financijska ograničenja ne utječu samo na životne uvjete, nego i na mogućnosti sudjelovanja u društvenim i razvojnim aktivnostima. Posebno se pritom ističe prehrana, budući da učenici učestalo spominju potrebu za besplatnim ili kvalitetnijim školskim obrocima te dostupnošću kantina u srednjim školama.

Jedan od uočljivijih izazova odnosi se na **funkcioniranje javnog prijevoza**, pri čemu su česte primjedbe na kašnjenja, nedostatak linija i lošu povezanost pojedinih dijelova grada, osobito perifernih. Ovaj aspekt može imati izravne učinke na svakodnevno funkcioniranje učenika poput dolaska u školu te sudjelovanja u izvanškolskim aktivnostima. U području obrazovanja, učenici najčešće naglašavaju **opterećenost školskim obvezama, stres povezan s ispitima te nedostatak vremena za odmor i slobodne aktivnosti.** Uz to, ističu i potrebu za boljim uvjetima u školama, kvalitetnijim odnosima s nastavnicima, većom ponudom izvannastavnih aktivnosti te manjim pritiskom povezanima s ocjenjivanjem i školskim uspjehom. Pojavljuju se i teme vezane uz **kvalitetu okoliša i javnog prostora**, uključujući potrebu za više zelenila, čistim okruženjem i boljim održavanjem infrastrukture. Također, dio učenika ukazuje na važnost socijalnih odnosa, sigurnosti i međusobnog poštovanja, kao i na svijest o nejednakostima te osjetljivost na funkcioniranje institucija, što dodatno potvrđuje da percepcija kvalitete života nadilazi materijalne uvjete i uključuje **širi društveni kontekst.** Iako rjeđe, prisutni su i **zahtjevi za većim uključivanjem mladih** u procese donošenja odluka, što upućuje na potrebu jačanja participativnih mehanizama i prepoznavanja mladih kao relevantnih dionika u planiranju politika.

Tablica 5: Jedna stvar koju bi učenici_ce voljeli promijeniti u Gradu Zagrebu

Područje	Primjeri odgovora
Sport i rekreacija	„nogometni teren“, „besplatni tenis tereni“, „besplatno korištenje bazena“, „vanjska teretana“, „igralište“, „dvorana za košarku kao <i>Planet fitness</i> u Americi“, „sportovi koje mogu trenirati bez da moram ići na natjecanje (npr. odbojka, klizanje, jahanje..)“, „besplatne teretane, bazeni, klizališta“, „besplatni bazeni zato što je previše svaki dan davati po 4 eura“, „unutarnju atletsku stazu“
Parkovi i javni prostor	„više parkova“, „više klupica“, „mjesto za druženje“, „više zelenila“, „manje smeća“, „čišći grad“, „više zelenila“, „sigurniji grad“, „više mjesta za pse (veliki prostori, zatvoreni, gdje psi mogu trčati bez lajne)“, „više mjesta za druženje osim centara, drugih zgrada ili slično“, „bolje uređenje vrtova, ljepše oslikane zgrade, više spomenika i značajnih skulptura, više besplatnih stvari“, „da se jezero Jarun bolje preuredi“, „maknuti kladionice“
Slobodno vrijeme i sadržaji	„lunapark“, „igraonice“, „vodeni park“, „kino“, „trampolin“, „biciklistička staza“, „park za bicikliste“, „park za brdski biciklizam“, „ <i>skate park</i> na Bundeku“, „crtačke radionice“, „ <i>comic shop</i> “, „knjižnica“, „likovne skupine“, „karting staza“, „mjesto za grafite“, „jezero za ribolov“, „neki <i>stage</i> ili barem više priredbi“, „ping pong stolovi“, „više događaja poput turnira“, „znanstveno-istraživačke udruge“, „radionice“, „festivali“, „mjesta za izlazak“, „besplatni tečajevi“, „besplatno kino“, „više sadržaja za učenike tijekom praznika npr. aktivnosti, više termina klizanja, organizirane radionice itd.“, „kad bi muzeji bili besplatni“
Kvartovska infrastruktura	„na nekim dijelovima fali rasvjeta, pa se znam bojati trčati ili šetati po mraku“, „kontejneri“, „putovi“, „dućani“, „postaja za okrijep“, „rasvjeta na košarkaškom terenu i travnjak na nogometnom“, „Glavni kolodvor, nikada se ne osjećam sigurno tamo i općenito je propao i izgleda napušteno“
Socijalni odnosi i sigurnost	„bolji ljudi“, „više prijatelja“, „da se ne bojim“, „više mladih“, „sigurniji grad“, „više razumijevanja“, „manje nasilja“, „više poštovanja“, „više mjesta gdje se teže može dogoditi nasilje“
Priuštvost i novac te potpore	„jeftini dućani“, „manje cijene“, „sve je preskupo“, „stipendije“, „novac za učenike“, „džeparac“, „besplatne aktivnosti za djecu, za ljude koji nemaju dovoljno novaca“, „da daju više djece stipendije“, „da fakulteti nisu toliko skupi i da hrana manje košta“, „da hrana i ostale stvari potrebne za život budu jeftinije“
Škola i obrazovni sustav	„više aktivnosti u školi“, „manje testova“, „manje gradiva“, „manje stresa“, „bolji profesori“, „škola da počinje kasnije“, „da mogu trenirati u dvorani iz tjelesnog kada je slobodna dvorana“, „da škole imaju bolje uvjete, bolju hranu i više aktivnosti“, „način školovanja i odnos profesora prema učenicima“, „manje ispita“, „manje pritiska i tereta na učenike“, „bolji školski sustav“, „više izvanškolskih aktivnosti u prostoru škole“, bilo bi bolje kada se ne bi toliko sve vrtilo oko savršenih ocjena i prosjeka“, „bolja sigurnost u WC-u škola“, „bolje obrazovanje“, „bolje škole“, „bolji edukacijski sustav u srednjim školama, pogotovo u gimnazijama da nema previše obaveza u školi, da učenici dolaze stresni u školu“, „bolji školski sustav, manje pritiska i tereta na učenike. ovako nam se urušava mentalno zdravlje“, „da imamo manje zadaća“, „da se stavlja manji pritisak na učenike u školi i da nema toliko testova i učenja, jer to mnogima stvara nervozu i pritisak“, „da škola kreće malo kasnije (npr. u 9)“, duži odmori u školi“, „klime u školama“, „mislim da bi se u škole trebalo više ulagat. Bilo bi predivno da imamo dramsku grupu ili debatni klub, a ne samo sportove“, „odnos profesora i učenika“, „odnos odraslih ljudi prema djeci unutar odgojno obrazovnih ustanova“, „profesori trebaju uvijek biti tu za učenike i biti otvoreni prema njima“

Javni prijevoz i mobilnost	„bus koji prolazi kroz moju ulicu“, „da vozi više linija“, „više tramvaja“, „metro“, „bolji promet“, „povezanost kvartova“, „busevi kasne“, „više linija“, „metro“, „gužve“, „da busevi dolaze na vrijeme, da ne kasne“, „da busevi voze redovnim linijama bez kašnjenja“, „da javni prijevoz ne kasni“, „bolja prometna povezanost“, „ja bih u Zagrebu napravila sigurniji javni prijevoz zbog sigurnosti djece jer nije sigurno da djeca sama idu negdje javnim prijevozom“
Prehrana	„besplatan obrok“, „besplatna kantina“, „gladan sam u školi“, „zdrav obrok“, „besplatni obroci u školi, manje gradiva“, „džeparac za učenike srednjih škola za gablec“, „bolja hrana u školama“, „da se promijeni hrana u školama“, „trebalo bi obratiti pažnju na kantine u srednjoj školi, moja škola nema kantinu, nema klimu“, „u svim srednjim školama treba biti kantina s obrokom“, „kantina i jelo u školi“, „da u svakoj srednjoj školi ima kantine“, „kantina i jelo“, „besplatni obroci u srednjim školama“, „da se svim srednjoškolcima omoguće besplatni obroci“
(Mentalno) zdravlje	„besplatna terapija“, „mindfulness radionice za opuštanje“, „manje stresa“, „besplatan psiholog“, „više podrške“, „manje pritiska“, „terapija“, „besplatna psihološka pomoć za svako dijete“, „više razgovaranja o mentalnom zdravlju u školama“, „bolje zdravlje“, „da ima neki psihoterapeut za djecu, besplatno, koji bi barem 1 mjesечно išao po kućama i djeci pomagao sa mentalnim, psihičkim zdravljem“, „brža medicinska pomoć“
Okoliš	„da je zelenije“, „više zelenila“, „čistoća“, „manje smeća“, „manje zagađenja“, „kvaliteta zraka“, „više zelenih površina“, „da grad bude čišći“, „više drveća“, „više šuma“, „bolja reciklaža jer se brinem o prirodi“, „bolje očuvanje okoliša, kao bolja reciklaža materijala, manja uporaba plastike i da počnemo koristiti stvari koje se mogu uporabiti više puta“, „da pročiste zrak“, „da se smanje auti na cesti ili da su barem na struju“, „kazne za ljude koji bacaju smeće“
Društvo i politika	„bolji ljudi“, „bolja politika“, „više pomoći siromašnima“, „jednake mogućnosti“, „da si više ljudi može priuštiti hranu“, „da svi imaju sretan život, imaju kuću i hranu“, „da ljudi budu bolji i brižniji“, „više poštenja u gradu“, „manje korupcije“, „bilo bi više pomoći siromašnima, bilo bi više socijalnih radnika, bilo bi više domova za starije“, „bolja komunikacija između ljudi, da se popravi i da možemo se više razumjeti“, „da radnici imaju veće plaće“, „pomozite djeci kojoj treba pomoć“
Participacija djece i mladih	„više uključiti mlade“, „pitati mlade za mišljenje“, „više prava za mlade“, „da se više pita za mišljenja mladih i da ih se općenito više uključuje u određene projekte i organizacije“, „dala bih mladim ljudima veće pravo glasa i više mogućnosti“, „da djeca od 13 godina mogu volontirati“

Pitanje: „Da možeš promijeniti jednu stvar u Gradu Zagrebu, za koju smatraš da bi ti učinila život boljim, što bi promijenio/la i zašto? Opiši svojim riječima.“

**DOBROBIT I POTREBE DJECE ŠKOLSKE DOBI U
GRADU ZAGREBU: KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE
ISKUSTAVA DJECE KOJA ODRASTAJU U
SIROMAŠTVU**

Olja Družić Ljubotina, Ivana Dobrotić, Lea Skokandić

KVALITATIVNI DIO ISTRAŽIVANJA

CILJ I METODOLOGIJA

Kvalitativni dio istraživanja proveden je s ciljem **dubljeg razumijevanja iskustava djece koja odrastaju u obiteljima ograničenih materijalnih resursa te njihovih roditelja**, a koja se upitnikom na kojem je temeljila kvantitativna dionica istraživanja ne mogu u potpunosti zahvatiti. Kvalitativnim pristupom nastojalo se produbiti razumijevanje svakodnevnih životnih okolnosti djece i njihovih obitelji, poteškoća s kojima se suočavaju te načina na koje se nose s materijalnom oskudicom.

Sudionici istraživanja

Kvalitativni dio istraživanja obuhvatio je ukupno **45 sudionika_ca**, s kojima su provedeni polustrukturirani intervjui. U istraživanju je sudjelovalo 30 djece osnovnoškolske i srednjoškolske dobi te 15 roditelja. Od ukupnog broja djece, 16 je pohađalo sedmi ili osmi razred osnovne škole, dok je 14 pohađalo prvi ili drugi razred srednje škole. Sudionici su odabrani na temelju unaprijed definiranih kriterija povezanih s ciljem istraživanja, odnosno na temelju njihova neposrednog iskustva odrastanja i života u obiteljima ograničenih materijalnih resursa. Svrha takvog pristupa uzorkovanja je uključiti sudionike čija iskustva mogu pridonijeti dubljem razumijevanju istraživane pojave. Uključivanjem učenika viših razreda osnovne škole, učenika nižih razreda srednje škole te roditelja omogućeno je sagledavanje istraživane pojave iz različitih perspektiva. Sudionici su regrutirani u suradnji s djelatnicama Gradskog ureda za socijalnu zaštitu, zdravstvo, branitelje i osobe s invaliditetom. Djelatnice koje su u neposrednom kontaktu s korisnicima novčanih pomoći, uključujući zajamčenu minimalnu naknadu i doplatu za djecu, kontaktirale su roditelje koji imaju djecu odgovarajuće dobi te ih informirale o mogućnosti sudjelovanja u istraživanju. U istraživanje su uključeni roditelji i djeca koji su zadovoljili zadane kriterije i dobrovoljno pristali sudjelovati. Stoga se uzorak može odrediti kao namjerni kriterijski uzorak s elementima dobrovoljnog samoodabira.

Sociodemografska obilježja djece

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 30 djece, od čega 16 učenika osnovnih škola i 14 učenika srednjih škola. Ukupno je sudjelovalo 15 djevojčica i djevojaka te 15 dječaka i mladića. Među učenicima osnovnih škola bilo je devet djevojčica i sedam dječaka, u dobi od 13 do 15 godina. U skupini srednjoškolaca sudjelovalo je šest djevojaka i osam mladića, u dobi od 15 do 18 godina. S obzirom na strukturu obitelji, većina djece dolazila je iz jednoroditeljskih obitelji (N=20), pri čemu je 11 djece pohađalo osnovnu, a devetero srednju školu. Preostalih deset sudionika dolazilo je iz dvoroditeljskih obitelji, od čega je petero pohađalo osnovnu, a petero srednju školu. Većina djece (N=22) živjela je u kućanstvima s troje ili više djece.

Sociodemografska obilježja roditelja

U istraživanju je sudjelovalo 15 roditelja, od čega deset majki i pet očeva. Prosječna dob roditelja iznosila je 46 godina, uz raspon dobi od 37 do 62 godine. Većina roditelja imala je troje ili više djece. Jedan roditelj imao je jedno dijete, dvoje roditelja imalo je dvoje djece, troje roditelja troje djece, četvero roditelja četvero djece, dvoje roditelja petero djece, dok je troje roditelja imalo sedmero djece. Prema strukturi obitelji, prevladavali su roditelji iz jednoroditeljskih obitelji (N=11), dok su četiri roditelja bila iz dvoroditeljskih obitelji. S obzirom na obrazovni status, najveći broj roditelja imao je završeno srednje strukovno obrazovanje (N=10), troje roditelja imalo je visoku stručnu spremu, a dvoje završeno osnovnoškolsko obrazovanje. Prema radnom statusu, deset roditelja bilo je nezaposleno, troje zaposleno, dok

je dvoje roditelja obavljalo povremene poslove. Kada je riječ o novčanim naknadama, gotovo svi roditelji primali su doplatak za djecu (N=14), dok je devetero roditelja bilo korisnicima zajamčene minimalne naknade. Troje roditelja primalo je jednokratnu novčanu naknadu, troje inkluzivni dodatak za dijete ili supružnika, a dvoje obiteljsku mirovinu. Budući da pojedini roditelji istodobno ostvaruju pravo na više vrsta naknada, navedene kategorije međusobno se ne isključuju.

Metoda prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni metodom polustrukturiranog intervjua, koja omogućuje istraživanje unaprijed definiranih tema, uz istodobno zadržavanje fleksibilnosti u postavljanju dodatnih pitanja i produbljivanju tema koje sudionici tijekom razgovora istaknu kao važne. Primjena ove metode omogućila je detaljnije istraživanje subjektivnih iskustava djece i roditelja te načina na koje doživljavaju i tumače vlastite životne okolnosti. Za potrebe istraživanja izrađeni su zasebni tematski vodiči za intervjue s učenicima osnovnih škola, učenicima srednjih škola i roditeljima. Vodiči su bili prilagođeni pojedinim skupinama sudionika, a temeljili su se na zajedničkom tematskom okviru kako bi se omogućilo sagledavanje različitih perspektiva o istraživanoj pojavi.

Kao poticaj za razgovor korištene su kartice koje su obuhvaćale deset aspekata dobrobiti djece: osnovne životne uvjete, zdravlje, odnose s vršnjacima, obiteljske odnose, obrazovanje, slobodno vrijeme, aktivno sudjelovanje u zajednici, pristup informacijama, osjećaje te slobodu izražavanja mišljenja. Razgovor s djecom i roditeljima bio je usmjeren na navedene aspekte dobrobiti, s posebnim naglaskom na poteškoće s kojima se suočavaju u svakodnevnom životu te na načine suočavanja s materijalnom oskudicom. Osim toga, intervjui su obuhvatili teme općeg zadovoljstva životom, dostupnosti i važnosti socijalne podrške te prijedloge sudionika za unaprjeđenje podrške djeci i obiteljima koje žive u siromaštvu. Primjenom zajedničkog tematskog okvira, uz prilagodbu pitanja dobi i ulozi sudionika, omogućeno je istraživanje sličnosti i razlika u iskustvima djece različite dobi te njihovih roditelja.

Provedba istraživanja

Istraživanje je provedeno na nekoliko lokacija na području Grada Zagreba u razdoblju od veljače do travnja 2026. godine. Djelatnice Gradskog ureda za socijalnu zaštitu, zdravstvo, branitelje i osobe s invaliditetom koje su u neposrednom kontaktu s korisnicima novčanih pomoći, uključujući zajamčenu minimalnu naknadu i doplatak za djecu, kontaktirale su roditelje koji imaju djecu odgovarajuće dobi te ih informirale o mogućnosti sudjelovanja u istraživanju. Intervjue su provele voditeljice istraživanja i jedna djelatnica navedenog gradskog ureda koje imaju prethodna iskustva istraživanja s ranjivim skupinama. Intervjui s djecom trajali su u prosjeku 40 minuta, dok je prosječno trajanje intervjua s roditeljima iznosilo 50 minuta. Za potrebe istraživanja kao znak zahvale za sudjelovanjem Grad Zagreb je osigurao poklon bonove od jednog trgovačkog lanca u iznosu od 30 eura za svakog sudionika.

Etički aspekti istraživanja

Istraživanje je provedeno nakon dobivanja suglasnosti Etičkog povjerenstva Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za provedbu kvalitativnog dijela istraživanja, izdane 23. prosinca 2025. godine. Posebna pozornost posvećena je poštovanju etičkih načela istraživanja s djecom, osobito zaštiti njihovih prava, privatnosti, dostojanstva i dobrobiti. Pritom su uzeti u obzir osjetljivost istraživane teme i potencijalna ranjivost sudionika povezana s njihovim nepovoljnim socioekonomskim okolnostima. Sudjelovanje u istraživanju bilo je dobrovoljno te se temeljilo na informiranom pristanku roditelja i djece. Sudionici su bili informirani o ciljevima i načinu

provedbe istraživanja, povjerljivosti prikupljenih podataka te mogućnosti odustajanja od sudjelovanja u bilo kojem trenutku. Za audio snimanje intervjua također je pribavljen pristanak sudionika. S obzirom na osjetljivost tema povezanih sa siromaštvom i materijalnom oskudicom, tijekom provedbe intervjua posebnu je pozornost bilo potrebno posvetiti mogućoj emocionalnoj nelagodi sudionika, osobito djece.

Svi su intervjui snimljeni, transkribirani, uređeni i anonimizirani. Radi zaštite identiteta sudionika, umjesto pseudonima korištene su alfanumeričke šifre. Učenici osnovnih škola označeni su šiframa DOS01–DOS16, učenici srednjih škola šiframa DSS01–DSS14, a roditelji šiframa RO01–RO15. Iako se u kvalitativnim istraživanjima pseudonimi često koriste kako bi se naglasila individualnost sudionika i omogućilo osobnije predstavljanje njihovih iskustava, u ovom je istraživanju prednost dana uporabi alfanumeričkih šifri. Takva odluka donesena je radi dodatnog smanjenja rizika od identifikacije sudionika, uzimajući u obzir osjetljivost istraživane teme i lokalni kontekst provedbe istraživanja. Prilikom pripreme i prikazivanja rezultata posebna je pozornost posvećena zaštiti identiteta sudionika. Pojedina sociodemografska i obiteljska obilježja izostavljena su ili prikazana na općenitijoj razini kako bi se smanjila mogućnost njihove posredne identifikacije.

Analiza podataka

Prikupljeni podaci analizirani su primjenom tematske analize prema pristupu koji su opisali Braun i Clarke (2006), uz pomoć programa MAXQDA. Tematska analiza primijenjena je radi prepoznavanja, analize i interpretacije obrazaca značenja u iskazima sudionika. Takav pristup omogućio je sustavno razmatranje iskustava djece koja odrastaju u obiteljima ograničenih materijalnih resursa te iskustava njihovih roditelja, uz uvažavanje različitih perspektiva uključenih skupina sudionika.

Analiza je bila usmjerena na razumijevanje načina na koje sudionici doživljavaju svoje životne okolnosti, poteškoća s kojima se suočavaju u različitim aspektima svakodnevnog života, načina suočavanja s materijalnom oskudicom te njihove percepcije dostupne socijalne podrške i mogućnosti njezina unaprjeđenja.

U prikazu rezultata korišteni su izravni citati sudionika kako bi se omogućilo vjerodostojno predstavljanje njihovih iskustava i perspektiva. Uz citate su navedene anonimizirane šifre sudionika i odabrana osnovna obilježja obitelji. Pritom su pojedina obilježja izostavljena ili prikazana na općenitijoj razini kako bi se zaštitila anonimnost sudionika. Takav način prikazivanja rezultata omogućuje povezivanje pojedinih iskaza s odgovarajućom skupinom sudionika te pruža kontekst za njihovo razumijevanje, uz istodobno smanjenje rizika od identifikacije.

REZULTATI KVALITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA: PERSPEKTIVA DJECE

Svakodnevica djece koja odrastaju u uvjetima siromaštva: aspekti materijalne i socijalne deprivacije na koje ukazuju djeca

Djeca koja odrastaju u uvjetima siromaštva ukazuju na višedimenzionalno iskustvo materijalne i socijalne deprivacije koja zahvaća različita područja njihova svakodnevnog života, od poteškoća obitelji u zadovoljavanju temeljnih životnih potreba poput hrane, odjeće i obuće te primjerenih uvjeta stanovanja pa do ograničenih mogućnosti sudjelovanja u obrazovnim aktivnostima, aktivnostima provođenja slobodnog vremena te općenito vršnjačkim aktivnostima. Radi se o aktivnostima i iskustvima koja su izrazito važna za psihološku dobrobit i razvoj djece, ali i uobičajene i poželjne za djecu kojoj je bitan osjećaj uključenosti i pripadanja vršnjačkoj skupini.

Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba

Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba o kojima su govorila djeca dijeleći svoja iskustva izravno se nadovezuju na materijalnu dimenziju dobrobiti djece istaknutu u uvodnom dijelu izvještaja (usp. Bradshaw i Richardson, 2009) te na područja koja su u središtu Europskog jamstva za djecu – pristup adekvatnoj prehrani, adekvatnom stanovanju, zdravstvenoj skrbi i obrazovanju te školskoj prehrani i aktivnostima (Guio i sur., 2021). Kada je riječ o zadovoljavanju osnovnih životnih potreba, posebno teška iskustva materijalne deprivacije odnose se na situacije u kojima ograničeni obiteljski prihodi dovode u pitanje mogućnost osiguravanja odgovarajuće prehrane, ali i odjeće i obuće te podmirivanja troškova stanovanja i režija. Pritom djeca u pravilu ne govore o trajnoj i potpunoj uskraćenosti – iako troje djece redovito koristi pučku kuhinju⁴ što samo po sebi govori o razmjerima deprivacije – već o nesigurnostima u zadovoljavanju temeljnih potreba, odnosno danima ili razdobljima u kojima obitelj nema dovoljno sredstava za sve bazično što im je potrebno te mora određivati prioritete i raspoloživa sredstva raspoređivati između „konkurirajućih“ osnovnih potreba. To je osobito vidljivo u području prehrane te je iskustvo **prehrambene nesigurnosti** poprilično izraženo kod djece koja odrastaju u siromaštvu – očituje se kako kroz povremeni nedostatak hrane tako i kroz ograničeni izbor i povremeni nedostatak pojedinih namirnica te prilagođavanje prehrane onome što si obitelj u određenom trenutku može priuštiti i potrebu da se kupuje što jeftinije. Dio djece vrlo otvoreno govori o iskustvu prehrambene nesigurnosti: „*Pa hranu ponekad nemam, a ovo drugo je odlično*“ (DOS03, petnaestogodišnjak, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece), kao i o činjenici da je mogućnost zadovoljavanja potrebe za hranom povezana s drugim neizbježnim troškovima kućanstva, poput troškova grijanja ili režija koji otvoreno konkuriraju izdacima za hranu te odjeću i obuću, ukazujući kako zadovoljavanje jedne osnovne potrebe u kontekstu ograničenih resursa često dovodi u pitanje zadovoljavanje druge. To jasno ilustrira iskustvo DOS06, trinaestogodišnjakinje koja odrasta u dvohraniteljskoj obitelji s još troje braće/sestara:

„Kad mama kaže da nema novca za kruh ili nešto slično, onda mi je žao zbog toga. Bojim se da možda nekoliko dana nećemo imati dovoljno novca... Mi još moramo plaćati pelete za grijanje, to isto jako puno košta, pa onda više-manje puno novca ode na to. I nekad ne ostane dovoljno za hranu i za odjeću... Dogodi se nekad da nema dovoljno za hranu i odjeću... Ali nabavimo nekako...“

Ovo iskustvo jasno pokazuje kako ograničeni resursi zahtijevaju stalno balansiranje između različitih osnovnih potreba – pa i u obiteljima oba zaposlena roditelja – te kako je

⁴ Ovdje je važno istaknuti da se radi o troje djece koja su u razgovoru spontano podijelila da su korisnici pučke kuhinje budući da djeca u intervjuima nisu eksplicitno pitana o tome da li koriste usluge pučke kuhinje.

zadovoljavanje temeljnih životnih potreba izloženo stalnim nesigurnostima i neizvjesnostima, a čega su djeca poprilično svjesna (usp. Kletečki Radović i sur., 2017), kao što je vidljivo i u strahu DOS06 da u narednim danima njezina obitelj možda neće imati hranu (vidi više i u *Emocionalna dobrobit i iskustvo odrastanja u siromaštvu*). Oskudnu i nekvalitetnu prehranu djeca povezuju i sa zabrinutošću za vlastito zdravlje. Primjerice, DSS11, šesnaestogodišnjak koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji zajedno sa starijom sestrom, pri čemu je majka nezaposlena te žive u podstanarstvu, razmišljajući o tome utječu li materijalne prilike na njegovo zdravlje, moguću poveznicu prepoznaje upravo u prehrani: „*Malo na zdravlje da, radi, ajmo reći, možda, ne znam kako bih to sada objasnio, možda radi hrane ili tako nešto, sad baš striktno radi materijalnih uvjeta, to ne, ali znači možda evo radi hrane.*”

Djeca stoga mogu vrlo jasno prepoznati moguću povezanost između materijalnih mogućnosti obitelji, kvalitete prehrane i zdravlja na što istraživanja kontinuirano upozoravaju (vidi npr. Currie i Lin, 2007; Šućur i sur., 2015), kao i na višedimenzionalnost iskustva deprivacije, odnosno kako se ograničenja u jednom području života prelijevaju na druga područja dobrobiti. To je dodatno vidljivo i u povezanosti troškova stanovanja i režija s mogućnošću zadovoljavanja drugih temeljnih potreba koju djeca također jasno artikuliraju. Naime, u okolnostima izrazito ograničenog kućnog budžeta troškovi stanovanja i režija vrlo često konkuriraju drugim osnovnim potrebama, prije svega izdacima za hranu te odjeću i obuću. Ranije smo mogli vidjeti kako DOS06 (vidi kasnije i citat sa sličnim iskustvom DSS01) jasno povezuje troškove grijanja s nesigurnošću zadovoljavanja drugih potreba, a što nije izolirano iskustvo s obzirom da djeca, upitana o izazovima materijalne prirode, uz hranu, vrlo često govore upravo o različitim **aspektima stambene deprivacije**, počevši od troškova stanovanja i režija koji se pojavljuju kao ključan izvor financijskih teškoća pojedinih obitelji, primjerice: „*Hrana i struja*“ (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece); „*Struju nije mogla platiti ili grijanje, ne znam, nešto takvo*“ (DSS03, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece u kojoj otac povremeno radi); „*Uvijek je zabrinuta. Mislim ono, previše struje trošimo*“ (DSS13, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa šestero djece, roditelji ne rade). Štoviše, DSS03, šesnaestogodišnjakinja koja živi u obitelji korisnika ZMN-a s nezaposlenom majkom i ocem koji radi na povremenim poslovima te šestero braće/sestara jasno sažima hijerarhiju konkurirajući osnovnih potreba koja se događa u obiteljima: „*Prije svega režije, zato što režije, da, ono tu trebamo živjeti. Pa onda hrana, pa onda odjeća, kako nam što treba.*”

Iznesena iskustva djece ukazuju i na elemente **energetskog siromaštva**, odnosno situaciju u kojoj kućanstvo nema odgovarajući pristup osnovnim energetskim uslugama potrebnima za osiguravanje dostojanstvenog životnog standarada i zdravlja, uključujući odgovarajuće grijanje, hlađenje, toplu vodu, rasvjetu i energiju potrebnu za korištenje kućanskih uređaja (Direktiva EU 2023/1791) te na njegovu povezanost s drugim dimenzijama materijalne deprivacije. Ovaj izazov dobiva dodatnu važnost u kontekstu klimatskih promjena i energetske tranzicije pošto se kućanstva nižeg socioekonomskog statusa ne suočavaju samo s većim rizikom energetskog siromaštva nego imaju i znatno ograničenije mogućnosti ulaganja u energetske učinkovitost doma i prelaska na učinkovitije, dugoročno priuštivije i ekološki održivije izvore i sustava grijanja, što povećava njihovu energetske ranjivost (Quinn, 2024; European Commission, 2025). Takva energetska ranjivost pritom nije ograničena samo na pitanje stanovanja, već je izravno povezana i sa zdravljem i cjelokupnom dobrobiti djece (Oliveras i sur., 2021). Iskustva djece pritom pokazuju da financijski pritisak povezan s troškovima energije može imati implikacije koje nadilaze samo područje stanovanja te mogu produbljivati druge oblike materijalne deprivacije budući da iskustva upućuju na to kako financijski pritisak povezan s troškovima energije može smanjivati mogućnost kućanstva da zadovolji druge osnovne potrebe (usp. Fry i sur., 2023; Debanne i sur., 2024). Energetsko siromaštvo je stoga važno promatrati ne samo kroz mogućnost kućanstva da podmiri troškove

energije i održava primjerene uvjete stanovanja, nego i kroz učinak na raspoloživi dohodak kućanstva te posljedično na zadovoljavanje drugih potreba djece.

Stambena deprivacija djece nije povezana samo s priuštivošću stanovanja, već i s **neadekvatnošću raspoloživog stambenog prostora**. Dio djece opisuje izrazito nepovoljne stambene uvjete obilježene vlagom i skućenim prostorom i prenapučenosti kućanstva, a zbog čega sobe, odnosno prostor za spavanje dijele i s roditeljima i s bakama. Radi se mahom o obiteljima s troje i više djece, pri čemu je dnevni boravak redovito mjesto za spavanje, dok neka djeca nemaju vlastiti krevet: „Dijelim [sobu] sa sestrom, mislim, s jednom sestrom. Druga sestra spava s bakom“ (DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece); „Ja sam se pomakla na kauč spavati... [ime brata] jedino sa mnom spava na kauču, [ime drugog brata] sam spava u sobi, [ime trećeg brata] sa sestrom spava i mlađa sestra s mamom“ (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece); „Dijelim s mamom sobu, spavaću, a braća mlađa zajedno spavaju, a stariji ima svoju sobu“ (DSS14, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi); „Sa sestrom [sam] u sobi [...] imamo kao jednu veliku prostoriju gdje spavaju moj mlađi brat [ime], [ime drugog brata], [ime druge sestre] i mama i tata“ (DOS01, 14 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, korisnici ZMN-a, roditelji povremeno rade). Takvi uvjeti ne predstavljaju samo pitanje stambenog standarda, već djeci ograničavaju privatnosti i mogućnost raspolaganja vlastitim prostorom potrebnim i za, primjerice učenje, što je osobito važno tijekom adolescencije, a što može imati implikacije i na razvojne te obrazovne mogućnosti djece (usp. Goux i Maurin, 2005; Solari i Mare, 2012).

Po pitanju **odjeće i obuće**, djeca iz obitelji vrlo niskih resursa su u pravilu isticala ograničene mogućnostima pravodobne kupnje odjeće i obuće te izbora odjeće i obuće, uz učestalu praksu dijeljenja odjeće:

„Teško zna biti jer sam tenisice dobio na početku osmog razreda za rođendan. Stalno sam ih nosio. Imao sam jedne koje sam dobio u petom razredu i nosio sam ih do prvog srednje, jer dobre su bile, još kvalitetne. Nisu baš bile nove, bile su prljave, ali sam ih koristio jer su bile dobre za nošenje. [...] I onda sam dobio nove, pa sam ove stavio sa strane [...] Jer ako ja prerastem neke tenisice, onda brat dobije te tenisice i onda dobiju nove kada on preraste te koje sam ja imao...“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„Pa, kako rastemo, ponekad naslijedimo odjeću od starije sestre, pa onda mlađa sestra naslijedi od mene... Ali ako nemamo dovoljno odjeće, onda moramo kupiti, a ponekad nemamo dovoljno novca za trgovine... pa nas nekad pitaju prijatelji treba li nam nešto i onda si međusobno pomažemo...“ (DOS06, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

Iskustva djece istodobno pokazuju da deprivaciju u području odijevanja nije moguće svesti samo na pitanje posjeduje li dijete funkcionalnu odjeću i obuću, osobito u adolescenciji kada odjeća predstavlja i sredstvo izražavanja osobnog identiteta te materijalna ograničenja mogu sužavati mogućnost izbora i samoizražavanja, čak i kada su osnovne potrebe za odjećom zadovoljene (usp. Ridge, 2002, 2011). To osobito jasno izražava DSS10, petnaestogodišnjak koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji sa zaposlenim ocem petero djece i koji opisuje osjećaj da zbog ograničenih materijalnih mogućnosti ne može nositi što želi, pa time niti biti on sam (vidi više u *Druge emocionalne posljedice odrastanja u oskudici*). Isto tako, možemo vidjeti i kako ograničeni obiteljski resursi ne znače samo prioritiziranje među različitim potrebama, nego i prioritiziranje potreba među članovima obitelji, odnosno djecom, pri čemu i djeca sama ponekad odustaju od vlastitih potreba u korist – vrlo često mlađe – braće ili sestara, kao što pokazuje iskustvo DSS03, šesnaestogodišnjakinje koja živi u obitelji korisnika ZMN-a sa sedmero djece, s nezaposlenom majkom i ocem koji radi na povremenim poslovima: „Pa ja sam htjela traperice [...] kao za zimu. [...] Mama nije bila u tolikoj mogućnosti i trebalo je mlađoj sestri nešto [...] i onda sam ja rekla nek uzme njoj...“.

Ovo pokazuje i kako djeca – posebice ona starija – u uvjetima materijalne oskudice mogu postati aktivni sudionici u „strategijama“ kojima obitelj nastoji zadovoljiti osnovne potrebe, jednako kao i ponešto drugačije iskustvo DSS01, 17-godišnjaka koji odrasta u obitelji nezaposlene samohrane majke osmero djece: *"Hrana i plaćanje struje i vode. To su najveći problemi. I onda bilo kako moramo ići da im bar kupimo, bar za jedan dan nešto da se pojede, braći. Za struju i vodu možemo još nekako skupiti da možemo to platiti..."*. Takva iskustva upućuju na aktivno djelovanje djece (eng. *agency*) u uvjetima siromaštva, pri čemu se dijete samo smještava među aktere koji nastoje osigurati sredstva potrebna za funkcioniranje kućanstva i zadovoljavanje osnovnih potreba članova obitelji te pritom ublažiti posljedice siromaštva za mlađu braću i sestre. Drugim riječima, djeca nisu samo pasivno izložena posljedicama nedostatnih materijalnih resursa, nego prepoznaju financijske teškoće obitelji, prilagođavaju im vlastito djelovanje te u skladu sa svojim mogućnostima sudjeluju u obiteljskim nastojanjima da se osiguraju osnovni životni uvjeti (vidi Redmond, 2009; vidi detaljnije i *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*).

Ovdje je važno istaknuti i kako su unatoč iskustvima različitih materijalnih ograničenja djeca relativno često – posebice na početku razgovora – procjenjivala da imaju „sve što im treba“. Kod dijela djece takvi iskazi odražavaju relativno stabilno zadovoljene temeljne potrebe, iako ponekad zbog odricanja roditelja i drugih članova obitelji. No, kod velikog dijela djece, sveukupni razgovor pokazuje kako procjena djeteta da „ima sve što mu treba“ koegzistira s ograničenim mogućnostima kupnje osnovnih stvari, odgađanjem pojedinih potreba ili davanjem prednosti potrebama drugih članova obitelji. Štoviše, u više se navrata pokazalo kako su sama djeca zapravo prilagodila vlastite potrebe i želje onome što smatraju realno dostupnim obitelji (vidi više u „*Strategije suočavanja djece i njihovih obitelji*“). Stoga, „imam sve što mi treba“ ne znači nužno odsutnost deprivacije već prilagodbu očekivanja u odnosu na materijalne mogućnosti obitelji, što ukazuje na važnost razlikovanja objektivnih materijalnih uvjeta i subjektivne procjene vlastitih potreba.

U razgovoru o materijalnim aspektima deprivacije djeca su primarno bila usmjerena na oskudicu u hrani, odjeći i obući te školskim potrepštinama (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*). **Nezadovoljene zdravstvene potrebe** rjeđe se pojavljuju u razgovorima s djecom, što djelomice proizlazi iz činjenice da većina djece u uzorku nema neposrednog iskustva, posebice s ozbiljnijim ili financijski zahtjevnijim, zdravstvenim poteškoćama u obitelji. Ali i u ovim uvjetima u nekoliko slučajeva djeca ukazuju na izazove kod bazičnih izdataka (*"Pa nešto može, a nešto ne [kupiti lijekova]..."* DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece) te izdataka koji se vežu uz usluge koje je često nemoguće pravodobno i u adekvatnom obliku osigurati unutar zdravstvenog sustava: *"Pa sad baš aparatić, ako bi se trebao baš on platiti, baš ne [ne bi mogli kupiti], jer je on dosta skup, tako da to baš ne, ali ovako nešto što je možda jeftinije bi možda bilo moguće..."*; DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi). Neki primjeri pokazali su i kako se zdravstvene potrebe djece premošćuju zaduživanjem, ali i da se mogu kasno uočiti što jasno ilustrira iskustvo DSS07, šesnaestogodišnjaka koju odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s dvoje braće/sestara i čija majka nije radno sposobna:

„To je bilo za osmi razred, imali smo onaj pregled i onda su me stavili da čitam ona slova i tad još nisam imao naočale. Nisam mogao vidjeti ni pročitati neka velika slova. Onda su rekli da trebam napraviti kontrolu za vid. I onda su tek tada vidjeli da trebam nositi naočale [...] Ja sam to već vidio, ima sto godina, ali sam mislio da tako trebamo vidjeti, da tako čovjek vidi, da vide tako mama, brat, sestra, prijatelj i onda, nisam se baš s tim previše uzrujavao..."

U kontekstu težeg ili kroničnog zdravstvenog stanja člana obitelji, izazovi vezani uz zdravstvene izdatke postaju djeci vidljiviji, kao što ilustrira iskustvo DOS06, trinaestogodišnjakinje koja odrasta u dvohraniteljskoj obitelji četvero djece: *„Očuh je imao operaciju, pa mora piti lijekove protiv bolova i ponekad nemamo dovoljno novca da kupi sve*

što mu treba... Neke lijekove doktorica prepíše, ali se ipak moraju doplatiti, a lijekovi su jako skupi...".

Nemogućnost odlaska na obiteljski odmor također se rjeđe elaborirala kroz razgovor s djecom, no kada se ta tema pojavila, jasno je upućivala na materijalnu deprivaciju i nepriuštivost ove aktivnosti koja je izrazito bitna za širenje iskustava djece i novih prilika za učenje, razvijanje njihovih vještina te mogućnost zajedničkog provođenja vremena roditelja i djece (vidi Quinn i sur., 2008): "*Ne idem na more. Ne. To si ne možemo priuštiti...*" (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi); "*Na more nikad nismo išli kao svi. Išli smo preko Grada Zagreba. Moja mama ima sedmero djece, to je preskupo...*" (DOS01, 14 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, korisnici ZMN-a, roditelji povremeno rade); "*O ne [ne mogu si priuštiti ljetovanje]. Ovo što smo išli na more do sada je bilo zbog, imali smo kao besplatno ići [...] ljetovanje preko grada, kamp...*" (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj sa zaposlenim ocem petero djece). Činjenicu da djeca o nemogućnosti odlaska na odmor govore manje i bez opsežnijeg elaboriranja treba pažljivo interpretirati jer dio djece ipak ima iskustvo odlaska na more bilo zahvaljujući subvencioniranim gradskim programima ili neformalnoj podršci, što ukazuje na važnu ulogu ovakvih oblika podrške (vidi *Izvori (ne)formalne podrške*). Isto tako, činjenica da su teme poput hrane ili troškova stanovanja puno više elaborirane može upućivati na to da se u okolnostima u kojima obitelj teško osigurava hranu, režije, odjeću ili školske potrepštine, odmor može doživljavati kao manje hitna potreba, a dječja očekivanja mogu se prilagoditi onome što smatraju realno dostupnim obitelji. Stoga se i ovdje otvara pitanje u kojoj mjeri odsutnost izraženog nezadovoljstva odražava odsutnost potrebe, a u kojoj mjeri dugotrajniju prilagodbu očekivanja ograničenim materijalnim mogućnostima (usp. Kletečki Radović i sur., 2017).

Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: aspekti obrazovne deprivacije

Nepovoljne materijalne prilike djece posebice su vidljive u njihovu iskustvu školovanja. Djeca ukazuju kako se njihove obitelji teško nose sa „skrivenim“ obrazovnim izdacima poput školskog pribora, izleta ili drugih potrepština koje nisu osigurane unutar sustava javnog obrazovanja, ali su nužne za ravnopravno sudjelovanje djece u školskom životu (usp. Naven i sur., 2019), kao i o aspektima digitalne deprivacije. Osvrnemo li se na „**skriveno**“ **obrazovne izdatke**, kako su u GZG-u školski udžbenici za svu djecu besplatni (vidi *Nacionalni javnopolitički okvir*), jedan je od ključnih izazova za obitelji nižeg socioekonomskog statusa redovito **osiguravanje školskog pribora za djecu te drugih potrepština potrebnih za sudjelovanje u nastavi**. Iako se može činiti da se radi o malim izdacima za, primjerice, bilježnicu ili olovku, činjenica je da njihova kontinuirana nabava predstavlja veliko financijsko opterećenje za dio obitelji koje ionako već raspolažu s vrlo ograničenim sredstvima. Ova se tema redovito javljala kroz intervjue, pri čemu djeca dijele različita iskustva nošenja u takvim situacijama, uključivši ekonomiziranje obitelji ili racionalizaciju potrošnje:

"Pa evo, olovke, onda, fali mi korektor [...] Kad pišemo test, pa nam treba za zadaćnice. Trebaju mi bojice. I [oprema za tjelesni] me zeza, jel uvijek neko kaže da treba nositi crnu majicu, a ja baš nemam crne majice, kratke, pa ono, uzmem plavu, pa onda kaže profesorica 'Što nisi obukao crnu majicu za tjelesni?' Ja kažem 'nemam doma', pa baš ona nije..." (DSS09; 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece u kojoj otac radi)

„Ponekad znam biti bez bilježnica. Popunim bilježnicu, i onda čovjek mi sjedne plaćati praksu, pa si idem kupiti tehničke mine, olovke, bilježnice, gumice i taj pribor za školu. Ponekad imam jednu bilježnicu, u njoj matematika, komunikacije u prodavaonici i još četiri predmeta, pa mi ponekad bude teško znati koja mi je koja bilježnica... Ili kad profesori pregledavaju bilježnice, oni gledaju kao..." (DSS07; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„Pa malo teže, zna se desiti da, na primjer, sad nekad nemam za bilježnicu, ali potrudimo se da kupimo. Kad baš kreće škola onda su [...] dosta jeftinije nego sad. Onda ih znamo kupiti dosta [...] da se ima za svaki slučaj...” (DSS11; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

„Pa za pribor ovako i baš i ne [nemam]. Frendovi su tu uvijek, dva-tri frenda koji uvijek dosta pomognu. Pa onda oni znaju kupiti duplo, pa donesu meni jedan [...] trokut, šestar, jer to se najviše koristi u trećem razredu srednje [...] biometrijske bilježnice (DSS01; 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

Ova iskustva ponovno pokazuju da materijalna deprivacija ne podrazumijeva uvijek potpunu odsutnost određenog dobra te da djeca i njihove obitelji različitim „strategijama“ nastoje osigurati ono što im je potrebno. Stoga konačni ishod (npr. dijete ima bilježnicu, olovku ili drugi pribor) može prikriti financijsku nesigurnost, kao i dodatne napore koji prethode osiguravanju tih resursa, uključivši aktivnu ulogu same djece (vidi više u „Strategije“ suočavanja djece i njihovih obitelji) te važnost neformalnih mreža podrške (vidi više u Izvori (ne)formalne podrške). Kao što su već naznačili ranije izneseni citati, poseban izazov za djecu nastaje u situacijama u kojima se neposjedovanje potrebnog školskog pribora ne prepoznaje kao moguća posljedica materijalnih okolnosti obitelji djeteta, nego se prvenstveno interpretira kao neispunjavanje obaveza učenika. Iskustva djece pokazuju da se reakcije nastavnika pritom razlikuju – od razumijevanja situacije i omogućavanja učeniku da, primjerice, pribor posudi od drugih do stavljanja učenika u nepovoljniji položaj i sankcioniranja:

„Profesor mi ono, ako nemam pribor, kaže mi: 'Dobro, ajde, s njima nešto dogovori, sve u redu, nećemo pisati jedinice, samo morate to donijeti za prijatelja'. Onda, posudi mi jedan papir, drugi mi daje olovku i pomogne mi...” (DSS07; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„Ali ako trebamo manje papire ili nešto posebno, onda ponekad dobijemo jedinicu ako nemamo pribor... A neki nemaju novca za pribor i za flomastere, a flomasteri se brzo osuše, pa ih opet treba kupovati...” (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

Potonja iskustva ukazuju i na složen međudnos odrastanja u siromaštvu i obrazovnih nejednakosti. S jedne strane, prepoznavanjem materijalnih teškoća učenika, responzivnošću nastavnika i osiguravanjem potrebnih resursa škola može djelovati kao zaštitni čimbenik i znatno ublažiti posljedice odrastanja u siromaštvu. Primjerice, osiguravanjem pribora svim učenicima može se spriječiti da nedostatak materijalnih resursa utječe na sudjelovanje na nastavi te smanjiti vidljivost socioekonomskih nejednakosti među učenicima. S druge strane, kada takva iskustva djece prođu „ispod radara“, školske prakse mogu – vrlo često nenamjerno i nesvjesno – reproducirati obrazovne i socioekonomske nejednakosti. Štoviše, sankcioniranje učenika zbog neposjedovanja potrebnog pribora može dovesti do prelijevanja siromaštva na obrazovni neuspjeh, odnosno do reprodukcije socioekonomskih nejednakosti (usp. Naven i sur., 2019). To govori u prilog tome da su obrazovne politike, a potom i školske prakse, izrazito bitne u ublažavanju posljedica siromaštva djece budući da mogu olakšati ili otežati njihovo puno sudjelovanje u obrazovnom procesu, ali i pridonijeti smanjivanju rizika stigmatizacije djece (vidi npr. Ridge, 2011). Koliko je potonje bitno oslikava DSS01, 17-godišnjak koji odrasta u obitelji nezaposlene samohrane majke osmero djece, a čije iskustvo uvodi i drugi važan aspekt „skrivenih“ izdataka unutar u načelu besplatnog obrazovnog sustava – **financijske prepreke sudjelovanju u školskim izletima i naturalnim putovanjima**. U okolnostima u kojima ne postoji sustavno rješenje kojim bi se svoj djeci osiguralo sudjelovanje u takvim aktivnostima neovisno o materijalnim mogućnostima njihovih obitelji, njegova razrednica ulaže dodatne napore te iznalazi individualna rješenja koja su uključujuća za djecu koja odrastaju u siromaštvu:

„Da, ne mogu na dosta toga otići. Dok nova razrednica nije došla, tj. prošle godine, ona je saznala moj sistem života. To nisam nikome htio govoriti. Ona je priredila jedan mali izlet, išlo se u [strana zemlja] i svima je podijelila suglasnosti. Ja sam to vratio, nisam htio ići. Znao sam, pretpostavio sam da se to plaća... I onda mi je rekla: '[ime djeteta], ne brini, to je za sve učenike

ove škole besplatno. To sam organizirala samo zbog tebe, da te bar malo razveselim.' Ona sada dosta toga, dosta izleta, trudi se da nam bude besplatno, da ima gratis mjesto, da uvijek i mene povuče za njima, pa da ne bude da sam ja izostao s tog izleta, pa da ne bude neka razlika i to..."

Sve to ukazuje na složenost načina na koje siromaštvo oblikuje mogućnosti sudjelovanja djece. Materijalna ograničenja ne djeluju samo kao izravna financijska prepreka, već ulaze i u načine na koje dijete procjenjuje vlastite mogućnosti i donosi odluke. Djeca, svjesna materijalnih mogućnosti svoje obitelji, unaprijed pretpostavljaju da aktivnosti njihovoj obitelji nisu priuštive i samoisključuju se, prilagođavajući vlastite želje i očekivanja mogućnostima obitelji, vrlo često uz istovremeno nastojanje da svoju materijalnu situaciju drže nevidljivom, nastojeći ublažiti rizike povezane sa stigmatizacijom (usp. Kletečki Radović i sur., 2017). Pritom, istovremeno nastojanje razrednice da svu djecu tretira jednako ukazuje na važnost podrške koja ne izdvaja i ne stigmatizira dijete. Takav obrazac gdje djeca aktivno upravljaju vlastitim potrebama kako bi zaštitila ograničene obiteljske resurse (vidi Redmond, 2009) nije jedinstven te je više djece ukazalo kako se zbog ograničenih financijskih mogućnosti u svojoj obitelji samoisključuje te odustaje od školskih izleta:

"Pogotovo za izlete, malo su previše skupi po meni [...] Onda radije kažem roditeljima da neću ići, da ću ostati kući. Da oni plate 500-600 eura [...] za kraj školske godine, kad smo gotovi, da idemo negdje dalje, na more, di već, u [ime zemlje], da idemo busom, pa da se vraćamo avionom. Traže negdje 1.100 eura za tri dana. Onda sam rekao da ću radije ostati, nećemo imati onda za ništa. Radije ostanem i onda je ovako puno lakše." (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„E na izlete, e to da, to, mi, puno puta sam si rekao da ne želim ići na izlete zato što puno košta, onda ne želim tatu bez veze zezat za to. Ali uvijek kad ga pitam on sam kaže da, da, mogu priuštiti. Ali mislim, znam da ne može, a uvijek nađe nekakve novce, ne znam kako..." (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelji sa zaposlenim ocem petero djece)

"Pa, išao sam, ali nisam na sve. Sad imamo jedan izlet u [ime grada]. Mislim, to je za mene jako previše za jednodnevni izlet, 85 eura. Mislim, [ime grada] nije daleko [...] tako da, to je malo previše [...] Pa volio bih [ići da imamo novaca...] Rekao sam da ne bih išao..." (DSS11; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

U tom je smislu, isto kao i kod zadovoljenih temeljnih životnih potreba, važno oprezno interpretirati i iskaze djece koja navode da im odlazak na izlete nije važan, pri čemu je važno ukazati i na činjenicu kako su djeca ukazala kako su imala više podrške pri odlasku na izlete u osnovnoj školi, kao i da je puno lakše kada se radi o cjenovno pristupačnijim izletima:

"Pa ne baš, ali ih ni ne tražim [izlete, naturalna putovanja]. Nije mi sad neka velika želja [...] Išla sam nekad i besplatno, tako da... U osnovnoj je to bilo puno bolje nego sad u srednjoj, jer ovdje ima više ogovaranja i svega..." (DSS04, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, nezaposleni roditelji, otac kronično bolestan)

"Na manje izlete mogu ići, ali baš na naturalac koji košta oko 3.000 eura, to baš ne mogu..." (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

"Pa znači, nemam baš dovoljno novca za izlete i to. Ono, skupo je. Ali ponekad dobivam one gratis..." (DOS03, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Kod djece koja odrastaju u obiteljima s ograničenim materijalnim resursima, jedno je od izraženijih područja deprivacije i **digitalna deprivacija**. Iako većina djece ima pristup mobitelu, dosta njih nema računalo ili laptop, odnosno raspolaže starim ili nedovoljno funkcionalnim uređajima, što im predstavlja izazov u izvršavanju školskih obaveza koje pretpostavljaju korištenje odgovarajuće digitalne opreme, kao što to ilustrira iskustvo DSS01, 17-godišnjaka koji odrasta u obitelji nezaposlene samohrane majke osmero djece:

"Ne, to nemamo. Bilo bi mi jako potrebno zbog prezentacija u školi i svega toga. Sad i mlađem bratu treba doma. Iskreno, ja skupim nekako novce da možemo to kupiti, ali dosta su skupi [...] Dosta je puta potrebno [računalo za školu...]. Predložim neki plakat ili nešto naučim napamet. Pa na plakatu pišem i onda naučim napamet, pa to isprezentiram. Nekad preko 40 rečenica treba naučiti napamet pa predstaviti, npr. tko je to i sve to [...] pronađem] onda sve na mobitelu i zapišem si i onda moram naučiti..."

Ovo iskustvo pokazuje kako se školski zadaci prilagođavaju resursima kojima obitelj raspolaže, što omogućava djetetu da odgovori na školske zahtjeve, ali istodobno otkriva i svojevrstan „skriveni trošak“ obrazovne deprivacije – za postizanje istog obrazovnog cilja, dijete mora uložiti više vremena, truda i organizacije te koristiti manje funkcionalna alternativna rješenja, a što se u konačnici pretvara u nejednake uvjete obrazovanja. Štoviše, takve prakse mogu učiniti materijalne razlike među učenicima vidljivijima u školskom okruženju, čime se može stvoriti i rizik izlaganja te stigmatizacije djece zbog njihova materijalnog položaja. To nije izolirano iskustvo te je više djece podijelilo iskustvo kako nedostatak odgovarajuće digitalne opreme nastoje kompenzirati različitim „strategijama“ poput korištenja računala u školskoj knjižnici ili u učeničkom domu ili pak internetske veze kod susjeda („*Odem kod susjede, pitam, jer ima jako dobar internet [...], ona mi da*“; DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj osmero djece u kojoj otac radi), ali i korištenjem mobitela, što često nije adekvatno rješenje, kao što to ilustrira iskustvo DSS06, 15 godina, koja odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s još dvoje braće/sestara:

“Dobro bi došao [laptop], ali rješavam to ili ovako na papiru ili preko mobitela napravim u PowerPointu [...] ali je dosta teško [...] nama je teško sve raditi na mobitelima. Za informatiku radimo neke zadatke u Pythonu i teško je to raditi na mobitelu... A i za prezentacije, to je isto teško. Ja najčešće radim prezentacije na papiru [...] jer mi je tako lakše. Na mobitelu je preteško...”

Ovakva iskustva pokazuju da digitalnu uključenost nije dovoljno promatrati samo kroz binarnu kategoriju pristupa internetu ili posjedovanja nekog digitalnog uređaja te je važna i kvaliteta pristupa, odnosno raspolaže li dijete odgovarajućim i funkcionalnim uređajem, kvalitetnom internetskom vezom i drugim resursima koji mu omogućuju učinkovito izvršavanje obrazovnih zadataka i nose stvarne obrazovne koristi (usp. Gottschalk i Weise, 2023). Štoviše, ukazuju na važnu ulogu škole u prepoznavanju i ublažavanju digitalnih nejednakosti budući da se materijalne nejednakosti među djecom mogu reproducirati kroz obrazovne zahtjeve koji pretpostavljaju jednakost resursa izvan škole, odnosno, formalno jednak zadatak u takvim okolnostima ne znači nužno i jednake uvjete za njegovo izvršavanje. Ukoliko obrazovni sustav polazi od implicitne pretpostavke da sva djeca kod kuće raspolažu odgovarajućom digitalnom opremom te ne vodi računa o tome da dio učenika tim resursima ne raspolaže i stoga moraju ulagati dodatno vrijeme i napor ili pak zadatak izvršavati na manje funkcionalan način, digitalizacijom će se obrazovanja samo reproducirati i produbiti već postojeće nejednakosti među učenicima (ibid). Kako je ovakav rizik prisutan pokazuje iskustvo DOS05, četrnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s majkom koja radi i sestrom:

„Pa ovisi koji profesor. Mislim da neki to [nedostatak resursa] baš uzimaju zdravo za gotovo [...] Pa govore da odemo u knjižnicu... Mi u školi imamo knjižnicu i u knjižnici imamo računala pa možemo raditi što god trebamo [...] Ali knjižnica nije cijelo vrijeme otvorena. Neke zadatke moramo raditi nakon škole, a tada ne možeš uvijek doći [...] Imam prijatelje koji nemaju računalo, imaju mobitel, ali ne mogu baš sve napraviti na mobitelu i nekad ne stignu [...] i] dobiju lošije ocjene. [...] Mislim da neki nastavnici uopće ne razmišljaju o tome. Samo pretpostavljaju da svi imaju računalo...”

Najteži oblik obrazovne nejednakosti postaje vidljiv kada se materijalne teškoće povežu s drugim nepovoljnim okolnostima te ugrožavaju sam proces i kontinuitet obrazovanja, a mogu dovesti i do prekida školovanja. Iskustvo DSS01, 17-godišnjaka, koji odrasta u obitelji nezaposlene samohrane majke osmero djece, posebno je ilustrativno jer pokazuje kako se financijska nesigurnost može isprepletati s teškoćama u praktičnoj nastavi i nepovoljnim iskustvima u radnom okruženju te postupno sužavati uključenost u obrazovanje:

„Pa jako iskreno skromno, pošto majka se dosta jako bori za nas, daje sve od sebe da nas odvede na pravi put. Iako ne bih volio da itko od nas odustane od škole, ali takav je sad život, tako je sve to počelo. Iskreno, sestra je odustala od škole, ja nisam htio, ali iskreno gubim volju zato što stipendija mnogo meni znači i mami i ostaloj braći... I to su nam odbili [stipendiju] jer nismo na vrijeme to uspjeli poslati, iako smo sve poslali, i tu smo izgubili volju ja i sestra za

školu. Izgubio sam i praksu jer na praksi baš nije bilo nešto najbolje [...] Iskreno, ja sam se trudio, jer mene je [...] previše zanimalo. Ja sam se trudio dok nije došao jedan od šefovih sinova, on tamo radi i on je tamo stalno znao zezati, uvijek govoriti da krivo mi to radimo. Ja i prijatelj smo uvijek bili u nekom strahu jer je on bio previše nasilan [...] Uvijek smo se znali povući, da ne komuniciramo s njim ništa, ali to je sve bilo do posla [...] Kad god smo neku sitnicu pogriješili, on bi se krenuo derati, pa krenuo prema nama kao da će nas udariti [...] zbog toga sam prestao ići [...] Pokušao sam naći novu praksu, ali neuspješno. I ono, to nije uvreda, ja se ne sramim toga što sam romske nacionalnosti..."

Ovo iskustvo ukazuje na kumuliranje nepovoljnih okolnosti – vrlo čestu pojavu u obiteljima nižeg socioekonomskog statusa (usp. Dobrotić i sur., 2025b) – koje slabe mogućnosti i motivaciju djece da ustraju u obrazovanju te mogu oslabiti obrazovnu uključenost i povećati rizik ranog napuštanja školovanja s dugotrajnijim posljedicama (vidi Gubbels i sur., 2019). Možemo vidjeti i kako obrazovnu isključenost oblikuju različiti mehanizmi, a ne samo materijalna oskudica. Primjerice, iskustvo gubitka stipendije zbog administrativnog razloga – kašnjenja u predaji dokumentacije – ilustrira kako birokratski zahtjevi mogu djelovati kao dodatna prepreka za obitelji koje već raspolažu ograničenim resursima i vremenom za njihovo savladavanje (usp. Herd i Moynihan, 2018). Istodobno, iskustvo neprijateljskog i zastrašujućeg ponašanja na praksi, koje DSS01 povezuje sa svojom pripadnosti nacionalnoj manjini, upućuje na diskriminaciju (usp. Družić Ljubotina i sur., 2023). U ovom se iskustvu tako isprepliću tri različita mehanizma isključivanja – materijalni, administrativni i etnički – koji se međusobno pojačavaju i postupno slabe djetetovu motivaciju za nastavak školovanja.

Iskustva djece ukazuju na jasan obrazac – u naizgled besplatnom obrazovnom sustavu privatni resursi obitelji prešutno postaju pretpostavka njegova funkcioniranja. Kada škola polazi od pretpostavke da svi učenici raspolažu potrebnim resursima, onda škola – često nenamjerno – doprinosi institucionalnoj reprodukciji nejednakosti (usp. Naven i sur., 2019; Bourdieu i Passeron, 1977). Kada, naprotiv, prepozna nejednake polazne uvjete i svjesno ih kompenzira, škola može djelovati kao zaštitni čimbenik koji omogućuje supstantivno, a ne samo formalno jednako sudjelovanje u obrazovanju. Štoviše, u nedostatku podrške nejednakosti se internaliziraju te financijska ograničenja obitelji postaju kriterij prema kojem dijete samo procjenjuje jesu li njegove želje i aktivnosti legitimne, realne ili vrijedne troška za obitelj, što se očituje u samoisključivanju i prilagodbi očekivanja (usp. Kletečki Radović i sur., 2017), ali i u aktivnom preuzimanju odgovornosti za zadovoljavanje vlastitih potreba (vidi Redmond, 2009). U najtežim slučajevima različiti se rizici i mehanizmi kumulativno pojačavaju, pri čemu materijalna deprivacija prestaje biti pitanje sudjelovanja u nastavi te može prerasti u rizik lošijih obrazovnih ishoda ili potpunog napuštanja školovanja.

Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: školska prehrana u srednjim školama

Kao što je i ranije istaknuto, dok je školska prehrana sustavno organizirana u osnovnim, tome nije tako u srednjim školama te su na neadekvatnost takvog modela već jasno ukazali srednjoškolci u kvantitativnoj dionici istraživanja (vidi *Mogućnosti prehrane i prehrambene navike učenika srednjih škola tijekom školskog dana*). Srednjoškolci u kvalitativnoj dionici istraživanja dodatno osvijetljavaju kako je prehrana učenika srednjih škola nedovoljno uređena dimenzija njihove dobrobiti, ističući kako njihove škole nemaju organiziranu i priuštivu prehranu te da se – ponekad unutar vrlo ograničenih obiteljskih resursa – sami snalaze kako bi tijekom školskog dana došli do obroka. Dok dio učenika prehranu tijekom školskog dana rješava tako da hranu donosi od kuće: „Većinom si spremim hranu od doma jer su u kantini uglavnom peciva, a i znaju biti tvrda...” (DSS04, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, nezaposleni roditelji, otac kronično bolestan); „Pa ja si znam ponijeti, na primjer, jabuku ili neki domaći sok i onda si samo kupim neku kao grickalicu, čips ili nešto tako...” (DSS06, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece), najučestaliji obrazac koji učenici opisuju jest **kupovina**

hrane u pekarnicama, fast food-u ili u obližnjim trgovinama, budući da škole u pravilu nemaju vlastitu kuhinju, a školske kantine – tamo gdje postoje – doživljavaju kao preskupe ili s ograničenom ponudom:

„Odem u pekaru. Znaju mi dati roditelji dva-tri eura, koliko imaju. Onda odem u pekaru i uzmem si nešto...” (DSS02; 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„Samo pekaru. Imamo pekaru, dućane, imamo kebab, čevape i tako. Nije baš zdrava hrana to. Fina je, ali nije zdrava...” (DSS05; 15 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, otac zaposlen)

„Imamo [kantinu], ali većinom idemo u pekaru kupiti, jer kantina je stvarno skupa. I onda bolje mi je otići u pekaru...” (DSS11; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

Neovisno o tome gdje kupuju hranu, djeca koja odrastaju u obiteljima s vrlo ograničenim materijalnim resursima **često raspolažu s vrlo ograničenim sredstvima** i najčešće unaprijed određenim iznosom novca koji si vrlo štedljivo rasporede kroz cijeli tjedan, a što im dodatno sužava izbor i kvalitetu obroka, kao što jasno oslikava iskustvo DSS11, šesnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s dvoje djece u kojoj majka ne radi: *„Tjedno možda dobijem onako 7 eura, tako nešto [...] Na 5 dana si raspodijelim [...] Za euro se dobije, ono, velika buhtla od čokolade, to mi je dosta za cijeli dan...”* ili DSS03, šesnaestogodišnjakinje koja živi u obitelji korisnika ZMN-a sedmero djece, s nezaposlenom majkom i ocem koji radi na povremenim poslovima: *„Imam, da, kao pet eura, da jedem za cijeli dan. Mislim, ja se od toga najedem i sve, nekad mi ostane [...] Kad je malo teža situacija, onda mi da, da si kao rasporedim [kroz tjedan]...”*

Ograničena sredstva i skromna ponuda kantina odražavaju se i na sastav obroka te učenici umjesto nutritivno kvalitetnog obroka učestalo **posežu za grickalicama i zaslađenim napitcima**, dok je i ponuda unutar same kantine, kada postoji, svedena na oskudan izbor peciva: *„Treba oko 20–25 [eura tjedno za školsku prehranu], jako je skupa [...] obično jedem] čips ili smoki. Ja ako nisam gladan, bukvalno, onda uzmem neki sok ili tako nešto...”* (DSS06, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece). Vrlo zabrinjavajući nalaz odnosi se na iskustva dijela učenika koji **tijekom školskog dana ne jedu ili gladuju**, pri čemu se glad često normalizira kao nešto s čime se jednostavno moraju nositi ili se rješava oslanjanjem na solidarnost vršnjaka:

„Mama mi svaki dan da kao pet eura, s tim da neke dane čak ni ne dobijem, jer mama nekad nema, pa [...] zamolim uvijek frendicu, pa frendica kupi [...] kada ona nema, ja njoj kupim i tako...” (DSS12; 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Pa znao sam biti [gladan], ali u slučaju da nemam, uvijek mene frend počasti, znači uvijek. On mene pita 'jesi gladan?' Reko 'nisam'. I onda, znači kad nisam gladan i kad jesam, on meni svejedno kupi za jesti...” (DSS11; 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

„A ništa [ne jedem ...] Ako nekim slučajem ne stignem jesti doručak ili mi se ne jede doručak, uzmem euro, dva od doma, uzmem si pecivo. A kada ne pojedem ništa u školi, ima dana kada ne jedem ni doručak ni ručak. [...] Nije da ću umrijeti ako nemam hrane 5 sati...” (DSS10; 15 godina, jednoroditeljska obitelj sa zaposlenim ocem petero djece)

Ovi podaci posebice zabrinjavaju stave li se u kontekst istraživanja koja ukazuju kako je nesigurnost hrane povezana sa slabijom koncentracijom, nižim kognitivnim funkcioniranjem, lošijim školskim postignućem te povećanim rizikom psihosocijalnih teškoća kod djece (Alaimo i sur., 2001; Jyoti i sur., 2005). Osim toga, način na koji djeca opisuju glad, kao nešto uobičajeno, nevažno ili rješivo zahvaljujući solidarnosti vršnjaka, odražava isti mehanizam prilagodbe očekivanja koji je uočen i kod drugih aspekata materijalne deprivacije – djeca internaliziraju ograničenja obitelji te svoje potrebe minimaliziraju ili obezvrjeđuju kako bi ih učinila „podnošljivima” (usp. Kletečki Radović i sur., 2017). Ova iskustva srednjoškolaca stoga potvrđuju i produbljuju nalaze kvantitativnog dijela istraživanja – u odsutnosti organizirane i

priuštive školske prehrane, obitelji i djeca sami snose izdatak i odgovornost za obrok tijekom školskog dana, pri čemu dio djece ostaje bez adekvatne, a katkad i bez ikakve hrane. S obzirom na dobro dokumentirane negativne učinke prehrambene nesigurnosti na zdravlje i obrazovna postignuća djece (Alaimo i sur., 2001; Jyoti i sur., 2005; Sorhaindo i Feinstein, 2006; Bütikofer i sur., 2018; Guio i sur., 2021; Wang i sur., 2021; Marcus i Yewell, 2022; Guio, 2023), ovakvo stanje predstavlja rizik ne samo za svakodnevnu dobrobit, nego i za dugoročne razvojne i obrazovne ishode srednjoškolaca.

Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa: kada socioekonomske nejednakosti postanu vidljive

Dok prethodno opisana iskustva jasno pokazuju kako djeca nemaju jednake materijalne preduvjete za sudjelovanje u obrazovnom procesu, posljedice su socioekonomskih nejednakosti dalekosežnije. Djeci je škola i prostor socijalizacije u kojem su materijalne razlike među djecom vrlo lako vidljive i relevantne za svakodnevne odnose među djecom, čime odrastanje u siromaštvu može značajno oblikovati i iskustvo pripadanja te prihvaćenosti u školi. U tom smislu materijalne razlike mogu zadobiti i simboličko značenje, postajući osnovom društvenog razlikovanja kroz koju se u vršnjačkim odnosima uspostavljaju razlike u statusu i pripadanju (usp. Bourdieu, 1986). Kako činjenica da njihova obitelj nema novaca djeci može tijekom školovanja predstavljati najveći izvor svakodnevnih poteškoća ilustrira iskustvo DOS06, trinaestogodišnjakinje koja odrasta u obitelji dvoje zaposlenih roditelja s četvero djece, a koji na pitanje što mu od svega stvara najviše poteškoća odgovara jednostavno: „Škola i obrazovanje [...] zbog troškova...“. Materijalne su razlike među vršnjacima jasno vidljive unutar samog školskog okruženja te dio učenika ukazuje i kako se pretvaraju u kriterij po kojem se djeca međusobno „klasificiraju“ i **isključuju jedni druge**, dok dio iskustava pokazuje i **nisku razinu osjetljivosti dijela vršnjaka – ali i učitelja – na socioekonomske nejednakosti** što dovodi do ogovaranja, zadirkivanja ili poniženja, posebice kada izostane pravovremena i primjerena reakcija škole:

„Točno vidite, znači, koja je ekipa mi, koja smo, ajmo reći, od 50 pa dole, prema niže i ovi su koji su, ajmo reći, od 70 pa na gore, na dalje, znači koji su malo... [mi] koji smo od 10 do 50%, koji smo, ajmo reći, tu neka sredina sa novcima, sa oblekom, sa svime, a ovi koji su, znači, ono, već malo više, koji imaju stvarno novac [ne družimo se...] oni su svijet za sebe...“ (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

„U osnovnoj smo imali ravnateljicu, a fakat, fakat, nije ništa poduzimala. [...] fakat su se svi tukli, svi su malo ponižavali druge osobe koje nisu imale dovoljno para, oni su se išli žaliti, ravnateljica je rekla da su to dječja posla, da oni nemaju ništa s time što oni nju ponižavaju, da se netko potuče [...] morali su se ispričati, da bi se to nastavilo sutradan, da bi bilo opet isto...“ (DSS13, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa šestoro djece, roditelji ne rade)

Više iskustava djece upućuje na širi obrazac **nedovoljne osjetljivosti škole za materijalnu oskudicu i socioekonomske nejednakosti** među učenicima, ukazujući kako škole znaju ostati „slijepe“ za nejednake startne pozicije djece čime mogu nenamjerno doprinijeti reprodukciji tih nejednakosti umjesto da djeluju kao zaštitni čimbenik (usp. Bourdieu i Passeron, 1977; Naven i sur., 2019). Tako dio učenika ističe kako se u školi, posebice kada se radi o srednjim školama, ne propituje zašto, primjerice, ne idu na školske izlete niti se nudi konkretnija pomoć u tom pogledu („Išla sam nekada i besplatno [na školske izlete...] u osnovnoj je bilo puno bolje nego sada u srednjoj jer ima i više ogovaranja i svega...“ DSS04, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, nezaposleni roditelji, otac kronično bolestan; „Ne [pomaže škola oko izleta...] ni sada u ovoj školi, ni u osnovnoj...“ DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi). Osim toga, dijele svakodnevna iskustva kojima žele ukazati kako bi nastavnici trebali imati više razumijevanja za socioekonomske nejednakosti – koje se često isprepliću i s etničkim – te propitivati određene međuvršnjačke situacije, ali i situacije u kojima učenici ne raspolažu potrebnim školskim potrepštinama:

„Mislim da ne bi trebali [učitelji] odmah pretpostaviti da svako dijete ima sve što mu treba. [...] Pa ne bi trebali očekivati da svako dijete ima sve bilježnice, knjige ili pribor. Trebali bi prvo pitati zašto nešto nema, prije nego što ga kazne ili loše ocijene...“ (DOS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi)

„Mislim da bi trebalo više razumijevanja. Imamo dosta učenika koji su stvarno skupo, skupo obučeni, sigurno imaju obleke na sebi za tisuću i više eura i onda ravnatelj možda ne razumije nas koji smo malo niže obučeni...“ (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

„Jedino razrednica zna nekad, kada se žalimo, kaže: ‘dobro, smirit ćemo’ [zadirkivanje na etničkoj osnovi]. Na kraju počnu govoriti ‘da lažu, da nisu, kao, to nisu rekli’. I na kraju tri frendice dođu meni i kažu: ‘gledajte, profesorice, ja se ispričavam što prekidamo razgovor, ali to kao djeca njoj govore’. Mislim, to nije fer [...] Mislim, mi uvijek skočimo uz nju, ali to stvarno nije više fer. Što, na primjer, ja sam jedna Romkinja u školi, [...] i svi [...] da isto mene tako netko provocira ili vas isto profesorice, kako biste vi bili? [...] Mislim, razrednica i ti profesori sad su počeli stvarno sve poduzimati, jer više nisam mogla trpjeti i počela sam vikati tamo na djecu [...] da više prestane, jer mi je više preko glave došlo [...] oni su stalno mene okrivili. Znači, bilo što da im nestane, ja sam kriva. Tako sam bila kriva i za jaknu, pa sam kriva bila za novce, pa sam bila kriva za tenisice, pa za ne znam više za što sam bila...“ (DOS07, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, korisnici ZMN-a, majka radi)

Potonje iskustvo dodatno pokazuje kako se socioekonomska i etnička marginalizacija mogu međusobno pojačavati, pošto u ovoj situaciji ne samo da dijete odrasta u uvjetima siromaštva nego je i sustavno obeshrabreno u iznošenju vlastitog iskustva. Štoviše, kada odrasli i vršnjaci njezino svjedočanstvo dovode u pitanje („govore da lažu“) oduzima joj se ne samo zaštita nego i vjerodostojnost vlastitog glasa, što dodatno pojačava rizik od stigmatizacije i isključivanja (usp. Družić Ljubotina i sur., 2023).

Konačno, dio se djece – posebice starije djece iz obitelji s više djece ili djece samohranih roditelja – suočava i s posebnim oblikom obrazovne deprivacije, a koji proizlazi iz **preuzimanja dijela skrbi za mlađu braću i sestre**. Takva se briga ne odražava samo na slobodno vrijeme djeteta, nego izravno i na kontinuitet njegova školovanja:

„Mama se iskreno i ne može zaposliti zbog najmlađe sestre [...] Dvije sestre male, dvije i četiri godine [...] Ja iskreno u školu idem, sestra kako kad. Ona je odustala od školovanja, ali ne može se toliko brinuti o njih dvije...“ (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

„Više se brinem za njih nego za sebe [za mamu i tatu]. Kad sam bolesna, ostanem doma. Ne idem u školu. Čuvam mlađu sestru, jer ona ne smije dobiti temperaturu. Mama se boji zbog njezinih napada, pa ostajem doma da mogu pomoći...“ (DOS02, 15 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, roditelji povremeno rade)

Ova iskustva odgovaraju obrascu koji potvrđuje i međunarodna literatura o tzv. mladim pružateljima skrbi (Letelier i sur., 2026; za hrvatska iskustva vidi Dobrotić i sur., 2025b), djeci koja preuzimaju brigu o članovima obitelji i koja potom imaju veću stopu izostanaka iz škole i slabija obrazovna postignuća u odnosu na vršnjake, neovisno o socioekonomskom statusu obitelji. Ovakvo preuzimanje skrbničke uloge u ranoj dobi može se razumjeti i kao oblik „prisilnog odrastanja prije vremena“, kojim se djetetovo djetinjstvo skraćuje odgovornostima koje uobičajeno nose odrasli – obrazac koji siromaštvo i ograničene mreže i sustavi podrške često produciraju. Sveukupno, iskustva djece u ovom dijelu istraživanja ukazuju na to da se obrazovna nejednakost ne očituje samo kroz nedostatak materijalnih sredstava, nego i kroz to kako škola – svojom (ne)osjetljivošću za vidljive razlike među učenicima i (ne)pravovremenom intervencijom – dodatno oblikuje djetetov osjećaj pripadanja i uključenosti, te kako odgovornost za skrb o mlađoj braći i sestrama može izravno ugroziti kontinuitet djetetova vlastitog školovanja.

Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima

Djeca na različite načine provode svoje slobodno vrijeme, počevši od organiziranih sportskih i drugih aktivnosti do druženja s prijateljima i obitelji, boravka na otvorenom, neformalnog bavljenja sportom, šetnji, čitanja, crtanja, slušanja glazbe i izlazaka. Pritom se naziru određene razlike po dobi, koje su uočene i u kvantitativnoj dionici istraživanja (vidi *Slobodno vrijeme djece i mladih*), a koje pokazuju kako postoje šire mogućnosti provođenja organiziranog slobodnog vremena za osnovnoškolsku djecu te kako slobodno vrijeme u adolescenciji postaje prostor osamostaljivanja i vršnjačkog života izvan neposrednog obiteljskog okruženja. Dok izostanak sudjelovanja djece u organiziranim aktivnostima ne treba tumačiti kao nekvalitetno ili neispunjeno slobodno vrijeme, budući da djeca imaju različite interese te žele izabrati kako će provoditi slobodno vrijeme, razvijati svoje interese i sudjelovati u aktivnostima koje su im važne, djeca koja odrastaju u kontekstu ograničenih materijalnih resursa obitelji u velikoj su mjeri naglašavala kako su im mogućnosti (organiziranog) provođenja slobodnog vremena ograničene. Pritom su ponajprije bile istaknute **financijske prepreke uključivanju u organizirane aktivnosti**:

"Jako bih volio stvarno da u slobodno vrijeme imam neko zanimanje, da se upišem na boks, da treniram, ali koliko vidim mama ne stigne na sve to još, a ne mogu ja pomoći mami koliko toliko, a to bi koštalo sad malo [...] financijski, a i mama ima dosta posla, pa, bojim se da neću moći stići na neki trening [jer mora mami pomagati doma] pa da ne propustim i sve to [...] Ja sam bio u parku i udarao u boksačku vreću, tijekom toga su me zatekla već dva-tri trenera pa su me pozvali da dođem [...] ispričao [sam] da nismo financijski u mogućnosti platiti treninge, odmah su promijenili mišljenje pa otišli [...] I onda ništa..." (DSS01; 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

Osim na nedostatak financijskih sredstava, ovo iskustvo pokazuje na složenije okolnosti kod obitelji u siromaštvu, odnosno kako se financijska ograničenja isprepliću sa širom obiteljskom dinamikom te ponudom aktivnosti u zajednici. Prvo, kod dijela djece, posebice starije djece, ograničeni se resursi isprepliću s **ograničenim raspolaganjem vlastitim vremenom** budući da preuzimaju dio skrbi za mlađu braću/sestre (usp. Dobrotić i sur., 2025b). Kako to nije izolirano iskustvo možemo vidjeti i primjerice iz iskustva DSS02 (17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi): „A ne stignemo zbog obitelji ili škole [na aktivnosti...] i plaćanje, da, to je malo već isto problem [...] Nekako bi se snašli. Evo, naprimjer, ja odem na trening, a nekog ostavim da čuva [mlađu braću]“. Drugo, vrlo se često radi o obiteljima s više djece gdje ograničeni resursi otvaraju pitanje **preraspodjele mogućnosti među braćom i sestrama**, a ponekad i određuju koje će dijete u obitelji imati priliku razvijati određeni interes, budući da roditelji ovoj situaciji priskaču na različite načine:

„Na aktivnosti baš nejdemo. Primjerice, ja bih htjela ići na odbojku, sestra bi isto htjela nešto trenirati, ali mama to ne može financirati za sve nas. Nije pošteno da ide samo jedno dijete, a drugo ne ide..." (DOS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi)

„Pa uspijemo nekako [izdvojiti 50 eura mjesečno za sportsku aktivnost]... Još bi seka htjela ići na ples, ali za to sad baš nemamo novaca. Mama mi kaže da bi i ona voljela da ide [...] Ali nemamo baš novaca za to..." (DOS05, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka radi)

Treće, možemo vidjeti da, kao i kod osnovnih životnih potreba te školskih izleta, djeca pokazuju visoku svjesnost ograničenih financijskih mogućnosti svoje obitelji te **prilagođavaju vlastite želje**, što dodatno oslikavaju i ova iskustva: „Razgovarali smo [o tome da idem na sport], ali neću ih ja trošiti [...] Ne želim. Ja hoću da imaju za nas, za hranu i ostalo..." (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi); „Nisu mogli [...] nisam nikad rekao roditeljima da želim na boks] da malo ojačam, ali znam da mi ne mogu omogućiti to moji roditelji..." (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi). Četvrto, dodatnu prepreku uključivanja predstavlja i niz često manje vidljivih **izdataka za opremu ili odlaske na**

takmičenja (npr. troškovi putovanja) koji mogu otežati mogućnost kontinuiranog sudjelovanja djeteta, ali i činjenica da **aktivnosti u nekim dijelovima grada djeci nisu dostupne**:

„Ja i starija sestra, išle smo na cheerleading... Ali za svako natjecanje dobivali smo nove uniforme, a to je koštalo više od sto eura... Mama nije imala toliko novca da za svako natjecanje plaća nove uniforme. Trebao se plaćati i sport... Pa je i u tome bio problem...” (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

„Trenirala sam šest godina, sedam, ples. Morala sam prestati jer kako su se mama i tata rastali finansijski više nismo mogli i onda sam prestala trenirati [...] ja bih se voljela vratiti na ples [...] ne znam koliko je ovako mjesečno bilo, ali putovanja su bila... skupa, skupa, jako...” (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Pa slobodno vrijeme... Uglavnom se družim s prijateljicama, izađem van. Iako mi je dosta teško jer, primjerice, u [rubni dio grada] stvarno nemamo ništa, baš ništa. Imamo jedan bar u koji uglavnom dolaze čudni ljudi [...] i ne bih baš tamo išla. Ima jedan normalan kafić, ali je dosta mali.

I to je zapravo sve [...] Nema ništa. Imamo možda jedan mali dućan. Zapravo nemamo ni pravi dućan. Nemamo ni kiosk. Nemamo baš ništa...” (DOS04, 13 godina, dvoroditeljska obitelj sa četvero djece)

Uočeni obrasci ukazuju ne samo na to kako materijalni položaj obitelji može utjecati na nemogućnost djeteta da otkrije, razvija i dugoročno ostvaruje vlastite interese, nego i na pitanje pravednosti unutar obitelji te odgovornosti za očuvanje ograničenih resursa prepoznato u literaturi koja među načinima na koje djeca odgovaraju na siromaštvo izdvaja upravo svakodnevno snalaženje i samoisključivanje (Redmond, 2009). Kada djeca sama odustaju od aktivnosti u korist brata ili sestre ili unaprijed procjenjuju da im roditelji neće moći priuštiti željenu aktivnost, djeca preuzimaju aktivnu ulogu u upravljanju ograničenim obiteljskim resursima i javlja se isti obrazac prilagodbe očekivanja uočen kod ostalih potreba, a koji se opravdava brigom za dobrobit ostalih članova obitelji (vidi više u „Strategije“ suočavanja djece i njihovih obitelji, usp. Redmond, 2009; Kletečki Radović i sur., 2017). Takva se dinamika može tumačiti i kao oblik zaštite roditelja od osjećaja neuspjeha ili krivnje, no istodobno nosi rizik da stvarne potrebe i želje djeteta za sudjelovanjem u organiziranim aktivnostima ostanu nevidljive, a time i neadresirane u okviru sustava podrške obiteljima u siromaštvu (usp. Ridge, 2011). Isto tako, kada u naselju nedostaju sigurni i primjereni prostori za druženje, finansijska ograničenja obitelji dodatno se pojačavaju prostornom dimenzijom deprivacije čime se djeca iz slabije razvijenih dijelova grada suočavaju s višestrukim nejednakostima – ograničenim obiteljskim sredstvima i ograničenom lokalnom infrastrukturuom (usp. Dobrotić i sur., 2025a), što može dodatno ograničiti mogućnosti socijalizacije djece s vršnjacima izvan školskog okruženja te pojačati rizik socijalne isključenosti, neovisno o individualnoj motivaciji ili željama djeteta da se uključi u vršnjačke aktivnosti.

Financijska ograničenja obitelji prelijevaju se i u **nemogućnost djece da sudjeluju u svakodnevnom vršnjačkom životu**, poput izlazaka ili rođendana, za što je djeci često potreban džeparac, a ukoliko druženje podrazumijeva odlazak na rođendane i dodatan novac za rođendanski poklon:

„Ja sam, hoću ići s prijateljima van, ali mislim da bi mi tata mogao dat novce za to, nekad stvoriti novce ili posuditi od nekog. Nekad stvarno nema, nekad mi kaže da nema. A onda je meni glupo njega pitat, kao ej tata, daš mi 20 eura da idem u subotu van svojim prijateljima... Onda je to glupo. Hoću imat svoje novce i da mogu samo otići van i sa svojim novcima njima platiti i sve [...] Ja bih išao [van], mislim ja i dalje nekad idem s njima van, pa kažem im, ej ja ne mogu ovo i ovo zato što nemam novaca...” (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

„Pa, na primjer, kad idemo u kino, mi kao prijatelji, ili na primjer negdje u neki klub kad ovdje idu, ali ja ne odem. Mislim, ne sviđaju mi se toliko klubovi i ovako, ali opet, bilo bi lijepo da se ono može ići...” (DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece)

"Ne, to nikad još nije. Ja nikad nikog nisam zvao na rođendan, moj. I nikad nisam slavio, i onda kaže, ti mene nisi pozvao na rođendan, pa neću ni ja tebe [...] nije baš lako, ali..." (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj osmero djece, otac radi)

"Mislim, nije da me baš itko poziva, ali kad idem, uvijek je malo situacija, pošto uvijek kad me pozove, pozove me tjedan dana prije, a znate, pokloni nisu baš jeftini [...] I onda ja trebam poklon i... poklon je mislim, najveći problem..." (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

Iskustva povezana s izlascima, a posebice rođendanima, jasno pokazuju kako se materijalna deprivacija vrlo lako prelijeva u **socijalnu isključenost i rizik isključenosti iz vršnjačkih odnosa**. Nemogućnost sudjelovanja u svakodnevnim vršnjačkim iskustvima koja su važna za održavanje prijateljstava, osjećaj pripadanja i ravnopravno mjesto u vršnjačkoj skupini izrazito je ograničena kod djece koja odrastaju u siromaštvu, a posebice u aktivnostima poput rođendana koje ne samo da nose sa sobom „trošak“ sudjelovanja nego i element očekivane uzajamnosti, odnosno organiziranja vlastite proslave i uzvraćanja poziva. Štoviše, djeca su podijelila i iskustva da ukoliko ne mogu udovoljiti normama, pa čak i kada vršnjaci razumiju njihovu situaciju, radije ne odlaze na rođendane: *„U kino sada često ne idem, ali na rođendane, a ono nekad odem, nekad ne, zavisí kako smo kada u financijskoj situaciji, ali većinom mene frendovi zovu, jer se dosta dugo znamo, i kažu ne moraš ništa donijeti, ali meni je svejedno glupo doći..."* (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi). Uočeni obrasci također pokazuju kako se nejednakosti u slobodnom vremenu ne mogu svesti na pitanje ide li dijete na neku organiziranu aktivnost, već da li uopće ima stvarnu mogućnost izraziti svoju želju za nekom od aktivnosti te potom i izabrati aktivnost koja ga zanima, a zatim na njoj ustrajati. Kada djeca „štite“ obiteljski budžet i druge članove obitelji te aktivno prilagođavaju sudjelovanje raspoloživim mogućnostima – a posebice kada su mogućnosti u njihovoj sredini vrlo ograničene – nose i rizik da njihove želje i potrebe ostanu neizražene i stoga neprepoznate i u sustavima podrške.

„Strategije“ suočavanja djece i njihovih obitelji

Suočavanje s ograničenim materijalnim resursima kontinuiran je, svakodnevni i u velikoj mjeri zajednički proces u kojem sudjeluju različiti članovi obitelji. Oni pritom razvijaju različite „strategije“ suočavanja (eng. *coping strategies*), odnosno niz praksi kojima nastoje „izaći na kraj“ s oskudicom – od racionalizacije potrošnje i odgađanja kupnje, preko oslanjanja na (ne)formalne izvore podrške, do preraspodjele vrlo ograničenih resursa unutar obitelji i odricanja pojedinih njezinih članova (usp. Hooper i sur., 2007; Daly i Kelly, 2015; Kletečki Radović i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2025b). Kako se takve prakse razvijaju u uvjetima kroničnog nedostatka novca, vremena i podrške, „otpornost“ obitelji često počiva na velikim osobnim troškovima te na stalnom balansiranju između zadovoljavanja osnovnih potreba i nastojanja da se djeci osigura „normalno“ djetinjstvo (Kletečki Radović i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2025b). Štoviše, u uvjetima je siromaštva svakodnevno snalaženje vrlo raširen, ali često slabo vidljiv oblik djelovanja obitelji koje, iako svjedoči njihovoj velikoj snalažljivosti, samo po sebi ne mijenja strukturne uvjete u kojima obitelji žive (Dobrotić i sur., 2025b).

Iskustva djece obuhvaćene ovim istraživanjem jasno pokazuju kako djeca nisu samo pasivni promatrači tih procesa, a niti pasivni primatelji roditeljske zaštite. Djeca imaju uvid u financijske poteškoće obitelji i prepoznaju kada „nema novaca“, uočavaju načine na koje roditelji raspoređuju ograničena sredstva te odricanja pojedinih članova obitelji, a često i sama prilagođavaju vlastito ponašanje materijalnim mogućnostima kućanstva – smanjivanjem i odgađanjem vlastitih želja i potreba, doprinosom kućanskim poslovima i skrbi za mlađu braću i sestre, nastojanjem da financijski i emocionalno ne opterećuju roditelje, a u pojedinim slučajevima i vlastitim financijskim doprinosom kućanstvu (npr. džeparcem, radom). Takve prakse ponovno govore o aktivnom djelovanju djece u kontekstu siromaštva gdje ona na

različite načine nastoje doprinijeti funkcioniranju kućanstva i zadovoljavanju osnovnih potreba članova obitelji (Ridge, 2011; Redmond, 2009), ali i o tome kako takvi oblici djelovanja često znače preuzimanje odgovornosti i tereta koji nadilaze ono što se uobičajeno očekuje za njihovu dob. Pri interpretaciji takvih praksi korisno je osloniti se i na tipologiju aktivnog djelovanja djece u kontekstu siromaštva koju razvija Redmond (2009) i koja razlikuje samoisključivanje (povlačenje djece kako bi prikrila siromaštvo ili izbjegla stigmatu) od isključivanja od strane vršnjaka te nekoliko oblika djelovanja: svakodnevnog snalaženja (eng. *getting by*), otpora i uzvraćanja doživljenoj nepravdi (eng. *getting (back) at*), nastojanja da se izađe iz siromaštva (eng. *getting out*) te kolektivnog djelovanja (eng. *getting organised*). U nastavku se može vidjeti kako se iskustva djece u ovom istraživanju najvećim dijelom mogu smjestiti u domenu svakodnevnog snalaženja i samoisključivanja, dok su otpor i nastojanja izlaska iz siromaštva prisutni rjeđe, a kolektivni se oblici djelovanja ne pojavljuju. „Strategije“ suočavanja o kojima djeca govore tako razmatramo kroz pet međusobno povezanih dimenzija: (1) smanjenje potrošnje i mobilizacija obiteljskih resursa, (2) odricanje roditelja i (starije) djece te zaštita (mlađe) djece od financijskih briga, (3) aktivno sudjelovanje djece u upravljanju oskudicom, (4) socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom te (5) emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom.

Smanjenje potrošnje i mobilizacija obiteljskih resursa

Najčešće obiteljske prakse koje djeca opisuju odnose se na pažljivo upravljanje obiteljskim budžetom i racionalizaciju potrošnje. Djeca prepoznaju kako roditelji – najčešće majke – **ekonomiziraju**, odnosno smanjuju potrošnju i kupuju samo ono što je nužno („Mama jako dobro budžetira...“ DSS06, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece), dok se stvari nasljeđuju te međusobno dijele među braćom i sestrama. „Rastezanje“ ograničenih resursa znači i da se kupnja stvari koje „nisu nužne“ izbjegava ili odgađa te da se neke stvari uopće ne kupuju ili ne kupuju redovito, a ono što obitelj posjeduje nastoji se što dulje koristiti:

„A ovo za novce, pa mislim da se dobro snalazi, samo ne kupuje one stvari koje nam baš ne trebaju. Na primjer, neće kupiti neke kokice ili čips ili nešto, nego će kupiti nešto što nam baš treba...“ (DSS05, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, otac zaposlen)

„Pa, većinom, dijelim robu sa sestrom, jer nosimo iste veličine. To je super. Nekad i mamino nosimo, braća isto dijele. Praktički sve dijelimo...“ (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Pa možemo [kupiti voće], ali ne sada ono za cijeli tjedan, nego ono, da imam možda dva dana, tri...“ (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Kada takvo ekonomiziranje nije dovoljno, obitelji se oslanjaju na **posuđivanje novca** unutar vlastite socijalne mreže, u pravilu na članove šire obitelji (djedove i bake, tete) te stariju braću i sestre koji rade, ali i na **pomoć vjerskih zajednica te naknade i usluge unutar sustava socijalne skrbi** (npr. pomoć za troškove ogrjeva, jednokratne novčane naknade). Djeca pritom znaju precizno opisivati „redoslijed“ kojim se obitelj snalazi kada ponestane novca, od provjeravanja vlastitih raspoloživih sredstava i obraćanja rodbini do posuđivanja ili traženja drugih izvora pomoći. U pojedinim je slučajevima vidljivo kako posuđivanje nije jednokratno rješenje, već postaje dio kontinuiranog ciklusa zaduživanja i postupnog vraćanja duga:

„Ona pogleda prvo na mojim karticama, ali još ništa. Ako nema ništa, onda pita rodbinu, bi li mogao priskočiti u pomoć. Ako pristane, super. Ako nam treba ići tatu zvati, onda bi on njoj opet: 'Pomoć, ovo, ono', onda bi na kraju rekao: 'Evo ti, nosi se'...“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„Mama posudi novce [...] ali ovisno za što, ako je za hranu, onda mama ide u [naziv naselja] [...] u crkvu [...] Ona pretežito hrane uvijek skoro ima, ali mislim, opet je ono najosnovnije [...] Pa ne znam, mlađa sestra je prvi razred [...] trebala je naočale [...] ali onda je mama posudila novce...“ (DSS03, 16 godina, obitelj korisnika ZMN-a sa sedmero djece, nezaposlena majka, otac radi na povremenim poslovima)

„Znam da uspije, kako ja ne znam [...] ne znam njegovu financijsku situaciju najbolje, pa ne mogu reći [...] Koliko on meni, svaki put kad mi kaže da treba nešto kupiti, on izgleda kao da uopće nema novaca, a uvijek kupi. Pa, ili posuđuje novce, što je ja mislim velika šansa, posuđuje novce stalno, pa onda im vraća kroz mjesece, ili...” (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

Možemo vidjeti kako se oskudicom „upravlja“ kombiniranjem i aktiviranjem različitih raspoloživih resursa – vlastitog novca, posuđivanja novca te počivanja na (ne)formalnim izvorima podrške, pri čemu svakodnevno snalaženje neki puta podrazumijeva i doslovno **traženje potencijalno zametnutog novca u kućanstvu**, što oslikava iskustvo DOS06, trinaestogodišnjakinje koja odrasta u obitelji dvoje zaposlenih roditelja s četvero djece:

„Pa ponekad gledamo po kući jesmo li možda negdje ostavili neki novac [jedan euro ili nešto slično...] Ako smo negdje ostavili, pa pronađemo. Imamo i kasice... pa ponekad iz kasice izvadimo novac [...] Ili mama posudi...”

Uz prakse usmjerene na smanjenje potrošnje i mobiliziranje postojećih resursa, dio obitelji **nastoji povećati prihode dodatnim radom roditelja**, odnosno njihovim zaposlenjem na više poslova, na povremenim ili neformalnim poslovima (*„Moj tata isto radi više poslova...”* DOS04, 13 godina, dvoroditeljska obitelj sa četvero djece; *„Radi u firmi gdje čisti, ali još radi kod te obitelji, pa onda njima još čisti...”* DOS15, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi). Roditelji najčešće nemaju pristup stabilnom i dostatno plaćenom zaposlenju te kombiniraju različite izvore prihoda, vrlo često iz više nesigurnih izvora, a što se zna odražavati i na raspodjelu obveza skrbi unutar obitelji, uključujući i ranije raspravljanu skrb starije djece za mlađu braću i sestre (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*). Kod dijela obitelji u kojima postoje intenzivnije obaveze skrbi, roditelji neprestano balansiraju između skrbi i zaposlenja: *„Tata ode raditi, sad je počeo [...] dođe oko 3-4 [...] I mama, mama ga čeka, uvijek svaku noć [...] mora, nekad se i vrati doma da pazi na mamu...”* (DSS09, petnaestogodišnjak, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi), dok iskustvo DOS01, četrnaestogodišnjakinje iz dvoroditeljske obitelji sa sedmero djece, korisnika ZMN-a u kojoj roditelji povremeno rade ukazuje i kako mogućnost povećanja prihoda radom oblikuje i sam sustav socijalne skrbi, gdje postoji bojazan da bi formalno zaposlenje moglo dovesti do gubitka prava na ZMN (uključivši i povezana prava) koje prihodi iz rada ne bi nužno mogli nadomjestiti: *„Ako [mama] počne sada raditi, onda neće dobiti socijalno. To je kod nje. Onda ide pomoć tetki, pa tetka plati po 20, 30, 40 eura, najviše, to je to [...] I onda je tata pomogao tetku, a moj tetak njemu plati stalno, pa onda to skupi i imam za sve...”*. Kao što je ukazalo i recentno istraživanje Dobroćić i sur. (2025b) s obiteljima niskih primanja u Hrvatskoj, i ovdje se pokazuje kako slabe mogućnosti zaposlenja s adekvatnim primanjima te niska razina i visoka uvjetovanost socijalnih naknada – a posebice vezivanje niza prava isključivo uz ZMN i nedovoljna fleksibilnost u tranzicijama između zaposlenja, skrbi i socijalnih naknada – mogu zadržati dio obitelji u stalnom kombiniranju socijalnih naknada i neformalnog rada, bez realne mogućnosti izlaska iz siromaštva.

Promatrane zajedno, ove prakse pokazuju kako se obitelji snalaze na različite načine, kontinuirano kombinirajući smanjivanje izdataka i prioritiziranje potrošnje, mobiliziranje raspoloživih (ne)formalnih izvora podrške i nastojanje da se raspoloživi prihodi povećaju dodatnim radom. Ovi obrasci odgovaraju nalazima ranijih istraživanja koja pokazuju kako obitelji niskih primanja razvijaju složen set „strategija snalaženja“ koje zahtijevaju stalno planiranje, procjenjivanje prioriteta te time i ulaganje velike količine vremena i truda (Daly i Kelly, 2015; Dobroćić i sur., 2025b). Istodobno, oslanjanje na posuđivanje i neformalne mreže podrške ukazuje na krhkost takvih praksi – one ovise o dostupnosti i spremnosti drugih da pomognu, a zaduživanje, iako kratkoročno premošćuje oskudicu, dugoročno može produbiti financijsku nesigurnost obitelji. Uz to, ukazuju i na krhkost formalnog sustava podrške, koji se i pojavljuje tek sporadično u razgovoru s djecom i to uglavnom kao jedan od izvora prihoda koji se nadopunjuje drugim izvorima, a ne kao sveobuhvatan sustav podrške i sustav koji

obiteljima omogućuje izlazak iz nepovoljnih materijalnih okolnosti (usp. Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b).

Odricanje roditelja i (starije) djece i zaštita (mlađe) djece od financijskih briga

Središnje mjesto u obiteljskim „strategijama“ suočavanja zauzima i **odricanje roditelja**, čega su djeca izrazito svjesna. Na pitanje tko se u obitelji najviše odriče vlastitih želja i potreba kako bi drugi imali ono što im treba, djeca najčešće izdvajaju roditelje, a među njima osobito majke („Pa najviše bih rekao mama...” DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece; „Mama, apsolutno mama...” DOS15, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi; „Svi se odriču [...] A mama ipak najviše...” DOS12, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi). Pritom odricanje roditelja uključuje šire i dugoročnije stavljanje vlastitih potreba u drugi plan, ali i odvijanje takve prakse u kontekstu **prioritiziranja potreba djece**:

„Primjerice hrane [se odriče mama] i kupuje nama stvari za školu [...] Možda [si ne može priuštiti] odjeću, voli cvijeće, ali si ne može uvijek kupiti cvijeće, ni kozmetiku, ni kreme... Ni neke stvari koje su njoj potrebne... Nama kupi prije nego sebi...” (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

„To bih rekao moja mama sigurno [...] sebi zna razvlačiti stare tenisice da budu puno duže, nego mi. Meni tenisice krenu pucati, odmah se kupuju nove. Ona si mora to rastezati malo. Zato za poklon [mami] znamo kupiti druge...” (DSS06, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece)

„Pa svega [se odriče mama]... Prvo kupi nama, tek onda sebi [...] Ako treba kupiti tenisice, kupit će nama. Ako treba jakna, kupit će nama. Sebi će reći da može pričekati [...] Nekad ne kupi ništa sebi mjesecima [...] zato joj i pomazem [...] čuvam mlađu braću i sestre, pospremam, perem suđe, počistim po kući kada treba...” (DOS02, 15 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, roditelji povremeno rade)

„Kad recimo nemaju neke novce, onda su uznemireni, a i vidim da oni ne kupuju često sebi nešto, posebno mama [...] a ja vidim da su tužni [...] i pokušavaju nas razveseliti, kažu kada budemo imali, pe ćete dobiti... I tata, ja se ne sjećam kad su mama i tata kupili sebi nešto...” (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

U obiteljima s više djece, pritom je vidljiv i dodatni obrazac **prioritiziranja potreba mlađe djece**, odnosno, oskudni se resursi ne raspoređuju jednako među svim članovima kućanstva, nego se potrebe mlađe djece u pojedinim situacijama stavljaju ispred potreba roditelja i starije djece („Roditelji i mi starija djeca... [odričemo se toga] da idemo malo van, da se družimo s frendovima...” DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi; „Sestra i brat i mama i tata [se najviše odriču]...” DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi). Tako je odricanje roditelja tek jedan aspekt šire obiteljske preraspodjele oskudnih resursa kojom se nastoji zaštititi članove obitelji čije se potrebe doživljavaju prioritetnim. Možemo vidjeti i kako takva odricanja djeci nisu nevidljiva te ona emocionalno reagiraju na odricanje (usp. „Mislim da je tata [...] sve [se] odrekao za nas, što je meni tužno...” DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi), dok je kod velikog dijela djece svijest o odricanju povezana s nastojanjem da pomognu roditeljima, što se prelijeva i u njihovo vlastito odricanje i preuzimanje odgovornosti (vidi više u *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*).

Uz odricanje, druga je važna roditeljska praksa **nastojanje da se djecu zaštiti od financijskih briga** te roditelji o financijskim teškoćama ne razgovaraju otvoreno pred djecom (npr. o računima i dugovima), prikrivaju vlastitu zabrinutost te se trude djecu rasteretiti briga i očuvati osjećaj svakodnevne normalnosti. Dok sama djeca takvo postupanje prepoznaju kao oblik zaštite, istovremeno ukazuju kako primjećuju zabrinutost roditelja i razgovore koji se vode mimo njih te ponekad i ona sama pokušavaju zaštititi roditelje od srama ili osjećaja krivnje:

„Njoj je [majci], na primjer, dosta, ako nam nešto ne može priuštiti, njoj je dosta onako, ne znam, to nama nekako sram reći, što ja uvijek kažem, mama slobodno reci, ja te razumijem i nije nikako problem. I onda je tu, ajmo reći, možda nju malo sram, žao joj je što nam ne može to priuštiti. I tako...” (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

„Ali ne znam baš najbolje njegovu financijsku situaciju, nije kao da se puno otvara o tome, pa mogu reći nešto što zapravo nije tako [...] Meni izgleda kao da nemamo novaca, ali tata se trudi da izgleda kao da imamo, ili možda stvarno imamo dovoljno, nisam siguran...” (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

Ovakva iskustva upućuju i na svojevrsan paradoks – dok roditelji financijske teškoće nastoje učiniti manje vidljivima u nastojanju da rasterete djecu financijskih briga i sačuvaju im osjećaj bezbrižnog djetinjstva, djeca te poteškoće primjećuju i sama nastoje zaštititi roditelje od osjećaja srama ili krivnje, pri čemu ih ograničeni pristup informacijama može ostaviti s vlastitim nagađanjima i brigama (usp. Ridge, 2002; Harju i Thorød, 2011). Ona također ukazuju na snažnu emocionalnu povezanost i solidarnost unutar obitelji, ali i na to kako materijalna oskudica djeluje i posredno na dobrobit djece, kroz zabrinutost i emocionalnu iscrpljenost roditelja (Conger i Conger, 2004).

Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima

Svjesna ograničenih mogućnosti obitelji, sama djeca također razvijaju niz praksi kojima nastoje rasteretiti roditelje te doprinijeti funkcioniranju kućanstva, a koje se mogu razumjeti kao oblik aktivnog (ali opet ograničenog) djelovanja djece budući da ona djeluju svjesno i promišljeno, no unutar vrlo uskih okvira (usp. Redmond, 2009). Doprinos djece poprima tri međusobno povezana oblika: (1) materijalni – kroz prilagođavanje i samoograničavanje vlastitih potreba i financijski doprinos kućanstvu; (2) praktični – kroz neplaćeni rad u kućanstvu i skrb za članove obitelji te (3) emocionalni – kroz brigu o emocionalnoj dobrobiti roditelja i prešućivanje vlastiti briga. Temelj je tih praksi **prilagođavanje vlastitih potreba i očekivanja mogućnostima obitelji**, pri čemu djeca smanjuju vlastite želje i odgađaju zadovoljenje potreba, ali i redefiniraju ono što smatraju potrebnim i dovoljnim (*„Pa ja sam skroman, ne kupujem ja ni baš puno...”* DOS14, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka radi). Pritom često ističu važnost zadovoljavanja osnovnih potreba, a nerijetko i relativiziraju vlastitu situaciju (ujedno i emocionalna strana prilagodbe), uspoređujući se s onima kojima je gore:

„Najbitnije je da imamo kuću, da imamo krov nad glavom [...] nije mi bitno kakve su sobe, samo da imam krov nad glavom...” (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„Imam razumijevanje, razumijem kakva je situacija, pa ono, nemam se šta ljutiti ili biti tužan kad znam kako je. I znam da je drugim ljudima puno gore, pa sve to sa strpljenjem...” (DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece)

„Mi se najviše koristimo time za školu i za hranu. Ne ono za, ne znam, da kupujemo baš PlayStation, baš neke stvari preko interneta... Više za hranu i za pribor školski i odjeću. To mi ništa ne smeta. Hranu treba imati, odjeću nam ne daju dok se ne trga, a pribor mi treba [...] Ja sam zadovoljan s tim što imam. Uvijek si mislim, može biti gore, može biti lošije, nema hrane. Tako da sam ja, što se toga tiče, zadovoljan. Meni ne treba puno. Samo to malo kaj imam, to mi je dovoljno...” (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

Prilagodba se očituje i kroz **samoograničavanje**, odnosno, prakse u kojima djeca ne pitaju, odgađaju ili unaprijed odustaju od onoga za što procjenjuju da bi obitelj previše opteretilo, bilo da se radi o džeparcu, izletima, sportskim aktivnostima ili novoj odjeći (vidi i *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*):

„Nemam mjesečni džeparac, ali ako pitam za novac, daće mi [da idem van...] Ali ne pitam inače za novac, samo šćemo onda i družimo se...” (DOS13, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, otac radi)

"Mislim, mi ne dobijemo odmah isti tren što hoćemo. Oni nama kažu: 'dobiti ćete, ali treba biti malo vremena'..." (DOS07, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, korisnici ZMN-a, majka radi)

„Jako sam stvarno želio da mi za rođendan priušte, da me upišu na boks. I onda kad sam vidio da moj najmlađi brat želi ići na izlet, ali da to nije bilo moguće, ja sam odustao od svojeg boksa, pa smo onda zajedno s mamom ušparali nešto novca i platili njemu izlet..." (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

Možemo vidjeti kako je samoograničavanje u pojedinim situacijama izraženije kod starije djece (u obiteljima s više djece), koja vlastite potrebe svjesno podređuju potrebama mlađe braće i sestara, a što obrazlažu time da se mlađima situacija „ne može objasniti“ (DSS03, 16 godina, obitelj korisnika ZMN-a sa sedmero djece, s nezaposlenom majkom i ocem koji radi na povremenim poslovima). Time se ranije uočen obrazac prioritiziranja potreba mlađe djece unutar obitelji prenosi i na ponašanje same djece, gdje starija djeca sudjeluju u preraspodjeli oskudnih resursa odustajanjem ili odgađanjem zadovoljenja vlastitih potreba. Obrazac samoisključivanja tako u ovom kontekstu poprima i zaštitnu funkciju, pri čemu djeca svoje potrebe i želje čine manje vidljivima, ne iznose ih roditeljima ili od njih unaprijed odustaju kako bi smanjila financijski pritisak na obitelj i poštedila roditelje dodatnog pritiska i osjećaja da nisu u mogućnosti udovoljiti istima (vidi i Redmond, 2009; Bolin, 2016).

Dio djece tako i izravno sudjeluje u **financijskom „upravljanju“ oskudicom** te „posuđuje“ roditeljima novac koji su dobili za rođendan ili blagdane, daje roditeljima vlastitu uštedevinu (ponekad od džeparca) ili radi kako bi sami pokrili vlastite troškove ili pak dio zarade dali roditeljima za svakodnevne potrebe:

“Primjerice kada treba platiti vozački ispit ili nešto slično, onda ponekad nema dovoljno novca za hranu... A ponekad mi djeca, kada imamo novca, posudimo svoj novac [...] Ne znam, primjerice za Božić dobijemo novac za poklone..." (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

„Ja sam imala rođendan sad nedavno i ja sam mami rekla, ja sam joj dala svoje, sve što sam dobila novce za rođendan. Jer ono, idem ja na maturu, pa ono, hoću da mi to bude nekako, da sam ja to nešto barem dala..." (DOS15, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi)

„Ja odem kod frenda jednog, što se bavi [djelatnost], ja odem s njim, malo njemu pomazem [...] on meni uvijek plati 30, 40, 50 eura, i onda, ja to znam, ne znam, sebi uzmem 10 eura, mami dam ostalo da se ima u kuću, tako i moja sestra..." (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

"Ja sam na praksi, satnica mi je osam sati, ne znam koliko je sada satnica, možda euro i šezdeset i onda mi na kraju mjeseca to sve isplate. Kada se potroši novac koji imam od sezone, onda trošim taj novac za školu i za ono što mi treba..." (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

Možemo vidjeti i da si, osim izravnog doprinosa kućanstvu, dio djece vlastitim radom i štednjom nastoji osigurati stvari i aktivnosti koje su im važne, a da pritom ne opterećuju roditelje. Želja za vlastitim novcem pritom je usko povezana sa sviješću o ograničenim mogućnostima roditelja, kao što to pokazuje iskustvo DSS10, petnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s još četvero braće/sestara i zaposlenim ocem, a koji se preko ljeta zaposlio kako bi si sam kupio računalu: *„Jedini razlog zašto sam se išao zaposliti sad, za preko ljeta [...] Moj plan je bio da [si] kupim kompjuter, da napokon mogu igrati igrice s prijateljima normalno..."*. Financijski doprinosi djece tako poprima različite oblike, od korištenja vlastite uštedevine za potrebe kućanstva i izravnog davanja novca roditeljima do preuzimanja troškova vezanih uz vlastite potrebe, pri čemu je u oba slučaja zajedničko nastojanje djece da barem dio financijskog opterećenja preuzmu na sebe. Ovdje je važno ukazati kako rad djece, kada je motiviran financijskom nuždom, može konkurirati obrazovanju i slobodnom vremenu (usp. Ridge, 2002, 2011).

Osim toga, doprinos kućanstvu nije samo financijski te djeca daju značajan doprinos i u obliku **neplaćenog rada** – pomažu u kućanskim poslovima, čuvaju mlađu braću i sestre, a kada su roditelji bolesni preuzimaju i dio skrbi za njih: „*Ja nekada otkažem druženje sa frendovima da mogu pomoći mami, tako i sestra kada ima vremena [...] Očistimo kuću, skuhamo nešto da mama može više odmarati pošto ona treba ići na operaciju, pa da joj više ostane da se odmara...*“ (DSS13, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa šestoro djece, roditelji ne rade); „*Pa, pošto roditelji rade, mi kada dođemo iz škole moramo pomagati, počistiti dok njih nema, moramo čuvati brata kada dođe iz vrtića...*“ (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece). Kao što je već pokazano (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa te Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima*), takvo preuzimanje opsežnijih obveza skrbi u pojedinim slučajevima, osim slobodnog vremena, izravno ugrožava i kontinuitet djetetova školovanja, ali i oblikuje obrazovne i profesionalne planove djece gdje ona iste vrlo često formuliraju upravo kroz želju da pomognu roditeljima:

„*Najteže mi je obrazovanje jer trebam se brinuti o obitelji, mami, nikad se ne zna kada može biti gore, mama je bolesna [...] A tata ima šećer. Nekad mi je malo teže kad mama završi u bolnici [...] Još se moram brinuti za mlađe, jer su još klinci mali [...] Moram ih paziti, da im ne bude dosadno, igrati se s njima [...] njima pomagati oko zadaća, da rješavaju...*“ (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„*Želim završiti školu. Upisati srednju i raditi [...] Da mogu pomoći mami [...] Puno se muči. I tata isto [...] Ne želim da sve bude na njima.*“ (DOS02, 15 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, roditelji povremeno rade)

„*Planiram nakon srednje škole naći posao, neki, i onda skupiti za neki stan ili nešto, da mogu moje sestre imati više mjesta u toj kući i da mogu mojima pomoći s financijama...*“ (DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece)

„*Pa želio bih odmah ići raditi, da mogu pomoći mami...*“ (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

Konačno, možemo vidjeti i da se osjećaj odgovornosti za obitelj proteže i na prakse gdje dio djece nastoji **emocionalno „rasteretiti“ roditelje** te, primjerice, dio djece nastoji „oraspoločiti“ roditelje i ostale članove obitelji i ne želi ih „zabrinjavati“ vlastitim problemima („*Samo ja ih uvijek pokušam nasmijati [...] Pa mamu ne želim zabrinjavati, i tatu isto...*“ DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi). Pritom namjera djece da zaštiti roditelje od vlastitih briga i emocionalnih opterećenja znači i samostalno nošenje s teškoćama:

„*Pa, izražavanje vlastitog mišljenja mi je baš ono najteže jer, iskreno, mami ako dosta toga kažem, mamu će to povrijediti jako. I onda, ima dosta obaveza, još će [je] moje još više povrijediti, pa ono, neće moći koliko sad može. Pa ono, inače u slobodno vrijeme, kako kad imam, odem u neki park ili negdje, ja samo sve izbacim iz sebe pa mi bar malo bude lakše [...] to je boksačka vreća i sve to pa znam izudarati i to, koliko god ja mogu, da sve izbacim iz sebe samo [...] Dosta toga bih htio sebi priuštiti i braći i mami, ali to je nemoguće. To je nemoguće, da. Ne znam kako da počnem, kako da priuštim sve to, jer danas, u današnje vrijeme, jako je teško. I stvarno se trudim, ali ne uspijem...*“ (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

„*Pa ponekad može biti tužno. Gledaš, znaš da ti je mama u komi, leži, pa ti moraš, na primjer, skuhati ručak, napraviti voće [...] voditi brata u školu, voditi ga doma. Ponekad, meni je to malo tužno [...] Tu sam, pomognem i stisnem zube. Ja idem, bit će sve dobro...*“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

Ovakve prakse govore o snažnoj obiteljskoj solidarnosti i međusobnoj brizi, ali i o tome kako djeca koja odrastaju u siromaštvu vrlo rano internaliziraju odgovornost za dobrobit obitelji, pri čemu njihov doprinos poprima financijske, praktične i emocionalne oblike – oni ograničavaju vlastite potrebe, mobiliziraju vlastite resurse, rade i štede, preuzimaju dio kućanskih poslova i obaveza skrbi te nastoje emocionalno „rasteretiti“ članove obitelji. Kod dijela djece intenzitet takvih odgovornosti otvara pitanje granice između pomaganja i preuzimanja odgovornosti koje uobičajeno pripadaju odraslima, a ta je granica osobito tanka kada takve odgovornosti

ograničavaju školovanje i slobodno vrijeme djece ili kada djeca potiskuju vlastite poteškoće kako njima ne bi dodatno opteretila roditelje. Takva iskustva možemo promatrati i kroz koncept parentifikacije, odnosno preuzimanja instrumentalnih i/ili emocionalnih odgovornosti koje uobičajeno pripadaju odraslima i koje – posebice kada su dugotrajne, pretjerane i nerazmjerne dobi djeteta – mogu nositi rizike za djetetovu dobrobit i razvoj (Jurkovic, 1997; Hooper, 2007). Iako se ne radi o obrascu koji je prisutan kod sve djece, niti svako sudjelovanje u obitelji podrazumijeva parentifikaciju, ovakvi nalazi upućuju na potrebu da se u sustavima podrške obiteljima prepozna opseg doprinosa djece te da se djecu zaštiti od preuzimanja nerazmjernog tereta. Posebnu pozornost pritom zahtijevaju situacije u kojima odgovornosti djece počinju ograničavati njihovo obrazovanje, dok želja za ranim zapošljavanjem također može suziti obrazovne aspiracije djece i time pridonijeti međugeneracijskom prijenosu siromaštva. Pritom valja primijetiti i kako aspiracije djece predstavljaju specifičan oblik nastojanja izlaska iz siromaštva (Redmond, 2009), koji djeca formuliraju kao obiteljski (a ne individualni) „projekt“ te izlazak iz siromaštva za njih znači i mogućnost da pomognu braći/sestrama i roditeljima.

Socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom

Materijalne razlike među djecom postaju posebice vidljive u školi i vršnjačkim odnosima čime je onda i dio „strategija“ suočavanja djece usmjeren upravo na upravljanje tom vidljivošću. Uz ranije opisano selektivno sudjelovanje u vršnjačkim aktivnostima poput izlazaka i rođendana (vidi *Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima*), djeca opisuju i **prikriivanje vlastite materijalne situacije** te izbjegavanje situacija u kojima bi njihova situacija mogla postati vidljiva – ne pozivaju prijatelje kući ili izbjegavaju razgovarati o vlastitim životnim uvjetima s nastavnicima i stručnim suradnicima u školi, čak i kada bi to moglo značiti dodatnu podršku:

„A mene je malo sram pozvat moje prijatelje, jel imam[o] vlagu, pa tko zna što bi radili, ismijavali se i to...“ (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„To je problem, ja ne želim njihovu podršku [učitelja]. To je nešto što baš ne volim dijeliti s ljudima koje vidim svaki dan u školi [...] Da sam pričam ljudima koje vidim svaki dan, to ne bih...“ (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

„Ne želim baš njima to sve govoriti [...] Ne znam, ja im ne želim pričati [pedagoginji ili drugim stručnjacima]. Ne znam kako će reagirati, [h]oće li se poći smijati...“ (DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„Bilo bi mi neugodno [da učitelji znaju da živimo u oskudici], bolje da ovako ne znaju...“ (DOS16, 15 godina, jednoroditeljska obitelj, majka ne radi)

Iskustva djece pokazuju kako se prikriivanje siromaštva povezuje s **iskustvom srama**, koji se u kontekstu siromaštva ne javlja samo kao individualni osjećaj, nego se sukreira kroz društvene odnose i procese posramljivanja (Chase i Walker, 2013), pri čemu djeca koja odrastaju u siromaštvu ulažu mnogo truda kako ne bi bila „drugačija“ i/ili „obilježena“ među vršnjacima (Ridge, 2002, 2011). U odnosu na ranije opisano samoisključivanje motivirano brigom za članove obitelji, ovdje je riječ o izbjegavanju potencijalne stigme i isključivanja od strane vršnjaka (vidi Redmond, 2009). Djeca su pritom ukazala i kako **upravljanje vidljivošću siromaštva nije ograničeno na vršnjačke odnose, nego može oblikovati i njihov odnos prema potencijalnim sustavima podrške** gdje ih nelagoda, strah od reakcije drugih i želja da njihova situacija ostane nepoznata može odvrćati od, primjerice, podrške unutar školskog okruženja. To ima važne implikacije za oblikovanje podrške u školama – ukoliko dostupnost podrške pretpostavlja da će dijete samo otkriti okolnosti u kojima odrasta i zatražiti pomoć, veliki dio djece koja trebaju podršku mogao bi ostati nevidljiv i izvan bilo kakvog sustava podrške. Upravo je zbog toga važno **ponajprije razvijati univerzalne i nestigmatizirajuće oblike podrške** te okruženje u kojem djeca mogu steći povjerenje u odrasle.

Drugi skup praksi odnosi se na **očuvanje dostojanstva i ravnopravnosti u vršnjačkim odnosima**, pri čemu djeca nastoje izbjeći ovisnost o velikodušnosti vršnjaka i očuvati uzajamnost i ravnopravnu poziciju u prijateljskim odnosima i onda kada to od njih zahtijeva dodatno odricanje, kao što to ilustrira iskustvo DSS10, petnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji sa još četvero braće/sestara i zaposlenim ocem:

„Ja to ne želim [da mi drugi plate piće/kavu...] Evo najbolja prijateljica [ime], ona svaki put kada idemo van, mislim nije baš često, ali svaki put ona inzistira da plati [...] Jednom smo bili na kavi i ja joj kažem ja ću platiti. Čekao sam tatu da mi sačuva 5 eura tjedan dana da mogu ići s njom na kavu. I ja dođem tamo, ja kažem ja ću platiti, ona kaže okej, okej. Nakon 15 minuta kaže da će ići na WC, i ode odmah do šanka i plati [...] Mislim, naljutilo [me], nije baš, zato sam joj onda gurnuo 5 eura u džep dok nije gledala...”

Djeca se u odnosima s vršnjacima koriste i nizom drugih praksi – od **povlačenja** iz situacija u kojima se vršnjaci hvale materijalnim statusom („Samo odem, samo odem i odem na kraj klupe i to je to...” DOS16, 15 godina, jednoroditeljska obitelj, majka ne radi), preko svojevrsnog „**uzvraćanja**“ kojim se pokušava simbolički poništiti materijalna razlika („Pa kada se oni hvale, onda se i ja hvalim, onda nađem na internetu Mercedesa najnovijeg i onda im kažem da sam ga kupio...”, DOS16, 15 godina, jednoroditeljska obitelj, majka ne radi), do **naglašavanja nematerijalnih vrijednosti** („Nama nisu bitne pare, nama je bitno prijateljstvo...” DSS13, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa šestero djece, roditelji ne rade) i **oslanjanja na „svoj krug“ prijatelja** u kojem se osjećaju sigurno i prihvaćeno: „Ja imam svoj krug prijatelja, s njima se družim i baš me briga tko će što misliti“ (DSS03, 16 godina, obitelj korisnika ZMN-a sa sedmero djece, nezaposlena majka, otac radi na povremenim poslovima); „Znam u ovom svom okruženju da neću biti ponižen radi uvjeta u kakvima jesam, tako da me to ne dira...” (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi). U pojedinim situacijama, osobito kada je siromaštvo isprepleteno s drugim osnovama stigmatizacije i diskriminacije, a pravovremena reakcija škole izostane, djeca pribjegavaju i **otvorenom samozastupanju**, kao što to pokazuje opisano iskustvo DOS07, trinaestogodišnjakinje iz dvoroditeljske obitelji s dvoje djece, korisnika ZMN-a koja se vršnjacima sama suprotstavila nakon što je reakcija škole na zadirkivanje na etničkoj osnovi dugo izostajala (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa te Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*).

Ove se prakse – posebice otvoreno suprotstavljanje vršnjacima – mogu razumjeti kao oblici svakodnevnog otpora (vidi Redmond, 2009) stigmi i doživljenoj nepravdi te kao nastojanje očuvanja vlastitog dostojanstva, ali istodobno pokazuju kako teret upravljanja posljedicama socioekonomskih nejednakosti i zapravo oskudice u velikoj mjeri pada na samu djecu, koja odlučuju što će i kome će otkriti, izbjegavaju situacije u kojima bi njihova oskudica mogla postati vidljiva, nastoje očuvati ravnopravnost u odnosima te pronalaze odgovore na isključivanje, a što traži značajan emocionalni rad kako bi se očuvala pripadnost i dostojanstvo. One isto tako ukazuju na potrebu veće odgovornosti škola i općenito sustava podrške za stvaranje uključivog i sigurnog okruženja.

Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom

Na emocionalnoj razini djeca se s iskustvom oskudice najčešće nose **prilagodbom vlastitih očekivanja** te načinom na koji interpretiraju svoju situaciju. Kao što je i ranije istaknuto, u brojnim su situacijama djeca isticala kako im „ne treba puno“ i kako je najbitnije da imaju ono bazično te su ukazivala kako je „drugima puno gore“, pri čemu je dio djece – posebice kada su govorila o tome da su zadovoljna svojim životom – takva razmišljanja predstavio i kao vrijednosti koje su usvojila u obitelji:

„Ja [sam] naučio, mene su učili: 'sve što imaš, uvijek budi sretan, jer netko od tebe ima manje nego što ti imaš'...” (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi)

„Meni je najvažnije strpljenje, da će sve doći s vremenom. Sada ću se strpiti i prihvatiti kada će doći, da će u budućnosti biti možda bolje...” (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

Takve strategije odgovaraju mehanizmima sekundarne kontrole – prihvaćanju, kognitivnom restrukturiranju i pozitivnom mišljenju – kojima se pojedinac prilagođava okolnostima na koje ne može izravno utjecati, a koje se kod djece izložene stresu povezanom sa siromaštvom pokazuju zaštitnima (Wadsworth i sur., 2011). Istodobno, kao što je istaknuto i ranije, takve je rezultate važno interpretirati s oprezom jer mogu odražavati i procese prilagodbe očekivanja, u kojima djeca vlastite želje i potrebe snižavaju na razinu onoga što si obitelj može priuštiti, čime one postaju manje vidljive (usp. Kletečki Radović i sur., 2017). Na to upućuju i sama djeca u intervjuima kada normaliziraju odricanje te ga povezuju i s činjenicom da nema prostora za izražavanje razočaranja ili tuge: *„Zna se dogoditi skoro [da nemamo hranu], ali moramo se nekako držati [...] Svi su se već navikli, nitko ne smije biti ljut, ne smije biti tužan što nemamo, jer se moramo nekako snaći...” (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi).*

Dio djece nastoji se od financijskih teškoća obitelji **emocionalno i kognitivno distancirati** te „ne ulazi“ u te teme i pažnju usmjerava na školu i vlastite obveze: *„Jer se ja nikad nisam htio u to zaplitati [obiteljske financije...] Lakše mi je ovako kad ne znam...” (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi); „Pa ne baš [nije zabrinuta oko financijske situacije obitelji], ja toliko ne znam [...] ja [se] više bavim školom...” (DSS03, 16 godina, obitelj korisnika ZMN-a sa sedmero djece, nezaposlena majka, otac radi na povremenim poslovima), dok drugi ističu povjerenje u roditeljsku sposobnost da situaciju riješe, što im pruža osjećaj sigurnosti: „Prije sam se brinuo zbog toga, sada više ne [...] znam da mama to može riješiti i da ćemo nekako uspjeti...” (DSS05, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka radi). S druge strane, kao što smo vidjeli ranije na iskustvu DSS01 (vidi *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*), kod djece koja preuzimaju odgovornost za obitelj, prisutan je i obrazac **samostalnog nošenja sa stresom** pošto ne žele opteretiti roditelje vlastitim brigama, pa emocije „izbacuju iz sebe“ sama ili ih zadržavaju za sebe, a postoji i širi obrazac **emocionalnog povlačenja**:*

„Kaj da ja radim? Ja počnem plakati i povučem se u sebe. Šta da ja radim njima kad me optužuju? Ja sam jedina Romkinja u školi [...] i svoje osjećaje ne mogu nikome reći, ništa. Dosta njih se povuklo i odustalo od svega toga samo zbog toga jer ne mogu naći utjehu u nekome za koga su pomislili da mogu. Na kraju ispadne provokacija...” (DSS07, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, korisnici ZMN-a, majka radi)

Možemo vidjeti kako do emocionalnog povlačenja može doći zbog različitih razloga, s jedne strane zbog nastojanja da se vlastitim brigama dodatno ne optereti roditelje, a s druge strane kao odgovor na diskriminaciju i izostanak sigurnog okruženja za izražavanje osjećaja. Stoga su posebno važni izvori podrške izvan obitelji, posebice jer istraživanja ukazuju kako strategije izbjegavanja i povlačenja, za razliku od aktivnih „strategija“ i mehanizama sekundarne kontrole, mogu biti povezane s više emocionalnih i ponašajnih teškoća kod djece izložene stresu povezanom sa siromaštvom (Wadsworth i sur., 2011).

Konačno, dio djece snagu za suočavanje pronalazi u **usmjerenosti na budućnost i obrazovanje** (*„Bitno je samo da bolje učim i to je to...” (DSS07, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, korisnici ZMN-a, majka radi); „Ja sam rekao: ‘moram sto posto se potrudim, dam sve što mogu, ja upadam [u željenu srednju školu]...’” (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi), što se može razumjeti i kao dio „strategije“ izlaska iz siromaštva (vidi Redmond, 2009), ali i kao individualizirana odgovornost za vlastiti uspjeh koja nije nužno praćena odgovarajućom strukturnom podrškom („Za moje snove sve što je potrebno su moj trud i novci...” (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi).*

Iskustva djece pokazuju kako obitelji u siromaštvu razvijaju širok spektar „strategija“ suočavanja, pri čemu djeca nisu tek „korisnici“ roditeljskih strategija, nego i aktivni sudionici koji s roditeljima sudjeluju u svakodnevnom „upravljanju“ oskudicom. Njihove prakse svjedoče o velikoj snalažljivosti, međusobnoj brizi i solidarnosti unutar obitelji, ali istodobno imaju svoju cijenu – plaćaju se odricanjem roditelja, posebice majki, vremenom i umorom roditelja koji rade više poslova, zaduživanjem, ali i djetetovim odricanjem od vlastitih želja, preuzimanjem obveza skrbi te emocionalnim opterećenjem. Pritom je važno istaknuti kako većina opisanih strategija pripada domeni svakodnevnog snalaženja, koje obiteljima omogućuje da se s oskudicom „nose“, ali ne i da iz nje izađu, posebice uslijed konteksta nedostatne i neadekvatne podrške. Stoga se otpornost obitelji ne bi smjela shvaćati kao individualna odgovornost obitelji i djece, nego kao ishod koji u velikoj mjeri ovisi o resursima i podršci koje obitelji imaju na raspolaganju, uključujući i adekvatnost sustava socijalne zaštite (Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b). Budući da djeca svoje potrebe često prešućuju kako bi zaštitila roditelje, a svoju situaciju skrivaju od vršnjaka i odraslih u školi, postoji i rizik da upravo djeca koja su u najvećoj potrebi ostanu „nevidljiva“ sustavima podrške, zbog čega je važno da se podrška djeci i obiteljima u siromaštvu temelji na **preventivnom, univerzalnom i nestigmatizirajućem pristupu** koji ne ovisi o tome hoće li dijete ili obitelj sami zatražiti pomoć.

Izvori (ne)formalne podrške

Izvori podrške najčešće se razmatraju kao zaštitni čimbenici, odnosno resursi koji mogu ublažiti negativne učinke siromaštva na dobrobit djece te se razlikuju s obzirom na vrstu podrške koju pružaju: emocionalnu (npr. suosjećanje, povjerenje, slušanje), instrumentalnu (npr. konkretna pomoć poput novca, pomoći oko skrbi ili općenito u kućanstvu) ili informacijsku podršku (npr. savjeti, smjernice i informacije koje pomažu u rješavanju problema; za detaljniji pregled vidi Dobrotić i Laklija, 2012). Takva podrška može biti neformalna (npr. proizlaziti iz obiteljskih i socijalnih mreža) ili formalna (npr. novčane naknade ili usluge unutar sustava poput obrazovnog sustava, zdravstvene skrbi ili socijalne skrbi), čija dostupnost u pravilu nije jednako raspodijeljena (Berc i sur., 2020; Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025a, 2025b), zbog čega i sami izvori podrške mogu reproducirati postojeće nejednakosti među djecom. U razgovorima s djecom izdvojilo se nekoliko izvora i oblika podrške: (1) obitelj, kao primarni i najčešće spominjani izvor emocionalne i instrumentalne podrške, (2) prijatelji i vršnjaci, (3) škola, nastavnici i stručni suradnici te (4) širi formalni sustav podrške – socijalne naknade i usluge sustava socijalne skrbi, programi Grada Zagreba te podrška vjerskih zajednica i organizacija civilnog društva. Pritom je važno istaknuti kako iskustva dijela djece ukazuju i na odsutnost te krhkost izvora podrške, što njihov položaj čini dodatno ranjivim.

Obitelj kao primarni izvor podrške

Najuža obitelj je izvor podrške koji su djeca spominjala daleko više nego bilo koji drugi, pri čemu velika većina djece odnose u obitelji opisuje dobrima, ističući međusobnu povezanost, zajedništvo i mogućnost da s roditeljima razgovaraju o svemu: „*Odnosi u obitelji su nam super, svi se uglavnom slažemo...*“ (DOS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi). Kao osobu kojoj se prvoj obraćaju kada im je potrebna pomoć i podrška, djeca najčešće navode majku, a zatim oca, stariju braću i sestre te pojedine članove šire obitelji, pri čemu djeca obiteljsku povezanost često opisuju kao temelj vlastitog zadovoljstva životom i to unatoč materijalnim teškoćama:

„*Svi jedni druge podržavamo. Pomažem mami, pomaže i sestra. Ono što ne mogu znati, ja pomažem bratu. Svi su tu jedni za druge. Ja imam problema nekada, svi [se] dignu...*“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„*[Zadovoljstvo životom mi je] deset [...] jer imam obitelj i prijatelje, i tetu. I uskoro ću postati teta...*“ (DOS02, 15 godina, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece, roditelji povremeno rade)

Starija braća i sestre pritom imaju posebno važnu ulogu – pomažu mlađima oko učenja (instrumentalna podrška) i savjetuju ih (informacijska podrška) te su im osobe od povjerenja (emocionalna podrška): „*Stariji brat i sestra [...] oni su stariji pa oni sve znaju [...] što god da mi treba objasniti...*“ (DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi); „*Matematika mi najviše stvara probleme pa kažem sestri da nisam dobro shvatio, onda mi ona objasni...*“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost), a u pojedinim slučajevima i financijski doprinose kućanstvu (vidi *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*). Važan su resurs i znanje i obrazovanje roditelja, koji obitelj mogu djelomično „zaštititi“ od, primjerice, troškova privatnih instrukcija: „*Dosta nam se posrećilo [...] Tata je ipak završio fakultet [...] pa on zna fiziku, on zna matematiku i uvijek nam može pomoći oko toga, bez da plaća nekom profesoru 30 eura po satu...*“ (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi). Takav se resurs, kao što smo vidjeli ranije, ne može pretpostaviti za svu djecu, zbog čega dostupnost pomoći u učenju u velikoj mjeri ovisi o obrazovnim i socijalnim resursima obitelji (vidi i *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*).

Šira obitelj – bake i djedovi, tete i ujaci, ali i kumovi – također se spominju, iako dosta rijetko, pri čemu su oni prije svega važan izvor instrumentalne podrške. Primjerice, kada su prisutni, djeca opisuju kako pomažu namirnicama i pripremom obroka, odjećom, poklonima i džeparcem te pokrivanjem većih troškova (npr. izleta, krizme, mobitela ili školskog pribora) i čuvanjem djece dok su roditelji na poslu: „*Ova teta naša, ona je stalno kod nas, radi ručak kada je mama na poslu. Kod nas zapravo, skoro pa živi...*“ (DSS14, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi); „*Tada pomogne baka, nekad pomogne i ujko... Ako slavimo nešto veće, oni nam pomognu...*“ (DSS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi). Takva se podrška često temelji na uzajamnosti, pri čemu i sama djeca na različite načine „uzvraćaju“ pomoć koju dobivaju („*Ako je neki puno veći izlet, tu mi pomognu tete [...] zato i ja njima isto pomognem, pričuvam djecu ili tako nešto...*“, DSS06, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece). Istodobno, djeca ukazuju kako i sama rodbina nerijetko ima ograničene resurse, pa je njihova pomoć **povremena i nesigurna** („*Imamo drugu obitelj ovdje u Zagrebu i oni nam ponekad pomognu koliko mogu. Nisu ni njihovi najbolji, ali eto, pomognu...*“, DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece), što upućuje na to kako su neformalne mreže obitelji niskih primanja često i same siromašne resursima (usp. Daly, 2025; Dobroćić i sur., 2025b).

Dok možemo vidjeti da je obiteljska podrška izrazito važna te se temelji na uzajamnom pomaganju, činjenica je i da obiteljske mreže podrške **nisu jednako dostupne svoj djeci**. Dio djece nema kontakt s jednim od roditelja ili je taj odnos opterećen sukobima, a izostanak kontakta s roditeljem često znači i izostanak cijele jedne strane obitelji kao potencijalnog izvora podrške:

„*Imam njegov broj [tate], ali sam ga blokirao jer me uznemiravao. Znao se derati [...] Kad bih to vidio, to bi me nekako stresiralo, bio bih uznemiren cijeli dan [...] Neću se više stresirati...*“ (DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost)

„*Pa, dede nemam, baku nemam, imam jednu baku i tetu, ali oni su u [naziv regije], pa se ne čujemo baš s njima. Praktički od obitelji nitko [...] s tatine strane... se ne podnose s mamom. Praktički ja ne znam od koga mama točno traži pomoć...*“ (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Takva iskustva, uz izostanak uzdržavanja od strane drugog roditelja (npr. DSS11) ili njegovu fizičku i emocionalnu udaljenost (npr. DSS08, DSS10), upućuju na to kako upravo djeca čije su obiteljske mreže najslabije mogu biti najviše ovisna o drugim, (ne)formalnim izvorima podrške, a koji su, kako pokazujemo u nastavku, često nedovoljno dostupni.

Prijatelji i poznanici kao izvor podrške

Uz obitelj, djeca kao važan izvor podrške najčešće navode **prijatelje**. Većina djece ističe kako ima bliske prijatelje u školi ili kvartu, s kojima provodi slobodno vrijeme i kojima se može povjeriti („Imam svoje prijatelje [...] imam dobre prijatelje u školi...” DOS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi; „Prijateljice, one su uvijek uz mene... Uvijek me pitaju kako sam...”, DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece). Prijatelji su posebno važan izvor emocionalne podrške za djecu koja vlastite brige, kao što smo vidjeli, često ne žele dijeliti s roditeljima kako ih ne bi dodatno opteretila, ali i izvor ohrabrenja i osjećaja da ih netko razumije:

„Mami znam nekad nešto reći, onda dosta toga prešutim, možda jednu trećinu kažem [...] A drugo prijatelju [...] Frend je malo stariji pa onda ono: „Možeš ti to, uspjjet ćeš, nastavi, daj, nemoj odustati ni od čega’...” (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

„Sigurno moja prijateljica [ime]. Mislim da ona jako zrelo razmišlja i imam osjećaj da zajedno odrastamo... Slično razmišljamo i imamo slične stavove o mnogim stvarima, uvijek mogu razgovarati s njom...” (DOS04, 13 godina, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

Osim emocionalne, vršnjaci pružaju i vrlo konkretnu instrumentalnu podršku. Kao što je već istaknuto, prijatelji djeci kupuju ili posuđuju školski pribor, časte ih hranom kada nemaju novca te im poklanjaju odjeću (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*), a pomažu im i u učenju („Pomažu mi frendovi iz razreda. Ovi najbolji koji znaju najviše, oni mi vole pomagati...”, DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi) te u obavljanju poslova koje bi inače morali obavljati sami:

„[...] imam ta tri, četiri prijatelja, baš, koji su jako, jako dobri, i onda mi, onako, kroz zezanciju, kroz sve, ne znam, ako dođu drva, mi kroz zezanciju, sve mi to složimo, spremimo [...] dosta mi oni pomažu oko toga, da ne smaram sestru, a mama mi je, pošto mi je mama malo bolesna, ona isto meni ne može pomoći...” (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi)

Vršnjačka solidarnost ponekad nadilazi odnose među samom djecom te uključuje i **prijatelje roditelja**, koji se također organiziraju kako bi pomogli obitelji („Prijatelji [mame], oni šalju. Skupljaju se i šalju novac [...] ali i naši prijatelji, njihovi roditelji se dogovore i pošalju što treba...”, DOS11, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi), a ponekad i **trenere i sportske klubove** koji djecu oslobađaju plaćanje članarine ili im kupuju opremu (npr. DSS10, DSS11, DOS11).

Možemo vidjeti kako su prijateljstva jedan od važnijih zaštitnih čimbenika za djecu koja odrastaju u siromaštvu jer im pružaju osjećaj pripadnosti, emocionalnu sigurnost i praktičnu pomoć (Ridge, 2002, 2011). Istodobno, oslanjanje na prijatelje ima i svoja ograničenja, ponajprije jer iskustva djece pokazuju kako zadovoljavanje osnovnih potreba pojedine djece (npr. obroka u školi ili školskog pribora) ovisi o tome hoće li drugi prepoznati njihovu situaciju i biti spremni pomoći, a asimetrija u odnosima može biti izvor nelagode i nastojanja da se pomoć „uzvrati” (vidi i *Socijalne „strategije” suočavanja djece s oskudicom*). Pritom je važno uočiti kako djeca iz obitelji u siromaštvu nisu samo primatelji, nego i davatelji podrške – dio njih pomaže prijateljima kada oni nemaju novca, a pojedina djeca i volontiraju („Subotom odemo u kuhinju pomagati [...] Pomažem starijima, beskućnicima, da imaju za jesti...” DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi).

Škola, nastavnici i stručni suradnici kao izvor podrške

Škola se pojavljuje kao **važan, ali vrlo neujednačen i nesustavan izvor podrške**. S jedne strane, dio djece opisuje nastavnike, razrednike i stručne suradnike koji prepoznaju njihovu situaciju i **na različite načine im pomažu** u nastojanju da ublaže neposredne posljedice

materijalnih nejednakosti – od organiziranja besplatnih izleta i osiguravanja „*gratis*“ mjesta za djecu koja si ih ne mogu priuštiti (vidi ranije opisano iskustvo DSS01), preko osobnog plaćanja troškova izleta („*Jedna profesorica je čak platila moj izlet. Bilo joj je žao da ne idem...*“ DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece), do pomoći u izradi školskih zadataka kada dijete kod kuće nema potrebne uvjete („*Kad trebam praviti prezentaciju, onda kažem pedagogici gore u školi. Onda odemo ja i pedagogica praviti...*“ DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi). Pojedina djeca navode i kako im je škola osigurala besplatne instrukcije („*To mi je škola bila, nam je pomogla, pa sam imala jednu curu koja mi je besplatno dolazila...*“ DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece), besplatne udžbenike i dio pribora (npr. DSS11), a u pojedinim razredima i sami učenici i roditelji dijele troškove kako bi svi mogli sudjelovati u izletima („*Kod nas obično postoji jedno dijete koje ne plaća. To se nekako dogovori... Prošle godine smo čak podijelili troškove za jednog učenika...*“, DOS09, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi). Školski psiholozi i pedagozi te stručnjaci u učeničkim domovima pojavljuju se i kao izvor emocionalne podrške (npr. DSS03, DOS01, DOS13), iako dio djece ističe kako se teško otvara i probleme radije rješavaju sami („*Ja se inače ne otvaram tako lagano [...] sama bih rješavala najviše, ali dogodilo se da pričam s psihologicom o tome [...] To je isto cool...*“, DOS13, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, otac radi).

S druge strane, iskustva djece pokazuju kako podrška koju dobivaju unutar škole **u velikoj mjeri ovisi o senzibilitetu i angažmanu pojedinih nastavnika, a ne o sustavno organiziranim mehanizmima podrške**. Kao što je istaknuto i ranije (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa te Emocionalne „strategije“ suočavanja s oskudicom*), djeca se teško povjeravaju učiteljima i drugim stručnjacima u školi, a i reakcija škole u pojedinim slučajevima izostaje, dok ponekad i oni dostupni oblici podrške nisu uvijek prilagođeni potrebama djece:

„Idem u jedan boravak gdje dolaze učenici od petog do osmog razreda [...] ali meni to baš ne pomaže puno... Jer nas je desetero i ne može se svakome posebno pomoći [...] Jer imam problema s čitanjem i razumijevanjem... pa mi je teško nešto naučiti. Treba mi osoba koja će mi objasniti...“ (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

Ovdje možemo vidjeti i kako nije važno da je određena usluga samo dostupna, nego ona mora biti i adekvatna, odnosno odgovarati na potrebe djece. Osim toga, budući da si obitelji plaćene instrukcije najčešće ne može priuštiti, a dio djece ih ipak dobiva zahvaljujući neformalnim mrežama (npr. instrukcije kod majčine prijateljice, DOS15 ili pomoć starije braće, DSS14, DOS14), **pomoć u učenju** se posebice pokazuje kao područje u kojem bi škola trebala imati važnu ulogu, posebice u kontekstu ublažavanja nejednakosti, ali je zasad **ostvaruje tek djelomično i neujednačeno**. Škola se tako pojavljuje kao potencijalno važan, a nedovoljno iskorišten prostor pružanja podrške – posebice instrumentalne (izleti, udžbenici, pribor) i emocionalne (razgovori sa stručnim suradnicima) – pošto dostupnost za sada uvelike ovisi o pojedincima, a ne o sustavnom odgovoru školskog sustava.

Drugi formalni izvori podrške

Drugi formalni izvori podrške pojavljuju se također rijetko i fragmentirano. Većina obitelji koristi **novčane potpore** (npr. doplatu za djecu, zajamčenu minimalnu naknadu, jednokratne novčane pomoći, inkluzivni dodatak, obiteljsku mirovinu, prava vezana uz status hrvatskog branitelja ili novčane pomoći GZG-a), pri čemu djeca o tim pravima u pravilu znaju vrlo malo – ne znaju točno koja prava obitelj ostvaruje, a niti kome se roditelji obraćaju kada im je teško („*Uvijek pita, ne znam, za jednokratnu pomoć od vojske, od centra, dalje ne znam...*“, DOS16, 15 godina, jednoroditeljska obitelj, majka ne radi), a što je na tragu ranijih nalaza da roditelji djecu nastoje zaštititi od financijskih briga. Osim toga, djeca takvu formalnu podršku najčešće opisuju kao jedan od izvora prihoda kojim se obitelj, uz druge izvore, „pokrije“ („*Tata dobiva taj*

inkluzivni dodatak i dječji doplati i nešto od grada sitno [...] imamo na bonove, pa može platiti mama režije [...] pokrijemo se svaki mjesec za hranu...“ (DSS04, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, nezaposleni roditelji, otac kronično bolestan).

Djeca koja su u kontaktu sa **socijalnim radnicima** uglavnom ih opisuju kao osobe koje obiteljima „dosta pomažu“ (*„Mi imamo jednu socijalnu radnicu koja nam dosta pomaže...“* DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi), a iskustvo DSS10, petnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s četvero braće/sestara i zaposlenim ocem pokazuje kako socijalni rad, kada je usmjeren na potrebe djeteta, može obitelj povezati i s drugim izvorima podrške:

„I evo sada nam je socijalna radnica koja dolazi kod nas, sada nam je ona preporučila da idemo u [naziv udruge] [...] za učenje. I onda je meni preporučila da imam savjetovanje za spavanje. Spavanje mi je bilo užasno, sada mi je puno bolje [...] Ja mislim, najdraža mi je ova socijalna radnica koju smo imali do sada. Mislim, imali smo samo tri ili četiri, ali ona je najdraža...“

Istodobno, spominjanje „tri ili četiri“ socijalne radnice upućuje i na čestu promjenu stručnjaka, što otežava izgradnju odnosa povjerenja, a koji i sama djeca prepoznaju kao važan. Iskustvo DSS10 ujedno je jedan od rijetkih primjera šire podrške, gdje je socijalna radnica obitelj uputila i na druge usluge, dok djeca (npr. DSS16, DSS12) nešto češće ukazuju na nedovoljnu informiranost obitelji o pravima i uslugama, pri čemu informacije o dostupnoj pomoći često ovise o pojedinim stručnjacima ili neformalnim kanalima.

Ulogu u zadovoljavanju osnovnih potreba imaju i **vjerske zajednice, humanitarne organizacije i udruge** koje obiteljima pomažu hranom, školskom opremom i novcem (*„U crkvu idem skoro svaku nedjelju [...] Puno pomažu, daju hranu...“* DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi; *„Ja znam da meni župnik naš ponekad zna dati nešto novca...“* DSS14, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi), a dio obitelji koristi i pučku kuhinju (npr. DSS07, DSS12, DSS02). Djeca takvu pomoć uglavnom opisuju pragmatično (*„Pojedem, ništa mi ne smeta, ima se hrana, tu se pojede...“* DSS07, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka nema radnu sposobnost), no njihova iskustva pokazuju i kako je riječ o povremenoj pomoći koja ne otklanja neizvjesnost:

„Pa za pribor je bila kontaktirala [naziv udruge] i bili smo dobili. A sad ovako, nama je ostalo još tih stvari, pa nam još ne treba sad trenutno. Ali ovako, uopće kasnije ako će nam trebati, to ne znam koga će mama dalje kontaktirati...“ (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Djeca posebno pozitivno opisuju programe koji im omogućuju sudjelovanje u aktivnostima koje su dostupne i njihovim vršnjacima, poput **ljetovanja koja financira Grad Zagreb** (*„Išli smo svake godine u [mjesto], i to se može do osmog razreda [...] Ovo je bilo super [...] I dalje imam prijatelja tamo...“* DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi; vidi i DSS01), **besplatnih školskih izleta ili oslobođanja od članarina u sportskim klubovima**. Takvi oblici podrške ne zadovoljavaju samo materijalne potrebe, nego djeci omogućuju i osjećaj pripadnosti i „normalnosti“, a posebno su vrijedni kada su dostupni svoj djeci ili organizirani na način koji djecu ne izdvaja. Istodobno, iskustvo DSS10 pokazuje kako su takvi programi često vezani uz dob (npr. do završetka osnovne škole), pa starija djeca ostaju bez njih upravo u razdoblju kada se troškovi sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima povećavaju.

Sveukupno gledano iskustva djece pokazuju kako se podrška koju obitelji u siromaštvu dobivaju u velikoj mjeri temelji na neformalnim mrežama – primarno užoj obitelji i u znatno manjoj mjeri prijateljima, susjedima te angažmanu pojedinih nastavnika – dok se formalni sustav podrške pojavljuje fragmentirano, kao niz pojedinačnih naknada, usluga i povremenih oblika pomoći koji se nadopunjuju drugim izvorima. Promatrano prema vrsti podrške, emocionalnu podršku djeca gotovo isključivo dobivaju od obitelji i prijatelja, instrumentalnu od šire obitelji, prijatelja, pojedinih nastavnika, formalnog sustava te vjerskih zajednica i

organizacija civilnog društva, dok je informacijska podrška – osobito ona o pravima, uslugama i mogućnostima pomoći u učenju – najslabije zastupljena i u velikoj mjeri ovisi o obrazovnim resursima obitelji i angažmanu pojedinih stručnjaka. To govori o potrebi jačanja formalnog sustava podrške kroz dostupne, kontinuirane i nestigmatizirajuće usluge u školi i zajednici (npr. besplatnu i individualiziranu pomoć u učenju, univerzalno dostupne školske i izvanškolske aktivnosti te kontinuitet odnosa sa stručnjacima), a koje neće ovisiti o tome hoće li dijete ili obitelj imati „sreće“ s pojedinim nastavnikom ili socijalnim radnikom.

Emocionalna dobrobit i iskustvo odrastanja u materijalnoj oskudici

Odrastanje u obiteljima nižeg socioekonomskog statusa ne oblikuje samo materijalne uvjete djetetova života, nego i njegovu emocionalnu svakodnevicu, odnosno način na koji dijete doživljava sebe, svoju obitelj i vlastiti položaj u odnosu na druge. Istraživanja iz perspektive djece pokazuju kako se siromaštvo kod djece ne očituje samo kroz nedostatak stvari, nego i kroz brige, osjećaj nesigurnosti, sram, isključenost i ograničene mogućnosti da budu „kao drugi“ (Ridge, 2002, 2011; Kletečki Radović i sur., 2017). Pritom materijalna oskudica može djelovati i posredno na dobrobit djece, kroz financijski stres, zabrinutost i iscrpljenost roditelja te napetosti koje iz toga proizlaze u obiteljskim odnosima (Conger i Conger, 2004). Djeca obuhvaćena ovim istraživanjem u pravilu doživljavaju i procjenjuju vlastitu dobrobit u kontekstu ograničenih materijalnih resursa kroz četiri međusobno povezana aspekta: (1) svjesnost i razumijevanje siromaštva i materijalnih razlika, (2) brige i zabrinutosti povezane s financijskom nesigurnošću i dobrobiti članova obitelji, (3) druge emocionalne posljedice odrastanja u oskudici poput tuge, srama i straha te (4) relativno visoku procjenu zadovoljstva životom. Brojna iskustva o kojima djeca govore u ovom dijelu već su se pojavila u prethodnim poglavljima, pri čemu ovdje dodatno izdvajamo isključivo njihovu emocionalnu dimenziju.

Svjesnost siromaštva i materijalnih razlika

Kao što puno detaljnije pokazuju prethodna poglavlja, djeca vrlo jasno razumiju materijalni položaj svoje obitelji te prepoznaju koje si stvari obitelj može, a koje ne može priuštiti, te uočavaju kako se roditelji snalaze i odriču (vidi „Strategije suočavanja djece i njihovih obitelji“). Pritom djeca vlastiti položaj najčešće opisuju kao „skroman“, ističući kako su im zadovoljene osnovne potrebe: „Pa jako iskreno skromno, pošto majka se dosta jako bori za nas, daje sve od sebe...“ (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi); „Mislim, živimo od plaće do plaće, kao [...] svaka obitelj u Hrvatskoj [...] Imamo odjeće, imamo hrane. Krov nad glavom...“ (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi).

Iako su djeca **svjesna materijalnih razlika među vršnjacima** (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*), dio njih ističe kako te razlike u njihovim prijateljskim odnosima nisu presudne te se ne osjećaju drugačijima od bliskih prijatelja („Imam frendove koji se stvarno dosta skuplje i oblače od mene [...] jednostavno družimo se kao da smo svi isti...“, DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi; „Znamu moji prijatelji [...] da nemam tatu i to, ali oni mene ni ne zezaju zbog toga, oni kuže to [...] [brat i sestra] imaju više novaca, ali nije da se hvale [...] normalni smo...“, DOS15, 13 godina, jednoroditeljska obitelj s troje djece, majka radi). Dok možemo vidjeti kako sigurni i prihvaćajući vršnjački odnosi mogu djelovati zaštitno, javlja se i osjećaj različitosti i izloženosti, posebice u situacijama u kojima materijalne razlike postaju javno vidljive. Potonje najbolje opisuje iskustvo DSS11, šesnaestogodišnjaka koji odrasta u jednoroditeljskoj obitelji s bratom/sestroom i nezaposlenom majkom:

“Pa, na primjer, nismo svi [...] nas dosta u mojoj školi ima koji nismo novčano stabilni [...] Imaju opet, što se neki, dižu se s novcem i onda kupe, ne znam, pola pekare i onda se nabacuju sa time, što nije u redu od njih [...] Osjeća se velika razlika...”

Brige i zabrinutosti: financijska nesigurnost i briga za članove obitelji

Brige su emocija o kojoj su djeca najčešće govorila, a ponajprije su se odnosile na **financijsku nesigurnost obitelji** – hoće li biti novca za hranu, račune i grijanje, hoće li se dugovi povećati ili hoće li neki nepredviđeni trošak narušiti ionako krhki kućni budžet:

„Kad mama kaže da nema novca za kruh ili nešto slično, onda mi je žao zbog toga. Bojim se da možda nekoliko dana nećemo imati dovoljno novca...” (DOS06, 13 godina, dvohraniteljska obitelj s četvero djece)

„Pa [brinem] o tome hoće mama uspjjet, na primjer, platiti račune, hoćemo li imati, na primjer, za jest...” (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Da imamo novaca za sve ove stvari, da se ne moramo brinuti, a mislim da bi život bio deset puta lakše. I za nas i za tatu, da se ne moramo brinuti da li će doći iduća plaća, da li ćemo imati novaca, da li će samo naša veš mašina eksplodirati, pa nećemo moći prati veš [...] Sve to je tu negdje stisnuto i onda jedna mala greška, pukne sve...” (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

Potonje jasno ukazuje kako se financijska nesigurnost doživljava kao stalna izloženost riziku, u kojoj i mali nepredviđeni događaj može „srušiti“ cijeli sustav snalaženja. Djeca pritom brige povezuju i s rastom troškova života (*„Za režije pogotovo [...] Pogotovo sad hrana sve skuplja i skuplja [...] Sve teže zapravo s hranom...”*, DSS02, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi), a kod starije djece zabrinutost se proteže i na budućnost te na pitanje hoće li uspjeti izaći iz nepovoljnog položaja: *„Što je sad ovo nemoguće u današnja vremena, u svojim 16 godina, da postignem nešto više, znači da barem idemo dvije, tri stepenice gore, tako da jedino zbog toga bi možda bio malo zabrinut [...] i nekako malo tužan...”* (DSS11, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka ne radi).

Druga važna dimenzija zabrinutosti odnosi se na **dobrobit članova obitelji**. Djeca prepoznaju financijski stres roditelja, primjerice, njihovu nervozu, zabrinutost i umor, čak i kada roditelji o tome ne govore otvoreno (vidi i *Odricanje roditelja i (starije) djece i zaštita (mlađe) djece od financijskih briga*):

„Dosta puta [primijetim da je mama zabrinuta]. Do kasno zna biti budna i onda kada svi spavaju, ona zna nekad i zaplakati zbog toga i sve to. Onda ona razmišlja kako će, kako da sutra zaradi nešto, da svi budemo opet veseli, da budemo svi na okupu. I onda stvarno je i njoj teško...” (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

„Nekad je živčana, nekad je nervoza, ne zna što da radi, pa šeta po kući. Onda zove tatu, pa se s njim nešto raspravlja...” (DSS12, 16 godina, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Briga za roditelje pritom se često isprepliće sa strahom za njihovo zdravlje, posebice u obiteljima u kojima je roditelj bolestan (*„Opet kažem, bude mi tužno kad vidim tatu takvog...”*, DSS04, 17 godina, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece, nezaposleni roditelji, otac kronično bolestan; *„Tužno [mi je] za mamu kada [...] ne uspijeva možda naći način [...] bojim se da se ne bi dogodilo to, da se možda ne razboli ili nešto...”*, DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece). Kod dijela djece takav strah dobiva i egzistencijalnu dimenziju te djeca ističu kako cijela obitelj ovisi o jednom roditelju:

„Ja se nadam da će mama biti uvijek tu [...] i da ću jednog dana dokazati da više ne mora brinuti [...] [Bojim se] da se mama neće razboljeti [...] Da neće odustati mama od svega [...] To je najveći strah. Mama da odustane od svega, jer ako ona odustane, svi smo opet na nekoj nuli...” (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

Ova iskustva jasno pokazuju kako materijalna oskudica na djecu djeluje i posredno, kroz njihovu izloženost stresu i zabrinutosti roditelja (Conger i Conger, 2004), pri čemu djeca nisu samo „primatelji“ roditeljskog stresa, nego ga aktivno prate, tumače i nastoje ublažiti, zbog čega nerijetko preuzimaju odgovornost za funkcioniranje obitelji (vidi *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*).

Druge emocionalne posljedice odrastanja u oskudici

Uz brige, djeca opisuju i niz drugih emocija povezanih s iskustvom odrastanja u obiteljima koje raspolažu s vrlo ograničenim resursima – tugu, sram, strah od osude, frustraciju, osjećaj nepravde i povrijeđenosti. **Tuga** se najčešće javlja u situacijama u kojima djeca ne mogu sudjelovati u aktivnostima koje su dostupne njihovim vršnjacima ili kada svjedoče odricanju roditelja („*Pa znam da malo budem žalostan [...] Neraspoložen i tako nešto [...] u mjesecu tri-četiri puta...*“, DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi; vidi i *Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima*), dok su **sram i strah od osude** posebno vezani uz mogućnost da njihova situacija postane vidljiva drugima („*I sram i strah, kako će [drugi] reagirati [na njihovu životnu situaciju]...*“, DSS09, 15 godina, dvoroditeljska obitelj s osmero djece, otac radi; vidi i *Socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*). Dio djece opisuje i **osjećaj narušene autonomije i ograničene mogućnosti samoizražavanja**, koji se u adolescenciji, kada su odjeća, izlasci i vlastiti prostor važan dio identiteta, doživljava posebno snažno:

„Osjećam se kao da ne mogu biti ja. Ne kao da ne mogu biti ja, nego da ne mogu raditi što hoću, na primjer nositi što želim, ili tako nešto...“ (DSS10, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s petero djece, otac radi)

„Da [volio bi pozvati prijatelja u stan...] Pa najradije bih se zabio [jer ne mogu]...“ (DOS03, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Iskustva djece koja su, uz siromaštvo, izložena i etničkoj diskriminaciji pokazuju kako se materijalna oskudica i diskriminacija međusobno pojačavaju, pri čemu se uz **povrijeđenost** javlja i snažan osjećaj **nepravde** te povlačenje (vidi *Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*). Kod pojedine djece emocionalno opterećenje povezano s oskudicom prelijeva se i u gubitak motivacije za školovanje, osobito kada izostane podrška koja im je bila potrebna:

„Iako ne bih volio da itko od nas odustane od škole, ali takav je sad život [...] Iskreno, sestra je odustala od škole, ja nisam htio, ali iskreno gubim volju zato što stipendija mnogo meni znači i mami i ostaloj braći. I to smo mi [izgubili] jer nismo na vrijeme to uspjeli poslati [...] i tu smo izgubili volju ja i sestra za školu...“ (DSS01, 17 godina, jednoroditeljska obitelj s osmero djece, majka ne radi)

Ovaj primjer pokazuje i kako administrativne prepreke u pristupu pravima (npr. propušteni rok za prijavu za stipendiju) za djecu u siromaštvu mogu imati dalekosežnije emocionalne i obrazovne posljedice (usp. Herd i Moynihan, 2018). Konačno, dio djece opisuje i **napetosti u obiteljskim odnosima** koje proizlaze iz nedostatka novca, poput svađa među braćom i sestrama oko toga što si obitelj može priuštiti ili nervoze roditelja kada novca nema (npr. DSS12, DSS13), što dodatno potvrđuje kako se financijski stres prelijeva i u obiteljsku klimu.

Zadovoljstvo životom: između zahvalnosti i prilagodbe očekivanja

Kada su zamoljena da procijene koliko su zadovoljna svojim životom na ljestvici od 1 do 10, djeca su najčešće davala visoke ocjene – osam, devet ili deset, a pojedina i „jedanaest“ (npr. DSS02, DSS03, DSS05, DSS13, DOS02, DOS05, DOS14, DOS16). Visoko zadovoljstvo pritom najčešće obrazlažu **kvalitetom odnosa u obitelji i s prijateljima**, a ne materijalnim okolnostima:

„Ja bih rekao 11 [...] Imam sve što mi treba... Super prijatelje... Još bolju sestru...“ (DOS05, 14 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece, majka radi)

„Pa 10, ja sam jako zadovoljna i sretna sam što ovako živim [...] Imaš toliko koliko imaš, trudiš se završiti i to je tako...“ (DSS13, 16 godina, dvoroditeljska obitelj sa šestero djece, roditelji ne rade)

Pritom je indikativno kako dio djece iz jednoroditeljskih obitelji ističe da je ono što im „nedostaje do desetke“ odsutnost oca, a ne osvrću se na materijalne teškoće, što dodatno potvrđuje

središnje mjesto obiteljskih odnosa u dječjem doživljaju dobrobiti. Istodobno, dio djece izravno povezuje nižu procjenu zadovoljstva s **materijalnom situacijom obitelji** ili ističe kako bi uz bolje materijalne prilike njihovo zadovoljstvo bilo veće, ponajprije jer bi obitelj bila rasterećena briga („*Pa najvjerojatnije [bih bio zadovoljniji], da se ne bismo trebali toliko brinuti [...] o stvarima...*“ DSS08, 15 godina, višegeneracijska jednoroditeljska obitelj s troje djece; „*Htjela bih da mama bude više sretna i [...] da imam svaki puta kada izađem van da si mogu priuštiti nešto...*“ DSS14, 16 godina, jednoroditeljska obitelj s četvero djece, majka radi; „*Da je malo više novca [...] Odjeća, obuća i hrana...*“ DOS03, 15 godina, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece). Najniže procjene kvalitete života (npr. „neka četvorka“ DSS01; „solidna petica“ DSS11) daju pritom djeca koja se suočavaju s kumulacijom teškoća – materijalnom oskudicom, preuzimanjem odgovornosti za obitelj, gubitkom motivacije za školovanje ili teškoćama mentalnog zdravlja.

Visoke procjene zadovoljstva životom važno je interpretirati s oprezom te uvažavajući širi kontekst u kojem djeca odrastaju. S jedne strane, one svjedoče o snažnim obiteljskim i prijateljskim vezama te o zahvalnosti i skromnosti koju djeca često predstavljaju kao dio obiteljskih vrijednosti (vidi *Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*). S druge strane, vidjeli smo da one mogu odražavati i proces prilagodbe očekivanja, u kojem djeca vlastite potrebe i želje usklađuju s onim što im obitelj može priuštiti, a vlastitu situaciju procjenjuju u usporedbi s onima „kojima je gore“ (usp. Kletečki Radović i sur., 2017). Na to upućuje i činjenica da pojedina djeca istodobno daju visoke ocjene zadovoljstva i opisuju brojne brige, odricanja i ograničenja. Stoga visoko izraženo zadovoljstvo životom ne bi trebalo tumačiti kao pokazatelj da materijalna oskudica nema posljedica za dobrobit djece, nego kao izraz **složenog međuodnosa između zaštitnih odnosa i svakodnevnih teškoća s kojima se djeca nose**.

Sveukupno gledano iskustva djece pokazuju kako je emocionalna dobrobit djece koja odrastaju u siromaštvu obilježena istodobnom prisutnošću zaštitnih odnosa i stalnih briga. Djeca se najčešće ne opisuju kao nesretna, no njihova svakodnevica uključuje kontinuiranu zabrinutost zbog financijske nesigurnosti, brigu za roditelje i njihovo zdravlje, tugu i sram zbog ograničenih mogućnosti sudjelovanja te, kod dijela djece, i gubitak motivacije i nade u bolju budućnost. Takve emocionalne posljedice često su manje vidljive od materijalne oskudice, posebice jer ih djeca nastoje prikriti kako ne bi dodatno opteretila roditelje. Stoga je važno da sustavi podrške djeci u siromaštvu, uz ublažavanje materijalne deprivacije, uključuju i dostupnu psihosocijalnu podršku u školi i zajednici, kao i mjere koje smanjuju financijski stres obitelji, budući da smo mogli vidjeti kako se upravo kroz roditeljske brige i napetosti oskudica u velikoj mjeri prenosi na emocionalnu dobrobit djece. Imajući u vidu važnost brige za mentalno zdravlje i psihološku dobrobit djece, ovakav sveobuhvatni multidisciplinarni pristup pružanju podrške zasigurno bi imao učinka na preveniranje internaliziranih i eksternaliziranih problema kod djece i mladih koji često postanu zamijećeni u javnosti tek kada rezultiraju tragičnim događajima.

Što još djeca kažu? Prijedlozi djece za unaprjeđenje podrške obiteljima u siromaštvu

Djeca su tijekom razgovora iznijela i vlastite **prijedloge za unaprjeđenje podrške njima i njihovim obiteljima**, odgovarajući na pitanja o tome što bi njima, njihovim obiteljima ili djeci općenito najviše pomoglo. Sagledani zajedno, njihovi prijedlozi pokazuju da unaprjeđenje dobrobiti djece koja odrastaju u siromaštvu ne podrazumijeva samo osiguravanje materijalnog minimuma, premda je potreba za dostatnom materijalnom podrškom vrlo jasno izražena. Djeca istodobno naglašavaju potrebu za ravnopravnim sudjelovanjem u obrazovanju i vršnjačkom životu, mogućnostima razvoja vlastitih interesa i slobodnog vremena, podržavajućim odnosima i dostupnom stručnom podrškom, životom bez stigmatizacije i osjećaja manje vrijednosti te dostupnom, sigurnom i uključujućom lokalnom zajednicom. Tablica 6 sve ove prijedloge organizira po tih šest širih područja podrške, pri čemu je za svako od njih navedeno što djeca konkretno žele, a potkrijepljeno izravnim isječcima iz intervjua.

Prijedlozi djece tako usmjeravaju pažnju s pitanja što djeca imaju na pitanje što im je potrebno i što bi voljeli imati, neovisno o materijalnom položaju njihove obitelji. Djeca jasno artikuliraju kako materijalnu, tako i socijalnu i razvojnu dimenziju podrške, bez da ih strogo odvajaju jednu od druge. Takvi nalazi u skladu su s višedimenzionalnim razumijevanjem dobrobiti djece (usp. Bradshaw i Richardson, 2009; Ben-Arieh i sur., 2014) te upućuju na potrebu za podrškom koja istodobno osigurava materijalnu sigurnost, jednake mogućnosti sudjelovanja i razvoja te dostojanstvo djeteta.

Tablica 6: Prioriteti za unaprjeđenje dobrobiti djece iz perspektive djece

Područje	Što djeca traže	Isječci iz intervjua
STABILNOST U POGLEDU OSNOVNIH ŽIVOTNIH UVJETA		
Hrana, odjeća i obuća	Da svako dijete ima dovoljno hrane te primjerenu odjeću i obuću	„Možda i mami da nešto priušte, pomoći i tati, financijsku pomoć i hranu i tako nešto. I neku odjeću [...] To mi najviše želja da imamo hranu i da treniram boks. I odjeće čak malo...” (DSS09); „Trebalo bi imati nešto za jesti... Toplu i kvalitetnu odjeću. Sigurno mjesto za život...” (DOS05) „Hrana, voda, struja [...] ako im nije problem da malo pojeftine, onako, najviše hranu...” (DSS02) „Odjeća, tenisice, jakna...” (DSS03); „Da imamo dovoljno hrane, da je mama zdrava...” (DSS09); „Hrane [...] odjeće...” (DSS01); „... hranu, dovoljno hrane, vode, pitku vodu, odjeću, obuću i pravo na školovanje...” (DSS05); „Pa možda da imamo dovoljno hrane za život...” (DSS12)
Stanovanje	Primjeren, siguran i zdrav dom; pomoć s troškovima režija	„Da nemamo vlagu u kući...” (DSS09) „Da nekako malo smanje režije...” (DSS02) „Kod novih majki, ako nemaju dobra primanja, možda neki stan sigurno.” (DSS08); Sigurno mjesto za život...” (DOS05); „Da pomognu oko hrane, režija...” (DSS01); „... hrana, odjeća, najosnovnije, uvjeti života, stan i to. Stan, kuću, bilo što od toga...” (DSS11)
Materijalna sigurnost obitelji	Materijalna sigurnost i novčana potpora obiteljima	„Najradije bih htio da svi imaju dovoljno novaca da ugodno žive i da ne trebamo brinuti o svemu ovome...” (DSS10); „Da više pomaže obiteljima [...] da daje više novaca, da pomogne za hranu, za odjeću, za školu...” (DOS02); „Da pomognu oko hrane, režija...” (DSS01); „Mislim da bi sigurno trebalo postojati više materijalne pomoći...” (DOS04); Možda da povise [...] ne znam, socijalnu pomoć? Da. Da ne bude tisuću, na primjer, da bude tisuću petsto. Samo da povise, jer ljudi ne mogu ni kupiti hranu, onda za sebe nemaju...” (DOS01)
RAVNOPRAVNO SUDJELOVANJE U OBRAZOVANJU		
Školski pribor i oprema	Besplatan ili subvencioniran pribor i oprema potrebna za školovanje	„Prvo što mi možda pada je osigurati pernicu s osnovnim stvarima [...] bilježnice. To bi puno pomoglo. Skoro 100 eura uštedi nekome da ima za školu...” (DSS06); „Da dobijemo pribor besplatno...” (DSS09); „Možda novac za bilježnice [...] i za školsku opremu [...] torbe, bilježnice i ostale stvari...” (DOS05); „pribor za školu...” (DSS01); „Da bar dobe jednu ili dvije olovke i gumice, za pisati stvari, teke...” (DOS12)
Izleti i maturalna putovanja	Financiranje/sufinanciranje i niže cijene kako bi sva djeca mogla sudjelovati	„Da budu osjetljivi na cijenu izleta [...] ili da im pomognu platiti izlete ili da ih u potpunosti plate.” (DSS05); „Ja bi volio da grad može platiti izlete... Ja bih to volio, ali znam da to nije tako lako...” (DSS10); „Da sva djeca mogu ići [...] Neka ne mogu i onda im bude žao...” (DOS02); „Mislim da bi trebali smanjiti cijene putovanja ili omogućiti da se ide na neka mjesta koja manje koštaju [...] bilo je nešto oko tri tisuće i više [za maturalic...]” (DOS06)
Digitalna uključenost	Računalo i kvalitetan pristup internetu	„Računalo...” (DSS01); „Bolji internet...” (DSS09); „Da daju više novca [...] Da. To je uglavnom novčani problem... Kad bismo imali više novca, možda bih imao bolje računalo. Imam laptop, ali nije baš nešto. Naslijedili smo ga. Meni nije toliko problem, ali sestra bi mogla ići na ples...” (DOS05)

Školska prehrana	Dostupni obroci i u srednjim školama; zdrava i priuštiva hrana	„Da mogu u srednjoj djeca i jesti. Ima netko koji nema skroz para [...] radije da i on jede...“ (DSS02); „Da se ima u kantini ne samo pecivo, ali i [...] voća i hrane koje je priuštivo...“ (DSS06); „Da, na primjer, da u školi možda ima više obroka. Neka djeca nemaju [...] da mogu imat, na primjer, u školama...“ (DOS14)
Pomoć u učenju	Besplatne instrukcije i dostupna dodatna pomoć u školi	„Da ovima kojima ide teže, da im profesori pomognu malo više [...] Makar jednu učionicu da ostave praznu, da svi dođu koji ne znaju i profesorica ili bilo tko, da dođu malo pomagat svakom...“ (DSS02); „Ako sutra grad osigura [...] instrukcije za obitelji u potrebi, pa da se ne trebaju plaćati instrukcije [...] to bi možda bila dobra ideja...“ (DOS15); „Instrukcije...“ (DSS04)
MOGUĆNOST RAZVOJA, SLOBODNOG VREMENA I PARTICIPACIJE		
Sport i slobodne aktivnosti	Besplatne ili subvencionirane aktivnosti dostupne bez obzira na prihode roditelja	„Neku aktivnost koju ne mora plaćati...“ (DOS06); „Ako [aktivnost...] ne bude baš u potpunosti besplatno, da bar bude upola. Ako je 30 eura, da bude 15 eura mjesečno...“ (DSS01); „Možda da mlađa djeca mogu ići na te neke aktivnosti bez da se plaća...“ (DSS03); „Da možemo imati neke slobodne aktivnosti...“ (DSS09); „Neku sportsku aktivnost. To je nešto najbolje i najljepše, jer kad god si tužan i kad te nešto muči, to uvijek možeš sve izbaciti u sportu. Dok u priči baš i nekada ne. Uvijek ćeš neku riječ znati progutati, a ta riječ će najviše boljeti, jer priča dosta baš i ne pomaže, dok u sportu ću sve izbaciti iz sebe...“ (DSS01); „Pa možda za ove od prvog do četvrtog razreda da idu na neke aktivnosti i da imaju ono baš najpotrebnije...“ (DSS03); „Mogućnost da se bavi nekim sportom kojim želi...“ (DSS05)
Razvoj interesa i talenata	Da siromaštvo ne sprečava dijete u razvijanju onoga u čemu je dobro	„Da može razvijati ono što voli [...] Neka djeca su jako talentirana, ali nemaju novca za instrumente, treninge ili nešto drugo što im treba...“ (DOS09)
Vrijeme za sebe	Da djeca, uključujući djecu s obiteljskim obvezama, imaju vlastito slobodno vrijeme	„Da braća budu sretna, da ne moraju maštati o nečemu što nemaju. Da ja nađem bar malo vremena za sebe, za taj boks...“ (DSS01); „Da imaju super odnos u obitelji [...] čak i slobodno vrijeme [...] vrijeme za obitelj, za učenje...“ (DSS02)
Druženje i međuvršnjački odnosi	Mogućnosti za druženje koje nisu uvjetovane mogućnošću potrošnje	„I ono... u tjednu jedan izlazak s prijateljima, da može steći neko okruženje...“ (DSS01); „Pa smatram da bi trebalo poboljšati odnos s vršnjacima...“ (DSS06)
PODRŽAVAJUĆI ODNOSI I DOSTUPNA STRUČNA PODRŠKA		
Emocionalna podrška	Netko tko će saslušati dijete i kome se može obratiti kada mu je teško	„Najvažnije je da ima nekoga s kim može razgovarati...“ (DOS09); „Da se priča o tome, da imaju s kim pričati...“ (DSS04); „Pa i tako [...] da se oni njemu mogu obratiti [...] pa da im se to omogući ako može...“ (DSS03)
Odnos stručnjaka prema djeci	Razumijevanje, strpljenje i neposredan razgovor s djecom	„Da znaju i kako se mi osjećamo [...] da malo skuže, bit će puno jasnije da skuže kako smo mi, kako je nama [...] Da popričaju više s ljudima, s djecom pogotovo, jer najviše se od djece [koja

		žive u lošim uvjetima] isto može saznati, svašta..." (DSS02); „Da zna baš biti s ljubavlju i strpljenjem i s ljubavlju da se njemu obrati, a ne baš kao neki general da dođe..." (DSS07)
Kontinuirana podrška	Da pomoć ne bude samo materijalna i povremena, nego da postoji osoba dostupna djetetu	„Trebali bi [socijalni radnici] znati popričati kako su u životu, kako su proveli dan, kako je, da li mi je teško, da uvijek budu tu kad je nekome najteže, da uvijek pomognu [djeci...] Da budu tu uz njih, da malo više ima priče, da budu neke aktivnosti, šetnje i tako neke sitnice koje puno znače. Kako da to kažem, negdje prošetati i popričati sa mnom ili s mojom sestrom. To bi puno značilo jer mislim da bi se lakše osjećali da ne nosimo samo mi to u sebi, da netko zna to s nama prepoloviti na dva dijela..." (DSS01); „Da djeca ne budu gladna, žedna, da imaju razumijevanja kad nešto ne mogu, da imaju robu, obuću. Sve ono što sad, naprimjer, nemaju, da dobiju odmah sutradan. Jer lijepo bi se potpomogla djeca..." (DOS01)
Informacije o dostupnoj pomoći	Jasno i djeci dostupno informiranje o pravima / mjestima gdje mogu dobiti pomoć	„Po školama da socijalni radnici koji tamo rade, da djeci koja nemaju [...] kažu: ima tamo i tamo, možeš otići, oni će ti pomoći..." (DSS08)
Obiteljska ljubav i toplina	Da djeca imaju osjećaj da su voljena i prihvaćena u obitelji, bez obzira na materijalne mogućnosti	„Hranu, odjeću, obitelj, ljubav [...] Jer možeš imati puno novca, ali ako nemaš obitelj i nekoga tko te voli, ništa ti to ne znači..." (DOS02); „Ljubav obitelji i roditelja [...] i ako jako želi negdje putovati, da mu se to omogući..." (DOS06); Pa mislim da bi trebalo imati svoj dom, uvijek nekoga starijeg pored sebe. I nekog koji mu uvijek pomaže..." (DOS14)
RAVNOPRAVNOST, DOSTOJANSTVO I ŽIVOT BEZ STIGME		
Život bez stigmatizacije zbog siromaštva	Da dijete zbog materijalnog položaja ne bude percipirano kao manje vrijedno	„Pa da neka bogata djeca, na primjer, ne misle samo o njima kao perspektivi, kao ti si siromašan, ti nisi vrijedan mene [...] Da bude jednako..." (DOS14)
Razumijevanje nejednakih mogućnosti	Da škole i stručnjaci ne pretpostavljaju da sva djeca imaju iste materijalne mogućnosti	„Trebali bi razumjeti [stručnjaci, učitelji] da ne mogu svi priuštiti nešto što mogu ovi ostali..." (DSS04); „Imamo dosta učenika koji su stvarno skupo obučeni [...] ravnatelj možda ne razumije nas koji smo malo lošije obučeni [...] moj frend neće ići na maturalac... upitno je i kod mene, neće ići zato što je preselio se iz jednog stana u drugi i financijska situacija ga muči. I on sad isto upitno je, hoće ići ili ne [...] nisam jedini [kome je maturalac upitan], ima ih još iz razreda..." (DSS11)
Razumijevanje životnih uvjeta djece	Razumijevanje povezanosti siromaštva i funkcioniranja djeteta	„Možda kako neki nemaju ni hrane ni robe na leđima, da malo misle o njihovim situacijama, da možda onda ne mogu biti ni najbolji u školi. Možda nemaju novca za ove knjige ili tako nešto..." (DSS08)

DOSTUPNA, SIGURNA I UKLJUČUJUĆA LOKALNA ZAJEDNICA

Javni prijevoz	Pouzdaniji i brži javni prijevoz koji mjesto stanovanja neće pretvarati u prepreku obrazovanju	„Voljela bih upisati [...] gimnaziju [...] Ali problem je [...] pošto živim u [rubni dio grada] imamo samo jedan autobus koji ne vozi baš često...” (DOS04); „I treba gužve srediti [...] malo još da ubrzaju to, da poguraju [...] da popravi infrastrukturu od željeznice [...] treba modernizirati...” (DOS03)
Dostupni lokalni sadržaji	Sport, kultura i druge aktivnosti dostupne djeci u njihovoj zajednici	„Mislim da bi svako dijete trebalo imati mogućnost baviti se sportom ili nekom slobodnom aktivnošću. To može biti sport, ples ili glazba...” (DOS04)
Sigurnost djece	Učinkovitija prevencija i reakcija na nasilje u školi i zajednici	„Da popravi [...] da malo policiju pogura, da napravi ono da nešto rade [...] jer imali smo puno ovih, kako se zove, problema kod škole. Mog frenda su ih šamarali, zvali smo policiju [...] nasilje u školi ili izvan škole, neka po gradu da malo [...] nekad dobro naprave, nekada ne. Ali onako, policija [...] dođu i samo kažu, dobro mi ćemo to napravi, to, to, to i nikad ne naprave i to se samo nastavlja, nastavlja dok netko ne umre...” (DSS13)

REZULTATI KVALITATIVNOG DIJELA ISTRAŽIVANJA: PERSPEKTIVA RODITELJA

Roditeljska iskustva također upućuju na višedimenzionalnost materijalne i socijalne deprivacije koja se odražava na različita područja svakodnevnog života djece. Slično kao i djeca, roditelji također opisuju poteškoće u osiguravanju temeljnih životnih potreba, poput prehrane, odjeće i obuće te primjerenih stambenih uvjeta, ali i ograničenja povezana sa školovanjem, zdravstvenim potrebama, provođenjem slobodnog vremena i sudjelovanjem u vršnjačkim aktivnostima. Pritom naglašavaju da se posljedice materijalne oskudice ne očituju isključivo u nedostatku osnovnih dobara, nego i u smanjenim mogućnostima djece da sudjeluju u iskustvima koja su uobičajena i važna za njihovu dob, razvoj i osjećaj pripadnosti vršnjačkoj skupini.

Roditeljska perspektiva **dodatno otkriva napore koji stoje iza svakodnevnog zadovoljavanja potreba djece**. Nastojanja da djeci osiguraju što kvalitetnije uvjete odrastanja uključuju stalno planiranje i raspoređivanje vrlo ograničenih financijskih sredstava, odricanje od vlastitih potreba, zaštitu djece od informacija o stvarnom financijskom stanju, dodatni rad te oslanjanje na formalne i neformalne izvore podrške. Roditelji pritom nastoje ublažiti posljedice materijalnih teškoća i zaštititi djecu od financijskih briga, premda takve prakse često podrazumijevaju znatno financijsko, vremensko i emocionalno opterećenje. Nalazi tako pokazuju da se **dobrobit djece ne može promatrati isključivo kroz trenutačnu zadovoljenost materijalnih potreba, nego je potrebno uzeti u obzir i stabilnost i predvidivost životnih uvjeta**, odnosno stanje stalnih nesigurnosti s kojima se obitelji nižeg socioekonomskog statusa nose, ali i dostupnost razvojnih mogućnosti te obiteljskih resursa koji omogućuju ostvarivanje dobrobiti. Poseban doprinos roditeljskih iskustava očituje se upravo u razumijevanju načina na koje roditelji nastoje nadoknaditi materijalna ograničenja, a kako bi djeci omogućili što ravnopravnije sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima i iskustvima odrastanja. Pritom je važno istaknuti da iskustva ovih roditelja treba staviti u kontekst njihovih obilježja, gdje je većina njih iz jednoroditeljskih obitelji te ima troje ili više djece, većina je nezaposlena te prima ZMN (vidi *Sociodemografska obilježja roditelja*).

Materijalni uvjeti i svakodnevno podmirivanje potreba obitelji

Roditelji često polaze od toga da djeci nastoje osigurati ono osnovno: stanovanje, režije, hranu, higijenu i školsku opremu. Pritom iskustva roditelja pokazuju da **podmirene osnovne potrebe nužno ne znače financijsku sigurnost**. Obiteljski je budžet organiziran prema redoslijedu nužnosti, a ono što preostane može se potrošiti na želje djece i povremene izdatke: „*Pa to nam je glavno, prvo nam je glavno stan, režije, hrana obavezno [...] normalno da moraju jesti, piti...*” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Osim toga, u pojedinim obiteljima svakodnevnica ovisi o pomoći i donacijama (vidi *Socijalna podrška: formalni i neformalni izvori*), ali i o roditeljskom odricanju:

„Ja mu pokušavam priuštiti sve što mu treba. Znači, nema ono da... Ako treba knjige neke, ja ću se nekako snaći, uzeti ću... Znači, uvijek ću oduzeti od sebe, nego njega uskratiti. Samo za njega i njih dvije isto...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

„Onda ja ne jedem, a to je njima...” (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece)

„Znači dok ja djeci što treba platim, izlete, vrtić, ovo, ovo, meni skoro ništa ne ostane...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Takav redoslijed nužnosti – stan i režije, zatim hrana – odgovara hijerarhiji konkurirajućih potreba koju opisuju i djeca (vidi *Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih potreba*), a podudara se i s nalazima kvantitativne dionice istraživanja gdje djeca ukazuju kako roditelji uglavnom uspijevaju podmiriti temeljne potrebe kućanstva, iako ne uvijek kada govorimo o djeci iz obitelji

s vrlo oskudnim resursima (vidi *Materijalni uvjeti obitelji*). Osim toga, kao što ukazuju i roditelji i djeca u kvalitativnoj dionici istraživanja, to se odvija uz velike napore cijele obitelji i česta odricanja (usp. „Strategije“ suočavanja djece i njihovih obitelji), ali i **prehrambenu nesigurnost**, što dodatno oslikava i iskustvo RO11 (jedoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece):

“Pa zna biti jednom onako [jednom tjedno da jedemo meso]. Pa ako je nešto na akciji, onda uzmem onako, par jabuka i to. Nažalost... I stvarno sam sretna što moja djeca, znači hoće pojesti varivo, hoće pojesti sve, znači nisu izbirljiva da sad ono, mora biti šta ja znam, pomfrit ili ovo ono. Znači, nemam...”

“Znači, meni je frižider prazan, hrana je najveća stavka...” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

U pogledu hrane, posebno je važna i razlika između osiguravanja redovitih obroka i mogućnosti izbora hrane te osiguravanja nutritivno kvalitetnih obroka. Primjerice, pojedini roditelji opisuju korištenje pučke kuhinje (vidi *Socijalna podrška: formalni i neformalni izvori*) ili kupnju namirnica prema tome što je na akcijama, dok drugi ističu da djeci uspijevaju osigurati raznolik prehranu, ali uz dodatni rad i stalno planiranje. Jedan od roditelja tako navodi da mu prihod od povremenog rada nije redovit, pa ističe važnost uštede: *„Moram imati jedan fond novaca u rezervi [...] Evo sad, recimo dva mjeseca nisam imao nikakve prihode....”* (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Sigurnost prehrane stoga može ovisiti i o predvidljivosti prihoda, što može dovesti do razdoblja prehrambene nesigurnosti (vidi *Materijalni uvjeti obitelji i Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba*), pri čemu je važno istaknuti i kako pučka kuhinja ili drugi oblici formalne podrške (npr. paketi pomoći) te kupnja na akcijama osiguravaju obrok, ali ne nužno i raznolik i adekvatnu prehranu te onu koju bi djeca voljela:

“Hrana, recimo. Znači, dođemo sad u situaciju, ja ću sutra ići po tu novčanu, po taj paket pomoći, ali to je nešto... Kaj je, to što mi dobijemo, oni ne gledaju kakva će ona biti, oni to gledaju i onda vam daju nekakve namirnice koje se ne upotrebljavaju. Znači, daju vam one najjeftinije namirnice, znači bijeli šećer, bijelo brašno, znači sve ono čime se hranite. Da je to bar neka nutritivna vrijednost u tim namirnicama. Znači, to je najjeftinija tjestenina, najjeftinije ulje. Da se bar da nekakav bon, da si vi možete sami otići u [ime dućana], negdje gdje si možete uzeti ono što vam treba...” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

Kod odjeće i obuće razlika se pojavljuje između osnovne funkcionalnosti i mogućnosti da djeca samostalno biraju što će nositi. Drugim riječima, roditelji **ponajprije govore o funkcionalnosti i dostatnoj količini odjeće**, dok mogućnost izbora koju kao važnu dimenziju dobrobiti i „sredstvo pripadanja“ ističu sama djeca, spominju rjeđe i uglavnom neizravno, kroz usporedbe s vršnjacima (vidi *Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba*). Razmjena odjeće, donacije i produljeno korištenje stvari ublažavaju neposrednu oskudicu, pri čemu se odjeća u pravilu osigurava u ograničenoj količini: *„Hlače imaju po dvoje, jer je skupo...”* (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece); *“Velik je, čarape odu za čas, gaće odu za čas, majice, onda higijena, te stvari, to za čas ode. Ja čak ono na sebi i štedim, a na njemu ne mogu, ipak ide u školu...”* (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece). Također, dok roditelji nastoje ograničene resurse što više usmjeriti prema djeci, njihove mogućnosti ne uklanjaju uvijek osjećaj razlike u odnosu na vršnjake (vidi i *Odnosi s vršnjacima i socijalna uključenost*), pri čemu procjena deprivacije koja se zadržava samo na pitanju ima li dijete dovoljno odjeće može prikriti načine i napore kroz koje obitelji **kontinuirano upravljaju vrlo oskudnim resursima kako bi tu potrebu zadovoljile**:

“Odjeće i obuće imaju, ali ne da sam kupila. Znači, da idem kupovati, to bi mi trebalo dva puta ovolika primanja kolika sad imam, pošto su starije, pogotovo bih trebala puno novaca da kupujem. Tako da odjeću dobijemo, onako, od susjeda, od moje sestrice, od prijatelja. Pa ako baš moram, ne znam, kupiti im jakne da nemaju, otići ću im kupiti... Ali sada, ovako, da idem malo, malo nešto, mislim, neku sitnicu, ono, nešto jako sitno, to mogu. Ali sad nešto, da ih sad idem obući komplet, ne, to ne...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

“A kad ti njima nemaš kupiti te neke hlače ili majicu, neke, kaj oni hoće, tu si već zakinut i tu već dijete te ono gleda, nemaš mi kupiti jedne hlače. Ne mogu ti sad kupiti, kupit ću ti kad ću moći. I onda naravno, tu već počinje ili jaknu negdje, i tu već počinje, to ona ima, ova nema. Pa da ona to onda tako meni kaže ono da ona nema, a svi imaju...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Tata, zašto ne možeš kupiti ovo? Zašto mi ne možeš kupiti papuče? Onda osjećaj da ona zbog toga ne vrijedi, da je manje vrijedna. Onda se tu osjećaju manje vrijednosti i javljaju se problemi u obitelji...” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

Roditeljska iskustava upućuju i na to da roditeljsko određenje osnovnih potreba ponajprije opisuje svakodnevno održavanje kućanstva, a ne nužno odsutnost materijalnih ograničenja. Redoslijed podmirivanja izdataka vezanih uz stan, režije i hranu te osobna odricanja koja opisuju roditelji (ali i djeca) pokazuju kako se dječje potrebe štite preraspodjelom ograničenih sredstava unutar obitelji. Pritom roditelji ukazuju kako djeca sama odustaju od zahtjeva kako bi ih rasteretila, što odgovara i ranije opisanim iskustvima djece o prilagodbi očekivanja i aktivnom sudjelovanju u upravljanju obiteljskim resursima (vidi *Djeca kao aktivni sudionici u upravljanju obiteljskim resursima*):

“Na primjer, sad smo išli, došli smo ranije, ja, rekla sam [ime djeteta] si gladan šta? Veli nisam. Ja sam rekla, gledaj, ne moraš brinuti, ima mama još 10 eura u novčaniku, kupit ću ti što trebaš. Nije htio ništa, on je takav, on će radije pričekati, pa da si riješi šta trebamo ovako za životno, nego da na primjer sad ovo nešto ovako, kupim ili to...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Različiti primjeri ne podrazumijevaju isti stupanj oskudice, ali pokazuju da se stabilnost dječje svakodnevne često postiže dodatnim roditeljskim naporom (vidi *Roditeljske „strategije“ suočavanja i nevidljivi rad*). Stoga i razumijevanje materijalne oskudice zahtijeva razlikovanje trenutačne dostupnosti osnovnih dobara od sigurnosti njihova osiguravanja u duljem razdoblju. Roditelji opisuju da djeca imaju ono najnužnije, dok istodobno govore o stalnom praćenju cijena, prilagođavanju kupnje raspoloživom novcu i odustajanju od vlastitih potreba. Takvi iskazi nisu proturječni već pokazuju da se svakodnevna „sigurnost“ postiže **kontinuiranim prilagođavanjem**, a ne nužno postojanjem dostatnih i predvidljivih prihoda, a što je na tragu ranijih spoznaja o iskustvima obitelji u siromaštvu (usp. Hooper i sur., 2007; Družić Ljubotina i sur., 2017; Dobrotić i sur., 2025b):

“Pa najviše nam nedostaje, znači to da ja mogu, kako da ja sad to kažem, znači da ne moram razmišljati, da ja moram od mjeseca do mjeseca se brinuti. Znači to hoću li imati do prvog, drugog. Znači to nekad bude i do petoga. Dati svom djetetu novce, znači da može kupiti sendvič i to...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Osobito je važna razlika između **materijalne opskrbljenosti i mogućnosti izbora**, koju posebice ističu i sama djeca. Mogućnost da se djetetu osigura odjeća, obrok ili školski pribor ne podrazumijeva da dijete može birati proizvode, sudjelovati u svim aktivnostima ili spontano odgovoriti na neplanirani trošak. Oskudica se stoga očituje i u smanjenoj fleksibilnosti kućanstva da odgovori na potrebe djeteta i ostalih članova. Nepredviđeni izdatak pritom ne predstavlja samo trenutačnu financijsku poteškoću nego može poremetiti već uspostavljen raspored troškova i zahtijevati dodatnu odgodu drugih potreba, dok su razvojne potrebe poput izleta i izvanškolskih aktivnosti često ovisne o tome hoće li nakon podmirivanja obveznih izdataka preostati dovoljno sredstava (vidi i *Obrazovanje: školski troškovi i digitalni uvjeti te Slobodno vrijeme*):

“Ne mogu (priuštiti), ali sada sam, nakon njih svih, sada sam jednoj priuštila, nekako stišćem, zato kad joj treba i radi zdravlja, i radi te njene motorike i sve, upisala je plivanje. To je 30 eura, pa nekako budem joj, ali radi njenog govora, radi njenog svega. Najgore mi je, ti neki periodi kada dođu da moraš djetetu platiti, izleti, ja nemam novaca. Škola ti neće uvijek pomoći, neće, to oni kažu, ne možemo vam mi uvijek...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

“Ali uvijek ono gledam, ne znam, evo na primjer išli su na taj izlet, aha, neću platiti sada struju, ostavit ću struju za idući mjesec, znam da će me čekati dvije rate, ali sam mu išla priuštiti da mu kupim, znači, hranu, što mu je trebalo znači za školu i to...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Možemo vidjeti da se materijalna nesigurnost očituje i kao **stalna potreba za predviđanjem sljedećeg izdatka**. Roditeljska iskustva upućuju na važnost kontinuiteta: povremeno uspješno podmirivanje svih računa ne znači da kućanstvo raspolaže rezervom koja bi ga zaštitila od promjene u izdacima ili rasta cijena. Prema opažanjima roditelja, takva se nesigurnost može odraziti na nepredvidljivost svakodnevnih aktivnosti i mogućnost spontanog sudjelovanja djece u onome što je njihovim vršnjacima uobičajeno:

“Pa razumiju, mislim znaju, jel mene ti oni ako trebaju ići, pošto sad su išli često sa razredom, sa školom, razredom, ne znam, obilazak nekakvog muzeja ili nekog kazališta, mislim da je čak i besplatno to bilo.. onda ti oni mene pitaju, mama, možemo ići? Pa ja rekнем, možete, ako morate, ako ne morate, nikom ništa. Pa me pitaju hoćeš kao imati, ne znam, deset eura da idemo poslije u [ime fastfood restorana]? Znaju one, pitaju me zato što, gledajte, desila se situacija kad ja nisam imala novaca, mislim nisu bile gladne, ali nemam novaca da im dam tako za to...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Stambeni uvjeti, stambena sigurnost i privatnost

Sukladno dimenzijama koje su kao otežavajuće istaknute i u ranijim dionicama istraživanja – sigurnost stanovanja i prostorni standard (vidi *Stambeni uvjeti učenika i njihovih obitelji*) – dio roditelja također ističe **nesigurnost stanovanja** u pogledu podstanarstva, prostorne skučenosti i dotrajalosti stambenog prostora te izdataka povezanih s održavanjem doma:

“Djeca imaju jednu sobu, ali malu jako, ali sad čekam od grada stan, jer živimo u jako malom prostoru, a djeca rastu i sve, znate kak je to. Imamo, da, normalno, samo što je skućeno. I djeca bi trebala ipak sobu imati, bar da imaju dva u jednu, jedan u drugu. Žale se, krevet im je mali, ja kažem, strpite se još malo, sad ćemo još malo preseliti sve i tako. Ja sam rekla do druge školske godine, nadamo se, tako da...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

“Znate kaj, nama curi. Da, kiša, pada. Nama su svi prozori, već su oni stari, tko zna koliko je još i prije mene u tom stanu bio. Znate, kako to sve nama curi, kad kiša, pada ujutro?...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Najveći problem je taj mali prostor (21 kvadrat)... [...] A gdje će ga on dovest? Ili doma, ono, ročkasi i to, ali on to, kad je njemu rođendan, on to izbjegava... I to, mislim njemu najviše treba prostor za učenje to što nema svoj mir, tako reći. Da se usredotoči i na učenje ... i sada kako je već u tim godinama i razgovor s prijateljima, primjećujem skriva se u kupaonu ili ode na balkon. Isto tako i ja, ne mogu ja ispred njega sve pričati...” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Iskustvo gdje se **nedostatak prostora povezuje i s privatnošću te nemogućnošću druženja i učenja** jasno ukazuje kako stambeni uvjeti oblikuju dječju svakodnevnicu i izvan pitanja osnovne zaštite i smještaja, dok iskustva dugotrajnog podstanarstva upućuju na važnost kontinuiteta i sigurnosti. Iskustva isto tako pokazuju da se stambena situacija ne može svesti na vlasnički status ili kvadraturu: važni su i kvaliteta prostora, mogućnost odvajanja od ostalih ukućana i dugoročna predvidljivost stanovanja.

Stanovanje se tako pojavljuje kao višedimenzionalan uvjet dječje dobrobiti. Kada više članova kućanstva dijeli ograničen prostor, teško je uskladiti svakodnevne aktivnosti jer se primjerice učenje, odmor, druženje s prijateljima i općenito obiteljski život odvijaju u istom okruženju. Time stambena ograničenja mogu prerasti iz infrastrukturnog problema u pitanje autonomije i socijalnog uključivanja djeteta, dok se stambena prenapučenost povezuje i s lošijim obrazovnim i zdravstvenim ishodima (usp. Solari i Mare, 2012; Ormandy, 2013; Holden i sur., 2023; Lorentzen i sur., 2024). Za dječju dobrobit primjerenost stambenog prostora stoga uključuje i mogućnost korištenja prostora u skladu s dobi i potrebama djeteta, a što su i ranije dionice istraživanja istaknule kao jednu od teškoća za obitelji koje raspolažu vrlo ograničenim

resursima i gdje djeca znaju dijeliti i krevet s drugi članovima kućanstva (vidi *Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba*), a što može dodatno ugrožavati kvalitetu sna, privatnost i dostojanstvo djeteta (usp. Šućur i sur., 2015). U adolescenciji pitanje privatnosti može dobiti dodatnu važnost, dok se u ranijoj dobi naglašavaju siguran prostor za igru i mir za svakodnevne aktivnosti.

Obrazovanje: školski troškovi i digitalni uvjeti

Roditelji školovanje smatraju važnom obvezom i nastoje osigurati pribor, odjeću, prijevoz te sudjelovanje u izletima. Kao što je i ranije istaknuto, unatoč u načelu besplatnom obrazovanju, obrazovni proces u praksi prate izdaci koje moraju podmiriti sami roditelji, a koji najviše pogađaju obitelji nižeg socioekonomskog statusa (vidi *Obrazovne potrebe i izdaci*). Stoga ne iznenađuje činjenica da roditelji ističu kako se najizraženije prepreke unutar obrazovnog procesa pojavljuju kod **tzv. skrivenih troškova** poput izleta, maturalnih putovanja te dodatne obrazovne podrške kao što su, primjerice, instrukcije. Pritom roditelji **temeljne školske potrepštine** poput pribora i bilježnica uglavnom uspijevaju osigurati, no često uz snalaženje koje može prikriti napore i odricanja (vidi i *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*):

„Ono što treba osnovno se nabavi za školu i to sve snađemo se...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece),

„Jer treba puno bilježnica, pogotovo za ove sad veće razrede, a za ove manje još i nekako. I onda kad zafali, onda opet kupim sljedeći mjesec, recimo kada dođu primanja, opet kupim nešto malo što mi zafali i tako. Krpamo se...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Pritom za neke obitelji škola i učitelji predstavljaju važan izvor pomoći, dok za druge pomoć nije dovoljna ili ju je teško zatražiti: *„Znači [razrednica], ima razumijevanja, znači, ono, pokušava, ona je rekla, kad god bude nešto trebalo, možete se mama javiti, probati ćemo riješiti, znači, stvarno sve, ono, idu na ruke i to. I djeci...”* (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece).

Roditelji osobito opisuju **poteškoće u nastojanjima da financiraju obrazovna iskustva djece**, uključujući putovanja i izlete, gdje veći izdaci mogu zahtijevati dodatni rad ili odustajanje od drugih potreba, a što ponovno upućuje na razliku između formalne dostupnosti obrazovanja i mogućnosti ravnopravnog sudjelovanja u svim iskustvima koja čine školski život, što je na tragu i ranijih iskaza djece te reprezentativnih istraživanja u Hrvatskoj koja govore kako upravo troškovi izleta ili maturalca predstavljaju značajan izazov petini roditelja u GZG-u (usp. Dobrotić i sur., 2025a). Kako i uz sve napore dio roditelja ne može uvijek osigurati sva obrazovna iskustva djeci jasno oslikavaju sljedeća iskustva roditelja: *„Da, nije išao na maturalac. Na primjer, evo, maloj nisam mogla priuštiti izlet kad je trebala ići u [ime grada]...”* (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece); *„A onda nije išlo, ne...”* (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Iskustvo RO13 (jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom) ponovno pokazuje i kako se nastavnici mogu javiti kao važan izvor neformalne podrške koji ublažava ovu prepreku: *„Pa, gledajte, ovako, da slučajno nam se desi da nemamo za muzej ili za nešto, ja posudim od učiteljice, ona mene posudi, pa ja vratim...”* (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). Izostanak s izleta ima i važnu socijalnu dimenziju, jer može ograničiti zajednička iskustva razreda i osjećaj pripadanja (vidi i iskustva omalovažavanja zbog materijalnih razlika u *Odnosi s vršnjacima i socijalna uključenost*). Mogli smo vidjeti i kako jednokratni veći izdaci, poput izleta i maturalnih putovanja, mogu biti znatno zahtjevniji od redovite nabave pribora, pri čemu posudba novca od učiteljice pokazuje koliko, u odsustvu sustavnog pristupa rješavanju ovog problema, i individualna podrška u školskom okruženju može biti važna. Istodobno, to ukazuje i na to da sudjelovanje ponajprije ovisi o senzibiliziranosti učiteljice i neformalnom dogovoru, a ne o sustavnom rješenju (usp. i iskustva djece u *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*).

Digitalni preduvjeti učenja također su jedan od ključnih izazova u području obrazovanja s kojim se roditelji nose, pri čemu opisuju različite mogućnosti pristupa računalima, mobitelima i pisačima. Pritom posjedovanje uređaja samo po sebi ne pokazuje može li ga dijete koristiti onda kada mu je potrebno za nastavu, pisanje zadataka ili komunikaciju sa školom. Pristup digitalnim uređajima također je neujednačen te u nekim obiteljima dijete ima laptop ili mobitel, ali nema pisač; u drugima članovi kućanstva dijele računalno, a u nekim uopće ne posjeduju niti računalo niti mobitel: *“Meni sin u sedmom razredu nema mobitela, jer ja mu nemam otkud kupiti... ne mogu mu uzeti laptop...”* (RO02, jednoroditeljska obitelj s petero djece); *“Imamo kompjuter... Nemam printer...”* (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece); *“Računalo nema...”* (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece); *“Ono što treba printati šaljem u knjižnicu i onda nam tamo isprintaju...”* (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece). Stoga posjedovanje nekog uređaja u obitelji ne znači da svako dijete ima neovisan i pravodoban pristup opremi za školu.

Digitalnu opremljenost tako nije primjereno svesti na jednostavnu podjelu između posjedovanja i neposjedovanja uređaja. Dijeljeno računalo, pristup internetu putem mobitela ili odsutnost pisača mogu biti dovoljni za neke svakodnevne zadatke, ali ne i za sve obrazovne obveze, budući da školski zadaci sve češće pretpostavljaju rad na računalu: *“I još plus toga zadatke iz škole, oni svi to rješavaju kroz kompjutere, odnosno mobitele...”* (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece). Važno je pritom izbjeći pretpostavku da svako kućanstvo s ograničenom opremom ima iste poteškoće budući da stvarne posljedice ovise o školskim zahtjevima, dostupnosti alternativnih resursa i mogućnosti pomoći drugih članova obitelji. Kvaliteta pristupa, uključivši funkcionalnost uređaja, a ne samo posjedovanje uređaja, važna je i prema iskustvima djece (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*, usp. Gottschalk i Weise, 2023), dok iskustvo roditelja dodatno potvrđuje kako je računalo najmanje priuštivo dobro među školskim potrepštinama (usp. *Obrazovne potrebe i izdaci*): *“Mislim to je meni preskupo, 500, 600 eura dati za kompjuter”* (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece).

Pritom neposjedovanje računala može imati višestruke posljedice za djecu koja žive u siromaštvu jer ne samo da otežava ravnopravno sudjelovanje u obrazovnom procesu, već i produbljuje **digitalni jaz među vršnjacima**, pri čemu nedostatak materijalnih resursa može postati i povod za stigmatizaciju, ismijavanje i socijalno isključivanje od strane vršnjaka, a čime se postojeće obrazovne nejednakosti dodatno produbljuju (usp. *Odnosi s vršnjacima i socijalna uključenost*). Osim toga, kao što iskustvo RO02 (jednoroditeljska obitelj s petero djece) dodatno pokazuje, takvu situaciju može dodatno pogoršati i nedovoljno senzibilizirano postupanje nastavnika, koje ne samo da ne uvažava otežane materijalne okolnosti u kojima dijete uz puno uloženog dodatnog napora i truda izvršava školske obaveze, nego dijete dodatno izlaže stigmatizaciji i, štoviše, može dati i legitimitet široj stigmatizaciji djeteta povezanoj sa siromaštvom, odnosno s okolnostima na koje ono samo ne može utjecati:

“Ja ne mogu sebi priuštiti laptop i svojoj djeci, ja razumijem da mojoj djeci isto za školu ponekad treba, pa onda rade plakate, znači neki naprave prezentaciju plakate, ono, na kompjuter, moj dijete radi na A4 papiru ili A3 onom velikom papiru, pa onda prezentira u školi. Evo moj sin je... sad ne znam točno kaj su prezentirali prošli tjedan u srijedu i došao je doma, donio je plakat u vrećici u komadićima, baš u komadićima... ja sam poludila, taj A4 plakat, znači, koji smo se mi mučili, ja sam slike skidala s interneta, kopirali smo, znači svašta nešto, ne znamo, iz [ime predmeta], ne znam o nečem, čemu je bilo, da bi on to donio u komadićima. Ja pitam zašto, on veli dobio sam dva... jer su se svi smijali. Pitala je razrednica koliko bi mi dali ocjenu, prvo su govorili svi jedan zato jer nemam laptop, nemam kompjuter, onda je pitala druge, onda su rekli, pa nismo kao zadovoljni, on to nije na kompjuter napravio, mi smo si na kompjuter, on je to ručno kao, sam je lijepio neke slikice, onda je rekla ma ajde za trud ću ti dati dva...” (RO02, jednoroditeljska obitelj s petero djece)

Možemo vidjeti kako obrazovna uključenost u roditeljskim iskazima ima barem dvije razine. Prva je osiguravanje redovitog pohađanja nastave i osnovnih školskih materijala te pristup iskustvima koja prate školovanje, ali nisu svim roditeljima jednako priuštiva. Izleti, višednevna putovanja i dodatna poduka mogu se doživljavati kao povremeni izdaci, no za obitelji koje raspolažu ograničenim sredstvima oni su značajni, pri čemu upravo njihova jednokratnost i vezanost uz ponekad nepredvidive školske obveze, a ne uz trenutak kada obitelj ima raspoloživ novac, dodatno otežava planiranje i usklađivanje s drugim potrebama kućanstva. Naime, u obiteljima nižeg socioekonomskog statusa, školski su izdaci dio šireg procesa stalnog prilagođavanja ionako nepredvidivog i ograničenog kućnog budžeta (usp. Hooper i sur., 2007; Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b). Nemogućnost sudjelovanja u takvim iskustvima ne treba automatski izjednačiti s obrazovnim neuspjehom, ali je opravdano razmotriti moguće posljedice za pripadanje razrednoj skupini i dostupnost neformalnih obrazovnih iskustava. Opisana individualna podrška učitelja može ublažiti neposrednu prepreku, no odsustvo sustavne podrške istodobno otvara pitanje predvidljivosti i jednake dostupnosti sudjelovanja, ali i rizika reprodukcije obrazovnih nejednakosti (usp. Naven i sur., 2019). Druga je razina digitalna oprema, budući da je ona postala dio obrazovne infrastrukture kućanstva te neizostavan dio obrazovnog procesa. Priuštivost digitalne opreme tako predstavlja još jedan način na koji materijalni resursi kućanstva oblikuju uvjete obrazovnog sudjelovanja, pošto djeca iz obitelji slabijeg materijalnog statusa često ne posjeduju digitalnu opremu potrebnu za njihovo nesmetano školovanje što dovodi do **digitalnog siromaštva**. Pritom pitanje ponovno nije samo posjeduje li obitelj pojedini uređaj, nego omogućava li mu raspoloživa oprema pravodoban i primjeren pristup školskim obavezama (Gottschalk i Weise, 2023).

Zdravlje, terapije i skriveni izdaci

Zdravstvene potrebe djece i roditelja stvaraju izravne i neizravne izdatke. Uz lijekove i pomagala, dio roditelja navodi odlazak na terapije, prijevoz i aktivnosti preporučene zbog razvoja i zdravstvenih potreba djeteta. Posebno je **krhka granica između formalne dostupnosti zdravstvene skrbi i stvarne mogućnosti ostvarivanja zdravstvene skrbi te financiranja svih popratnih potreba**: „Sve što je potrebno, jer se ne plaća za djecu, tako da mogu odvesti sve što treba...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece); „Pa treba platiti sirup neki, ovo ono, dosta toga...” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). U nekim obiteljima odvođenje djece na terapije smanjuje vrijeme za druge aktivnosti, dok zdravstvene potrebe roditelja dodatno opterećuju kućni budžet. Zbog toga zdravlje valja analizirati i kao pitanje raspoloživog novca i kao pitanje vremena potrebnog za organizaciju skrbi te uz to i nesigurnosti roditelja s pojačanim obavezama skrbi koje se javljaju zbog zdravstvenih poteškoća u obitelji na tržištu rada, a posebice u kontekstu nedostatka integriranih socijalnih usluga, kao što jasno ilustrira iskustvo RO14 (dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece):

“Ja imam u školi dijete, treba, logopedija, isto toga nema. Sad moram tražiti di mogu dobiti. Oni u školi mi rekli da nemaju, ne mogu nju primiti... Trebalo bi više, više bi mogli se malo oko toga brinu, da imaju više logopeda, psihologa. Tu nema uopće u školi, psihologa, tako ... radila sam, dijete mi je bilo, dijete mi je bolesno, ova ima problema, ima disleksiju, sad smo ustanovili i moram hodati po SUVAG-u, moram svugdi. Ja sam bila na bolovanju, tad i meni je poslodavac nazvao i dao mi je otkaz...”

Iskazane zdravstvene potrebe tako nisu ograničene na samu „cijenu“ liječenja, nego uključuju i nedostupnost usluga, kao i posljedice intenzivnih potreba skrbi na sam položaj roditelja na tržištu rada, pri čemu **opisano iskustvo otkaza u takvim situacijama nije izolirano iskustvo** (usp. Dobrotić i sur., 2025b). Pritom je važno istaknuti da **nedostatak integriranih usluga** (npr. logopeda unutar obrazovnog sustava) prisiljava da roditelji tijekom radnog dana putuju do specijaliziranih ustanova, pri čemu se vremenski i organizacijski trošak pristupa usluzi prebacuje na obitelj koja onda ne može balansirati zaposlenje i skrb, a što lako vodi još nepovoljnijem socioekonomskom položaju (usp. UNICEF, 2022). Šire gledano, potreba za

učestalim putovanjima do različitih i često prostorno udaljenih usluga otvara i pitanje održivosti načina na koji su takve usluge organizirane, uključujući potencijalne okolišne troškove povezane s dodatnim potrebama za mobilnošću.

Zdravstvene potrebe djeluju na obiteljsku svakodnevnicu i onda kada je formalni pristup dijelu zdravstvenih usluga osiguran, pošto se zdravstvene potrebe roditelja isprepliću s radom, školovanjem djece i svakodnevnom brigom za obitelj, pri čemu zaštita djece od dodatnih obveza može značiti i **odgađanje ili zanemarivanje vlastitih zdravstvenih potreba**:

“Zato što ja sam vam takva, meni je, ja sam svojim, svojoj djeci rekla, kada vam škola traje, neću vas, neću očekivati od vas da mi sad pomognete. Ali ako baš morate, tu ste mi. Ali ja zato, onda ja gledam da ja sve sama napravim i onda ja svoje zdravlje, mislim, kako da kažem, uništavam. Problem je bio sa kičmom, ja imam problema sa kičmom, trenutno čekam i operaciju i onda ovoga, zato što ja ne želim njih, da, kako bi rekla, skršim već sebe i onda je to tako...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Kako je muž se prije četiri godine razbolio ... od njega smo živjeli, tada sam bila na porodiljnom ... dok je završio u [ime bolnice], sve je to počelo ići nizbrdo...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Možemo vidjeti i kako **bolest roditelja može izravno narušiti ekonomsku sigurnost kućanstva** (usp. Dobrotić i sur., 2025b), pri čemu se zdravlje istodobno pojavljuje kao potreba za koju obitelj mora mobilizirati vrijeme i resurse te kao resurs o kojem ovise mogućnost rada, školovanja, skrbi i održavanja materijalne sigurnosti obitelji.

Slobodno vrijeme

Izvanškolske aktivnosti roditelji vide kao važan dio razvoja, druženja i zdravlja, ali su mogućnosti djece različite. One ne ovise samo o interesu djeteta i **priuštvosti same aktivnosti**, nego i o **dostupnosti programa te vremenskim i organizacijskim resursima obitelji**. Dok neka djeca sudjeluju u sportu ili glazbenom obrazovanju zahvaljujući roditeljskom prilagođavanju budžeta i prijevozu, druga djeca od (pojedinih) aktivnosti odustaju zbog visine članarina ili cijene opreme potrebne za neku slobodnu aktivnost. Dostupnost aktivnosti organiziranog slobodnog vremena stoga treba promatrati u okviru širih okolnosti pod kojima obitelj treba mobilizirati različite resurse kako bi takvo sudjelovanje omogućila i održala:

„Kikboks ide ovaj jedino, da. A išao je ovaj jedan na nogomet, ali ne mogu dati za sve...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

“Pa on je išao prije na hrvanje, ali je onda prestao. Nisam mogla [plaćati]...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

“Sad u ovoj trenutnoj školi ne, u prethodnoj su imali nekakve radionice sa profesorima, bio je tu neki ples, zbor, kako oni su to zvali. Ali ovdje, ne, mislim da ovdje i nema toga, čak, nisam sigurna...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Ja ju vozim, ili neki, ili dečki moji navečer...” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece)

Opisana iskustva ukazuju na više međusobno povezanih izvora **nejednakosti u pristupu organiziranom vremenu** – od financijskih nemogućnosti obitelji te potrebe za preraspodjelom ograničenih sredstava među djecom i odustajanja od aktivnosti kada troškovi postanu neodrživi do ograničene ponude aktivnosti u školi, na što su ukazivala i djeca (usp. *Slobodno vrijeme i mogućnosti sudjelovanja u vršnjačkim aktivnostima*), ali i potrebe za organizacijom prijevoza i oslobađanja potrebnog vremena da se dijete odvede na aktivnost. Potonje treba staviti i u kontekst uzorka, gdje je većina roditelja koja je uključena u istraživanje iz jednoroditeljskih obitelji. Istodobno, roditeljski primjeri pokazuju da su izvanškolske aktivnosti moguće i u financijski zahtjevnim okolnostima, ali uz znatno roditeljsko ulaganje te pomoć drugih članova obitelji:

„Trenira košarku... Pa nešto malo... Brat kapne, nešto... ja drugo i snalazimo se... [glede opreme] to ono, ili uzmem stare... Ne baš stare, da su podrapane majice. Čak od sina prvoga kupim...” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Pojedina roditeljska iskustva istodobno upozoravaju da neorganizirano slobodno vrijeme ne znači nužno uskraćenost. Druženje u susjedstvu, boravak na otvorenom i aktivnosti s članovima obitelji također mogu biti važni i sadržajni oblici sudjelovanja. Problem nastaje kada izbor nije stvar interesa djeteta, nego posljedica nemogućnosti pristupa željenim aktivnostima. Ta razlika omogućuje da se dječje slobodno vrijeme analizira bez pretpostavke da su plaćeni programi jedino vrijedno iskustvo: *“Pa, jedino što, što oni ovako, sad što stiže nekog određenog sporta, ne. Ali imaju, ne znam, role i to, to rade...”* (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Ograničenje sudjelovanja stoga nije nužno vidljivo kao potpuna odsutnost slobodnih aktivnosti, budući da i neformalna druženja i aktivnosti isto tako mogu biti važan prostor razvoja i socijalnih odnosa. Ipak, iz perspektive materijalne deprivacije ključna je razlika između izbora i ograničenja: dijete može imati sadržajno slobodno vrijeme, a ipak biti isključeno iz aktivnosti koja ga posebno zanima zbog troškova ili drugih prepreka poput nemogućnosti organizacije roditelja ili prijevoza. Zbog toga pri tumačenju nije dovoljno zabilježiti samo pohađa li dijete aktivnost, nego i pod kojim uvjetima to postaje moguće. Razvojno značenje slobodnog vremena pritom posebno dolazi do izražaja kada se organizirane aktivnosti promatraju kao prostor usvajanja vještina, izgradnje prijateljstava i stjecanja iskustava izvan kuće i škole (vidi Ridge, 2002).

Odnosi s vršnjacima i socijalna uključenost

Vršnjački odnosi imaju važnu ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju djece jer pružaju mogućnosti za uspostavljanje prijateljstava, razvoj socijalnih vještina te izgradnju osjećaja pripadnosti i prihvaćenosti (vidi Maunder i Monks, 2019). Pozitivni odnosi s vršnjacima važan su izvor podrške i zaštitni čimbenik u uvjetima obiteljskih teškoća (Criss i sur., 2002), dok negativna iskustva, poput odbacivanja, ismijavanja i vršnjačkog nasilja, mogu nepovoljno utjecati na dobrobit i socijalnu uključenost djece. Roditelji ukazuju da se siromaštvo na različite načine odražava na vršnjačke odnose njihove djece. Materijalne razlike mogu postati povod za stigmatizaciju i ismijavanje, ali mogu i neizravno ograničiti mogućnosti uspostavljanja i održavanja prijateljstava. Nemogućnost sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima, odlaska na izlete ili organiziranja druženja kod kuće može utjecati na osjećaj pripadnosti vršnjačkoj skupini, čak i kada djeca nisu izložena izravnom odbacivanju. Istodobno, iskustva pojedinih roditelja pokazuju da djeca, unatoč materijalnim teškoćama, ostvaruju kvalitetne vršnjačke odnose, imaju prijatelje i sudjeluju u zajedničkim aktivnostima. Iskustva roditelja ukazuju na tri dimenzije vršnjačkih odnosa: stigmatizacija i negativan odnos vršnjaka, ograničene mogućnosti druženja i sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima te pozitivni vršnjački odnosi i prijateljstva. Za razumijevanje je ovih iskustava važno razlikovati dva „mehanizma“ kroz koje siromaštvo oblikuje vršnjačke odnose: vrednovanje i priznanje, odnosno stigmatu, gdje materijalne razlike postaju osnova negativnog vrednovanja, a sram i prikrivanje koji proizlaze iz iste oblikuju se u odnosima s drugima (Ridge, 2002; Chase i Walker, 2013) te sudjelovanje gdje nedostatak sredstava, prostora i vremena ograničavaju mogućnost zajedničkih aktivnosti i čine djelovanje manje ravnopravnim čak i bez „neprijateljstva“ vršnjaka (Ridge, 2002; Kletečki Radović i sur., 2017).

Stigmatizacija i negativan odnos vršnjaka

Iskustva roditelja pokazuju da se siromaštvo djece ne odražava samo na njihove materijalne uvjete života, već i na odnose s vršnjacima te mogućnosti socijalnog uključivanja. Materijalne razlike postaju osobito vidljive u školskom okruženju, gdje odjeća, obuća, mobiteli i druga materijalna dobra mogu predstavljati važne simbole društvenog statusa i prihvaćenosti među vršnjacima. Djeca koja zbog financijskih mogućnosti svojih obitelji ne mogu pratiti takve

obrasce potrošnje mogu biti izložena stigmatizaciji, ismijavanju i socijalnom isključivanju. Iskustva roditelja upućuju na različite oblike negativnog odnosa vršnjaka prema djeci koja žive u siromaštvu, od isključivanja iz zajedničkih aktivnosti i razgovora do izravnog ruganja i ozbiljnijih oblika vršnjačkog nasilja, uključujući nasilje u digitalnom prostoru.

Jedan od oblika socijalne isključenosti proizlazi iz **nemogućnosti djece da posjeduju materijalna dobra koja su uobičajena među njihovim vršnjacima**. Pritom nedostatak određenih uređaja ili drugih predmeta ne predstavlja samo materijalno ograničenje, već može otežati sudjelovanje u zajedničkim interesima, razgovorima i aktivnostima koje su važne za uspostavljanje i održavanje vršnjačkih odnosa. O tome govori majka koja opisuje kako njezino dijete ostaje po strani dok vršnjaci razgovaraju o aktivnostima u kojima ono zbog materijalnih ograničenja ne može sudjelovati:

“Ne mogu mu uzeti mobitel na pretplatu, ne mogu mu uzeti laptop, ne mogu mu uzeti PlayStation, markiranu robu, onda tu oni pričaju, e znaš ja sam danas ovom slao poruke, e znaš mi smo danas igrali ovu igricu, onda on sa strane tak sjedi, gleda, i to sve utječe na djecu...” (RO02, jednoroditeljska obitelj s petero djece)

Opisano iskustvo pokazuje kako materijalna deprivacija može dovesti do socijalne isključenosti čak i kada nije prisutno izravno odbacivanje ili ismijavanje od strane vršnjaka (usp. Ridge, 2002; Harju i Thorod, 2011), pri čemu nemogućnost sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima i razgovorima može pridonijeti i osjećaju različitosti i nepripadanja vršnjačkoj skupini. Međutim, iskustva pojedinih roditelja pokazuju da materijalne razlike mogu postati i izravan povod za **stigmatizaciju i omalovažavanje**. Odjeća, obuća i posjedovanje određenih materijalnih dobara postaju kriteriji na temelju kojih vršnjaci međusobno procjenjuju svoj društveni status. Pritom djeca nisu izložena ruganju isključivo zbog neposjedovanja određenih predmeta, već i zbog samog siromaštva ili veličine obitelji iz koje dolaze. To jasno ilustriraju iskustva majki koja ukazuju kako posjedovanje određene markirane odjeće i obuće postaje osnova za uspoređivanje i ruganje među djecom, dok jedna od njih povučenost svoje kćeri povezuje s negativnim odnosom vršnjaka:

„Današnja djeca, kaj sve traže, robu, to, gledaju šta ti носиš, kakav si... gleda te uzvišeno, jel ti imaš, nemaš, zato je ova moja mala tak jako povučena. Na početku je to bilo, a ti si siromašna, vas ima puno... ruganje, da, ima to, ono, vas ima puno, ti ne možeš imat ovo što imam ja, i tak gledali su ih pod okom i sve, ali ja njih uvijek učim, nemojte gledati na takve stvari, takve stvari ništa ne pomognu. Danas mogu imat, sutra ne mogu...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Bilo je toga u osnovnoj. Stvarno neki su znali, 'pa nemaš Nike, nemaš ovo, nemaš ono'. Stvarno, neki su znali, 'pa nemaš Nike, nemaš ovo, nemaš ono'... uvijek je bilo tih par dečkića koji su u osnovnoj, i ono, mi smo malo viši, pa vamo tamo...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Navedena iskustva upućuju na to da se materijalne nejednakosti među djecom mogu odražavati na njihov položaj unutar vršnjačke skupine. Siromaštvo pritom postaje obilježje na temelju kojeg su pojedina djeca negativno vrednovana, omalovažavana ili izložena ruganju. Takva iskustva mogu utjecati na njihov osjećaj prihvaćenosti i pripadnosti, ali i na način na koji pristupaju vršnjačkim odnosima. Posebno je značajan iskaz majke koja povučenost svoje kćeri povezuje s iskustvima stigmatizacije, što jasno ukazuje kako posljedice stigme ne ostaju na razini postupaka vršnjaka. On upućuje na mogućnost da negativan odnos vršnjaka dodatno produbljuje socijalnu isključenost djece koja žive u siromaštvu, ne samo kroz postupke njihovih vršnjaka, već i kroz povlačenje same djece iz socijalnih interakcija. Kao što smo vidjeli ranije kroz iznesena iskustva same djece, takav oblik povlačenja može biti i oblik samozaštite, odnosno upravljanja vidljivošću siromaštva i izbjegavanja srama (vidi *Socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*; usp. Chase i Walker, 2013).

Iskustva pojedinih obitelji pokazuju da negativan odnos vršnjaka može poprimiti i ozbiljnije oblike, uključujući **vršnjačko nasilje** koje se iz školskog okruženja prenosi u digitalni prostor. Posebno je zabrinjavajuće kada materijalna deprivacija, osim što ograničava mogućnosti sudjelovanja u digitalnoj komunikaciji, postaje i povod za javno ismijavanje djece putem društvenih mreža. Jedna majka opisuje kako su vršnjaci snimali i ismijavali njezino dijete zbog neposjedovanja mobitela te snimke objavljivali na društvenim mrežama, pri čemu istodobno izražava nezadovoljstvo reakcijom škole, iako navodi i primjer nastavnice koja je intervenirala:

„Čak me razočaralo do toga da me dovela, da ni škola ne shvaća, tek, još razrednica dopušta da se iz mog djeteta izruguju, snimaju ga, kako nema mobitel i stavljaju po društvenim mrežama. Evo, jučer mi je baš stariji sin pokazao snimku gdje su ga u školi kao i ismijavali i gdje su, rekla mi je da ću, da je profesorica, ova jedna iz nižih razreda, reagirala. Baš joj hvala na tome i gdje je rekla, ako se danas te snimke ne obrišu, da će škola reagirati...” (RO02, jednoroditeljska obitelj s petero djece)

Ovaj primjer jasno pokazuje kako stigmatizacija povezana sa siromaštvom može prerasti u vršnjačko nasilje, pri čemu digitalne tehnologije omogućuju da se ismijavanje proširi izvan neposrednog školskog okruženja. Istodobno, otvara pitanje odgovornosti škole u prepoznavanju takvih situacija, pravodobnom reagiranju i zaštiti djece izložene nasilju (usp. *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*). Na ozbiljnije oblike vršnjačkog nasilja u digitalnom prostoru upućuje i iskustvo druge obitelji, u kojoj su vršnjaci djetetu bez njegova pristanka otvorili profil na društvenoj mreži, zbog čega je majka zatražila intervenciju policije:

„Doživio je traumu u osnovnoj školi, jer su ga slikali za Instagram, otvorili su mu profil na Instagramu... On je prošao svašta... mi nemamo ni Facebook, ni Instagram, nitko od nas. Nego su imale školsku grupu i vidjela je kćer da su mu otvorili Instagram... otišla sam na policiju. Bila je tak, gospođa... I onda je rekla da će pokrenuti postupak...” (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Iako ovdje nije moguće jednoznačno utvrditi da li je siromaštvo bilo neposredan povod za nasilje, opisano iskustvo ukazuje na dodatnu dimenziju ugroženosti djece u vršnjačkim odnosima te kako digitalni prostor može postati mjesto ponižavanja i izlaganja djece nasilju, a posljedice takvih iskustava mogu se protezati i izvan školskog okruženja. Roditelji pritom upozoravaju na važnost uloge škole u prepoznavanju i sprječavanju stigmatizacije te vršnjačkog nasilja. Radi se i o nalazu koji je u skladu s iskustvima djece koja ističu i nedovoljnu osjetljivost škole za vidljive materijalne razlike te u nekim slučajevima i izostanak pravodobne reakcije (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*), a upućuje na to da školsko okruženje može imati važnu ulogu u ublažavanju učinaka siromaštva, pri čemu je posebice važno da ne pridonosi dodatnom naglašavanju materijalnih razlika među djecom te da nastavnici pravodobno reagiraju na ismijavanje, isključivanje i druge oblike negativnog postupanja prema djeci.

Promatrana zajedno, ova iskustva roditelja pokazuju da materijalna deprivacija može imati značajne posljedice za vršnjačke odnose i socijalnu uključenost djece. Siromaštvo pritom ne predstavlja samo ograničenje u pristupu materijalnim dobrima i aktivnostima, već može postati osnova za stigmatizaciju, omalovažavanje i socijalno isključivanje (usp. Ridge, 2002, 2011; Chase i Walker, 2013; Liu i Chen, 2026). Posebno je važno istaknuti da se socijalna isključenost može manifestirati na različite načine: od nemogućnosti sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima i razgovorima, preko izravnog ruganja zbog materijalnog statusa, do ozbiljnijih oblika vršnjačkog nasilja. Takva iskustva mogu dodatno otežati uspostavljanje i održavanje prijateljstava, narušiti osjećaj pripadnosti vršnjačkoj skupini te potaknuti socijalno povlačenje (usp. Maunder i Monks, 2019). Na taj način materijalne nejednakosti mogu prerasti u socijalne nejednakosti, dodatno produbljujući rizik od isključenosti djece koja žive u siromaštvu.

Ograničeno sudjelovanje: materijalna ograničenja kao prepreka druženju i sudjelovanju u zajedničkim aktivnostima s vršnjacima

Osim izravne stigmatizacije i negativnog odnosa vršnjaka, materijalna deprivacija može utjecati na vršnjačke odnose i neizravno, **ograničavanjem mogućnosti sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima**. Izleti, putovanja, rođendanske proslave i druženja predstavljaju prilike za uspostavljanje i održavanje prijateljstava te razvijanje osjećaja pripadnosti vršnjačkoj skupini (vidi Ridge, 2002; Quinn i sur., 2008). Kada djeca zbog financijskih ili stambenih uvjeta svojih obitelji ne mogu ravnopravno sudjelovati u takvim aktivnostima, mogu se osjećati drugačije od svojih vršnjaka, čak i kada nisu izložena izravnom odbacivanju ili ismijavanju. O tome, primjerice, govori otac koji opisuje i kako se nemogućnost odlaska na putovanja odražava na njegovu kćer, koja svoje životne okolnosti uspoređuje s mogućnostima svojih vršnjaka:

„Radi ovoga se javljaju odnosi s vršnjacima, radi ovoga se javljaju problemi u obitelji s odnosima. Šta bih možda zamijenio? Dvije stvari, osjećaji radi odnosa u obitelji. Da se ona svađa jer nije zadovoljna, jer ne možemo ići na putovanja, jer njezini vršnjaci idu [...] Ona pita: 'Tata, zašto nas... Ne znam, zašto ne možeš ti, mama, napraviti neke stvari da se to promijeni? Zašto mi moramo biti kući? Moji prijatelji u školi meni govore da putuju, da idu, ne znam... Tata, hoćeš imati novce da mi platiš maturalac?' I onda, naravno, da se ona iz tog razloga povlači u sebe i nema odnose, ima možda dvije-tri prijateljice, ona se povlači u sebe...“ (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece)

Njihovo iskustvo jasno pokazuje kako materijalna deprivacija može utjecati na vršnjačke odnose i bez izravnog negativnog postupanja vršnjaka. **Uspoređivanje vlastitih mogućnosti s iskustvima prijatelja**, prema očevu tumačenju, pridonosi **osjećaju različitosti i povlačenju** njegove kćeri iz socijalnih odnosa prisutnog i kroz druge djece (vidi *Emocionalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom*), a njezino pitanje o maturalcu jasno ukazuje na svjesnost financijskih ograničenja obitelji o kojoj su govorila i druga djeca (vidi *Svjesnost siromaštva i materijalnih razlika*). Kako se materijalna ograničenja mogu odraziti na mogućnosti sudjelovanja u zajedničkim školskim aktivnostima ukazuju i iskustva drugih roditelja, pri čemu to povlači sa sobom i **osjećaj tuge** djece koja ne mogu sudjelovati u neformalnim druženjima i zajedničkim iskustvima koja doprinose povezivanju djece unutar vršnjačke skupine:

„E, a sad je 300 eura izlet bio, pa je pitao tatu, al tata ne da. I još džeparca trebate djetetu dati, to moram ja, džeparac. Sama ...A onda nije išlo, ne. Tata neće uopće sudjelovat. Tako da... U ništa. Završi, idi, treba tata još malo tak da [...] [Dijete je] a tužno, znate kako je...“ (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

Pritom možemo vidjeti kako se financijske prepreke nadovezuju i na **izostanak doprinosa drugog roditelja** (vidi i Socijalna podrška: formalni i neformalni izvori), što dodatno govori kako se u kontekstu jednoroditeljskih obitelji vršnjačka uskraćenost može vezati i uz nedostatak podrške unutar obitelji.

Osim financijskih ograničenja, na mogućnosti održavanja vršnjačkih odnosa mogu utjecati i **neodgovarajući stambeni uvjeti** (usp. *Stambeni uvjeti učenika i njihovih obitelji* te *Stambeni uvjeti, stambena sigurnost i privatnost*). Nedostatak prostora otežava pozivanje prijatelja u vlastiti dom i organiziranje zajedničkih druženja, pa tako, primjerice, jedna majka opisuje kako nedostatak zasebne sobe utječe na njezinu djecu te govoreći o rođendanskim proslavama i druženjima, dodatno objašnjava: „Ne, kod nas ne, jer je mali prostor, tak da... Nema toga, ali negdje drugdje ono... A nekad ide, da, baš onim prijateljima koji su, ono, najbliži ide, ali... tako...“ (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Ograničen stambeni prostor može posredno utjecati i na druženje jer djeca nemaju gdje ugostiti prijatelje:

„Nema svoj mir, tako reći, da se usredotoči i na učenje, da se usredotoči, da ima svoj, ono... Ja sam, znam po sebi, mi smo imali svoju sobu, ja i brat, i vidim ove druge. I još plus toga, ne može, mi smo navikli, ono, prijatelj ti dođe doma, a gdje će ga on dovest? Ili doma, ono, ročkasi

i to, ali on to, kad je njemu rođendan, on to izbjegava...“ (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

S druge strane, iskazi o redovitim druženjima pokazuju da vršnjački odnosi ne moraju biti nužno narušeni materijalnom oskudicom, pri čemu iskustva roditelja upućuju na različite putanje i važnost konkretnih okolnosti. Ukupno gledano, djeca održavaju prijateljstva i povremeno odlaze na rođendanske proslave, ali zbog skućenih stambenih uvjeta nemaju jednake mogućnosti pozivati prijatelje u vlastiti dom. Materijalna deprivacija stoga ne mora nužno dovesti do socijalne izolacije, ali može ograničiti načine na koje djeca uspostavljaju i održavaju prijateljstva te sudjeluju u uobičajenim oblicima vršnjačkog druženja.

Pozitivni vršnjački odnosi i prijateljstva

Unatoč opisanim teškoćama, iskustva pojedinih roditelja pokazuju da **materijalna deprivacija ne mora nužno narušiti vršnjačke odnose**. Neka djeca uspješno uspostavljaju i održavaju prijateljstva, sudjeluju u zajedničkim aktivnostima i osjećaju se prihvaćeno unutar svojih vršnjačkih skupina. Takva iskustva važna su jer pokazuju različitost socijalnih iskustava djece koja žive u siromaštvu, pri čemu su prijateljstva izrazito važna jer mogu imati zaštitnu ulogu u uvjetima materijalnih teškoća (vidi Criss i sur., 2002). Jedna majka tako opisuje svoju kćer kao komunikativnu djevojčicu koja lako sklapa prijateljstva, slobodno vrijeme provodi s prijateljicama i poziva ih na rođendanske proslave:

„Pa ona se najviše uklapa u neakvu, znači komunikativna je, brzo stječe prijateljstva, slobodno vrijeme posvećuje najviše na prijatelje, na ovo, ide pomagat, zadaća, ako neko ne zna znači, ako bilo šta, baš je s njima sad kad je imala rođendan u 12. mjesecu, dovela ih je doma 3-4 curice, ne neakve curice, to su curice iz obitelji, stvarno oboje roditelja, rade, znači imaju svoje, nisu socijalni problemi, izbjegava te neakve skupine, ima djece koje su iz težih obitelji, ona, većinom se izdvaja zato što ona takav život je imala i izdvaja se, jednostavno hvata ekipu, grupu neakvu, ne problematični, uvijek je u grupi ovih normalnih...” (RO03, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Možemo vidjeti kako djevojčica ostvaruje prijateljstva i održava bliske odnose s manjom skupinom vršnjakinja, pri čemu je zanimljivo i majčino isticanje socijalnih i obiteljskih obilježja prijateljica njezine kćeri gdje se vlastita pozicija pokušava razlikovati od pozicije još ranjivijih te može djelovati kao svojevrsan mehanizam šticeanja dostojanstva djeteta. Istovremeno, to otvara pitanje načina na koji roditelji percipiraju različite vršnjačke skupine i usmjeravaju svoju djecu prema određenom društvu, dodatno ukazujući kako **vršnjačke skupine nisu neutralne s obzirom na socioekonomsko podrijetlo**.

Pozitivna iskustva opisuje i majka koja, unatoč ograničenim materijalnim mogućnostima, ističe da njezino dijete nije izloženo rujanju zbog materijalnog statusa: *„Ma, ne toliko, jer su, ono, razred, kao razred dobri. Tako da, ono, ne rugaju se i takve stvari, da...”* (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Njihovo je iskustvo posebno važno u kontekstu prethodno opisanih iskustava stigmatizacije pošto pokazuje da materijalne razlike među djecom ne moraju nužno dovesti do negativnog odnosa vršnjaka. Istodobno, iskustvo ove obitelji pokazuje da prihvaćenost među vršnjacima i materijalne prepreke druženju mogu postojati istodobno. Iako dijete nije izloženo rujanju, skućen stambeni prostor ograničava mogućnosti pozivanja prijatelja i organiziranja druženja.

O očuvanim vršnjačkim odnosima govori i otac koji opisuje kako njegova djeca provode slobodno vrijeme s prijateljima, pri čemu starija kćer tijekom ljeta i radi zajedno s prijateljicama: *„I onda, dobro, ima moja [ime djeteta], imaju djeca, imaju svoje prijatelje s kojima provode vrijeme. Da. Tako da ima sve svoj plus i minus [...] I onda ona tamo, ona je pokupila još 5-6 cura i one tamo već 3 godine, već sad će 3. godinu tamo dolaze. Znači, spojili su rad, provod, malo navečer i tako. More, pa da...”* (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Takva iskustva upućuju na to da djeca mogu ostvarivati i održavati prijateljstva te pronalaziti

mogućnosti zajedničkog provođenja slobodnog vremena unatoč materijalnim teškoćama svojih obitelji. Slično iskustvo opisuje i drugi otac, koji odnose svojeg sina s vršnjacima procjenjuje izrazito pozitivno: „Ovo sve ima, odnosi s vršnjacima je super.“ (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). Istodobno, isti otac navodi da njegov sin povremeno osjeća materijalne razlike u odnosu na vršnjake, ali da ga takvi osjećaji prolaze: „Da, možda jedan dan, ali... Ali ga to prođe...“ (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). Ovi primjeri dodatno pokazuju da svijest o materijalnim razlikama ne mora uvijek nužno biti povezana s narušenim prijateljstvima ili negativnim odnosom vršnjaka.

Možemo vidjeti kako su iskustva djece koja žive u siromaštvu u području vršnjačkih odnosa raznolika te da se **materijalne teškoće mogu na različite načine odraziti na njihovu socijalnu uključenost**. Materijalne razlike postaju osobito vidljive u neposrednom vršnjačkom okruženju gdje odjeća, obuća, digitalni uređaji i mogućnosti sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima mogu imati važnu ulogu u međusobnom uspoređivanju djece i njihovu položaju unutar vršnjačke skupine. Pritom doživljaj nejednakosti ne proizlazi nužno samo iz nedostatka materijalnih dobara, već i iz usporedbe vlastitih mogućnosti s mogućnostima i očekivanjima vršnjaka. Pritom iskustva pojedinih roditelja upućuju na stigmatizaciju, ismijavanje i vršnjačko nasilje povezano s materijalnim razlikama. Ipak, važno je razlikovati opisane događaje od tumačenja njihovih uzroka jer roditeljska opažanja pružaju uvid u iskustva djece i njihovih obitelji, ali ne omogućuju jednoznačno utvrđivanje uzroka svakog negativnog vršnjačkog odnosa. Ekonomske okolnosti pritom se mogu ispreplesti s postojećim odnosima unutar vršnjačke skupine, obilježjima školskog okruženja i dostupnošću podrške.

Materijalna deprivacija može ograničiti socijalnu uključenost djece i onda kada nisu izložena izravnom odbacivanju ili negativnom postupanju vršnjaka. Nemogućnost sudjelovanja u zajedničkim aktivnostima, odlaska na izlete i putovanja ili pozivanja prijatelja u vlastiti dom zbog neodgovarajućih stambenih uvjeta može otežati uspostavljanje i održavanje prijateljstava (usp. Ridge, 2002, 2011; Liu i Chen, 2026). Stoga je važno razlikovati socijalno isključivanje koje proizlazi iz negativnog postupanja vršnjaka od ograničenih mogućnosti socijalnog sudjelovanja uvjetovanih nedostatkom materijalnih resursa. U tom se smislu socijalna deprivacija ne očituje nužno kao odsutnost prijateljstava, već i kao nemogućnost ravnopravnog sudjelovanja u zajedničkim iskustvima i aktivnostima važnima za pripadnost vršnjačkoj skupini. Istodobno, pozitivna iskustva pojedinih obitelji pokazuju da djeca koja žive u siromaštvu mogu ostvarivati i održavati kvalitetna prijateljstva, sudjelovati u zajedničkim aktivnostima te se osjećati prihvaćeno među vršnjacima. Takvi nalazi upućuju na to da materijalna deprivacija ne dovodi nužno do narušenih vršnjačkih odnosa, nego da njezin utjecaj može ovisiti i o obilježjima vršnjačkog i školskog okruženja (usp. Criss i sur., 2002; Naven i sur., 2019).

Ovi se nalazi nadovezuju na ranije opisana iskustva djece, koja materijalne razlike opisuju kao osnovu društvenog razlikovanja u školi te njihovom vidljivošću upravljaju prikrivanjem i povlačenjem (vidi Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa te Socijalne „strategije“ suočavanja djece s oskudicom), kao i na nalaze kvantitativnog dijela o obrascima socijalizacije i provođenja slobodnog vremena (vidi *Obrasci socijalizacije i provođenja slobodnog vremena*). Roditeljska perspektiva tome dodaje uvid u uvjete koji sudjelovanje čine ili ne čine mogućim poput troškova izleta, stambenog prostora, digitalne opreme i podrške škole (vidi i *Obrazovanje: školski troškovi i digitalni uvjeti te Stambeni uvjeti, stambena sigurnost i privatnost*). Vršnjačka uključenost djece u siromaštvu tako nije samo pitanje odnosa među vršnjacima, nego i materijalnih i institucionalnih preduvjeta, u kojima škola ima ključnu ulogu. Stoga je odnos siromaštva i vršnjačkih odnosa potrebno promatrati kroz međusobnu povezanost materijalnih mogućnosti, iskustava prihvaćanja ili odbacivanja te prilika za sudjelovanje u zajedničkim aktivnostima. Takav pristup omogućuje potpunije razumijevanje socijalne uključenosti djece koja žive u siromaštvu, uzimajući u obzir ne samo rizike od

stigmatizacije i isključivanja, već i očuvana prijateljstva te pozitivna iskustva pripadnosti vršnjačkoj skupini.

Obiteljski odnosi, emocionalna podrška i raspoloživo vrijeme

U roditeljskim iskustvima često se pojavljuje **nastojanje da djeca što manje osjete materijalne teškoće**. Roditelji prilagođavaju vlastite potrebe, traže dodatnu zaradu i organiziraju skrb, a istodobno nastoje očuvati bliskost i otvoren razgovor. No, strategije osiguravanja prihoda mogu biti u napetosti s potrebom za zajedničkim vremenom: „*Oni meni znaju, reći mama kupi si, koliko nam je teško, kupi si...*” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece); „*Stvarno se trudimo kad netko padne da se podigne...*” (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece); „*Pokušavam biti i tata, i mama, i psiholog...*” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Ova iskustva upućuju na uzajamnu podršku unutar obitelji u kojoj i djeca brinu o roditeljima te na višestruku roditeljsku ulogu, pri čemu samostalno roditeljstvo, skrb za više djece i nestabilan prihodi stvaraju višestruko opterećenje. Roditelj pritom prepoznaje da dodatni rad, iako omogućuje materijalno sudjelovanje djece u određenim aktivnostima, smanjuje vrijeme koje bi mogao provoditi s njima: „*Moram biti dosta angažiran da zaradim tu jednu plus plaću...*” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece).

Obiteljski odnosi nisu samo kontekst u kojem djeca odrastaju, nego i **jedan od glavnih resursa pomoću kojih se ublažavaju posljedice oskudice** (usp. Družić Ljubotina i sur., 2017; Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b). Roditelji opisuju nastojanja da očuvaju rutinu, odgovore na dječje potrebe i održe osjećaj sigurnosti čak i kada su materijalne mogućnosti ograničene. Istodobno, takva zaštitna uloga zahtijeva znatan emocionalni i organizacijski rad koji je izvana često nevidljiv. Obiteljska bliskost u iskazima nije suprotnost materijalnim poteškoćama: upravo u zahtjevnim okolnostima roditelji opisuju nastojanje da očuvaju rutinu, razgovor i osjećaj sigurnosti. Međutim, takvi odnosi zahtijevaju vrijeme koje je često u koliziji s radnim obvezama. Roditeljska dostupnost zato se ne može promatrati samo kao osobni izbor ili stupanj motivacije, nego i u odnosu na uvjete u kojima se skrb odvija, pri čemu se novac i vrijeme pojavljuju kao resursi koji se međusobno zamjenjuju: više rada znači više prihoda, ali manje vremena za razgovor, praćenje školovanja i zajedničke aktivnosti (usp. Daly, 2025; vidi i *Roditeljske „strategije” suočavanja s oskudicom i nevidljivi rad*).

Subjektivna dobrobit i osjećaji

Roditeljske procjene dobrobiti nisu jednoznačno povezane s visinom raspoloživih sredstava. Dok dio roditelja govori o iscrpljenosti, zabrinutosti i nezadovoljstvu vlastitim životnim okolnostima (vidi i *Roditeljske „strategije” suočavanja s oskudicom i nevidljivi rad*), dio njih izražava **zadovoljstvo obiteljskim odnosima i dječjim razvojem unatoč oskudici**. Pritom se zadovoljstvo životnim okolnostima, zadovoljstvo obiteljskim odnosima i zabrinutost za budućnost pojavljuju kao odvojene dimenzije: „*Evo ne bi loše došlo da bude malo bolje, ali smo zadovoljni, nećemo kukati...*” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom); „*Samo sa svojom djecom, sam zadovoljna. Da, djecu ne dam za ništa...*” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece); „*To je jedna nekakva nesigurnost za budućnost...*” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Materijalna ograničenja ipak ulaze u svakodnevnicu obitelji i u nekim obiteljima djeca prema roditeljskoj procjeni – a što je i u skladu s ranije iznesenim iskustvima djece (vidi *Svjesnost siromaštva i materijalnih razlika te Zadovoljstvo životom: između zahvalnosti i prilagodbe očekivanja*) – prepoznaju financijska ograničenja i reagiraju brigom ili smanjivanjem vlastitih zahtjeva, odnosno njihovim prilagođavanjem mogućnostima obitelji:

“To mu je ono, jer on se zna ono. Na primjer, ja njega poznajem. Znači, on kad se povuče u sobu i šuti, ja znam da je nešto. I znam da mu je ta teško. Onda ja dođem. Ok, znamo se mi porječati, ne mogu reći da se ne porječamo, jer ja znam reći dobro, reci mi je li neki problem

u školi, je li neki ovo, ono. Onda on kaže ne, svjestan sam cijele situacije i meni je tu najteže jer da dijete od 15 godina...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

“Ima njih par kaj jesu takve, baš to pokazuju, da neće van ići. Zatvorene su unutra [...] Puno to na njih utiče. I nekad... Znači one neće pokazati, ali vidiš ti na njima... Zna se desiti da pokažu [osjećaje zbog oskudice], nije uvijek. Meni onda bude teško i noći i noći sam proplakala za njih...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

“Sada isto kažem, [ime djeteta] pukle su ti traperice. Moramo ići kupiti traperice... Pa mama, imam one svijetle traperice, pa mogu u njima...” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

“Njima da dadnete jednu lizalicu, kako bi rekla moja baka, jednu lizalicu, obično one su zadovoljne. A da im dadnete sad cijeli ovaj stol sa svim mogućim, opet će biti zadovoljni...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Roditeljski opisi zadovoljstva pokazuju da **subjektivnu dobrobit nije moguće izravno iščitati iz materijalnog položaja** te da zadovoljstvo odnosima s djecom, ponos na njihova postignuća i osjećaj obiteljske povezanosti često koegzistiraju s brigom zbog financija i budućnosti:

“On je povučen, on je miran, ne zna on da bi se sada prepirao s nekim, kao njegovi vršnjaci u školi ... ali u školi je faca, u razredu je faca. ... I razrednica, i svi su rekli blago je, blago vama, pa [ime djeteta] zna već šta će upisati...” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

“Ja se igram s njim, više nego njegovi školski prijatelji. Idemo i na nogomet, idemo i trčati, ne znam, doma igramo plejku. Ono, kako bih rekao... Kao da smo braća, a ne tata i dijete...” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom)

Kada roditelji govore o dječjim osjećajima, oni nude dragocjen, ali posredan pogled. Njihova opažanja povlačenja, brige i prilagođavanja želja podudaraju se s iskustvima same djece (vidi *Svjesnost siromaštva i materijalnih razlika* te *Brige i zabrinutosti: financijska nesigurnost i briga za članove obitelji*) i s ranijim istraživanjima (usp. Kletečki Radović i sur., 2017). Iskazi da su djeca zadovoljna malim („lizalica“, „svijetle traperice“) mogu odražavati i **prilagodbu očekivanja**, koju opisuju i sama djeca (vidi *Zadovoljstvo životom: između zahvalnosti i prilagodbe očekivanja*), a ne nužno odsutnost neostvarenih želja. U prikazu subjektivne dobrobiti je stoga **važno očuvati razliku između roditeljskog zadovoljstva odnosom s djecom, zadovoljstva ukupnim životnim okolnostima i roditeljske procjene dječjeg zadovoljstva**. Te se dimenzije mogu razlikovati: roditelj može opisivati bliske obiteljske odnose i istodobno biti zabrinut zbog stanovanja ili budućih troškova. Slično tome, procjena da dijete djeluje zadovoljno ne isključuje mogućnost da pojedine želje ili teškoće zadržava za sebe, što ilustrira RO11 (jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece) koja u istom intervjuu sina opisuje i kao „svjesnog cijele situacije“ i kao zadovoljnog: *“Pa on je zadovoljan. Znači on je zadovoljan, ne mogu stvarno reći. Znači on je, znači desetka, on je zadovoljan. On je rekao, on jedva čeka da završi školu, da se zaposli i da može raditi... i curice su zadovoljne...”*.

Dječje mišljenje i sudjelovanje u obiteljskim odlukama

Mogućnost izražavanja želje ne znači uvijek mogućnost njezina ostvarenja. Neki roditelji namjerno ograničavaju razgovore o novcu kako bi zaštitili djecu od briga dok drugi otvoreno s djecom dijele svoje brige i realitet: *„Pa, na primjer, ja ne tajim njemu ništa. Znači, on zna sve.”* (RO11, jednoroditeljska obitelj s troje djece); *„Može, ona izrazi svoje mišljenje, da...”* (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Iskaz o mogućnosti izražavanja mišljenja pokazuje da dijete, prema roditeljevoj procjeni, može iznositi svoje želje. Ipak, izražavanje želje i mogućnost njezina ostvarenja nisu isto, osobito kada su obiteljske odluke ograničene financijskim sredstvima.

Roditeljske „strategije“ suočavanja s oskudicom i nevidljivi rad

Suočavanje s materijalnom oskudicom zahtijeva **svakodnevno prilagođavanje, planiranje i ulaganje znatnih napa kako bi se osigurale potrebe djece**. Roditelji pritom razvijaju različite „strategije“, među kojima se ističu zaštita djece od financijskih briga, odricanje od vlastitih potreba, štednja, planiranje troškova i određivanje prioriteta. Pojedini roditelji nastoje osigurati i dodatne prihode, što dodatno otežava usklađivanje radnih i obiteljskih obveza. Pritom je izrazito važno istaknuti kako održavanje svakodnevice u uvjetima oskudice podrazumijeva znatno više od raspolaganja ograničenim novčanim sredstvima te uključuje opsežan **organizacijski rad** povezan s predviđanjem potreba i upravljanjem obiteljskim proračunom, ali i **emocionalni rad** koji se očituje u nastojanjima roditelja da djecu zaštite od financijskih briga, osiguraju im osjećaj sigurnosti i ublaže posljedice materijalne deprivacije. Taj je rad nevidljiv i institucijama i pokazateljima koji vrlo često bilježe samo krajnji ishod (usp. Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b).

Zaštita djece od financijskih briga

Jedna od strategija suočavanja s materijalnom oskudicom odnosi se na **nastojanje roditelja da djecu zaštite od financijskih teškoća** s kojima se obitelj svakodnevno suočava. Pojedini roditelji pokušavaju prikriti ozbiljnost materijalnih problema kako bi smanjili zabrinutost djece i omogućili im što bezbrižnije odrastanje. Takva nastojanja pritom mogu poprimati više oblika, primjerice, prikrićvanje financijskih problema od svog djeteta („*Stvarno nastojim da nije tako i da sve prikrijem...*” RO10, jednoroditeljska obitelj sdvoje djece) ili „filtriranje“ informacija pri čemu se financijske odluke donose među odraslima, kao što opisuje RO15, majka sedmero djece, koja naglašava da o financijskim teškoćama razgovara sa suprugom, nastojeći djecu ne opterećivati brigama o obiteljskom proračunu:

„Pa ja djecu ne, baš s tim, ajmo nazvati ih, kao problemima što se tiče financija, hrana, to, ja njih ne zamaram s tim. Ja i muž to sami u četiri oka, šta nam je prioritet za kupit, šta nam je prioritet za dalje, ako se može, može, ako ne, nikom ništa, ali stvarno se trudimo što se tiče njih da dobiju to sve što bi trebali...”

Možemo vidjeti da roditelji, osim osiguravanja materijalnih uvjeta, **preuzimaju i odgovornost za ublažavanje emocionalnih posljedica siromaštva**, što zahtijeva stalno promišljanje o tome koje informacije s njima podijeliti i kako razgovarati o obiteljskim mogućnostima te na koji način očuvati osjećaj sigurnosti unatoč materijalnim ograničenjima. Roditelji se pritom razlikuju i u tome koliko djecu uključuju u razgovore o financijama: dok jedni teškoće prikrivaju ili filtriraju, drugi otvoreno razgovaraju s djecom o raspoloživim sredstvima i obiteljskim prioritetima (vidi *Određivanje prioriteta i postupno zadovoljavanje potreba*). Oba pristupa mogu se promatrati kao različiti načini prilagodbe materijalnim okolnostima, pri čemu niti jedan od njih ne mora djecu doista poštediti brige – prema dosad iznesenim iskustvima i roditelja i djece možemo vidjeti kako djeca sama često prepoznaju ograničenja te i sama prilagođavaju svoje želje financijskoj situaciji u obitelji (vidi *Odricanje roditelja i (starije) djece...*), čime zaštita može poprimiti oblik uzajamne zaštite roditelja i djece (usp. Ridge, 2002).

Roditeljsko odricanje u korist djece

Kao što je već prikazano (vidi *Materijalni uvjeti i svakodnevno podmirivanje potreba obitelji*), **roditeljsko odricanje** jedna je od posebno izraženih „strategija“ suočavanja s materijalnom oskudicom. Kako bi zadovoljili potrebe djece, pojedini **roditelji smanjuju vlastitu potrošnju te se odriču osobnih potreba**, uključujući odjeću, obuću, prehranu i društvene aktivnosti. Njihova iskustva pokazuju da takvo odricanje može postati sastavni dio svakodnevnog života, pri čemu se vlastite potrebe – te potrebe odraslih općenito – kontinuirano stavljaju u drugi plan, čak i kada to podrazumijeva odricanje od vlastitih obroka i odjeće:

„Pa najčešće se žrtvujemo ja i mama... radije ću sebi, skratiti, odjeću hranu, da ovi imaju. Znači, nije me briga, hoću ja sad jesti šta, meni je bitno da oni pojedu i da oni imaju. Evo, to mi je najbitnije...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

„Onda ako meni ostane nešto iz pučke kuhinje, onda mu dam. Onda ja ne jedem, a to je njima...” (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece)

Odricanje se ne odnosi isključivo na osnovne životne potrebe. Roditelji nerijetko odustaju i od osobne potrošnje te aktivnosti koje bi im omogućile određenu kvalitetu života: *„Žrtvujem se, da, normalno, da. Ne idem ni na frizuru. Sve za djecu, znate kako ide...”* (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Odricanje tako **doseže i do društvenih odnosa**, što najjasnije opisuje RO14, majka sedmero djece (dvoroditeljska obitelj), pokazujući kako se zbog želje da osigura potrebe djece ograničeni financijski resursi odražavaju ne samo na kupnju osobnih stvari nego i na održavanje društvenih odnosa:

„Pa odričem se svega. Pa bilo, kaj da kažem, ne znam. Ja neću ići da vama kupim, naime kolegica me zove, ajde na kavu, pa neću sad uvijek da me kolegica časti kavom, neću ići jer mi žao, neću imat njoj sutra dat za školu. Na primjer. Toliko mi je puno, toliko, ono, za bilo kaj. Pa meni žao kupiti jednu majicu, ne znam kaj. Odem, iskreno, odem u Caritas, pa si uzmem. Ma nije sada, da idem no stop. Nekad ako baš nemam. Dobro, to mi je rijetko kad bilo, ali kažem ovako. Onda bi još, puno se odričem to, kaj da sebi nešto kupim. Žao mi je majicu, nešto, tenisice, neke. Oni meni znaju, reći mama kupi si, koliko nam je teško, kupi si. Kaj je meni žao, ja da kupim sebi, a vi da nemate, pogotovo danas, kako je to sve, život, žao mi je...”

Ovo iskustvo jasno prikazuje kako se roditeljsko odricanje može proširiti na različita područja života te postati **sustavno obilježje svakodnevnice u kojoj se svaki izdatak promatra u odnosu na moguće potrebe djece**, a vlastite se potrebe od hrane do društvenih aktivnosti stavljaju u drugi plan. Djeca nisu nužno nesvjesna roditeljskog odricanja te roditelje i potiču da kupe nešto za sebe (ili kao što smo vidjeli u iskustvima djece, sami roditeljima kupuju, primjerice za rođendane, ono što im je potrebno; vidi *Odricanje roditelja i (starije) djece i zaštita (mlađe) djece od financijskih briga*), što upućuje na njihovu svijest o njihovim potrebama i odricanjima. Specifičnost roditeljske perspektive očituje se upravo u opisima postupaka koji prethode naizgled urednom podmirivanju dječjih potreba, pri čemu odricanje od vlastitog obroka, odjeće ili društvenih aktivnosti te stalno davanje prednosti potrebama djece mogu ostati nevidljivi institucijama i pokazateljima koji bilježe samo materijalne uvjete u kojima djeca odrastaju, iako ih djeca često primjećuju. Roditeljski iskazi stoga otkrivaju osobnu cijenu nastojanja da se posljedice siromaštva što manje odraze na svakodnevni život djece, koja može imati i, primjerice, zdravstvene implikacije u kontekstu odricanja od obroka (usp. Šućur i sur., 2015; Družić Ljubotina i sur., 2017).

Štednja i planiranje obiteljskih troškova

Važan dio svakodnevnog suočavanja s oskudicom čine štednja, raspoređivanje raspoloživih sredstava i planiranje budućih izdataka. Roditeljska iskustva pokazuju da zadovoljavanje potreba djece često ovisi o **pažljivom upravljanju novcem, kupovanju proizvoda na sniženjima i postupnoj nabavi potrebnih stvari**, što se podudara i s dječjim opisima smanjenja potrošnje i mobilizacije obiteljskih resursa (vidi *Smanjenje potrošnje i mobilizacija obiteljskih resursa*). **Štednja i raspoređivanje raspoloživih sredstava** jedan je od ključnih mehanizama u tom pogledu te za pojedine obitelji sastavni dio svakodnevnog upravljanja oskudicom koji može imati i različito značenje te predstavljati kako način osiguravanja dodatnih potreba koje nije moguće zadovoljiti iz redovitih mjesečnih primanja, tako i nužnost unutar koje se zbog ograničenih financijskih resursa treba izrazito pažljivo upravljati sredstvima na dnevnoj osnovi kako bi novac bio dostatan za ono osnovno:

„Ne da imamo, ali možemo si uštediti, pa priuštiti. Znači mi smo u nekakvoj sredini, ajde recimo nismo ni gore, a nismo baš ni dole...” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom)

„Štedim, normalno, moram štediti, šta ću, nema druge. Nema da se razbacujem, znate kako je to...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

„Uspijem, jer na akciji uzmem pa znam rasporediti. Da nije sad da se pojede, a bilo bi bolje da je...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

Ova iskustva jasno pokazuju da iako štednja nema jednako značenje za sve obitelji, ona u svim slučajevima zahtijeva kontinuirano praćenje troškova, prilagođavanje potrošnje financijskim mogućnostima i predviđanje budućih potreba, što za mnoge obitelji može biti iscrpljujuće (vidi Daly, 2025). Osim svakodnevne štednje, roditelji nastoje **unaprijed planirati veće izdatke**, osobito one povezane s početkom školske godine i sudjelovanjem djece u školskim aktivnostima. Takvi izdaci obiteljima predstavljaju dodatno financijsko opterećenje, posebno za obitelji s većim brojem djece, što pokazuje i činjenica kako se planiranje očituje u brojnim aspektima svakodnevnog funkcioniranja – od postupne kupnje školskih potrepština nekoliko mjeseci prije početka nastave jer se sve potrebno ne može osigurati odjednom, preko izdvajanja sredstava za početak školske godine, pa do pripreme za izlete zahvaljujući obavijestima koje škola šalje tjednima unaprijed:

„Ja, sad ću to već krenuti u sedmom mjesecu, polako, jednome skupljati i kupiti [školski pribor], jer na jedanput u devetom mjesecu, ja nemam njima svima sve kupiti...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Pa, znam da moram, pogotovo kada je početak školske godine. Znači, kad treba škola početi, ja znam da moram izdvojiti...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Ja znam [kada treba izdvojiti] jer uvijek dobijemo, ne znam, dva, tri tjedna unaprijed one obavijesti [iz škole o izletima], pa se onda i pripremimo...” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom)

Ovakva iskustva jasno pokazuju da, osim svakodnevne štednje, roditelji nastoje unaprijed planirati i rasporediti veće izdatke, a kako bi izbjegli pretjerano opterećenje obiteljskog budžeta. Planiranje pritom zahtijeva predviđanje budućih potreba, praćenje rokova te pravodobno izdvajanje sredstava. Stoga je predvidljivost troškova izrazito važna za planiranje, pa time i, primjerice pravodobna obavijest škole o izletima (vidi i *Obrazovanje: školski troškovi i digitalni uvjeti*), dok u obiteljima s većim brojem djece podmirivanje troškova često zahtijeva višemjesečnu pripremu.

Određivanje prioriteta i postupno zadovoljavanje potreba

U uvjetima ograničenih financijskih sredstava roditelji **neprestano određuju prioritete**. Odluke o potrošnji prvenstveno su usmjerene na osnovne potrebe kućanstva i djece, redoslijedom koji odgovara hijerarhiji konkurirajućih potreba koju opisuju i djeca (vidi *Materijalni uvjeti i svakodnevno podmirivanje potreba obitelji te Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba*), dok se manje hitne potrebe odgađaju do trenutka kada obitelj raspolaže dodatnim sredstvima. Odgađanje manje hitnih potreba do sljedećih primanja ilustrira i iskustvo RO15 (dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece), koja školske potrepštine kupuje postupno: *„Jer treba puno bilježnica, pogotovo za ove sad veće razrede, a za ove manje još i nekako. I onda kad zafali, onda opet kupim sljedeći mjesec, recimo kad dođu primanja, opet kupim nešto malo što mi zafali i tako. Krpamo se...”*. Možemo vidjeti kako se zadovoljavanje potreba djece prilagođava dinamici obiteljskih primanja, pri čemu roditelji ne donose samo odluke o tome što je potrebno kupiti nego i o tome koje se potrebe moraju zadovoljiti odmah, a koje mogu pričekati sljedeći mjesec.

Opseg određivanja prioriteta ovisi i o broju djece. Primjerice, majka koji skrbi o jednom djetetu, navodi da može osigurati sve potrebno, osobito kada je riječ o zdravlju: *„Ali sve što treba, što se tiče zdravlja, što se tiče financija sve može. Sve osiguram...” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom)*. Nasuprot tome, određivanje prioriteta osobito je izraženo u obiteljima s većim brojem djece, u kojima roditelji moraju neprestano usklađivati različite potrebe i raspoloživa financijska sredstva: *„Šta nam je prioritet za kupit, šta nam je prioritet za dalje, ako*

se može, može, ako ne, nikom ništa, ali stvarno se trudimo što se tiče njih da dobiju to sve što bi trebali..." (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece).

Za razliku od roditelja koji nastoje zaštititi djecu od financijskih briga, pojedini roditelji uključuju djecu u razgovore o obiteljskim mogućnostima i prioritetima. Jedna majka tako opisuje kako njezino dijete poznaje financijske okolnosti obitelji i razumije redoslijed podmirivanja troškova:

„Pa, na primjer, ja ne tajim njemu ništa. Znači, on zna sve. Znači, on zna kad ja dobijem, šta je prioritet riješiti. Zna da ja ću se potruditi, šta treba, šta ne treba..." (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Ova iskustva pokazuju da određivanje prioriteta uključuje ne samo raspodjelu raspoloživih sredstava nego i različite načine komunikacije s djecom o materijalnim mogućnostima obitelji. Dok neki roditelji financijske odluke donose bez uključivanja djece kako bi ih zaštitili od briga, drugi nastoje otvoreno razgovarati o ograničenjima i potrebama koje imaju prednost.

Usklađivanje dodatnog rada i skrbi o djeci

Uz štednju, planiranje i odricanje, iskustva pojedinih roditelja upućuju na dodatno opterećenje koje proizlazi iz nastojanja da se radom osiguraju potrebna financijska sredstva, a istodobno odgovori na svakodnevne potrebe djece. **Napetost između zarađivanja i skrbi** osobito jasno opisuje RO06, otac koji nakon gubitka supruge samostalno nosi roditeljske obveze i ističe potrebu za dodatnim radom: *„Ja se stalno lomim u sebi, pokušavam biti i tata, i mama, i psiholog [...] ja moram biti dosta angažiran da zaradim tu jednu plus plaću..."* (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Ovo iskustvo jasno pokazuje kako se ekonomske i emocionalne obveze roditelja međusobno isprepleću: dodatni rad povećava prihode, ali zahtijeva vrijeme potrebno za svakodnevnu skrb, praćenje školovanja, emocionalnu podršku i održavanje obiteljskih odnosa (vidi i *Obiteljski odnosi, emocionalna podrška i raspoloživo vrijeme*). Novac i vrijeme pritom su resursi koji se međusobno zamjenjuju (usp. Daly, 2025), a teret je najveći kada jedan roditelj preuzima većinu ili sve obveze zarađivanja i skrbi ili kada se zdravstvene potrebe u obitelji sukobljavaju s radnim obvezama (vidi *Zdravlje, terapije i skriveni izdaci*). Nedostatak roditeljskog vremena može se povezati i s time da dio starije djece preuzima skrb o mlađoj braći i sestrama, kako opisuju sama djeca (vidi *Iskustvo školovanja u uvjetima ograničenih materijalnih resursa*). Roditeljske „strategije“ suočavanja stoga se ne mogu promatrati samo kroz upravljanje novcem, nego uključuju i raspoređivanje vremena i emocionalni napor povezan s nastojanjem da se odgovori na potrebe djece.

Sveukupno gledano, **svakodnevno suočavanje s materijalnom oskudicom temelji na nizu međusobno povezanih praksi** koje zahtijevaju kontinuirano upravljanje i prilagođavanje raspoloživim resursima, kao i često **nevidljiv organizacijski i emocionalni rad**. Štednja, planiranje troškova, određivanje prioriteta i postupno zadovoljavanje potreba omogućuju roditeljima održavanje svakodnevnog funkcioniranja obitelji. Posebno se ističe **roditeljsko odricanje**, koje se u pojedinim obiteljima očituje čak i u odustajanju od vlastitih osnovnih potreba kako bi se osigurala hrana i druge potrepštine za djecu. Odricanje se pritom ne odnosi samo na materijalnu potrošnju nego i na osobne i društvene aktivnosti roditelja. Takvi iskazi pokazuju da **zadovoljavanje potreba djece može biti ostvareno uz značajna odricanja odraslih članova obitelji**, koja često ostaju nevidljiva kada se procjenjuju isključivo materijalni uvjeti života djece. Odricanje od vlastitih potreba od strane roditelja se pokazalo i u ranijim istraživanjima o siromaštvu djece (Šućur i sur., 2015; Družić Ljubotina i sur., 2017; Rubil i sur., 2018; Dobrotić i sur., 2025b).

Uz materijalni i organizacijski prisutan je i **emocionalni angažman roditelja** koji se očituje u nastojanjima da djecu zaštite od financijskih briga, ublaže posljedice oskudice i očuvaju osjećaj sigurnosti unutar obitelji. Pritom roditelji primjenjuju različite pristupe: dok pojedini nastoje prikriti materijalne teškoće, drugi otvoreno razgovaraju s djecom o obiteljskim mogućnostima i

prioritetima. Djeca mogu pritom biti svjesna roditeljskog odricanja, čak i kada ih roditelji nastoje zaštititi od financijskih problema (usp. Kletečki Radović i sur., 2017.). Dodatnu dimenziju nevidljivog roditeljskog rada predstavlja **usklađivanje radnih i obiteljskih obveza**. Nastojanje da se dodatnim radom povećaju prihodi može istodobno ograničiti vrijeme raspoloživo za skrb o djeci i održavanje obiteljskih odnosa. Time se roditelji suočavaju s potrebom istodobnog osiguravanja materijalnih uvjeta i pružanja svakodnevne emocionalne i praktične podrške. Sve navedeno pokazuje da se roditeljske „strategije“ suočavanja s oskudicom ne mogu svesti isključivo na upravljanje ograničenim financijskim sredstvima. One uključuju složen organizacijski i emocionalni rad, osobna odricanja te stalno usklađivanje potreba djece s mogućnostima obitelji. Roditeljska perspektiva pritom otkriva napore koji prethode zadovoljavanju dječjih potreba i koji često ostaju nevidljivi u procjenama materijalnog položaja obitelji.

Socijalna podrška: formalni i neformalni izvori

Obitelji koje žive u siromaštvu oslanjaju na različite oblike formalne i neformalne podrške. **Formalna podrška** obuhvaća novčane naknade, pomoć u podmirivanju troškova stanovanja, prehranu, školske potrepštine i druge oblike pomoći koje osiguravaju javne institucije, humanitarne organizacije i udruge. **Neformalna podrška** proizlazi iz odnosa s članovima šire obitelji, prijateljima, kumovima i susjedima te se najčešće očituje u pružanju materijalne pomoći, međusobnom pomaganju i zadovoljavanju neposrednih potreba obitelji. Međutim, roditeljska iskustva pokazuju da dostupnost podrške nije jednaka za sve obitelji. Dok pojedini roditelji raspolažu različitim izvorima pomoći, drugi se suočavaju s nedostatkom socijalne mreže, izostankom podrške partnera ili bivšeg partnera te nedovoljnom informiranosti o pravima koja mogu ostvariti. Osim toga, traženje pomoći može biti povezano s osjećajem nelagode i srama, zbog čega postojanje određenog oblika podrške ne znači nužno i njegovu stvarnu dostupnost.

Formalni izvori podrške

Novčane naknade i pomoć javnih institucija predstavljaju važan izvor podrške obiteljima koje žive u siromaštvu. Roditelji posebno ističu zajamčenu minimalnu naknadu, pomoć u podmirivanju troškova stanovanja te jednokratne novčane pomoći, što ne iznenađuje s obzirom na njihov socioekonomski status te činjenicu da su upravo ovi oblici podrške koji omogućuju podmirivanje dijela osnovnih životnih potreba i smanjuju financijsko opterećenje obiteljskog budžeta. Posebice se ističe važnost da se korisnicima ZMN-a omogućuju dodatna prava:

„Ja sam nezaposlena, živim od te socijalne pomoći, zajamčene minimalne naknade [ukupno oko 500 eura mjesečno] ... I inkluzivni i ovu minimalnu. Režije grad, preko grada, socijala nas je na to uputila...” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece)

„Mi primamo zajamčenu minimalnu naknadu i onda po tom rješenju imamo pravo da nam grad Zagreb polovicu plati, a onu drugu polovicu iznosa mi [režija i podstanarstvo]...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„Režije mi plaća Grad Zagreb, tu me opet pokrije, to mi puno znači, ja ne bi nikako imala, ja ne bi mogla plaćati i naravno da bi me Grad Zagreb izbacio, ne bi mogla plaćati režije...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„To mi je stvarno olakšao, to mi je krov za djecu. Ne moram ja, znači, jako ja ne moram, ali da djeca barem osjete tu, da nismo na cesti, da nismo po domovima, da je barem to njima osigurano neko djetinjstvo...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Možemo vidjeti kako posebnu važnost ima pomoć u podmirivanju troškova stanovanja, bez koje bi, prema RO14, bila ugrožena stambena sigurnost obitelji, a koja za nju znači i više od financijskog rasterećenja. Štoviše, navedena iskustva pokazuju da javna podrška, osim što

pridonosi podmirivanju osnovnih životnih troškova, može imati važnu ulogu u očuvanju stambene sigurnosti i stabilnosti obiteljskog života (vidi i *Stambeni uvjeti, stambena sigurnost i privatnost*).

Osim novčanih naknada, roditelji ističu važnost **pomoći u hrani**, osobito putem pučkih kuhinja i prehrambenih paketa, budući da im takva podrška omogućuje zadovoljavanje osnovnih potreba, ali i oslobađanje dijela ograničenih financijskih sredstava za druge potrebe djece:

„Imamo tu pučku kuhinju u kojoj dobijemo hranu, ako ne odemo, ja nešto napravim...” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom)

„Da ja znači mogu pokriti hranu, ili mislim, ja moram njima davat jesti. Znači okej, mi odemo u pučku, podignem sve to. ... Većinom ono iz pučke što uzmemo i to ono. Tamo ima mesa...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Pojedini roditelji ističu važnost prehrambenih paketa jer im omogućuju drukčiju raspodjelu raspoloživih sredstava, premda drugi upozoravaju na njihovu ograničenu nutritivnu kvalitetu i nemogućnost izbora (vidi *Materijalni uvjeti i svakodnevno podmirivanje potreba obitelji te Prijedlozi roditelja za poboljšanje položaja djece koja žive u siromaštvu*). Prednost je u tome što zahvaljujući dobivenim osnovnim namirnicama mogu djeci priuštiti nešto što inače ne bi mogli, što znači da pomoć u prehrani nema samo neposrednu ulogu u zadovoljavanju osnovnih potreba već ujedno omogućuje roditeljima da ograničena financijska sredstva usmjere prema drugim potrebama svoje djece:

„Obiteljske pakete da. Mislim, kad ne moram kupiti i ulje, i brašno, šećer, super. Onda zato što ne moram to kupiti, kupit ću im nešto slatko ili šta mi treba...” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

„To mi puno, to mi puno znači, ne moram bar im kupovati šećer, ulje i te neke stvari, to mi pomogne. I to mi stvarno sad puno, dosta pomogne. Uvijek možeš nešto, hvala Bogu sada kada grad sve da, kada možeš dobiti pakete hrane. Uvijek im možeš nešto napraviti za jest...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Važan oblik formalne podrške odnosi se na **podršku obrazovanju i sudjelovanju djece u aktivnostima** kroz osiguravanje školskih potrepština, besplatnih udžbenika te mogućnosti sudjelovanja djece u školskim i izvanškolskim aktivnostima. Roditeljski iskazi pokazuju da takva pomoć može smanjiti razlike u mogućnostima djece i omogućiti im pristup iskustvima koja im zbog financijskih ograničenja inače ne bi bila dostupna. Tako jedna majka ističe važnost besplatnih školskih udžbenika: *„Da, imaju knjige isto besplatne, to je isto super. Da ono, puno znači.”* (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Osim pomoći u obrazovanju, važnu ulogu imaju programi koji djeci omogućuju sudjelovanje u organiziranim aktivnostima, primjerice, iskustvo ljetovanja koje je njezinoj djeci omogućeno uz podršku grada, program čiju su važnost posebice isticala i sama djeca:

„Da, osiguram [ljetovanje]. I sad, kad idu preko grada, sad ono, odu, kažem idite, evo sad su prvo išli, jedne godine sami i, na sve zaborave... kaže [ime djeteta], mama, meni super bilo. Nismo uopće slušali probleme, sve smo imali...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Podrška stoga ne mora biti usmjerena isključivo na osnovne materijalne potrebe. Omogućavanje sudjelovanja u aktivnostima poput ljetovanja djeci pruža priliku za odmor, druženje i stjecanje iskustava koja mogu pridonijeti njihovoj dobrobiti, kao što pokazuju i dječji opisi gradskih programa ljetovanja (vidi *Nesigurnosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba*).

Humanitarne organizacije i udruge predstavljaju dodatne izvore pomoći obiteljima koje žive u siromaštvu. Njihova se podrška ostvaruje kroz donacije odjeće, obuće, školskih potrepština, prehrambenih proizvoda i poklona, ali i kroz pomoć u financiranju aktivnosti djece. Pomoć vjerskih i humanitarnih organizacija opisuje i RO11 (jedoroditeljska višegeneracijska obitelj s

troje djece), koja se radi školskih potrepština obratila crkvi i humanitarnim organizacijama (a RO14 odlazi u Caritas po odjeću; vidi *Roditeljsko odricanje u korist djece*):

„Javila sam se jednom u crkvu kod nas i svećenik je rekao da će se javiti, to je baš bilo prije blagoslova kuća, rekao je da će se javiti, ja sam rekao dobro, i išla sam jednom u Caritas ovaj, taj Crveni križ i to je bilo u devetom ili desetom mjesecu, ne bi vam, sad lagala, i oni su mi onda tamo za malu dali pernicu, torbu, to su mi oni kao ovako... osigurali...”

Ključnom za zadovoljavanje različitih potreba svoje djece podršku udruge smatra RO12 (jedoroditeljska obitelj s četvero djece):

„Da, imam udrugu jednu, pa preko nje [osigurava pribor, opremu za tjelesni...] jako pomažu oko djece, stvarno, što je, je, da nije, ja ne znam kak bi ja živjela, eto, da vam iskreno kažem. Ako je nešto za izlete ili nešto tako, da .. ništa ja ne bi ni kupila. Ništa, da nema te udruge. I poklone nam daju i sve. Za Božić dobiju i za Uskrs poklone. I to što hoće za Božić, djeca pišu svoje želje...”

Osim pomoći humanitarnih organizacija, pojedini roditelji ostvaruju i dodatne oblike podrške na temelju svojeg statusa. Tako jedan otac navodi: *„Pa gledajte, ja sam inače hrvatski branitelj. Ja i od vojske dobijem nekakve novce, jednokratne pomoći, pa za božićnicu, uskršnicu...”* (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). Možemo vidjeti kako organizacije i udruge mogu imati važnu ulogu u zadovoljavanju potreba koje nisu u potpunosti obuhvaćene drugim oblicima podrške. Njihova je pomoć posebno značajna kada djeci omogućuje sudjelovanje u školskim aktivnostima ili osigurava potrepštine koje roditelji sami ne mogu priuštiti.

Neformalni izvori podrške

Uz formalne oblike pomoći, roditelji se oslanjaju i na **podršku osoba iz svojeg neposrednog socijalnog okruženja – obitelji, prijatelja, kumova i susjeda**. Takva podrška najčešće se ostvaruje kroz darivanje odjeće, školskih potrepština i drugih potrebnih stvari te kroz povremenu pomoć u zadovoljavanju potreba djece:

„Moja susjeda, nama stvarno za skoro svaki rođendan od djece donese tortu...” (RO06, jednoroditeljska obitelj s petero djece)

„Pa evo sad trenutno kada smo se tu preselili, iskreno susjede ne znam, po imenu lako znam kad prođu, pozdrave. Ali pretežito svi koji imaju viška, odjeće, ne znam, bicikl igrčke, dođu pitati. Jel vam treba? Ne treba mi, ali zašto ne? Meni šta ne paše, ja podijelim drugoj ženi koja ima četvero djece, koja će njoj dobro doći ako je meni malo....” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Ovo iskustvo posebno je važno jer pokazuje da roditelji nisu isključivo primatelji pomoći, već i sami sudjeluju u pružanju podrške drugim obiteljima. Međusobna razmjena stvari omogućuje da pomoć dopre do većeg broja obitelji te upućuje na važnost uzajamnosti i solidarnosti unutar socijalnih mreža. Važnu ulogu mogu imati i članovi šire obitelji:

„Za njega je moj pokojni otac ... bilo je neka akcija u [ime dućana] i on je išao i on je kupio, znači, bunt bilježnica za veće razrede i kupio je njoj A pisanku, B pisanku i C, a drugo se ono, kako mogu uzmem, okej, pernicu imaju...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Osim materijalne pomoći, neformalna podrška može proizlaziti iz dugotrajnih odnosa obilježenih bliskošću i privrženošću. Jedan otac tako ističe ulogu kume u životu svojeg djeteta: *„Kuma, ona je cijeli život uz nas, prijateljski, znači, kada njemu nešto treba, ona mu pomogne ... ona to više njemu radi ne zato što mu treba, zato što ga voli...”* (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). Ova iskustva pokazuju da neformalna podrška može imati i materijalnu i emocionalnu dimenziju. Dok pojedini odnosi omogućuju pribavljanje potrebnih stvari, drugi predstavljaju trajan izvor bliskosti, brige i osjećaja sigurnosti.

Iako pojedini roditelji raspolažu različitim izvorima neformalne podrške, iskustva drugih pokazuju na **nedostatak socijalne mreže i oslanjanje na vlastite resurse**, odnosno da neformalna podrška nije svima dostupna. Nedostatak članova obitelji u neposrednoj blizini, gubitak bliskih osoba ili ograničene mogućnosti rodbine mogu dovesti do toga da roditelji većinu odgovornosti za zadovoljavanje potreba svoje djece preuzimaju sami. Jedna majka opisuje nedostatak podrške i dugogodišnje oslanjanje na vlastite resurse:

„Ne [nema širu obitelj]. A moje nema nitko tu u Zagreb, tak da ne mogu. Da bih uskočio, ono, hoće posuditi, ali morate sve to vratiti obitelji. Znate kako to ide. Ja se cijeli život borim. Uvijek se oslanjam samo na sebe...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

Slično iskustvo opisuje i otac koji ističe da njegova obitelj nema podršku šire obitelji: *„Pa mi recimo nemamo obitelji. Kod nas nema nikog živog od obitelji. Znači nemamo nikog od obitelji, sami smo...”* (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom).

Nedostatak socijalne mreže može dodatno otežati svakodnevno suočavanje s materijalnim teškoćama. Pritom je važno razlikovati potpuni izostanak podrške od situacija u kojima roditelji imaju određene izvore pomoći, ali se na njih ne mogu kontinuirano oslanjati. Primjerice, isti otac koji navodi da nema podršku šire obitelji opisuje i dugogodišnju pomoć djetetove kume, što pokazuje da se različiti oblici neformalne podrške mogu međusobno razlikovati.

Posebnu dimenziju nedostatka podrške predstavljaju iskustva roditelja koji ne primaju uzdržavanje za djecu ili ne mogu računati na odgovarajuću pomoć drugog roditelja. **Izostanak financijske i praktične podrške drugog roditelja** može dodatno opteretiti obiteljski budžet i povećati odgovornost roditelja koji svakodnevno skrbi o djeci. Jedna majka navodi da otac djeteta ne plaća uzdržavanje: *„Ne. [ne plaća alimentaciju]...”* (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece), dok druga majka opisuje dugotrajnost postupka ostvarivanja prava na uzdržavanje:

„Ne plaća alimentaciju tata, on se viđaju sve s djecom, ali ne daje alimentaciju. To je sada u postupku. Dvije godine i nešto sam to već predala na sud i dobila, i znate to. Mora proći pola godine, pa ovak, pa onak. Jako sporo sve kod nas sve ide. I to je najgore što je...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

Nedostatak podrške drugog roditelja ne odnosi se isključivo na financijska sredstva. Jedna majka opisuje nezadovoljstvo izostankom partnerova sudjelovanja u svakodnevnim obvezama i zajedničkim aktivnostima s djecom:

„Ti si bolestan, ali kako nisi bolestan kad trebaš ići pit, pušit, primjer... A kad te ja molim, ajmo idemo negdje djecom otići i daj odi po dijete u školu, to ti je teško, a za to svoje, nije ti teško. On više da to njemu ne treba [obiteljsko savjetovanje], da je sve moja krivica, da sam ja kriva. Ono nije kriv...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Roditeljska iskustva upućuju na to da se izostanak podrške drugog roditelja može očitovati kroz nedostatak financijskog doprinosa, ali i kroz neravnomjernu raspodjelu svakodnevnih obveza povezanih sa skrbi o djeci. Time se dodatno povećava opterećenje roditelja koji preuzima većinu odgovornosti za funkcioniranje obitelji. Izostanak doprinosa drugog roditelja odražava se i na dječje sudjelovanje, primjerice u školskim izletima (vidi *Ograničeno sudjelovanje: materijalna ograničenja kao prepreka druženju s vršnjacima*).

Prepreke u ostvarivanju podrške

Nelagoda pri traženju pomoći i osobni odnos prema njezinu prihvaćanju. Osim dostupnosti pojedinih oblika podrške, roditeljski iskazi pokazuju da važnu ulogu ima i njihov osobni odnos prema traženju i prihvaćanju pomoći. Pojedini roditelji pritom izražavaju nelagodu ili sram: *„Pa sad mi je bilo sram tražiti ovo...”* (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece), dok druga majka (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece) nešto detaljnije govori

o vlastitom odnosu prema pomaganju drugima te o osjećaju da postoje obitelji kojima je određeni oblik podrške potrebniji:

„Pa znam, ali kako da vam, ja sam nekako, ja volim pomoć i pomoći ću svakome, nepoznatom, djetetu bilo kome. Ali kako da vam sad ja objasnim zašto sam spomenula taj inkluzivni i to. Zato što imam osjećaj neko kome je više potrebnije ne dobiva, a recimo ja koja ću, možda sljedeće godine ga više neću imati, ja ga dobijem. Ima djece, ajde uzet ću za djecu, ima djece više i gore i teže, bolesnije nego...”

Navedeni iskazi upućuju na različite emocionalne i vrijednosne aspekte ostvarivanja pomoći. Dok se kod jedne majke pojavljuje osjećaj srama, druga preispituje vlastitu potrebu za podrškom uspoređujući svoje okolnosti s okolnostima drugih obitelji. Stoga je pri razmatranju dostupnosti pomoći važno uzeti u obzir ne samo formalne uvjete njezina ostvarivanja nego i subjektivna iskustva roditelja, uključujući nastojanje da se očuva dostojanstvo (usp. Chase i Walker, 2013) te neizvjesnost trajanja prava na koju upućuje RO15 („ja koja ću možda sljedeće godine ga više neću imati“).

Važnu prepreku u ostvarivanju podrške može predstavljati **nedostatak informacija o postojećim pravima i dostupnim oblicima pomoći**. Roditelji koji nisu upoznati s mogućnostima ostvarivanja određenih prava mogu ostati bez podrške koja bi im olakšala zadovoljavanje potreba njihove djece. Jedna majka opisuje nedovoljnu informiranost o pravima svojeg djeteta te nezadovoljstvo dostupnošću informacija, ukazujući i kako o mogućnosti ostvarivanja stipendije za djecu nije bila upućena:

„Ne zna on na što ima prava, niti ništa. To je istina. [ime djeteta] evo, kažem vam, naša općina ne daje nikakva, da nam kažu šta se ima pravo, ovo, ono. Ja ne znam, on je krenuo sad u srednju školu, ja ne znam da li on ima pravo dobiti od grada onih, što je prije bilo, ono, po sto kuna, da li ima on to pravo, nema li pravo? Mislim, njemu bi to dobro došlo da ima bar nešto džeparca. Znači, ja nemam pojma, jer što god se pita u centru, oni vam sve to, ono...” (RO11, jednoroditeljska višegeneracijska obitelj s troje djece)

Možemo vidjeti kako postojanje određenog prava ne znači nužno da su roditelji upoznati s mogućnostima njegova ostvarivanja. Nedovoljna informiranost može predstavljati dodatnu prepreku pristupu podršci, osobito kada roditelji nemaju druge izvore informacija ili osobe koje bi im pomogle u snalaženju unutar sustava.

Roditeljska iskustva pokazuju da socijalna podrška obiteljima koje žive u siromaštvu proizlazi iz različitih formalnih i neformalnih izvora koji se međusobno nadopunjuju. Javne naknade, pomoć u podmirivanju troškova stanovanja, prehrambeni paketi te podrška humanitarnih organizacija i udruga omogućuju zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i smanjuju financijsko opterećenje obitelji. Pritom pojedini oblici podrške imaju posebno značenje za djecu jer im omogućuju pristup obrazovnim potrepštinama, školskim aktivnostima i iskustvima koja im zbog materijalnih ograničenja inače ne bi bila dostupna. Neformalna podrška članova šire obitelji, prijatelja, kumova i susjeda dodatno pridonosi svakodnevnom funkcioniranju obitelji. Njezina se važnost očituje u materijalnoj pomoći, ali i u bliskosti, solidarnosti i uzajamnosti. Pojedini iskazi pokazuju da roditelji nisu samo primatelji pomoći, već i sami nastoje pomoći drugim obiteljima kada su u mogućnosti. Međutim, takva podrška ovisi o dostupnosti socijalnih odnosa i mogućnostima drugih osoba te nije jednako dostupna svim obiteljima.

Posebno su važna iskustva roditelja koji se, zbog nedostatka socijalne mreže ili izostanka podrške drugog roditelja, u velikoj mjeri oslanjaju na vlastite resurse. Njihovi iskazi pokazuju da postojanje formalnih oblika pomoći ne uklanja nužno svakodnevno opterećenje povezano sa skrbi o djeci i zadovoljavanjem njihovih potreba. Konačno, dostupnost podrške potrebno je promatrati ne samo kroz postojanje pojedinih mjera i usluga nego i kroz stvarne mogućnosti njihova korištenja. Nedovoljna informiranost o pravima, dugotrajnost pojedinih postupaka te osjećaj nelagode ili srama pri traženju pomoći mogu otežati pristup raspoloživim oblicima podrške. Stoga roditeljska iskustva upućuju na važnost pravodobnog informiranja, razumljivih

postupaka i pružanja podrške na način koji uvažava dostojanstvo roditelja i različitost životnih okolnosti njihovih obitelji.

Prijedlozi roditelja za poboljšanje položaja djece koja žive u siromaštvu

Završni dijelovi intervjua pružaju uvid u roditeljske prijedloge za poboljšanje životnih uvjeta djece i obitelji koje se suočavaju s materijalnim teškoćama. Prijedlozi obuhvaćaju osiguravanje primjerenih stambenih uvjeta, smanjenje troškova obrazovanja, dostupnost besplatne prehrane, uključivanje u slobodne aktivnosti, poboljšanje materijalne pomoći te dostupnost stručnih i drugih usluga podrške. Pojedini roditelji posebno naglašavaju potrebu za zapošljavanjem, usklađivanjem radnih i obiteljskih obveza te pojednostavljivanjem pristupa postojećim pravima. Važno je razlikovati prijedloge koje su roditelji samostalno iznijeli od mjera koje su podržali odgovarajući na pitanja istraživačice. Obje vrste iskaza pružaju vrijedan uvid u njihove potrebe, ali nemaju jednaku interpretacijsku težinu.

Osiguravanje primjerenih stambenih uvjeta i dugoročne stambene sigurnosti. Stambeno pitanje jedno je od najizraženijih područja u kojem roditelji očekuju dodatnu institucionalnu podršku. Njihovi se prijedlozi pritom odnose na dva povezana problema: nedostatak odgovarajućeg prostora za život i učenje te nesigurnost stanovanja, osobito kod obitelji koje ovise o privremenim oblicima stambenog zbrinjavanja. Majka koja živi u malom podstanarskom stanu na pitanje što bi joj najviše pomoglo odgovara: „*Želim samo pola sobe...*” (RO10, jednoroditeljska obitelj s dvoje djece) te pritom objašnjava koliko je nedostatak prostora važan njezinu sinu: „*Jer kad je on, to je meni ostalo u ušima, mama di ću ja učiti?...*”. Sličan prioritet ističe majka trojice sinova koja čeka dodjelu gradskog stana:

„I ja, onda si želim da djeca imaju ono, normalne uvjete, sobu, da imaju. Stavim dva u jednu i jedan, ovaj najstariji da ima svoju sobu. Za mene nije bitno, ja mogu imati dnevnu...” (RO12, jednoroditeljska obitelj s četvero djece)

Stambeni problem nije ograničen samo na veličinu prostora. Za pojedine obitelji najvažnije je osigurati trajno i financijski dostupno stanovanje. Majka petero djece opisuje teškoće s kojima se susreće pri pokušaju rješavanja stambenog pitanja nakon izlaska iz sustava privremenog smještaja. U završnom dijelu intervjua posebno ističe potrebu da se pri dodjeli stanova uzmu u obzir okolnosti samohranih roditelja i obitelji koje su preživjele nasilje. Majka koja sama skrbi o djeci također navodi da joj je stambena nesigurnost najveći problem. U njezinu slučaju riječ je o vremenski ograničenom smještaju i teškoćama pri ostvarivanju uvjeta za dugoročnije stambeno zbrinjavanje. To upućuje na potrebu za razlikovanjem mjera kojima se poboljšava kvaliteta postojećeg stambenog prostora od mjera kojima se obiteljima osigurava dugoročna stambena sigurnost. Osobito je važno razmotriti bolju dostupnost stambenog zbrinjavanja za jednoroditeljske obitelji koje nakon izlaska iz privremenog smještaja nemaju mogućnost samostalno financirati tržišni najam.

Smanjenje troškova obrazovanja i osiguravanje ravnopravnog sudjelovanja u školskim aktivnostima. Roditelji ističu da besplatni udžbenici ne uklanjaju sve troškove školovanja. Školski pribor, stručni udžbenici, izleti, maturalna putovanja, izleti, instrukcije i druge aktivnosti mogu predstavljati znatno opterećenje, osobito za obitelji s više djece. Majka troje djece predlaže uvođenje redovitog novčanog iznosa kojim bi djeca mogla raspolagati za osobne potrebe, a predlaže i da država na sebe preuzme veći dio troškova školskih izleta i maturalnih putovanja:

„Oni bi trebali osigurati za djecu, barem znači pogotovo srednje škole, trebali bi im osigurati da bar imaju mjesečno neku, znači, ne treba njima sto eura, dvjesto eura. Njima da se da mjesečno, bar im, 50 eura. Znači da djeca imaju... Svoj džeparac, da mogu, znači... da im je lakše... [...] Pa, na primjer, država bi mogla olakšati djeci, barem da se ti maturalci ili izleti, da i država pokrije to sve. A grad bi isto mogao priuštiti djeci da imaju osiguranu hranu, jer prva stvar, oni se školuju.” (RO11, jednoroditeljska obitelj s troje djece)

Na važnost školskih izleta upućuje i iskustvo majke šestero djece. Ona opisuje situacije u kojima se istodobno pojavljuju troškovi školskih aktivnosti za više djece, zbog čega im ne može omogućiti sudjelovanje u svemu što žele (RO03, jednoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Otac četvero djece također ističe da je, uz osnovne životne potrebe, djeci potrebno osigurati sve što im omogućuje obrazovanje. Govoreći o tome što bi svako dijete trebalo imati, navodi: „*Gledajte, imate bilježnice, bojice, paste koje oni imaju u svojoj školi, ne znam, sve ono što je potrebno da se obrazuju...*” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece). Ovi prijedlozi pokazuju da bi mjere obrazovne podrške trebale obuhvatiti i troškove koji nastaju tijekom školske godine, a ne samo nabavu udžbenika. Osobito se ističe potreba da djeca mogu sudjelovati u izletima i drugim školskim aktivnostima bez dodatnog financijskog opterećenja za roditelje.

Besplatna prehrana u srednjim školama i poboljšanje dostupnosti osnovnih životnih potreština. Roditelji predlažu osiguravanje besplatne prehrane za srednjoškolce te poboljšanje postojećih oblika pomoći u hrani. Uz prijedlog majke RO11 o osiguravanju besplatne prehrane u srednjim školama, majka sedmero djece na pitanje o uvođenju besplatnog obroka u srednjim školama odgovara: „*Barem jedan obrok, ne treba dva. Barem jedan...*” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Drugi dio prijedloga odnosi se na kvalitetu i sadržaj pomoći u hrani. Majka smatra da bi prehrambene pakete koje grad dodjeljuje trebalo bolje prilagoditi potrebama djece: „*Možda previše stavljaju ulja i masti, trpaju to. Tri, ono, tri ulja, litre ulja i masla. Bolje da nešto za djecu ubace...*” (RO12, jednoroditeljska obitelj sa četvero djece). Sličan problem otvara i otac četvero djece, koji opisuje sadržaj prehrambenih paketa: „*Znači, daju vam one najjeftinije namirnice, znači bijeli šećer, bijelo brašno, znači sve ono čime se hranite. Da je to bar neka nutritivna vrijednost u tim namirnicama...*” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece). Roditelji ne ističu samo potrebu za većom količinom hrane nego i važnost njezine kvalitete te prilagođenosti prehrambenim potrebama djece. Potrebu za osiguravanjem drugih osnovnih potreština ističe majka RO15 (dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece): „*Higijena, higijenske potreštine što se tiče cura, nas, žena, to. Jer toga nikad nisam. Nikad dosta, a veliki su iznosi.*” Iz roditeljskih prijedloga proizlazi jasna potreba za poboljšanjem sadržaja materijalne pomoći, uključujući nutritivno kvalitetnije prehrambene pakete, besplatne obroke za srednjoškolce i dostupnost higijenskih potreština.

Besplatne slobodne aktivnosti, pristup internetu i mogućnosti razvijanja dječjih interesa. Roditelji prepoznaju važnost slobodnih aktivnosti za razvoj djece, ali ističu da troškovi članarina, opreme i prijevoza onemogućavaju sudjelovanje djece u takvim aktivnostima. Majka RO12 (jedoroditeljska obitelj s četvero djece) povezuje mogućnost bavljenja sportom s potrebom za odgovarajućim stambenim uvjetima i besplatnim internetom: „*Da se bavi nekim sportom nešto i tak' možda. Al prvo da ima uvjete stanovanja... I da ima internet. Ja ne znam zašto nema internet, grad posvuda, na primjer. Zašto to ne bi isto, besplatan internet?...*” Majka RO14 (dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece) smatra da bi djeci trebalo omogućiti više slobodnih aktivnosti uz manje financijsko opterećenje: „*Da više ima toga, da se ne mora toliko plaćati.*” Otac troje djece, koji živi izvan područja s dobrom prometnom povezanošću, opisuje iskustvo odustajanja od aktivnosti zbog teškoća pri organizaciji prijevoza: „*Ja sam molio vođitelja, pa možeš ga staviti u istu grupu s mojom drugom djecom, nek' oni ovi ostane još godinu dana sa manjima, da idemo svi zajedno...*” (RO08, jednoroditeljska obitelj s troje djece). Njegovo iskustvo pokazuje da se pri osmišljavanju dostupnih slobodnih aktivnosti treba voditi računa i o njihovoj organizaciji te prometnoj pristupačnosti, a ne samo o visini članarine.

Majka RO09 (jedoroditeljska obitelj s četvero djece) posebno ističe da djeci treba omogućiti aktivnosti koje odgovaraju njihovim interesima i sposobnostima, umjesto da mogu birati isključivo među aktivnostima koje su trenutačno besplatne. Kao primjer navodi nogomet, koji

odgovara interesima jednog od njezine djece. U njezinu slučaju podrška razvoju dječjih interesa povezana je i s mogućnošću da roditelj uskladi radne obveze, prijevoz i svakodnevnu skrb o djeci.

Dostupnost zdravstveno potrebnih aktivnosti i stručnih usluga. Neki roditelji ističu kako aktivnosti koje se uobičajeno smatraju slobodnim aktivnostima za neku djecu imaju i zdravstvenu važnost. Majka djeteta s teškoćama u razvoju opisuje nemogućnost redovitog plaćanja plivanja koje je djetetu preporučeno zbog zdravstvenog stanja: „*Da. E pa ne mogu te voditi na plivanje zato što košta 50 eura, 45...*” (RO05, dvoroditeljska obitelj s dvoje djece). U nastavku opisuje dodatne troškove koji nastaju zbog prijevoza i potrebe da i sama plati ulaz na bazen: „*Znači opet moram tu potrošiti, moram potrošiti za ulaz u bazen, moram i sebi. Znači dvije karte moram uzeti...*” (RO05). Na pitanje istraživačice bi li takvo plivanje trebalo omogućiti bez plaćanja, odgovara potvrdno. Njezino iskustvo otvara pitanje dostupnosti zdravstveno preporučenih aktivnosti za djecu s teškoćama, uključujući troškove pratnje i prijevoza. Uz to, majka RO14 naglašava nedovoljnu dostupnost logopedskih i psiholoških usluga:

„Da tako, privatno već je ona trebala, ici logopedija se dugo čeka. Ja nisam u mogućnosti, da ja njima plaćam. Trebalo bi više, više bi mogli se malo oko toga brinuti. Da imaju više logopeda, psihologa. Tu nema uopće u školi. Psihologa, tako. Oko toga bi isto trebalo se malo više pobrinuti...” (RO14, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece)

Ovi prijedlozi upućuju na potrebu za povećanjem dostupnosti stručnih usluga i uklanjanjem dodatnih troškova koji djeci mogu otežati pristup zdravstveno potrebnim tretmanima i aktivnostima.

Besplatna pomoć u učenju i pripreme za državnu maturu. Majka RO09 (jedoroditeljska obitelj s četvero djece) predlaže organiziranje besplatnih instrukcija za djecu. Njezin prijedlog proizlazi iz teškoća s kojima se susreće pri usklađivanju radnih obveza i pomoći djeci u učenju. Kao moguća rješenja spominje angažiranje studenata, volontera i lokalnih centara u kojima bi djeca mogla dobiti dodatnu obrazovnu podršku. Otac RO06 (jedoroditeljska obitelj s petero djece) izdvaja troškove priprema za državnu maturu i smatra da bi one trebale biti obuhvaćene školskim obrazovanjem: „*To bi trebalo biti u sklopu škole. Ja ne znam ko je to izmislio sad, nešto, mislim, pretpostavljam kakva je tu mogla biti priča, ali to bi trebalo biti u sklopu škole...*”. U nastavku razgovora ističe potrebu da se obiteljima s više djece osigura dodatna financijska podrška za takve troškove. Ovi prijedlozi otvaraju pitanje jednakih mogućnosti pristupa dodatnoj obrazovnoj podršci. Besplatne instrukcije i dostupne pripreme za maturu mogle bi smanjiti razlike između djece čiji roditelji mogu financirati privatne obrazovne usluge i djece čije obitelji nemaju takve mogućnosti.

Podrška zapošljavanju roditelja i usklađivanju rada s obiteljskim obvezama. Pojedini roditelji smatraju da bi poboljšanju položaja njihove djece najviše pridonijelo osiguravanje stabilnijih prihoda kroz zapošljavanje i mogućnost usklađivanja rada s roditeljskim obvezama. Otac četvero djece, koji traži zaposlenje nakon duljeg razdoblja provedenog izvan tržišta rada, u završnom dijelu intervjua predlaže mogućnost zapošljavanja na nepuno radno vrijeme dok mu najmlađe dijete ne krene u školu. Također ističe potrebu za odgovarajućom prijelaznom financijskom podrškom tijekom tog razdoblja (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece). Majka RO09 također govori o teškoćama usklađivanja zaposlenja i skrbi o djeci. Razmatra mogućnost rada na nepuno radno vrijeme uz priznavanje radnog staža: „*Onda bi ja mogla nešto više. I to radno vrijeme. Četiri sata bi išlo kao staž...*” (RO09, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Njezino iskustvo pokazuje da je za roditelje koji sami skrbu o djeci važna ne samo mogućnost zaposlenja nego i fleksibilnost radnog vremena, uz očuvanje odgovarajućih radnih i socijalnih prava. Takvi prijedlozi upućuju na potrebu za povezivanjem mjera zapošljavanja s uslugama skrbi o djeci i obiteljskom podrškom.

Prilagodba materijalne pomoći stvarnim potrebama obitelji. Roditelji predlažu i promjene u načinu dodjele materijalne pomoći. Uz prethodno istaknute potrebe za kvalitetnijim prehrambenim paketima i higijenskim potrepštinama, otvaraju i pitanje alternativnih oblika pomoći. Otac RO01 predlaže korištenje namjenskih darovnih kartica i bonova kojima bi obitelji mogle samostalno nabavljati potrebne proizvode: „*Nek nam daju darovne kartice za DM. Nek nam daju, znači, uopće novac nije bitan, shvaćate...*” (RO01, dvoroditeljska obitelj s četvero djece). U nastavku navodi mogućnost osiguravanja bonova za nabavu hrane i drugih potrepština. Takav prijedlog proizlazi iz potrebe da roditelji imaju veću mogućnost izbora proizvoda koji odgovaraju stvarnim potrebama njihove djece.

Majka RO15 predlaže preispitivanje kriterija za dodjelu inkluzivnog dodatka, smatrajući da bi pri ostvarivanju prava trebalo više uzimati u obzir težinu i trajanje zdravstvenih teškoća te potrebe pojedinih korisnika. Pritom navodi vlastito iskustvo ostvarivanja prava na inkluzivni dodatak za dijete s astmom i izražava mišljenje da postoje djeca i druge osobe kojima je takva podrška potrebija: „*Zato što imam osjećaj neko kome je više potrebije ne dobiva, a recimo ja koja ću možda sljedeće godine ga više neću imati, ja ga dobijem...*” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Ovime upućuje na važnost razmatranja individualnih potreba obitelji i promjena njihovih životnih okolnosti.

Dostupnije informacije o pravima i primjereniji odnos stručnjaka prema obiteljima. Roditelji ne govore samo o potrebi za dodatnim materijalnim sredstvima i uslugama nego i o teškoćama pri ostvarivanju postojećih prava. Majka RO09 predlaže uspostavljanje mjesta na kojem bi roditelji mogli dobiti objedinjene i pouzdane informacije o pravima i dostupnim oblicima podrške: „*Da, bilo bi dobro... Znači nekako jedno mjesto za informiranje...*” (RO09, jednoroditeljska obitelj s četvero djece). Njezino iskustvo pokazuje da pristup informacijama putem interneta nije uvijek dovoljan, osobito kada je roditeljima potrebna pomoć u razumijevanju postupaka i ostvarivanju pojedinih prava.

Majka RO02 također ističe potrebu za boljim razumijevanjem različitih životnih okolnosti obitelji. Govoreći o stručnjacima koji rade s roditeljima i djecom, navodi: „*Trebali bi se malo više informirati o ljudima...*” (RO02, jednoroditeljska obitelj s petero djece). Posebno naglašava da stručnjaci trebaju uzeti u obzir činjenicu da sve obitelji nemaju jednake prihode i mogućnosti. Sličnu potrebu ističe majka RO15, koja smatra da bi školskim djelatnicima koristila dodatna edukacija kad je riječ o materijalnoj situaciji obitelji i djece koja pohađaju školu: „*Ili ne žele, ili jednostavno nisu upućeni, ili nemaju međusobnu komunikaciju, njih to ne zanima, ne znaju i njima treba dobra edukacija za sve to...*” (RO15, dvoroditeljska obitelj sa sedmero djece). Majka RO11 također naglašava važnost poznavanja obiteljskih okolnosti od strane stručnjaka: „*Trebalo bi znati cijelu situaciju. Znači, cijelu situaciju, ne se prikrivati niti ništa...*” (RO11, jednoroditeljska obitelj s troje djece). Ovi prijedlozi upućuju na važnost dostupnog informiranja, individualiziranog pristupa te bolje komunikacije između roditelja, škola i institucija koje pružaju podršku obiteljima.

Različita očekivanja roditelja od sustava podrške. Unatoč brojnim prijedlozima, važno je istaknuti da roditelji nemaju jednaka očekivanja od sustava. Neki predlažu uvođenje novih mjera, drugi naglašavaju poboljšanje postojećih usluga, dok pojedini smatraju da su trenutačni oblici podrške zadovoljavajući. Primjerice, otac RO13 na pitanje što bi mu grad ili država dodatno mogli osigurati odgovara: „*Ja mislim da su mi dosta osigurali, da je sad stvar na meni, jer poznajem najbolje svoje dijete, više nego grad i država i to, pa brijem da bi mogao sam taj danji korak napraviti...*” (RO13, jednoroditeljska obitelj s jednim djetetom). S druge strane, otac RO08 pozitivno ocjenjuje mogućnost organiziranog ljetovanja za djecu, iako njegova djeca tu mogućnost nisu koristila. Njegovo iskustvo pokazuje da roditelji mogu prepoznati vrijednost pojedinih mjera i onda kada one nisu neposredno potrebne njihovoj obitelji. Ova raznolikost

upozorava na važnost oblikovanja sustava podrške koji može odgovoriti na različite potrebe, umjesto pretpostavke da je svim obiteljima potreban jednak oblik pomoći.

Prijedlozi roditelja pokazuju da poboljšanje položaja djece koja žive u siromaštvu zahtijeva djelovanje u više međusobno povezanih područja. Uz osiguravanje osnovnih životnih uvjeta, roditelji naglašavaju potrebu za stabilnim stanovanjem, dostupnim obrazovanjem, kvalitetnom prehranom, zdravstvenim uslugama i mogućnostima sudjelovanja u slobodnim aktivnostima. Osobito se ističu prijedlozi za organiziranje besplatnih instrukcija i priprema za državnu maturu, dostupnost zdravstvenih potrebnih aktivnosti za djecu s teškoćama, osiguravanje organiziranog boravka djece te omogućavanje roditeljima da usklade zaposlenje s obiteljskim obvezama. Roditelji pritom upozoravaju da formalna dostupnost pojedine usluge ne znači nužno i njezinu stvarnu dostupnost. Aktivnost može biti besplatna, ali obitelji mogu nedostajati sredstva za prijevoz. Slično tome, obrazovanje može biti besplatno, ali sudjelovanje u izletima, nabava stručnih udžbenika i dodatne pripreme za ispite mogu stvarati troškove koje roditelji teško podmiruju. Posebno je važna potreba za prilagođavanjem pomoći stvarnim okolnostima obitelji. Roditelji predlažu mogućnost samostalnog izbora potrebnih proizvoda, bolju dostupnost informacija o pravima i individualizirani pristup stručnjaka. Pritom djelotvornost podrške ne ovisi samo o njezinu opsegu nego i o načinu na koji se pruža. Roditeljski prijedlozi upućuju na potrebu za sustavom podrške koji, uz ublažavanje neposrednih materijalnih teškoća, djeci osigurava stvarne mogućnosti obrazovanja, razvoja interesa, očuvanja zdravlja i ravnopravnog sudjelovanja u svakodnevnom životu. Pritom se kao važni preduvjeti izdvajaju stambena sigurnost, dostupnost usluga u lokalnoj zajednici i podrška roditeljima u svakodnevnoj skrbi o djeci.

Rezultati istraživanja pokazuju da poboljšanje položaja djece koja žive u siromaštvu zahtijeva pristup koji nadilazi osiguravanje osnovne materijalne pomoći. Iako je takva pomoć važna za svakodnevno funkcioniranje obitelji, roditeljski iskazi upozoravaju na dodatne prepreke koje djeci otežavaju obrazovanje, razvijanje interesa, pristup stručnim uslugama i sudjelovanje u aktivnostima s vršnjacima. Posebno je važno prepoznati povezanost različitih životnih okolnosti. Primjerice, osiguravanje besplatne aktivnosti neće u potpunosti odgovoriti na potrebe djeteta ako obitelj ne može financirati prijevoz. Slično tome, dostupnost dodatne obrazovne podrške ovisi i o mogućnostima roditelja da usklade radne obveze i svakodnevnu skrb o djeci. Stoga se kao središnja preporuka izdvaja razvoj povezanog i individualiziranog sustava podrške koji istodobno odgovara na materijalne, obrazovne, zdravstvene i razvojne potrebe djece te osigurava odgovarajuću podršku njihovim roditeljima. Pri oblikovanju i unapređenju mjera važno je sustavno uključivati iskustva roditelja i djece te provjeravati ne samo formalnu dostupnost pojedinih prava i usluga nego i mogućnost njihova stvarnog korištenja. Na taj bi se način podrška obiteljima usmjerila ne samo na ublažavanje neposrednih posljedica siromaštva nego i na smanjivanje prepreka koje djeci ograničavaju mogućnosti ravnopravnog sudjelovanja u obrazovanju i svakodnevnom životu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE

U ovom su istraživačkom izvješću izneseni rezultati kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja o dobrobiti i potrebama djece školske dobi u Gradu Zagrebu (GZG), s ciljem dobivanja uvida u perspektivu djece o ostvarivanju njihovih prava te uvjete za cjelovit i usklađen razvoj njihovih potencijala. Rezultati se temelje na samoprocjenama 3876 djece osnovnoškolske i srednjoškolske dobi u GZG-u te obuhvaćaju različite dimenzije njihove dobrobiti, počevši od procjene uvjeta života i zadovoljstva u području stanovanja i materijalnih uvjeta u obitelji, preko škole i obrazovnih potreba, slobodnog vremena i razonode do (mentalnog) zdravlja te osobnog zadovoljstva i odnosa s drugima. Poseban naglasak stavljen je na percepciju djece o (ne)zadovoljenim potrebama te dostupnosti i priuštivosti resursa i oblika podrške važnih za njihovu dobrobit, kao i na razlike među djecom koja odrastaju u obiteljima različitog materijalnog statusa. Kvalitativni dio istraživanja, proveden polustrukturiranim intervjuima s 30 djece i 15 roditelja iz obitelji ograničenih materijalnih resursa, dublje je istražio iskustva svakodnevnog suočavanja s oskudicom, izvore podrške te prijedloge za unaprjeđenje podrške, odnosno ono što se anketnim upitnikom ne može u potpunosti zahvatiti.

Vrlo općenito gledano rezultati istraživanja upućuju na relativno povoljnu sliku dobrobiti djece u GZG-u – većina djece procjenjuje materijalne uvjete svoje obitelji zadovoljavajućima, ostvaruje dobar školski uspjeh, iskazuje visoke obrazovne aspiracije te ukazuje na prisutnost kvalitetnih obiteljskih i vršnjačkih odnosa. Međutim, rezultati istodobno jasno i dosljedno pokazuju kako je u gotovo svim promatranim područjima **dobrobit djece značajno povezana s materijalnim statusom obitelji te da su djeca nižeg materijalnog statusa izložena višestrukim i međusobno povezanim rizicima**. Radi se o višestrukim i kumulativnim rizicima koji se ne odnose samo na manjak materijalnih resursa, nego i na lošije stambene uvjete, prehrambenu nesigurnost, ograničeni pristup osnovnim i razvojnim dobrima (npr. odjeća, obuća, igračke...), slabiji školski uspjeh i niže obrazovne aspiracije, slabiju uključenost u vršnjačke i izvanškolske aktivnosti, manju dostupnost podrške te veću zabrinutost zbog financijske situacije u obitelji i narušenu psihološku dobrobit. Drugim riječima, nalazi upućuju na **višedimenzionalna obilježja materijalne deprivacije dijela djece u GZG-u**, a koja ne zahvaća samo njihov životni standard, nego i cjelokupno iskustvo djetinjstva, uključivši njihove svakodnevne mogućnosti sudjelovanja, osjećaj pripadnosti i općenito dugoročne razvojne i životne prilike.

Iako se nepovoljni pokazatelji, vrlo općenito gledano, javljaju kod relativno manjeg udjela djece, gledano u populacijskom smislu, **radi se o značajnom broju djece GZG-a**. Rezultati ukazuju da je **približno svako trinaesto dijete u nepovoljnom materijalnom položaju** u odnosu na svoje vršnjake, dok **do 10% djece, ovisno o području potreba, nema u potpunosti zadovoljene osnovne ili razvojno važne potrebe**. To je izraženo u svim područjima, počevši od prehrane i stanovanja, preko pristupa podršci učenju, mogućnostima sudjelovanja u vršnjačkim i izvanškolskim aktivnostima te do općenite dostupnosti prostora i resursa potrebnih za odrastanje te kvalitetno provođenje slobodnog vremena. Ovdje je važno istaknuti kako se nejednakosti u dobrobiti djece GZG-a ne očituju samo kroz nedostatak resursa i podrške, već i kroz subjektivno iskustvo djece, pri čemu djeca nižeg materijalnog statusa češće izražavaju zabrinutost i tugu te osjećaju da nemaju ono što imaju njihovi vršnjaci, kao i osjećaj slabije prihvaćenosti. Osim toga, postoje indikacije da su u pojedinim područjima (npr. obrazovne aspiracije, želja za određenim dobrima koja su djeci bitna) prisutni i **obrasci prilagođenih preferenci** (vidi Sen, 1985; usp. Wells, 2026), pri čemu djeca internaliziraju materijalna ograničenja te prilagođavaju vlastite želje i očekivanja mogućnostima obitelji (vidi Ridge, 2011), a što može prikriti stvarne razmjere nejednakosti te dodatno doprinijeti reprodukciji obrazovnih i društvenih nejednakosti.

Rezultati kvalitativne dionice istraživanja s djecom koja **odrastaju u siromaštvu u velikoj mjeri potvrđuju, ali i produbljuju nalaze kvantitativne dionice. Podaci se najizravnije podudaraju u aspektima materijalne i socijalne deprivacije te u području školske prehrane srednjoškolaca, gdje se nalazi kvantitativnog istraživanja dodatno produbljuju konkretnim iskustvima djece.** Primjerice, podatak da značajan dio učenika tijekom školskog dana nema novaca za hranu ili je gladan, u intervjuima se dodatno produbljuje kroz konkretno iskustvo učenika koji raspolažu tjednim iznosima od pet do sedam eura, preskaču obroke ili se oslanjaju na instrumentalnu podršku vršnjaka koji ih „časte“. Slično vrijedi i za spoznaju da djeca nižeg materijalnog statusa češće navode kako im pojedine stvari i aktivnosti nisu potrebne, gdje intervjui pokazuju kako se iza toga često krije **prilagodba želji i očekivanja obiteljskim mogućnostima, zaštita roditelja te u konačnici i samoisključivanje** (npr. iz sportskih aktivnosti ili izleta; usp. Redmond, 2009), a što jasno pokazuje da izostanak izraženih želja ili zadovoljstvo situacijom u kojoj djeca jesu ne znače nužno i odsutnost deprivacije. Štoviše, često isticanje zadovoljstva djece koja odrastaju u uvjetima siromaštva tijekom intervjua uz istovremeno istaknutu sklonost prilagodbe očekivanja dodatno zabrinjava, a posebice sagledamo li to u kontekstu kvantitativne dionice koja ukazuje na niže zadovoljstvo životom i lošije mentalno zdravlje djece nižeg socioekonomskog statusa.

Spoznaja kako se djeca nižeg materijalnog statusa rjeđe oslanjaju na nastavnike i stručne suradnike također dobiva objašnjenje u iskustvima djece koja svoju **situaciju skrivaju zbog srama i straha od stigmatizacije** te koja podršku u školi ne vide uvijek dostupnom te u konačnici sustavnom i opisuju je kao ovisnu o senzibilitetu pojedinih nastavnika. Kvalitativna dionica istraživanja također ukazuje na **iznimne napore i visoku razinu snalaženja obitelji u nošenju s oskudicom (uključivši svakodnevni i intenzivan organizacijski i emocionalni, odnosno mentalni rad)**, koji su u pravilu neprepoznati i nepriznati (usp. Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b). Mogli smo vidjeti kako u tim procesima, uz roditelje, sudjeluju i sama djeca koja pokušavaju doprinijeti financijski (džeparcem ili radom), neplaćenim radom (posebice kroz pružanje skrbi za mlađu braću/sestre i roditelje) i emocionalno, pri čemu nerijetko na sebe preuzimaju odgovornosti koje se ne smatraju uobičajenima za njihovu dob i koje ne samo da im ograničavaju slobodno vrijeme, nego im i ugrožavaju kontinuitet školovanja. Uz izraženu podršku djece, obitelji se snalaze i kombinacijom relativno slabih socijalnih mreža, zaduživanja, nesigurnog i povremenog rada, dok je **formalna podrška nedovoljna, fragmentirana i nesustavna** te zapravo čini vrlo malo da ih izvuče iz siromaštva. Ističe se i **diskriminacija, povezana s etničkom pripadnošću**, što dodatno slabi socijalnu uključenost te se nepovoljno odražava na dobrobit djece.

Osvrnemo li se na **iskustva roditelja** i usporedimo li ih s iskustvom djece, možemo vidjeti kako, s jedne strane, roditelji **u velikoj mjeri potvrđuju obrasce koje su opisala i djeca**. Kao i djeca, roditelji oskudicu opisuju kao stalno određivanje prioriteta među konkurirajućim temeljnim potrebama, a ne kao potpunu uskraćenost te govore o odricanju i nastojanju da se djeca zaštite od financijskih briga, dok djeca to odricanje primjećuju i sama te nastoje zaštititi roditelje (usp. Ridge, 2002; Harju i Thorød, 2011; Kletečki Radović i sur., 2017). Isto tako spominju **sram i nelagodu pri traženju pomoći** te opisuju podršku koja se pretežno oslanja na neformalne mreže i fragmentirane formalne izvore (usp. Daly, 2025; Dobrotić i sur., 2025b). Novina roditeljske perspektive je u tome što njihovo iskustvo **dodatno produbljuje razumijevanje napora**, koji se u opisanim iskustvima same djece vide tek posredno, a **koji stoje iza naizgled podmirenih potreba**. Roditelji tako ukazuju na stalne nesigurnosti i stalno planiranje i raspoređivanje ograničenih sredstava te prilagodbu neplaniranim troškovima (vidi i Daly i Kelly, 2015), vrijeme koji dodatni rad, organizacija skrbi, prijevoz te administrativni postupci oduzimaju roditeljima, a koje oni, posebice roditelji u jednoroditeljskim obiteljima, često nemaju te se ne mogu posvetiti djeci, kao i emocionalni i administrativni teret ostvarivanja

prava (vidi Herd i Moynihan, 2018). To ponovno govori o važnosti dodatnog razvoja sustava formalne podrške.

Takvi rezultati, posebice sagledamo li ih u kontekstu postojećih politika usmjerenih djeci i njihovim obiteljima (vidi *Javopolitički okvir, dobrobit i prava djece*), upućuju kako GZG ima relativno dobre osnove za podršku dobrobiti djece, ali i da postoje jasno prepoznatljivi jazovi u dostupnosti i doseg podrške, kao i jasno prepoznatljive skupine djece u povećanom riziku, prije svega djeca nižeg materijalnog statusa. Kako bi se unaprijedila djelotvornost politika usmjerenih djeci i njihovim obiteljima te time i dobrobit sve djece GZG-a, potreban je **integrirani i sustavno usmjeren javnopolitički odgovor koji će polaziti kako od prava djece i perspektive dobrobiti djece** (eng. *child mainstreaming*; Atkinson i sur., 2005; Marlier i sur., 2007), tako i od načela **progresivnog univerzalizma** koje podrazumijeva kombinaciju univerzalno dostupnih mjera i usluga za svu djecu s dodatnim, ciljanim oblicima podrška za djecu koja odrastaju u nepovoljnim uvjetima. Takav pristup u skladu je s međunarodnim javnopolitičkim okvirom, posebice Konvencijom o pravima djeteta (UN, 1989) te aktualnoj preporuci EU-a Europsko jamstvo za djecu (EC, 2021) koja naglašava potrebu osiguravanja univerzalnog pristupa ključnim uslugama uz istodobno ciljano djelovanje prema djeci u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Osim toga, istraživanja pokazuju da sustavi koji uključuju širu populaciju u programe socijalne zaštite imaju veći redistributivni učinak i dugoročno djelotvornije smanjuju siromaštvo u odnosu na usko ciljane mjere, ponajprije zbog veće društvene i političke podrške takvim politikama (Korpi i Palme, 1998; usp. Van Lancker, 2025). Istodobno, isključivo oslanjanje na izrazito ciljane mjere može dovesti do nedovoljne obuhvaćenosti djece u riziku programima, povećati administrativne prepreke te pridonijeti stigmatizaciji (Guio i sur., 2021).

U tom smislu, politike usmjerene djeci u GZG-u trebaju težiti uspostavljanju **široko dostupnih i univerzalnih razvojnih i preventivnih programa** (npr. u području obrazovanja, prehrane, slobodnog vremena i mentalnog zdravlja) **usmjerenih jačanju prilika za svu djecu, uz paralelno jačanje ciljanih mjera za djecu i obitelji koje se suočavaju s višestrukim teškoćama**. Samo takav uravnotežen pristup omogućuje istodobno smanjenje nejednakosti, jačanje socijalne uključenosti i osiguravanje jednakih razvojnih prilika za svu djecu. Pri tome treba naglasiti kako dio identificiranih izazova nadilazi nadležnosti lokalne/regionalne sredine te zahtjeva snažnije djelovanje na državnoj razini, posebice u području obrazovanja gdje bi sve aktivnosti i sadržaji koji čine sastavni dio obaveznog obrazovanja trebali biti u potpunosti dostupni svoj djeci bez dodatnog financijskog opterećenja za roditelje. U tom smislu nužan je daljnji razvoj politika kako na državnoj tako i na lokalnoj/regionalnoj razini, kao i njihovo usklađivanje i koordiniranje, a kako bi se osiguralo da temeljna prava budu jednako dostupna svoj djeci.

Polazeći od navedenog okvira, a ponajprije načela integriranog pristupa, progresivnog univerzalizma i perspektive dobrobiti djece, u nastavku se iznose **preporuke za unaprjeđenje politika usmjerenih djeci u GZG-u**, utemeljene na nalazima kvantitativnog i kvalitativnog dijela istraživanja (pri čemu kvantitativni nalazi ukazuju na razmjere i obrasce nejednakosti, a kvalitativna iskustva djece i roditelja na mehanizme njihova nastanka i prepreke u ostvarivanju podrške, ali ne i na obilježja pojedinih iskustava), pri čemu su **strukturirane od općih, sustavnih preporuka prema specifičnim, programskim intervencijama** u pojedinim područjima dobrobiti djece:

- 1) **Snažnije međusektorsko i međuresorno povezivanje sustava koji djeluju u području dobrobiti djece:** Rezultati jasno pokazuju kako se rizici i teškoće s kojima se suočavaju djeca nižeg materijalnog statusa istodobno očituju u više različitih područja (stanovanje, prehrana, obrazovanje, slobodno vrijeme, socijalna uključenost, mentalno zdravlje), a zbog čega na njih nije moguće odgovoriti pojedinačnim i izoliranim mjerama. Upravo zbog

fragmentiranih nadležnosti i slabe koordinacije različitih pružatelja usluga i potpora, dio djece, unatoč vidljivim teškoćama, ostaje izvan sustava podrške. Stoga bi GZG trebao uspostaviti **stalni operativni međuresorni mehanizam koordinacije usluga i programa usmjerenih djeci**, a koji bi uključivao relevantne gradske i državne urede i ustanove te pružatelje usluga (npr. obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih), organizacije civilnog društva i druge dionike (npr. predstavnike pružatelja aktivnosti organiziranog slobodnog vremena, predstavnike djece), s ciljem kontinuirane komunikacije i razmjene podataka, zajedničkog planiranja mjera, praćenja njihove provedbe te evaluacije i pravodobne prilagodbe politika. Pri tome je izrazito važno izbjeći situacije u kojima su teškoće djece poznate različitim službama, ali zbog nedostatka koordinacije nitko ne preuzima jasnu odgovornost za cjeloviti odgovor i podršku. Takve prakse najviše pogađaju djecu s višestrukim i kumulativnim rizicima, kod kojih fragmentiranost sustava dodatno produbljuje nepovoljne ishode. Stoga je nužno razvijati modele kontinuiranog praćenja i podrške, u kojima je jasno definirana odgovornost za praćenje dobrobiti djeteta kroz različite sustave i razine podrške. Drugim riječima, politike usmjerene djeci potrebno je graditi na **integriranom i holističkom pristupu**, u kojem dijete nije promatrano samo kroz pojedinu teškoću ili resor, nego kao nositelj prava čija dobrobit zahtijeva usklađeno djelovanje različitih sustava podrške. Roditeljska iskustva pritom potvrđuju da formalna dostupnost usluge ne znači i njezinu stvarnu dostupnost (npr. besplatna aktivnost nije dostupna bez organiziranog prijevoza, a skrb o djetetu s teškoćama zahtijeva putovanja do više ustanova tijekom radnog dana), zbog čega koordinacija treba obuhvatiti i praćenje stvarnog korištenja usluga.

- (2) **Pomak prema integriranim programima i uslugama za djecu i njihove obitelji:** Uz jačanje koordinacije među sustavima, nužno je smanjiti i fragmentiranost postojećeg sustava potpora i usluga. Trenutačni sustav podrške djeci i njihovim obiteljima obilježava niz u pravilu ciljanih potpora koje se ostvaruju unutar različitih sustava, po različitim osnovama kroz različite razine vlasti i uz različite administrativne procedure, a što povećava rizik da dio djece u potrebi ne ostvaruje podršku koja im formalno pripada. Slijedom toga bilo bi nužno, u suradnji s državnih tijelima i pružateljima usluga, razvijati model integriranog pružanja usluga koji bi uključivao jedinstveniji i koordiniraniji pristup procjeni potreba djece i obitelji, kao i pojednostavljene i pristupačnije mehanizme upućivanja djece i obitelji na dostupne oblike podrške. Takav model trebao bi omogućiti pravodobniji i djelotvorniji odgovor na potrebe djece, a posebice djece izložene višestrukim rizicima, uz istovremeno smanjenje administrativnog opterećenja kako za stručnjake tako i za obitelji. Pri tome je posebno važno osigurati da obitelji ne moraju same navigirati složene sustave kako bi ostvarile osnovna prava i usluge, već da im se osigura proaktivan, koordiniran i preventivno usmjeren sustav podrške. To podrazumijeva bolju usklađenost kriterija i procedura među sustavima, smanjenje administrativnih prepreka te jačanje uloge škola, zdravstvenih i socijalnih službi kao ključnih točaka u ranom prepoznavanju potreba i upućivanju djece i obitelji na odgovarajuće oblike podrške. Ovakav pristup osobito je važan za obitelji koje se suočavaju s višestrukim i složenim teškoćama, primjerice kod djece s zdravstvenim ili razvojnim teškoćama, gdje je pristup uslugama dodatno otežan kako fragmentiranošću usluga tako i dostupnošću usluga te dugim listama čekanja, osobito u području zdravstvenih usluga (usp. Dobrotić i sur., 2021; 2025a, 2025b; UNICEF, 2022). U tom smislu, potrebno je i dodatno osnažiti sustav ranog prepoznavanja djece u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti kroz škole i druge javne službe, uz korištenje pokazatelja poput slabijeg školskog uspjeha, izostanaka, nedostatka prostora za učenje, slabije dostupnosti podrške i nemogućnosti sudjelovanja u školskim i slobodnim aktivnostima. Takvi pokazatelji mogu predstavljati važno polazište za pravodobno upućivanje djece i obitelji na odgovarajuće oblike podrške. U tom je kontekstu posebno važno osnažiti ulogu socijalnih radnika u školama njihovim povratkom

u obrazovni sustav u svojstvu stručnih suradnika kako bi se omogućilo pravovremeno prepoznavanje rizika, koordinacija podrške te kontinuiran rad s djecom i obiteljima u riziku. Kvalitativni nalazi dodatno pokazuju kako djeca o pravima koja njihova obitelj ostvaruje u pravilu znaju malo te predlažu da im socijalni radnici u školama pruže informacije o dostupnoj pomoći, a roditelji traže jedno mjesto za objedinjeno informiranje o pravima i upozoravaju da informacije često ovise o pojedinom stručnjaku ili neformalnim kanalima.

- (3) **Pomak prema univerzalnim, razvojno usmjerenim i preventivnim programima i uslugama za djecu i njihove obitelji:** Rezultati jasno pokazuju na širu rasprostranjenost materijalne deprivacije i nejednakosti u dobrobiti djece od one koja je obuhvaćena najuže ciljanim mjerama. Naime, mogli smo vidjeti da je stopa rizika od siromaštva i socijalne isključenosti u GZG-u 11,1% (u Hrvatskoj 21,7%), a stopa rizika od siromaštva 9,7% (u Hrvatskoj 20,3%), dok je ovo istraživanje ukazalo da je svako trinaesto dijete školske dobi (njih 7-8%) procijenilo kako odrasta u lošijim materijalnim prilikama te na nezadovoljenost temeljnih i razvojno važnih potreba djece u do 10% slučajeva, ovisno o području. Pritom, s obzirom na podatke kvalitativne dionice istraživanja koji ukazuju na relativno visoko zadovoljstvo djece koja odrastaju u siromaštvu brojnim aspektima života – pa čak i u situacijama izražene oskudice – te naglašenu skromnost i prilagodbu dječjih očekivanja mogućnostima obitelji, potonje brojke treba tumačiti s oprezom, odnosno kao konzervativnu procjenu, jer je moguće da je dio djece mogućnosti svoje obitelji procijenio boljima nego što jesu. Stavimo li i ove nalaze u kontekst dosega postojećih mjera, posebice onih vezanih uz status korisnika ZMN-a – a uz čiji se status veže većina prava u GZG-u usmjerenih djeci, odnosno obiteljima u siromaštvu – možemo vidjeti da takvi programi ne dolaze do značajnog broja djece u potrebi. Točnije, zadnji dostupni podaci govore kako je 2024. godine na području GZG-a bilo 5256 korisnika ZMN-a, što čini svega 0,68% ukupne populacije grada, odnosno višestruko manje od udjela populacije izložene riziku od siromaštva (na razini Hrvatske radi se o 1,14% populacije).⁵ Ovakav raskorak jasno ukazuje na ograničenje pristupa koja se dominantno oslanja na status korisnika ZMN-a u mjerama usmjerenima suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti, budući da je riječ o vrlo restriktivnom kriteriju koji obuhvaća mali dio populacije, dok objektivni pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti, kao i nalazi ovog istraživanja pokazuju kako se nepovoljni ishodi i potrebe pojavljuju kod šire skupine djece. Stoga bi, poštujući načelo progresivnog univerzalizma te vodeći se načelima najboljeg interesa djece, kod programa usmjerenim djeci trebalo primarni naglasak staviti na široko dostupne, univerzalne i preventivno usmjerene usluge, uz osnaživanje i širenje ciljanih mjera usmjerenih djeci u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. U praksi bi to značilo širenje univerzalno dostupnih mjera u području obrazovanja, prehrane, slobodnog vremena, (mentalnog) zdravlja i podrške obitelji, uz istodobno jačanje dodatnih oblika podrške za djecu u riziku. Usmjerenost na univerzalne usluge koje istovremeno prepoznaju različitost potreba djece i obitelji osigurava kako pravovremenost podrške tako i preventivni karakter sustava, koji smanjuje potrebu za kasnijim, intenzivnijim i u konačnici skupljim intervencijama. Takav pristup podupiru i kvalitativni nalazi, pri čemu pri kreiranju programa u području socijalne skrbi te pri školama treba posebice voditi računa o činjenici kako djeca i roditelji opisuju sram, prikrivanje siromaštva i nelagodu pri traženju pomoći te nedovoljnu informiranost o pravima, zbog čega mjere koje pretpostavljaju da će dijete ili obitelj same otkriti svoju situaciju i zatražiti pomoć lako propuštaju upravo djecu u najvećoj potrebi. Uz to, u jednom je iskustvu izražena bojazan da bi zaposlenje roditelja moglo dovesti do gubitka ZMN-a i povezanih prava (za GZG i Hrvatsku usp. Dobrotić i sur.,

⁵ Procjena autorica temeljem podataka Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (2025) o primijenjenim pravima socijalne skrbi te podataka DZS-a o procjeni stanovništva RH (DZS, 2025). Podaci o broju djece korisnika ZMN-a nisu javno dostupni.

2025b), pa bi uz širenje obuhvata mjera trebalo razmotriti i dodatne mehanizme postupnijeg ukidanja prava pri porastu prihoda umjesto naglog gubitka.

- (4) **Jačanje dostupnosti i priuštivosti obrazovnih potreba kroz uklanjanje „skrivenih“ troškova unutar obrazovnog sustava:** Kada govorimo o populaciji djece školske dobi i programskim preporukama, ponajprije treba istaknuti potrebe u području obrazovanja, budući da je riječ o sustavu koji obuhvaća svu djecu na dnevnoj razini i time ima ključnu ulogu u osiguravanju jednakih razvojnih prilika. Dok većina djece u GZG-u ima osigurane temeljne uvjete za školovanje, rezultati jasno ukazuju na postojanje „skrivenih“ troškova školovanja koji nerazmjerno pogađaju djecu nižeg materijalnog statusa (npr. školski pribor i oprema, izleti i maturalna putovanja, izvannastavne aktivnosti, pomoć u učenju i sl.). Uzmemo li u obzir da se radi o potrebama djece i potrebama koje su sastavni dio obrazovnog iskustva djece, prednost je potrebno dati univerzalnim rješenjima unutar samog obrazovnog sustava, koja smanjuju rizik isključivanja djece u potrebi te izbjegavaju stigmatizaciju djece u siromaštvu (ovaj rizik uvijek postoji kod ciljanih programa usmjerenih samo djeci u siromaštvu i moguće ga je izbjeći samo kroz univerzalnu podršku koja se usmjerava kroz same škole). U praksi bi to značilo da sve škole raspolaze dostatnim i stabilnim sredstvima za pokrivanje osnovnih obrazovnih potreba sve djece, uključujući školski pribor, nastavne materijale i aktivnosti (npr. izleti) koje su nužne za ostvarivanje kurikularnih ciljeva. Radi se o pristupu koji omogućuje da se jednake obrazovne mogućnosti kreiraju unutar sustava, a ne kroz naknade i selektivne intervencije koje vode riziku ispadanja i stigmatizacije. U tom je pogledu ključno i snažnije zagovaranje prema nacionalnoj razini da svi sadržaji koji čine sastavni dio obaveznog obrazovanja budu u potpunosti besplatni i jednako dostupni svoj djeci, pošto je samo na taj način moguće ukloniti nejednakosti koje proizlaze iz različitih mogućnosti obitelji da podmiruju dodatne troškove obrazovanja. Kvalitativni nalazi pritom pokazuju da se djeca zbog cijene sama isključuju iz školskih izleta i maturalnih putovanja (u iskazima se spominju iznosi od 85 do oko 3.000 eura), da roditelji takve izdatke teško planiraju i podmiruju te da sudjelovanje danas često ovisi o senzibilitetu pojedinog razrednika, a ne o sustavnom rješenju. Stoga je, uz univerzalno financiranje, na razini škola potrebno sagledati i mogućnost uvođenja jasnijih pravila poput gornje granice cijena izleta, pravodobnog obavješćavanja o troškovima, diskretnih i nestigmatizirajućih mehanizama sufinanciranja te zabranu sankcioniranja učenika (npr. lošijom ocjenom) zbog neposjedovanja pribora ili opreme.
- (5) **Ujednačavanje obrazovnih ishoda djece kroz jačanje dostupnosti podrške u učenju i smanjenje digitalne deprivacije:** Rezultati jasno pokazuju da djeca nižeg materijalnog statusa značajno rjeđe imaju dostupnu podršku u učenju, kao i da se rjeđe mogu osloniti na pomoć roditelja ili skrbnika kao i na plaćene instrukcije. To jasno ukazuje na nejednakosti u dostupnosti obrazovne podrške koja se ne odnosi samo na školu nego i na obiteljsko okruženje te različitost uvjeta u kojima odrastaju djeca. Slijedom toga potrebno je osigurati široko dostupne i besplatne programe podrške u učenju, s naglaskom na njihovu integraciju unutar školskog sustava. To može uključivati razvoj organiziranih oblika pomoći u učenju kroz podršku nastavnika i stručnih službi, kao i inovativnijih modela poput uključivanja studenata nastavničkih i srodnih studija kroz praksu ili komplementarne oblike podrške u suradnji s organizacijama civilnog društva te razvoj volonterskih programa u koje se mogu uključiti i mladi (npr. kroz vršnjačku podršku, čime se može ojačati i socijalna uključenost djece). Time se smanjuje oslanjanje na plaćene instrukcije kao dominantan oblik podrške, koji je djeci nižeg materijalnog statusa često nedostupan. Isto tako, potrebno je ulagati u smanjenje digitalne deprivacije, kroz osiguravanje pristupa računalima i internetu za djecu koja nemaju adekvatne uvjete za učenje. Pritom treba voditi računa o kvaliteti, a ne samo o posjedovanju opreme pošto

kvalitativni nalazi pokazuju da mobitel ili dijeljeno računalo često ne omogućuju izvršavanje školskih zadataka, da školska knjižnica nije uvijek otvorena kada je potrebna, da dio obitelji nema pisač te da pojedini nastavnici pretpostavljaju da svi učenici kod kuće raspolažu računalom. Stoga bi uz posudbu uređaja putem škola trebalo osigurati dulje radno vrijeme školskih knjižnica ili učionica s računalima te senzibilizirati nastavnike da školske zadatke ne temelje na pretpostavci jednake opremljenosti kod kuće. Time se smanjuju strukturne nejednakosti u obrazovnim prilikama, odnosno, osigurava da obrazovni ishodi djece u manjoj mjeri ovisi o resursima njihove obitelji.

- (6) **Razvoj modela i uvođenje sustava organizirane školske prehrane za učenike srednjih škola:** Rezultati jasno ukazuju da je prehrana djece srednjoškolske dobi jedno on izraženijih područja nedostatne podrške, pri čemu značajan broj učenika tijekom školskog dana uopće ne jede ili se hrani na nutritivno neadekvatan način. Takvi obrasci, osobito izraženi kod učenika nižeg materijalnog statusa, mogu imati negativne implikacije na zdravlje, koncentraciju i obrazovne ishode (usp. Sorhaindo i Feinstein, 2006; Bütikofer i sur., 2018; Guio i sur., 2021; Wang i sur., 2021; Marcus i Yewell, 2022; Guio, 2023). U tom kontekstu, dugoročni cilj te rješenje treba biti razvoj sustavnog modela organizirane školske prehrane unutar srednjih škola, koji bi uključivao univerzalno dostupne i nutritivno kvalitetne obroke. Međutim, potrebno je uvažiti ozbiljnija infrastrukturna ograničenja, ponajprije nedostatak menzi te općenito prostora za organizaciju prehrane unutar dijela srednjih škola, zbog čega je implementacija takvog modela u punom opsegu dugoročan proces. Stoga je, uz strateško planiranje razvoja infrastrukture koji bi trebao doći i uz podršku središnje države, nužno paralelno razvijati i prijelazna rješenja koja će omogućiti bržu i ravnomjerniju dostupnost obroka učenicima, osobito onima u materijalno nepovoljnom položaju. U tom kontekstu, jedno od mogućih rješenja može uključivati, ovisno o prostornim i organizacijskim mogućnostima škole, razvoj modela sufinanciranja (npr. putem učeničke kartice) ili organiziranog osiguravanja obroka u suradnji s lokalnim pružateljima usluga prehrane. Takvi modeli mogu se temeljiti na već postojećim praksama prehrane učenika u okruženju škole, ali ih je potrebno organizirati na način koji osigurava široku dostupnost i nestigmatizirajući pristup za svu djecu. Vezano uz dugoročniji razvoj infrastrukture, jedan od modela o kojem je moguće razmišljati jest onaj Osijeka, koji razvija sustav centralne školske kuhinje koja će opskrbljivati sve gradske osnovne škole i vrtiće toplim obrocima (Grad Osijek, 2023), a što predstavlja održivije rješenje za univerzalno dostupan i nutritivno kvalitetan sustav školske prehrane. U ovom je kontekstu važno istaknuti i da učenici smatraju kako su školski odmori prekratki što ne omogućava dovoljno vremena za obrok.
- (7) **Osigurati kontinuiran i dostatan pristup primjerenoj prehrani djeci iz obitelji nižeg materijalnog statusa:** Rezultati istraživanja pokazuju kako je dio djece u GZG-u, a posebice djeca iz obitelji nižeg materijalnog statusa, izložen prehrambenoj nesigurnosti. Postojeći oblici podrške pritom su ograničenog dosega, odnosno usmjereni na tek manji broj obitelji budući da se vežu uz status korisnika ZMN-a, a što je – kao što je istaknuto ranije – vrlo restriktivno i ne obuhvaća svu djecu u potrebi. Osim toga, postojeći modeli ne vode računa o tome kako se rizik prehrambene nesigurnosti dodatno povećava u razdobljima kada djeca nemaju pristup školskoj prehrani, poput školskih praznika i drugih prekida nastave, osobito kod djece osnovnoškolske dobi koja inače imaju organiziranu školsku prehranu. Stoga je potrebno ojačati postojeće programe podrške prehrani osiguravajući dodatne financijske i materijalne oblike podrške i šireći obuhvat obitelji s djecom koja ostvaruju ovu potporu. Pri tome treba osigurati dodatne oblike podrške tijekom školskih praznika te osigurati da oblici podrške uvažavaju i specifične prehrambene potrebe djece (npr. celijakija, alergije i sl.) te općenito budu nutritivno kvalitetni. Potonje je posebice bitno jer iskustva obitelji u kvalitativnom dijelu pokazuju da

pučka kuhinja i prehrambeni paketi osiguravaju obrok, ali ne nužno raznoliku i primjerenu prehranu te pojedini roditelji upozoravaju da paketi sadrže najjeftinije namirnice slabije nutritivne vrijednosti te da djeci nedostaju i higijenske potrepštine, pa bi trebalo razmotriti nutritivno kvalitetniji sadržaj paketa i veću mogućnost izbora (npr. putem bonova ili kartica za kupnju).

- (8) **Jačanje dostupnosti stipendija za učenike nižeg socioekonomskog statusa u svrhu smanjenja obrazovnih nejednakosti:** Rezultati istraživanja ukazuju kako dio učenika nižeg materijalnog statusa prilagođava svoje obrazovne izbore percipiranim financijskim mogućnostima obitelji, kako pri odabiru srednje škole, tako i u planiranju nastavka obrazovanja. Istodobno, iznimno malen broj djece u zahvaćenom uzorku istaknuo je kako koristi postojeći stipendijski program, unatoč njegovoj formalnoj dostupnosti. To upućuje na ograničen doseg postojećih stipendija. Stoga bi bilo potrebno ojačati stipendijske programe za učenike nižeg socioekonomskog statusa uz povećan naglasak na povećanje obuhvaćenosti djece koja ostvaruju stipendije te proaktivno informiranje učenika i obitelji o takvim mogućnostima (osobito u ključnim prijelaznim razdobljima kao što su odabir škole ili prijelaz prema visokoškolskom obrazovanju), a kako bi se smanjio utjecaj financijskih ograničenja na obrazovne odluke djece te im se omogućio izbor obrazovnog puta koji u većoj mjeri odražava interese i sposobnosti učenika, a u manjoj mjeri materijalne uvjete njihove obitelji. Kvalitativni nalazi upućuju i na administrativne prepreke te je u jednom iskustvu stipendija izgubljena zbog kašnjenja u predaji dokumentacije, a dio roditelja nije upoznat s pravom svoje djece na stipendiju ili druge potpore, pa bi postupke prijave trebalo pojednostaviti, uvesti fleksibilnije rokove i, gdje je moguće, omogućiti automatsko ostvarivanje prava na temelju podataka kojima javna tijela već raspolažu. Budući da dio starije djece plan ranog zapošljavanja formulira kao način pomoći obitelji, stipendije bi trebalo povezati s profesionalnim usmjeravanjem i informiranjem o mogućnostima nastavka školovanja.
- (9) **Širenje mogućnosti za kvalitetno provođenje slobodnog vremena te socijalne uključenosti djece:** Rezultati pokazuju da, iako su obiteljski i vršnjački odnosi i dalje snažno prisutni u svakodnevici djece, postoje jasne razlike u obrascima provođenja slobodnog vremena, kako prema dobi tako i prema materijalnom statusu. Posebno je vidljiv pad sudjelovanja u strukturiranim i razvojno važnim aktivnostima u srednjoškolskoj dobi, kao i značajno rjeđe sudjelovanje djece nižeg materijalnog statusa u izvanškolskim aktivnostima, druženjima uživo i aktivnostima koje zahtijevaju dodatne materijalne i organizacijske resurse. Takvi obrasci upućuju na specifične oblike socijalne isključenosti, pri čemu djeca nižeg materijalnog statusa nisu nužno općenito socijalno izolirana, ali su rjeđe uključena u aktivnosti koje doprinose razvoju vještina, socijalnih mreža i osjećaja pripadnosti, a što dugoročno može produbljivati obrazovne i društvene nejednakosti. Stoga bi trebalo osigurati sustavno dostupnu i svoj djeci pristupačnu mrežu aktivnosti (organiziranog) provođenja slobodnog vremena, s posebnim naglaskom na besplatne ili subvencionirane sportske, kulturne i rekreativne programe te razvoj sadržaja prilagođenih interesima djece srednjoškolske dobi kod koje je pad uključenosti najizraženiji. Pri tome je važno ojačati organizaciju aktivnosti u suradnji sa školama, kao mjestom koje obuhvaća svu djecu, ali i s gradskim ustanovama poput muzeja u vlasništvu GZG-a koji mogu biti besplatni za svu djecu. Istodobno je potrebno razvijati modele koji nadilaze školski okvir i odgovaraju na potrebe starije djece. U tom je kontekstu moguće razmotriti uvođenje univerzalne, namjenske potpore za sudjelovanje djece u aktivnostima slobodnog vremena, koja bi djeci i mladima omogućila veću autonomiju u odabiru aktivnosti (npr. sudjelovanje u kulturnim sadržajima, odlazak u kino). Kako značajan broj djece navodi i nedostatak prostora za druženje, potrebno je dodatno ulagati u kvalitetne i funkcionalne javne prostore za neformalnu socijalizaciju (igrališta, parkovi, centri za mlade), kao i u

sadržaje koje djeca sama prepoznaju kao važne (npr. sportsko-rekreativni sadržaji poput bazena i klizališta, umjetničkih radionica i sl.). U kontekstu nalaza ovog istraživanja koji su ukazali i na izrazito nisku učestalost čitanja izvan školskih obaveza te visoku razinu svakodnevne digitalne uključenosti, osobito kod srednjoškolaca, razvijanje ovakvih aktivnosti koje će omogućiti uravnoteženije obrasce provođenja slobodnog vremena dodatno dobiva na važnosti. Pritom je važno dodatno poticati čitalačke navike kroz školske i lokalne programe usmjerene djeci i mladima te podržati roditelje i škole u uspostavljanju primjerenih obrazaca korištenja tehnologije. Kvalitativni nalazi pokazuju da prepreke nisu samo članarine, nego i troškovi opreme, natjecanja i prijevoza, vrijeme roditelja za organizaciju prijevoza, nemogućnost financiranja aktivnosti za svu braću i sestre te troškovi svakodnevnog druženja (rođendani i pokloni, izlasci, džeparac). Stoga potpore treba oblikovati tako da pokrivaju ukupne troškove sudjelovanja, uz obiteljske popuste i jasna pravila o oslobođanju od članarina u sportskim klubovima, a programe vezane uz dob djece, poput gradskih ljetovanja, razmotriti te proširiti i na srednjoškolsku dob.

- (10) **Jačanje dostupnosti i priuštivosti zdravstvene skrbi za djecu kroz smanjenje financijskih i strukturnih prepreka unutar javnog zdravstvenog sustava:** Iako većina djece u GZG-u ima osiguran pristup osnovnim zdravstvenim uslugama, rezultati jasno ukazuju da djeca nižeg materijalnog statusa ne samo da češće obolijevaju, već ujedno imaju i ograničen pristup određenim zdravstvenim uslugama i pomagalima (npr. ortodonske usluge, naočale, psihološka podrška, specijalistički pregledi). Ove prepreke nisu isključivo financijske, već odražavaju i strukturne izazove poput dugih lista čekanja i nedostatne dostupnosti pojedinih usluga unutar javnog sustava, a što dodatno potiče oslanjanje na privatni sektor i povećava nejednakosti. Uzimajući u obzir da je riječ o temeljnim potrebama djece te temeljnom ljudskom pravu, nužno je raditi na osiguravanju dostupnosti ključnih zdravstvenih usluga i pomagala bez dodatnih financijskih opterećenja za obitelji, a posebice na unaprjeđenju dostupnosti specijalističke skrbi kroz smanjenje lista čekanja i jačanje kapaciteta javnog sustava. Važno je i jačanje preventivnih programa usmjerenih na rano prepoznavanje zdravstvenih poteškoća (npr. u suradnji s školama), čime bi se omogućilo pravovremeno djelovanje i smanjio rizik od produbljivanja zdravstvenih nejednakosti, odnosno očuvanje zdravlja kroz djelovanje unutar sustava, a ne kroz selektivne i parcijalne mjere koje ovise o resursima obitelji. U tom je pogledu ključno i snažnije zagovaranje prema nacionalnoj razini kako bi sve ključne zdravstvene potrebe djece bile u potpunosti pokrivene i jednako dostupne, budući da je samo na taj način moguće sustavno smanjiti nejednakosti u zdravlju djece. Kvalitativni nalazi pokazuju da zdravstveni troškovi nisu samo izravni (lijekovi, pomagala, aparatić), nego uključuju i terapije preporučene zbog zdravstvenih potreba djeteta (npr. plivanje), prijevoz i pratnju te izgubljeno radno vrijeme roditelja, pri čemu je jedna majka tijekom bolovanja zbog bolesti djeteta dobila otkaz što nije izolirano iskustvo u takvim situacijama (usp. Dobrotić i sur., 2025b). Stoga bi trebalo osigurati dostupnost logopeda, psihologa i drugih stručnjaka unutar predškolskog i školskog sustava te time podržati usklađivanje radnih obveza roditelja sa skrbi o djetetu.
- (11) **Jačanje sustava podrške mentalnom zdravlju djece i mladih:** Rezultati ukazuju na izražene razlike u mentalnom zdravlju i psihološkoj dobrobiti djece, pri čemu su djeca nižeg materijalnog statusa u značajno nepovoljnijem položaju: češće iskazuju zabrinutost, tugu, osjećaj neprihvaćenosti te niže opće zadovoljstvo životom i odnosima. Istodobno, upravo ta djeca rjeđe percipiraju dostupnost formalne i neformalne podrške, što upućuje na dodatni rizik kumuliranja nepovoljnih ishoda. Slijedom toga potrebno je dodatno jačati dostupnost i pristupačnost usluga usmjerenih na mentalno zdravlje djece i mladih, osobito kroz razvoj i jačanje školskih stručnih službi (psiholozi, socijalni pedagozi i drugi stručnjaci), povećanje dostupnosti savjetovašta i drugih izvaninstitucionalnih oblika

podrške u zajednici, smanjenje lista čekanja u dostupnosti usluga te destigmatizaciju traženja pomoći kroz edukativne i preventivne programe usmjerene djeci, roditeljima i stručnjacima. Uz to, preporučuje se razvoj modela kontinuirane i individualizirane podrške, primjerice kroz uslugu socijalnog mentorstva ili druge oblike dugotrajnijeg praćenja, osobito za djecu iz obitelji s višestrukim rizicima. Takvi modeli mogu pridonijeti pravodobnijem prepoznavanju teškoća, većoj stabilnosti podrške i boljem povezivanju različitih sustava koji djeluju u području dobrobiti djece. Kvalitativni nalazi pritom upozoravaju da djeca svoje osjećaje često prešućuju kako ne bi opteretila roditelje, da se teško povjeravaju nastavnicima i stručnim suradnicima iz straha od ismijavanja te da česta promjena stručnjaka (npr. socijalnih radnika) otežava izgradnju povjerenja. Stoga usluge trebaju biti lako dostupne i ne smiju ovisiti o tome hoće li dijete samo otkriti svoju situaciju i potražiti pomoć, uz osiguravanje kontinuiteta odnosa s istim stručnjakom i pristup temeljen na razumijevanju i strpljenju, kako to traže i sama djeca. S obzirom na iscrpljenost i financijski stres roditelja, podršku mentalnom zdravlju valja proširiti i na roditelje, uključujući obiteljsko savjetovanje.

- (12) **Unaprjeđenje stambenih i materijalnih uvjeta djece iz obitelji nižeg materijalnog statusa:** Rezultati jasno ukazuju na postojanje manjeg, ali značajnog udjela djece koja odrastaju u uvjetima stambene i materijalne deprivacije, uključujući neadekvatno grijanje, prenapučenost stambenog prostora, nedostatak vlastitog prostora za učenje ili čak osnovnih uvjeta poput vlastitog kreveta. Takvi uvjeti ne utječu samo na standard stanovanja, već imaju izravne implikacije za zdravlje, obrazovne mogućnosti i ukupnu dobrobit djece (Friedman, 2010; Ormandy, 2013; EC, 2020; Holden i sur., 2023; Lorentzen i sur., 2024; ISER, 2025). Stoga treba uvesti sustavnije mjere koje će adresirati ove oblike deprivacije, odnosno dodatne programe podrške obiteljima u riziku; primjerice, kroz subvencije za troškove stanovanja i režije koje bi obuhvatom bile šire od trenutnog modela koji se oslanja na status obitelji korisnika ZMN-a, a koji predstavlja izrazito restriktivan kriterij, razvoj programa usmjerenih poboljšanju uvjeta stanovanja djece (npr. ciljane potpore za adaptaciju stambenog prostora radi osiguravanja dječje sobe ili prostora za učenje, ciljane potpore za nabavku dječjeg kreveta i sl.). Na taj bi se način stambena i materijalna podrška snažnije povezala s perspektivom dobrobiti djece, umjesto da ostane ograničena isključivo na ublažavanje krajnjih oblika siromaštva. Kvalitativni nalazi dodatno upućuju na energetska siromaštvo (troškovi grijanja i struje koji konkuriraju izdacima za hranu i odjeću, vlaga u stanu) te na važnost sigurnosti stanovanja budući da roditelji ističu podstanarstvo, privremeni smještaj i dugo čekanje na gradski stan. Stoga bi uz subvencije za troškove stanovanja treba razmotriti programe energetske obnove stambenih prostora obitelji niskih primanja, ali i dodatna ulaganja u gradske stanove usmjerene obiteljima koje izlaze iz privremenog smještaja.
- (13) **Jačanje uključivosti i osjetljivosti škole za socioekonomske nejednakosti:** Iskustva djece i roditelja u kvalitativnom dijelu istraživanja pokazuju da škola može biti važan zaštitni čimbenik, ali da podrška koju djeca dobivaju ovisi o senzibilitetu pojedinih nastavnika, a ne o sustavnim mehanizmima. Djeca opisuju situacije u kojima se neposjedovanje pribora tumači kao neispunjavanje obaveza, u kojima se zadaci temelje na pretpostavci jednake digitalne opremljenosti te u kojima škola nije pravodobno reagirala na ismijavanje zbog materijalnog ili etničkog položaja, a roditelji upozoravaju i na vršnjačko nasilje, uključujući ono u digitalnom prostoru. Stoga bi trebalo razviti programe edukacije nastavnika i stručnih suradnika o prepoznavanju siromaštva i nestigmatizirajućem postupanju (uključujući načelo da se prije sankcije pita zašto dijete nešto nema), uvesti jasne protokole za reagiranje na stigmatizaciju, diskriminaciju i vršnjačko nasilje te osigurati sigurno okruženje i za učenike na stručnoj praksi kod poslodavaca, uključujući mehanizam prijave i osiguravanja zamjenskog mjesta.

- (14) **Prepoznavanje i podrška djeci koja preuzimaju odgovornosti za skrb i uzdržavanje obitelji:** Kvalitativni nalazi pokazuju da dio djece, osobito starije djece iz obitelji s više djece i jednoroditeljskih obitelji, preuzima skrb o mlađoj braći i sestrama ili bolesnim roditeljima, obavlja kućanske poslove i financijski doprinosi obitelji, što im ograničava slobodno vrijeme i može ugroziti kontinuitet školovanja. Iako se ne radi o obrascu prisutnom kod sve djece, u sustav ranog prepoznavanja (vidi preporuku 2) potrebno je uključiti pokazatelje takve opterećenosti, osigurati usluge koje rasterećuju obitelj (npr. pomoć u kući, organizirani boravak, predah za skrbnike) te pružiti podršku djeci koja zbog obveza skrbi izostaju iz škole ili zaostaju u učenju.
- (15) **Uspostava sustava kontinuiranog praćenja dobrobiti djece i evaluacije politika usmjerenih djeci i obiteljima:** Rezultati ovog istraživanja potvrđuju važnost sustavnog prikupljanja podataka o dobrobiti djece, uključujući njihove subjektivne perspektive. Kako bi se osiguralo da mjere odgovaraju stvarnim potrebama djece te da se pravodobno prepoznaju novi rizici i promjene u položaju djece, preporučuje se uspostava kontinuiranog sustava praćenja dobrobiti djece na razini GZG-a. Takav sustav trebao bi uključivati redovito prikupljanje i analizu podataka o ključnim dimenzijama dobrobiti djece, poput materijalnih uvjeta, obrazovanja, zdravlja i socijalne uključenosti, uključivanje dječje perspektive u procjene i evaluacije, povezivanje podataka između različitih sustava (obrazovanje, socijalna skrb, zdravstvo i drugi relevantni resori) te korištenje nalaza za planiranje, prilagodbu i evaluaciju politika. Na taj bi se način omogućilo ne samo pravodobno prepoznavanje promjena i rizika, već i razvoj u dokazima utemeljenih politika, usmjerenih na dugoročno unaprjeđenje dobrobiti djece, smanjenje nejednakosti i djelotvornije usmjeravanje dostupnih resursa prema stvarnim potrebama djece i mladih.

Važno je istaknuti kako u ovom istraživanju, koje je provedeno na slučajno odabranom uzorku, nisu utvrđene značajne razlike u materijalnom statusu s obzirom na mjesto življenja učenika. Odnosno, u svakoj gradskoj četvrti obuhvaćen je podjednak broj učenika nižeg, prosječnog i višeg materijalnog statusa, a nakon ujednačavanja veličine skupina koje bi bile usporedive za analizu pokazatelja dobrobiti po materijalnom statusu. Stoga možemo tvrditi da su rezultati istraživanja i preporuke koje su temeljem njih iznesene, reprezentativne za područje cijelog grada. No, s druge strane, potrebno je i uvažiti činjenicu da je na razini populacije stvarni omjer učenika različitog materijalnog statusa moguće različit s obzirom na pojedino područje grada. Moguće je da je upravo materijalni status učenika, koji je teorijski povezan s nižim stupnjem obrazovanja roditelja, manjinskim statusom ili nekim sličnim obilježjem, bio povezan sa spremnošću učenika i njihovih roditelja da se odazovu u istraživanje. Drugim riječima, moguće je da je odaziv učenika nižeg materijalnog statusa bio manji od učenika prosječnog i višeg materijalnog statusa. Također, učenici iz nekih gradskih četvrti su više zastupljeni u uzorku od drugih što znači da su možda učenici iz gradskih četvrti koje imaju potencijalno više rizika za razvoj siromaštva bili manje zastupljeni u ovom istraživanju, zbog slabijeg odaziva.

Konačno, u ovom su istraživanju ispitivani osobni subjektivni doživljaji djece. Dok takav način prikupljanja spoznaja donosi vrijedne uvide te predstavlja jedinstven izvor znanja o svakodnevnim iskustvima, odnosima i izazovima s kojima se djeca suočavaju te pruža informacije koje se ne mogu u potpunosti nadomjestiti procjenama odraslih (Ben-Arieh i sur., 2014; OECD, 2021), treba voditi računa da se djeca na drugačiji način uspoređuju s drugima, ovisno o okolini u kojoj se nalaze. Slijedom toga, može se očekivati da će djeca koja žive na području s drugom djecom koja imaju različit materijalni status, vjerojatno procijeniti vlastiti status više (ne)povoljnijim u odnosu na druge. Uz to, ranija istraživanja jasno ukazuju kako se u kontekstu ograničenih resursa roditelji trude primarno zadovoljiti potrebe svoje djece, na uštrb nekih drugih potreba, a kako bi se djeca osjećala bolje i prihvaćeno od vršnjaka (npr. kupovina skupih tenisica; vidi npr. Ridge, 2011; Družić Ljubotina i sur., 2017), što učenike može ostaviti u dojmu povoljnijeg materijalnog statusa nego što on zapravo jest. Jednako tako, djeca

koja odrastaju u siromaštvu znaju u okviru mehanizama nošenja s nepovoljnom financijskom situacijom u obitelji internalizirati materijalna ograničenja te prilagođavati vlastite želje i očekivanja mogućnostima obitelji (Ridge, 2011), a što ponovno može prikriti stvarne razmjere nejednakosti.

Isto tako, rezultate kvalitativne dionice istraživanja ne treba razumjeti kao raširenost pojedinih iskustava, već kao način uvida i dubljeg razumijevanja iskustava djece i roditelja koji žive u uvjetima oskudnih resursa te produbljivanja kvantitativnih rezultata koji daju uvid u položaj sve djece u GZG-u. Pritom treba voditi računa kako su djeca o vrlo osjetljivim temama razgovarala s odraslim osobama koje ne poznaju i vrlo je moguće da su pojedina iskustva prešućena, umanjena ili prikazana povoljnije, primjerice iz želje da zaštite obitelj ili iz socijalne poželjnosti. Na to ukazuje i izražena sklonost djece prilagodbi očekivanja. U odnosu na perspektivu djece, u ovom istraživanju ispitana je i perspektiva roditelja, koja je također odraz subjektivne procjene i osobnih iskustava. U tom smislu važno je istaknuti da je dublji uvid u mehanizme suočavanja roditelja s financijskim teškoćama i zahtjevima roditeljstva, kojeg obilježava iznimna predanost i motivacija da djeci omoguće što kvalitetnije djetinjstvo i razvoj te da ih zaštite od stresova svakodnevice, doveo do zaključka da oni zasigurno doprinose procjeni visokog zadovoljstva kvalitetom života njihove djece i otpornosti.

Dobro, imate još nešto što bi mi rekli za kraj, recimo što bi trebalo imati svako dijete?

„Da ima lijep život, da ne osjeća tu neimaštinu i te sve probleme koje djeca vide. Ja bi volila da to sve bude lijepo. Da su svi sretni i zadovoljni. I da se materijalno ima dovoljno da djeca ne osjete to. I da tu ne gledaju se druga djeca, pa imaš, nemaš. Eto, to je meni tako ružno. Svi su isto tako u školi, ja sam se naplakala... Kako mogu takvi biti? Onda kažem, to sve ide iz kuće...”

LITERATURA

- Ajduković, M., Dobrotić, I. & Matančević, J. (2017). Mogućnosti unaprjeđenja socijalne politike u smanjivanju siromaštva djece: perspektiva ključnih dionika. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2): 309-356. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.187>
- Ajduković, M., Rajhvan Bulat, L., Sušac, N. & Vejmelka, L. (2020). *Subjektivna dobrobit djece u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF.
- Alaimo, K., Olson, C. M. & Frongillo, E. A. (2001). Food Insufficiency and American School-Aged Children's Cognitive, Academic, and Psychosocial Development. *Pediatrics*, 108(1), 44-53.
- Álvarez-Voces, M., Villar, P., Almón-Pazos, K. & Romero, E. (2025). Testing gender differences in psychological adjustment among early adolescents through a multigroup analysis of latent profiles. *Scientific Reports*, 15, 41547. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-25420-7>
- Atkinson, A. B., Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2005). *Taking forward the social inclusion process*. http://www.eu2005.lu/en/actualites/documents_travail/2005/06/13socialreport/report.pdf
- Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I. & Korbin, J. E. (Eds.) (2014). *Handbook of child wellbeing: Theories, methods, and policies in global perspective*. Springer.
- Berc, G., Blažeka Kokorić, S., & Opačić, A. (2020). Dostupnost socijalnih prava i usluga za obitelji u općinama u ruralnim područjima Hrvatske. *Revija za socijalnu politiku*, 27(2), 113–134. <https://doi.org/10.3935/rsp.v27i2.1659>
- Berwick, M., Murphy, J. M., Goldman P. A., Ware, J. E., Jr., Barsky, A. J. & Weinstein, M. C. (1991). Performance of a five-item mental health screening test. *Medical Care*, 29(2), 169-176. <https://doi.org/10.1097/00005650-199102000-00008>
- Bežovan, G. (2019) Stanovanje i stambena politika. U: G. Bežovan (ur.) *Socijalna politika Hrvatske*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 399-460.
- Barešić, M. (2025). *Roditeljstvo danas – balansiranje ekrana i stvarnosti*. Zagreb: Roditelji u akciji –RODA. https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/moderni%20izazovi%20roditeljstva%20-%20tematska/lzazovi_roditeljstva_u_Hrvatskoj-analiza_mogucnosti_i_prostora_djelovanja_lokalnih_zajednica.pdf.pdf
- Bolin, A. (2016). Young People's Strategies for Handling Economic Adversity: Extending the Research Agenda. *YOUNG*, 24(4), 309–325. <https://doi.org/10.1177/1103308816632125>
- Bourdieu, P. (1986). *The Forms of Capital*. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Bradshaw, J. & Richardson, D. (2009). An index of child well-being in Europe. *Child Indicators Research*, 2(3), 319–351.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brooks-Gunn, J. & Duncan, G. J. (1997). The effects of poverty on children. *The Future of Children*, 7(2), 55–71.
- Bütikofer, A., Mølland, E. & Salvanes, K.G. (2018). Childhood nutrition and labor market outcomes: Evidence from a school breakfast program. *Journal of Public Economics*, 168, 62-80.
- Chase, E. & Walker, R. (2013). The co-construction of shame in the context of poverty: Beyond a threat to the social bond. *Sociology*, 47(4), 739–754.
- Churchill, H., Sandbæk, M., Jackson, A., Jerinić, J., Arsić, J., Dobrotić, I., Rybinska, A. & Ruggiero, R. (2021). *The conceptualisation and delivery of family support in Europe: A review of international and European policy frameworks and standards*. EurofamNet.

https://eurofamnet.eu/system/files/the_conceptualisation_and_delivery_of_family_support_in_europe_0.pdf

- Conger, R. D. & Conger, K. J. (2004). Resilience in Midwestern families: Selected findings from the first decade of a prospective, longitudinal study. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 361–373.
- Criss, M. M., Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A., & Lapp, A. L. (2002). Family adversity, positive peer relationships, and children's externalizing behavior: A longitudinal perspective on risk and resilience. *Child Development*, 73(4), 1220–1237. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00468>
- Currie, J. & Lin, W. (2007). Chipping away at health: More on the relationship between income and child health, *Health Affairs*, 26(2), 331–344.
- Daly, M. (2008). *Roditeljstvo u suvremenoj Europi: pozitivan pristup*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Daly, M. & Kelly, G. (2015). *Families and Poverty: Everyday Life on a Low Income*. Bristol: Policy Press.
- Daly, M. (ur.) (2025). *Families, Welfare States and Resilience: Low-Resource Families Navigating Care, Employment and Welfare in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Davies, A. R., Sherbourne, C. D., Peterson, J. R. & Ware, J. E. (1988). *Scoring manual, adult health status and patient satisfaction measures used in RAND's health insurance experiment*. N-2190-HHS. RAND Corporation.
- Debanné, L., Riva, M., Bertheussen, M., MacDonald, G., Das, R., & Kutuka, S. (2025). Measuring the use of energy poverty coping strategies and the heat-or-eat trade-off in Bridgewater, Nova Scotia. *The Canadian Geographer*, 69(1), e12967. <https://doi.org/10.1111/cag.12967>
- Direktiva (EU) 2023/1791 Europskog parlamenta i Vijeća od 13. rujna 2023. o energetske učinkovitosti i izmjeni Uredbe (EU) 2023/955, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hr/ALL/?uri=CELEX:32023L1791>
- Dobrotić, I., & Laklija, M. (2012). Obrasci društvenosti i percepcija izvora neformalne socijalne podrške u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 21(1), 39–58. <https://doi.org/10.5559/di.21.1.03>
- Dobrotić, I., Pećnik, N. & Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*. Zagreb: Udruga Roditelji u akciji RODA.
- Dobrotić, I., Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. & Buković, N. (2021). *Provedba dubinske analize politika, programa, usluga, izvora financiranja te mehanizama usmjerenih suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece u Hrvatskoj, Pregled literature*. Zagreb: UNICEF Hrvatska.
- Dobrotić, I. & Zrinščak, S. (2025). Obitelji, društvene promjene i politike usmjerene obiteljima, roditeljima i djeci u Hrvatskoj: kritički osvrt na tri desetljeća razvoja. U: I. Dobrotić i S. Zrinščak (ur.) *Obitelji, društvo i država: izazovi i perspektive* (str. 1–41), Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju Miko Tripalo.
- Dobrotić, I., Kletečki Radović, M. & Zavrtnik, L. (2025a). *Izazovi roditeljstva u Hrvatskoj: analiza mogućnosti i prostora djelovanja lokalnih zajednica u jačanju prava roditelja i djece – istraživačko izvješće*. Zagreb: Roditelji u akciji – RODA. [https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/moderni%20izazovi%20roditeljstva%20-%20tematska/Izazovi roditeljstva u Hrvatskoj-analiza mogucnosti i prostora djelovanja lokalnih zajednica.pdf.pdf](https://www.roda.hr/media/attachments/udruga/projekti/moderni%20izazovi%20roditeljstva%20-%20tematska/Izazovi%20roditeljstva%20u%20Hrvatskoj-analiza%20mogucnosti%20i%20prostora%20djelovanja%20lokalnih%20zajednica.pdf.pdf)
- Dobrotić, I., Martinis, A. I. & Uzunalioglu, M. (2025b). Families with low resources striving for resilience in Croatia. In M. Daly (Ed) *Families, Welfare States and Resilience*. Cheltenham, UK: Edward Elgar. <https://www.elgaronline.com/edcollchap-oa/book/9781035346769/chapter4.xml>
- Družić Ljubotina, O., Sabolić, T. & Kletečki Radović, M. (2017). Život obitelji s djecom u uvjetima siromaštva iz perspektive roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), 243–276.

- Družić Ljubotina, O. (2022). Imaju li djeca koja žive u uvjetima siromaštva jednak pristup obrazovanju? *Ljetopis socijalnog rada*, 29(2), 173-191. doi:10.3935/ljsr.v29i2.509
- Družić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M. & Opačić, A. (2023). *Studija slučaja o participaciji djece romske nacionalne manjine*. Zagreb: UNICEF - Ured za Hrvatsku.
- DZS – Državni zavod za statistiku (2025). *Procjena stanovništva Republike Hrvatske u 2024*. <https://podaci.dzs.hr/2025/hr/97253>
- EC – European Commission (2020). *Feasibility Study for a Child Guarantee*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c312c468-c7e0-11ea-adf7-01aa75ed71a1/language-en>
- EC – European Commission (2021). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU Strategy on the Rights of the Child*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142>
- EC – European Commission: Directorate-General for Energy & Energy Poverty Advisory Hub (EPAH). (2025). *Introduction to the Energy Poverty Advisory Hub (EPAH) handbooks : a guide to understanding and addressing energy poverty*. Publications Office of the European Union. <https://data.europa.eu/doi/10.2833/3290824>.
- EK – Europska komisija (2021). *Akcijski plan za provedbu europskog stupa socijalnih prava*. <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/hr/>
- Eurostat (2026a). *Income and living conditions database*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/database>
- Eurostat (2026b). *Employment rates by NUTS 2 region, code: lfst_r_lfe2emprr*, doi:10.2908/lfst_r_lfe2emprr. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfst_r_lfe2emprr_custom_20109181/default/table
- Eurostat (2026c). *Severe housing deprivation rate by age, sex and poverty status, code:ilc_mdho06a*, doi: 10.2908/ilc_mdho06a. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdho06a_custom_20110858/default/table
- Fry, J. M., Farrell, L., & Temple, J. B. (2023). Energy poverty and food insecurity: Is there an energy or food trade-off among low-income Australians? *Energy Economics*, 123, 106731. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2023.106731>
- Friedman, D. (2010). *Social impact of poor housing*, <http://www.settledhousing.co.uk/Portals/0/SocialImpactpoorhousing%5B1%5D.pdf>
- Goodman, A. & Gregg, P. (2010). *Poorer children's educational attainment: how important are attitudes and behaviour?* London: Joseph Rowntree Foundation. <https://ifs.org.uk/publications/poorer-childrens-educational-attainment-how-important-are-attitudes-and-behaviour>
- Gottschalk, F., & Weise, C. (2023). *Digital equity and inclusion in education: An overview of practice and policy in OECD countries* (OECD Education Working Papers No. 299. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/7cb15030-en>
- Grad Osijek (2023). *Gradonačelnik Radić najavio izgradnju centralne školske kuhinje. Obrocima će opskrbljivati sve gradske škole i vrtiće*. <https://www.osijek.hr/gradonacelnik-radic-najavio-izgradnju-centralne-skolske-kuhinje-obrocima-ce-opskrbljivati-sve-gradske-skole-i-vrtice/>
- Grad Zagreb (2025a). *Socijalni plan Grada Zagreba 2025.–2027*. <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/socijalna%20za%C5%A1tita%20mp/SOCIJALNI%20PLAN%20GRADA%20ZAGREBA%202025.-2027..pdf>
- Grad Zagreb (2025b). *Odluka o socijalnoj skrbi od 19. veljače 2025*. <https://www1.zagreb.hr/sluzbeni-glasnik/#/app/akt?id=cf2ddfb9-f31c-4e10-b555-ea6d4a2ccb7c>

- Grad Zagreb (2025c). *Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o socijalnoj skrbi od 17. listopada 2025.* <https://www1.zagreb.hr/sluzbeni-glasnik/#/app/akt?id=401c07d9-dd63-4f89-95ee-a4fafdba4a96>
- Grad Zagreb (2025d). Program javnih potreba u osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju Grada Zagreba za 2026. *Službeni glasnik br. 44* od 30. prosinca 2025. <https://www1.zagreb.hr/sluzbeni-glasnik/#/app/akt?id=c72cb323-ec40-45ce-a450-35f5e6e9fdc1>
- Grad Zagreb (2025e). Program javnih potreba u srednjoškolskom odgoju i obrazovanju Grada Zagreba za 2026. *Službeni glasnik br. 44* od 30. prosinca 2025. <https://www1.zagreb.hr/sluzbeni-glasnik/#/app/akt?id=e88d04c8-3f43-4f06-b53d-a257916bb081>
- Grad Zagreb (2025f). Plan promicanja zdravlja, prevencije i ranog otkrivanja bolesti u Gradu Zagrebu za razdoblje 2023. - 2025. *Službeni glasnik br. 36* od 14. prosinca 2022. <https://www1.zagreb.hr/sluzbeni-glasnik/#/app/akt?id=f248ed8d-004d-4966-8ef2-dfd3000b7136>
- Grad Zagreb (2025g). Zaključak o visini novčanih naknada i socijalnih usluga Grada Zagreba za 2026. <https://informator.hr/nns/1291884-zakljucak-o-visini-novcanih-naknada-i-socijalnih-usluga-grada-zagreba-za-2026>
- Gubbels, J., van der Put, C. E. & Assink, M. (2019). Risk factors for school absenteeism and dropout: A meta-analytic review. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(9), 1637–1667. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-01072-5>
- Guio, A-C., Frazer, H. & Marlier, E. (2021). *Study on the economic implementing framework of a possible EU Child Guarantee Scheme including its financial foundation – Final Report*, European Commission: Publications Office of the European Union, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fb5ea446-ad4e-11eb-9767-01aa75ed71a1/language-cs>
- Guio, A. (2023). Free school meals for all poor children in Europe: an important and affordable target? *Children & Society*, 37, 1627-1645.
- Goux, D., & Maurin, E. (2005). The effect of overcrowded housing on children's performance at school. *Journal of Public Economics*, 89(5–6), 797–819. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.06.005>
- Hassan Osman, Z., Farrag Hamza, E., Amin, F., Salama, L., & Eladham, N. (2023). Association between Health-Related Quality of Life, Mental Health and Academic Performance among Adolescent Students. *Tanta Scientific Nursing Journal*, 30(3), 67-82. doi: 10.21608/tsnj.2023.315136
- Harju, A. & Thorød, A. B. (2011). Child poverty in a Scandinavian welfare context – from children's point of view. *Journal of Comparative Social Welfare*, 27(3), 283–293. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12187-010-9092-0>
- Herd, P., & Moynihan, D. P. (2018). *Administrative burden: Policymaking by other means*. Russell Sage Foundation.
- Holden, K.A., Lee, A.R., Hawcutt, D.B. & Sinha, I.P. (2023). The impact of poor housing and indoor air quality on respiratory health in children. *Breathe* 19(2),1-11.
- Hooper, L. M. (2007). The Application of Attachment Theory and Family Systems Theory to the Phenomena of Parentification. *The Family Journal*, 15(3), 217–223. <https://doi.org/10.1177/1066480707301290>
- Hooper, C.-A., Gorin, S., Cabral, C. & Dyson, C. (2007). *Living with Hardship 24/7: The Diverse Experiences of Families in Poverty in England*. London: Frank Buttle Trust.
- Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje – HZMO (2026). *Doplatak za djecu*. <https://www.mirovinsko.hr/hr/doplatak-za-djecu/12>
- HZJZ - Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2025). *Objavljeni su rezultati šestog kruga prikupljanja podataka Europske inicijative za praćenje debljine u djece – COSI (2022-2024)*.

- <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/objavljeni-su-rezultati-sestog-kruga-prikupljanja-podataka-europske-inicijative-za-pracenje-debljine-u-djece-cosi-2022-2024/>
- ISER – Institute for Social and Economic Research (2025). Understanding Society: Waves 1-14, 2009-2023, and Harmonised BHPS: Waves 1-18, 1991-2009. [data collection]. 19th Edition. *UK Data Service SN: 6614*, <http://doi.org/10.5255/UKDA-SN-6614-20>.
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z., Erceg, I., Košutić, I., Kuterovac Jagodić, G., Marušić, I., Matić Bojić, J. & Šabić, J. (2019). *Obrazovanje kao cilj, želja i nada (završno izvješće)*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Zagreb.
- Jovančević, M. (2008). O važnosti ranog odnosa dojenčice - roditelj. U: M. Ajduković i T. Radočaj (ur.) *Pravo djeteta na život u obitelji*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, 27-40.
- Jurkovic, G. J. (1997). *Lost Childhoods: The Plight of the Parentified Child*. New York: Routledge.
- Jyoti, D. F., Frongillo, E. A. & Jones, S. J. (2005). Food Insecurity Affects School Children's Academic Performance, Weight Gain, and Social Skills. *Journal of Nutrition*, 135(12), 2831-2839. doi:10.1093/jn/135.12.2831
- Kirkbride, J.B., Anglin, D.M., Colman, I., Dykxhoorn, J., Jones, P.B., Patalay, P., Pitman, A., Sonesson, E., Steare, T., Wright, T. & Griffiths, S.L. (2024). The social determinants of mental health and disorder: evidence, prevention and recommendations. *World Psychiatry*, 23(1), 58-90. doi: 10.1002/wps.21160
- Kletečki Radović, M., Vejmelka, L. & Družić Ljubotina, O. (2017). Učinak siromaštva na dobrobit i kvalitetu života obitelji iz perspektive djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(2), 199–242.
- Kletečki Radović, M. & Družić Ljubotina, O. (2023). *Studija slučaja o participaciji djece koja žive u uvjetima siromaštva*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Knifton, L. & Inglis, G. (2020). Poverty and mental health: policy, practice and research implications. *BJ Psych Bulletin*, 44(5), 193–196. doi: 10.1192/bjb.2020.78
- Korpi, W. & Palme, J. (1998). The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries. *American Sociological Review*, 63(5): 661–687.
- Laforgue, N., Sabariego, M. Ruiz, A. & Cano-Hila, A. B. (2022). An intersectional analysis of child and adolescent inclusion in local participation processes. *Social Inclusion*. 10(2), 66–74.
- Letelier, A., McMunn, A., McGowan, A., Cartlidge, K. & Lacey, R. (2026). Young carers and inequalities in educational attainment and school engagement: Evidence from the UK household longitudinal study linked to the national pupil database. *International Journal of Educational Research*, 137, 102928.
- Levkovich, I., Yatzkar, U., & Shenaar-Golan, V. (2025). Age and Gender Differences in Emotional and Behavioral Functioning Among Youth Referred to a Psychiatric Outpatient Clinic at a Public Hospital. *Children*, 12(6), 683. <https://doi.org/10.3390/children12060683>
- Liu, Z., & Chen, J.K. (2026). Material deprivation, psychological distress, and substance use among socioeconomically disadvantaged adolescents: The mediating roles of social relationships. *Behavioral Sciences & the Law*, 1–12. <https://doi.org/10.1002/bsl.70058>
- Lorentzen, J.C., Georgellis, A., Albin, M. & Jonsson, M. (2024). Residential overcrowding in relation to children's health, environment and schooling – a qualitative study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 52: 829–837.
- Manis, J., & Stewart, S. L. (2024). A snapshot of peer relationships in children and youth: Pre-versus during COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(12), 1552. <https://doi.org/10.3390/ijerph21121552>.
- Marcus, M. & Yewell, K.G. (2022). The effect of free school meals on household food purchases: Evidence from the Community Eligibility Provision. *Journal of Health Economics*, 84, 1-22. [10.1016/j.jhealeco.2022.102646](https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2022.102646)

- Marlier, E., Atkinson, A. B., Cantillon, B. & Nolan, B. (2007). *The EU and social inclusion: Facing the challenges*. Bristol: The Policy Press.
- Maunder, R. & Monks, C.P. (2019). Friendships in middle childhood: Links to peer and school identification, and general self-worth. *British Journal of Developmental Psychology*, 37, 211–229. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12268>.
- McGeown, S., Oxley, E. & the Love to Read team (2023). *Love to Read: A programme to inspire and sustain a love of reading*. First Edition. University of Edinburgh.
- Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (2025). *Godišnje statističko izvješće o primijenjenim pravima socijalne skrbi u Republici Hrvatskoj u 2024. godini*. mrosp.gov.hr/pristup-informacijama-16/strategije-planovi-programi-izvjesca-statistika/statisticka-izvjesca/12012
- Munzer, T., Parga-Belinkie, J., Milkovich, L.M., Tomopoulos, S., Ajumobi, T., Cross, C., Gerwin, R. & Madigan, S. (2026). Digital Ecosystems, Children, and Adolescents: Policy Statement. *Pediatrics*, 157(2): 92–106. 10.1542/peds.2025-075320
- Naven, L., Sosu, E. M., Spencer, S., & Egan, J. (2019). The influence of poverty on children's school experiences: Pupils' perspectives. *Journal of Poverty and Social Justice*, 27(3), 313–331. <https://doi.org/10.1332/175982719X15622547838659>
- Novak, M., Gačal, H. & Šutić, L. (2025). Gender and Lower Economic Status Moderate the Relation between Positive Youth Development and Mental Health. *Journal of Prevention*, 46, 43–57. <https://doi.org/10.1007/s10935-024-00810-1>
- Odluka o kriterijima i načinu financiranja, odnosno sufinanciranja troškova prehrane za učenike osnovnih škola za drugo polugodište školske godine 2022./2023. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_12_156_2531.html NN 156/2022
- Odluka o kriterijima i načinu financiranja, odnosno sufinanciranja troškova prehrane za učenike osnovnih škola za školsku godinu 2023./2024., *Narodne novine* br. 87/2023, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_07_87_1353.html
- OECD (2011). Do students today read for pleasure? https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/09/do-students-today-read-for-pleasure_g17a20a5/5k9h362lhw32-en.pdf
- OECD (2018). Equity in Education: Breaking Down Barriers to Social Mobility. https://www.oecd.org/en/publications/equity-in-education_9789264073234-en/full-report.html
- OECD (2021). *Measuring What Matters for Child Well-being and Policies*, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/e82fded1-en>.
- OECD (2021a). 21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en>
- OECD (2025). *Health at a Glance 2025: OECD Indicators*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/11/health-at-a-glance-2025_a894f72e/8f9e3f98-en.pdf
- Oliveras L, Borrell C, González-Pijuan I, Gotsens M, López MJ, Palència L, Artazcoz L, Marí-Dell'Olmo M. (2021) The Association of Energy Poverty with Health and Wellbeing in Children in a Mediterranean City. *Int J Environ Res Public Health*, 18(11): 5961. 10.3390/ijerph18115961.
- Ormandy, D. (2013). Housing and child health. *Paediatrics and Child Health*, 24(3), 115–117.
- Palme, J. & Heimer, M. (2021). A taxonomy of child policies: Conceptualizing the Missing Step in Defamilization of Social Policy. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(2): 405–427. <https://doi.org/10.1093/sp/ixz016>
- Pastor, Y., Pérez-Torres, V., Angulo-Brunet, A., Nebot-García, J. E., & Gallardo-Nieto, E. (2025). School, family, and peer connectedness as protective factors for depression and suicide risk in Spanish adolescents. *Frontiers in Psychology*, 16, 1547759. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1547759>

- Pećnik, N. (2008). *Prema viziji roditeljstva u najboljem interesu djeteta*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Pećnik, N. & Mihetec, S. (2025). Suvremeno roditeljstvo i nove digitalne komunikacijske tehnologije. U: I. Dobrotić i S. Zrinščak (ur.) *Obitelji, društvo i država: izazovi i perspektive* (str. 181–210). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju Miko Tripalo.
- Peñacoba-Puente, C., Rodríguez-Rajo, I. C., Luengo-González, R., González-Alegre, P., Cuesta-Lozano, D., Asenjo-Esteve, Á., Blázquez-González, P., & García-Sastre, M. (2025). Positive Mental Health in Adolescents: Implications of Cognitive–Emotional Processes and Social Support. *Social Sciences*, 14(8), 461. <https://doi.org/10.3390/socsci14080461>
- Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava iz obveznog zdravstvenog osiguranja, *Narodne novine* br. 51/2014, 123/2016, 49/2014, 11/2015, 17/2015, 129/2017, 9/2021, 90/2022, 147/2022, 156/2022, 73/2023, 76/2023, 72/2025.
- Quinn, B. (2024). *Five economic reasons to prioritise low-income earners in the EU renovation wave*. Feantsa Report. <https://www.feantsa.org/resources/five-economic-reasons-to-prioritise-low-income-earners-in-the-eu-renovation-wave>
- Quinn, B. Griffin, K. & Stacey, J. (2008). *Poverty, Social Exclusion and Holidaying: Toward Developing Policy in Ireland*. Combat Poverty Agency: Policy Research Initiative Working Paper.
- Raboteg-Šarić, Z. (2006). Siromaštvo i dobrobit djece. U: UNDP *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. UNDP: Hrvatska.
- Reardon, S. F. (2011). *The widening academic achievement gap between the rich and the poor: New evidence and possible explanations*. Russell Sage Foundation. <https://cepa.stanford.edu/sites/default/files/reardon%20whither%20opportunity%20-%20chapter%205.pdf>
- Redmond, G. (2009). Children as actors: How does the child perspectives literature treat agency in the context of poverty? *Social Policy and Society*, 8(4), 541–550. <https://doi.org/10.1017/S147474640999011X>
- Rees, G., Bradshaw, J., Goswami, H. & Keung, A. (2010). *Understanding Children's Well-being: A national survey of young people's well-being*. Report. The Children's Society.
- Reiss, F., Meyrose, A.K., Otto, C., Lampert, T., Klasen, F. & Ravens-Sieberer, U. (2019). Socioeconomic status, stressful life situations and mental health problems in children and adolescents: Results of the German BELLA cohort-study. *PLoS One*. 14(3):e0213700. doi: 10.1371/journal.pone.0213700
- Ridge, T. (2002). *Childhood Poverty and Social Exclusion: From a Child's Perspective*. Bristol University Press.
- Ridge, T. (2011). The Everyday Costs of Poverty in Childhood: A Review of Qualitative Research Exploring the Lives and Experiences of Low-Income Children in the UK. *Children & Society*, 25: 73-84. <https://doi-org.ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk/10.1111/j.1099-0860.2010.00345.x>
- Roviš, D. & Bezinović, P. (2011). Vezanost za školu – analiza privrženosti školi i predanosti školskim obvezama kod srednjoškolaca. *Sociologija i prostor*, 49, 190(2), 185–208.
- Rubil, I., Stubbs, P., & Zrinščak, S. (2018). Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj: kvantitativno-kvalitativna studija. *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 26(2), 59-115.
- Secombe, K. (2000). Families in poverty in the 1990s: Trends, causes, consequences and lessons learned, *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1094-1113.
- Sen, A. (1985). *Commodities and Capabilities*. North-Holland.
- Slišćković, A. (2020). Kratki upitnik mentalnog zdravlja – MHI-5. U: Ćubela-Adorić, V., Burić, I., Macuka, I., Nikolić Ivanišević, M., & Slišćković, A. (ur.) *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (Vol. 10, pp. 27–38). Sveučilište u Zadru.

- Shin K.M., Cho, S.M., Shin, Y.M. & Park. K.S. (2016). Effects of Early Childhood Peer Relationships on Adolescent Mental Health: A 6- to 8-Year Follow-Up Study in South Korea. *Psychiatry Investigation*, 13(4), 383-8. doi: 10.4306/pi.2016.13.4.383.
- Solari, C. D., & Mare, R. D. (2012). Housing crowding effects on children's wellbeing. *Social Science Research*, 41(2), 464–476. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2011.09.012>
- Sorhaindo, A., Feinstein, L. (2006), What is the Relationship Between Child Nutrition and School Outcomes, *Wider Benefits of Learning Research Report No. 18*. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10015414/1/WBLResRep18.pdf>
- Šućur, Z., Kletečki Radović, M., Družić Ljubotina, O. & Babić, Z. (2015). *Siromaštvo i dobrobit djece predškolske dobi u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF.
- UN – Ujedinjeni narodi (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. https://pravamanijina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/pdf/medjunarodni/konvencija_o_pravima_djeteta.pdf
- UN – Ujedinjeni narodi (2021). General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation>
- UN – Ujedinjeni narodi (2021). CRC/C/GC/26: General comment No. 26 (2023) on children's rights and the environment with a special focus on climate change. <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/crccgc26-general-comment-no-26-2023-childrens-rights>
- UNICEF (2007). *Child poverty in perspective: An overview of child well-being in rich countries: a comprehensive assessment of the lives and well-being of children and adolescents in the economically advanced nations*. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210601368/read>
- UNICEF (2017). *Indikatori dobrobiti djece*. <https://www.unicef.org/croatia/media/4791/file/Indikatori%20dobrobiti%20djece.pdf>
- UNICEF (2021). *On my mind: the state of the world's children 2021. Promoting, protecting and caring for children's mental health*. <https://www.unicef.org/eu/media/2021/file/State%20of%20the%20World's%20Children%202021.pdf>
- UNICEF (2022). *Dubinska analiza politika, programa, usluga, izvora financiranja te mehanizama usmjerenih suzbijanju siromaštva i socijalne isključenosti djece u Hrvatskoj, Podloga za razvoj Nacionalnog akcijskog plana za provedbu Europskog jamstva za djecu u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- UNICEF (2025). Gaps and Inequities in Child Health Across the European Union. https://www.unicef.org/eca/media/42181/file/Gaps_inequalities_child_health.pdf
- Van Lancker, W. (2025). Back to universalism: what can a universal approach contribute to family resilience? rEUsilience Final Conference, https://reusilience.eu/wp-content/uploads/2025/07/rEUsilience_Final_conference_VanLancker-keynote1.pptx
- Vijeće Europe – VE (2005). *Evropska socijalna povelja (revidirana)*. <https://rm.coe.int/168047e017>
- Vijeće Europe – VE (2022). Strategy for the Rights of the Child (2022–2027). <https://www.coe.int/en/web/children/strategy-for-the-rights-of-the-child>
- Vijeće Europe – VE (2023). Resolution 2521 (2023) on mental health and well-being of children and young adults. <https://pace.coe.int/pdf/1e67c4fdf260e0bf393a2fefdcc2021910937691072d8f3523f171a2cac9d96eb/res.%202521.pdf>
- VRH – Vlada Republike Hrvatske (2025). Odluka o kriterijima i načinu financiranja, odnosno sufinanciranja prehrane za učenike osnovnih škola za školsku godinu 2025/2026. *Narodne novine* br. 108/25.

- Wadsworth, M. E., Raviv, T., Santiago, C. D. & Etter, E. M. (2011). Testing the adaptation to poverty-related stress model: Predicting psychopathology symptoms in families facing economic hardship. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40(4), 646–657.
- Wang, D., S. Shinde, T. Young & W. Fawzi (2021), Impacts of school feeding on educational and health outcomes of school-age children and adolescents in low- and middle-income countries: A systematic review and meta-analysis, *Journal of Global Health*, 4(11), 1-27. 10.7189/jogh.11.04051
- Wells, T. (2026). *Sen's Capability Approach*, Internet Encyclopedia of Philosophy, <https://iep.utm.edu/sen-cap/#:~:text=Not%20only%20does%20subjective%20welfare,Sen%201985%2C%2021%2D22>
- WHO (2008). *World Health Statistics*. <https://www.who.int/docs/default-source/gho-documents/world-health-statistic-reports/en-whs08-full.pdf>
- WHO (2022). World mental health report: transforming mental health for all. <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/40e5a13a-fe50-4efa-b56d-6e8cf00d5bfa/content>
- WHO (2025a). *World report on social determinants of health equity*. <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/751c8ee4-9ab1-46a0-9c0f-515f9274be31/content>
- WHO (2025b). *Mental health of adolescents*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>